

ISSN 0023-2394
ISSN 1450-6114
UDC 657

M52 Часопис националног
значаја за теорију и њену
операционализацију

РАЧУНОВОДСТВО

South Eastern
European
Partnership on
Accountancy
Development

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ

МОНОГРАФСКА СТУДИЈА

♦ др Марко ПЕТРОВИЋ
УЗРОЦИ И ПОСЛЕДИЦЕ ОДСУСТВА
ПРИМЕРЕНОГ ФУНКЦИОНИСАЊА
СИСТЕМА РАЧУНОВОДСТВА У СРБИЈИ

5-6

Година LIII

www.srrs.org.rs

Београд, мај-јун 2009.

РАЧУНОВОДСТВО

ЧАСОПИС ЗА РАЧУНОВОДСТВО, РЕВИЗИЈУ И ПОСЛОВНЕ ФИНАНСИЈЕ
ГОДИНА LIII * Бр. 5-6 * Београд, мај-јун 2009.

Издавач:
"РАЧУНОВОДСТВО" д.о.о.

Суиздавач:
Савез рачуновођа и
ревизора Србије

Генерални секретар
и главни и одговорни уредник
мр Перо Шкобић

Његошева 19, Београд, п. фак. 403
info@srrs.org.yu

Одговорни уредник
"Рачуноводства"
мр Јован ЧАНАК

Лектор
мр Ана Бојановић,

Технички уредник
Витомир Савић

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Андрић др Мирко, Алексић Богољуб,
Вукелић др Гордана, Иванишевић др
Милорад, Малешевић др Ђоко, Малинић
др Слободан, Милићевић др Весна,
Новићевић др Благоје, Петровић др
Марко, Раичевић др Божићдар,
Стојановић Рада, Секуловић др Богдан,
Чанак мр Јован,
Шкарић Јовановић др Ката

ИЗ ИНОСТРАНСТВА
Prof. Alexander Russell, Scotland
Prof. Mięczyński Dobija, Poland
Prof. Frants Butynets, Ukraine
Prof. Metka Tekavcic, Slovenia
Prof. Robert W. McGee, US
Prof. Serdar Ozkan, Turkey
Prof. Željko Sević, Scotland

Телефони:
Ген.секретар 3239-444
Одговорни уредник 3344-883, 3344-887
Уредништво 3241-948
Саветници 3233-077, 3344-549
3345-043, 3345-329, 3345-429
Курсеви 33-43-140, 33-43-215, 3231-549
Маркетинг 3233-088
Ел. водич кроз посл. 3344-949, 3344-922
Претплата 3233-088, 3238-611
Рачуноводство 3344-405
Слободна телефонска линија (сугестије,
рекламације, коментари...) 33-45-001
Телефакс (011) 3231-220, 3345-527
E-mail: racunovodstvo@srrs.org.yu
Војвођанска банка А.Д. 355-1040232-19
Центробанка А.Д. 145-3232-76

Copyright © 1956, Савез РР Србије
Прештампавање објављених текстова није
дозвољено без одобрења издавача и
навођења извора.
Текст не може бити репродукован
снимањем, фотокопирањем, електронски
или на други начин, без претходне
сагласности издавача

Штампа: Космос, Београд, Светог Саве 16-18

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
657

РАЧУНОВОДСТВО : часопис за
рачуноводство, ревизију и пословне финансије
/главни и одговорни уредник Перо Шкобић;
одговорни уредник Јован Чанак. – Год. 43,
бр. 1 (јануар 1998)–. – Београд : Рачуноводство:
Савез рачуновођа и ревизора Србије, 1998–
(Београд : Космос). – 29 цм
Месечно. - Наставак публикације: Књиговодство
(ћирилично изд.) =ISSN 0023-2394
ISSN 1450-6114 = Рачуноводство
COBISS.SR-ID 139739399

Садржај

ИНТЕРВЈУ

Разговор одговорног уредника часописа Рачуноводство,
мр Јована Чанка и Генералног секретара Савеза РР Србије,
мр Пере Шкобића, поводом обележавања 40-ог симпозијума.....3

МОНОГРАФСКА СТУДИЈА

др Марко ПЕТРОВИЋ

Узроци и последице одсуства примереног
функционисања система рачуноводства у Србији12

ЗАКОНСКА И ПРОФЕСИОНАЛНА РАЧУНОВОДСТВЕНА РЕГУЛАТИВА

др Љиљана ДМИТРОВИЋ ШАПОЊА
Сунчица МИЛУТИНОВИЋ

Етичност као дугорочни интерес власника капитала, менаџмента
и рачуноводствене професије и као предмет
професионалне рачуноводствене регулативе.....63

ФИНАНСИЈСКО РАЧУНОВОДСТВО

др Владан ПАВЛОВИЋ,
мр Исидора ЉУМОВИЋ

Финансијска регулатива у САД као покретач актуелне светске кризе.....78

КОНТРОЛА И РЕВИЗИЈА

мр Миле СТАНИШИЋ

Улога интерне ревизије у управљању ризицима банке94

др Стјанислав Р. ПОЛИЋ

Финансијско извештавање и ревизорски извештаји на интернету105

БАНКАРСТВО

др Перо ПЕТРОВИЋ,
др Александар ЖИВКОВИЋ

Елементи управљања ризицима пословања банака119

МЕЂУНАРОДНЕ ФИНАНСИЈЕ

др Хасиба ХРУСТИЋ

Дерегулатива као узрок светске финансијске кризе133

ИЗ РАДА САВЕЗА РР СРБИЈЕ

Нови професионални облици организовања
у оквиру Савеза рачуновођа и ревизора Србије.....151

Смерница Одбора за едукацију у вези специјализација
у рачуноводственој професији153

Contents

INTERVIEW

- An Interview - Discussion Between Editor of Accountancy Magazine
M.Sc. Jovan CANAK and Secretary General of Serbian Association of Accountants
and Auditors M.Sc. Pero SKOBIC on Occasion of 40-th Symposium Jubilee3**

MONOGRAPH STUDY

Marko PETROVIC, Ph.D.

- Causes and Consequences of Absence of
The Proper Functioning of Accounting System in Serbia 12**

STATUTORY AND PROFESSIONAL ACCOUNTING REGULATION

*Ljiljana DMITROVIC SAPONJA,
Ph.D., Suncica MILUTINOVIC*

- The Ethics As A Long-Range Interest Of Capital (Equity) Holders, Management,
And Accounting Profession, And As A Professional Accounting Regulation Issue63**

FINANCIAL ACCOUNTING

*Vladan PAVLOVIC, Ph.D.,
Isidora LJUMOVIC, M.Sc.*

- USA financial regulation as an inducer of the current world economic crisis78**

CONTROL AND AUDIT

Mile STANISIC, M.Sc.

- The Role Of Internal Auditing In Bank Risk Management94**

STANISLAV R. POLIC, PH.D.

- Financial and auditing reporting on the Internet.....105**

BANKING

*Pero PETROVIC, Ph.D.,
Aleksandar ZIVKOVIC, Ph.D.*

- Elements of bank risk management119**

INTERNATIONAL FINANCE

Hasiba HRUSTIC, Ph.D.

- Deregulation as a cause of Global Financial Crisis133**

NEWS FROM THE

SERBIAN ASSOCIATION OF ACCOUNTANTS AND AUDITORS

- New types of professional organizations within the Association
of Accountants and Auditors of Serbia151**

- Guidelines of the Education Board regarding specialization
in the accounting profession.....153**

Разговор одговорног уредника часописа Рачуноводство, мр Јована Чанка и Генералног секретара Савеза РР Србије, мр Пере Шкобића, поводом обележавања 40-ог симпозијума

Крајем маја 2009. године на Златибору се одржава, у организацији Савеза РР Србије, XL јубиларни симпозијум под насловом *Рачуноводство у савременим условима пословања* односно од 1983. године под насловом *Рачуноводство и пословне финансије у савременим условима пословања*. Тим поводом за читаоце часописа *Рачуноводство*, генерални секретар Савеза РР Србије, **мр Перо Шкобић** у разговору са одговорним уредником **мр Јованом Чанком**, дао је следећи интервју:

- *Господине Шкобићу, како са ове временске дистанце оцењујете значај одлуке Скупштине Удружења књиговођа Србије, донете новембра 1968. године о потреби за организовањем годишњих симпозијума?*

Јубиларни 40. симпозијум који одржавамо ове 2009. године, а у континуитету четири деценије, најбоље потврђује исправност одлуке Скупштине Удружења књиговођа. Очигледно је одржавање Симпозијума представљало потребу рачуновођа, ако се у вези са тим има у виду да је

Удружење књиговођа Србије пре тога основало и дописну средњу економску школу, али и Вишу финансијско-књиговодствену школу. Јасно је да се ради о стратешким одлукама реализације оснивачких циљева Удружења. Потреба за професионално-стручним усавршавањем је и повод за организовање континуиране професионалне едукације, ради повезивања теоријских и практичних знања. Одлуку Скупштине данас могу да оценим позитивно, имајући у виду да наш симпозијум успешно повезује струку и науку и као што видите даје изузетне резултате, на шта можемо бити поносни, али и захвални ранијој генерацији ентузијаста за успешну идеју која наставља да траје и не само да траје, већ представља врхунску незаменљиву манифестацију праксе и теорије рачуноводствене професије у којој учествују многи научно-стручни појединци и институције.

- *Због чега је иницирано одржавање Симпозијума?*

Већ сам рекао, очигледно да је још у то време био потребан одређени облик професионално-стручног деловања који би пратио потребу наших рачуноводствених и финансијских радника у остваривању свакодневних обавеза, пратио њихове резултате постигнуте у реализацији оснивачких циљева постављених пред тадашње Удружење књиговођа Србије. Такође, за рад, развој и унапређење рада било је потребно користити и друга применљива искуства, посебно развијених земаља. Као што видите, одлуке Скупштине Удружења биле су потребне. Из данашњег угла оне су визионарске, што најбоље потврђују теме, реферати и закључци свих симпозијума, као и теме овог јубиларног симпозијума, на ком ће бити разматран и Предлог закона о рачуноводству, за округлим столом. С обзиром на то да је дошло до застоја развоја рачуноводства и стандардизације финансијског извештавања, због неуређене законодавне регулативе, Савез је покренуо активности хитног доношења новог Закона о рачуноводству којим би био створен повољан регулаторни оквир и уређени рачуноводство и рачуноводствене услуге, односно финансијско извештавање.

- *Ко су били први организатори Симпозијума, а касније и суорганизатори?*

Документа указују на то да су поред Удружења књиговођа Србије организатори били Виша финансијско-књиговодствена школа, друштва књиговођа, али и нека удружења из других република тадашње Југославије. У наставку одржавања ове манифестације придружили су се и економски факултети, а касније и Служба друштвеног књиговодства и свако је дао свој допринос организовању и одржавању Симпозијума.

У овом делу успешне реализације одржавања Симпозијума свакако треба истаћи Симпозијумски и организациони одбор за припремање и одабир тема, као и техничку организацију, али и радну заједницу, касније стручну службу која је све то реализовала у пракси.

Данас, као што видите из самог састава Симпозијумског одбора чији је задатак реализација програмских активности Симпозијума, учествују професори са свих економских факултета у Србији, стручне службе Савеза, представници привреде, друштва РР, секције, асоцијације и струковна Комора предузећа и предузетника за рачуноводство.

Мишљења сам да је свеукупна организација добра, коју у континуитету треба усавршавати, у складу са потребама чланства, науке и струке, а то је Савез РР Србије са наведеним органима чинио кроз цео период, од првог до овог 40. јубиларног симпозијума. Уколико буду реализовани раније најављени техничко-развојни планови хотела „Палисад“ на Златибору, и организација Симпозијума ће све више бити усмерена на савремени децентрализовани рад Симпозијума, односно рад по областима, секцијама и радионицама, према жељама и потребама учесника. Наравно, напомињемо да је и хотел „Палисад“ дао значајан допринос успешној реализацији Симпозијума, што потврђује податак да је, од 40 симпозијума, на Златибору одржано чак 35, уз напомену да је то била жеља и опредељење наших учесника, исказана у анкетама, а чије жеље Савез и његова тела поштују.

- *Прва три симпозијума одржана су у Београду. Можете ли нам рећи због чега четврти по реду симпозијум није одржан 1972. године, већ наредне године на Златибору, некадашњим Партизанским водама?*

Колико сам могао видети из архиве, основни разлог неодржавања Четвртог симпозијума у Београду су организационо-техничке природе, јер услови у којима су одржана претходна три симпозијума били су неадекватни, како пословни простор, тако и пратећа инфраструктура, али и смештајни капацитети.

Из наведених разлога се смањивао број учесника, што је утицало и на лошије покриће трошкова организовања Симпозијума. Те 1972. године су сагледане могућности осталих центара за наставак организације Симпозијума. Избор Златибора је очигледно било најбоље и најадекватније решење, а као што видимо, наша активност се наставља по 35. пут на Златибору. У складу са захтевима наших учесника, Савез ће усмеравати симпозијумске активности у складу са њиховим

жељама и у будућности. Значи, жеља учесника ће увек бити уважавана.

- *На V симпозијуму, одржаном 1974. године, проглашени су први доајени рачуноводствене теорије и праксе. Можете ли нам рећи њихова имена и шта је томе претходило?*

5) Треба напоменути да је идеја о почасним звањима доајена рачуноводствене теорије и праксе настала у дискусијама у поступку доношења Кодекса професионалне етике рачуновођа, као и у дискусијама током претходна четири одржана симпозијума. Тада је оцењено да примена ове идеје доприноси унапређењу развоја теорије и праксе рачуноводства. У име Организационог одбора Симпозијума, др Станоје Вукић предложио је на V симпозијуму, одржаном 1974. године, да се прогласе шесторица доајена рачуноводствене теорије и праксе. То су:

- 1) проф. др Коста Васиљевић, са Економског факултета у Београду;
- 2) проф. др Фрањо Крајчевић, са Економског факултета у Загребу;
- 3) проф. др Петар Вукобратовић, са Више економске школе у Београду;
- 4) проф. др Реља Аранитовић у пензији, са Економског факултета у Нишу;
- 5) инж. Божидар Раце, пензионер тадашњег Савезног секретаријата за финансије и одговорни уредник часописа *Књиговодство* у периоду од 1960. до 1966. године;
- 6) Драгослав Мишић, уредник приручника *Рачуноводствена пракса* од 1960. до 1966, касније пензионер Удружења књиговођа Србије.

Није ми познато зашто та пракса проглашавања доајена није настављена даље.

- *Због великог броја присутних на V симпозијуму уведена је прва интерна телевизија у праћењу рада тог скупа. Вероватно је то у доброј мери омогућило комфорније праћење рада симпозијума?*

Организација одржавања и избор актуелних тема Симпозијума на Златибору давали су из године у годину све боље резултате, тако да се стално повећавао број потенцијалних референата али и учесника, што је захтевало комфорнија и практичнија организационо-техничка решења за праћење рада Симпозијума. Имајући у виду то, приступило се увођењу интерних ТВ преноса по разним просторијама хотела "Палисад", али и објектима у близини. Касније се та пракса пренела и на шире подручје, тако да је до отварања

Конгресног центра Србија једно време рад Симпозијума праћен и на ширем подручју.

Свакако да је и тај начин рада у том периоду био у функцији наших учесника, а циљ Савеза су били и остали чланство и учесници наших професионално-стручних манифестација, односно организација Симпозијума у функцији континуиране едукације.

- *После напуштања Београда, наредни симпозијуми, од 4. па до 11, одржавани су на Златибору. Због чега је донета одлука да се наредна два симпозијума (XII и XIII) одрже у Врњачкој Бањи, да би опет од XIV непрекидно сви остали симпозијуми били одржавани на Златибору?*

Већ сам рекао да је Савез, раније Удружење књиговођа Србије, увек уважавало захтеве учесника, а промену места одржавања су управо тражили учесници 11. симпозијума, према анкети уведеној још на 5. симпозијуму одржаном на Златибору.

С обзиром на то да је хотел „Звезда“ у Врњачкој бањи у то време имао Конгресну дворану, Симпозијумски и Организациони одбор су донели одлуку да се у том хотелу одрже 12. и 13. симпозијум, што је и учињено. Нажалост, смештајна инфраструктура није била адекватна, али и услуге нису биле на потребном нивоу, па је већ 14. симпозијум поново организован и одржан на Златибору.

Поред наведеног, хтео бих посебно да истакнем и две важне одлуке надлежних органа и тела Савеза, а односе се на 10, као и 20. јубиларни симпозијум, на којем су додељена одређена признања појединцима и организацијама за дотадашњи успешан рад симпозијума. Такође, истичем значај одлуке 10. симпозијума о формирању Савета

за развој теорије и праксе *Рачуноводства и Пословних финансија*, за чијег је председника изабран проф. др Марко Петровић, доајен свих наших активности од оснивања Удружења, данас Савеза, и организације Симпозијума до данас. Ја сам посебно срећан што се проф. др Петровић и ове године налази међу нама, на нашу радост као активни учесник-референт и овог јубиларног симпозијума. Тридесети јубиларни симпозијум обележен је скромно у септембру 1999. године из познатих разлога, на које не желим да указујем.

- *Како оцењујете тематску проблематику о којој се расправљало на симпозијумима и да ли бисте могли да извршите њену групну поделу према различитим етапама у развоју друштвено-економских односа на просторима бивше СФРЈ и СРЈ?*

Нема сумње да су Организациони, а касније Симпозијумски одбор на студиозан начин приступили питању утврђивања тема за сваки симпозијум. Увек се полазило од актуелног тренутка у друштву као целини, наравно са аспекта улоге нашег савеза, односно Удружења у томе. Те етапе развоја у нашем друштву условљавале су и актуелне теме којима се бавио Симпозијумски одбор, односно наша симпозијумска манифестација. Друштвено-економски односи и актуелне реформе, али и политички догађаји су сами по себи учинили неку поделу и означили етапе у раду нашег савеза, као целине, а тиме и његових појединих активности, укључујући и симпозијумске. Ја бих се осврнуо на неке које наравно и нису једине, а то су:

- **период од 1969-1973.** у којем су разматрана питања рачуноводства, финансијска питања, ликвидност, организациони аспекти рачуноводства и његова улога у контроли, што је наговештавало значајну улогу рачуноводства као јединственог информационог језика у пословним комуникацијама. То је период у којем су наговештавани, у афирмативном смислу, већа улога и значај рачуноводства, примерени потребама предузећа;
- **период 1974-1980.** био је условљен процесом формирања ООУР, РО, СОУР, односно организације привредних субјеката уз афирмисање удруживања рада и средстава уз јак утицај политичких дешавања. У тим процесима објективно рачуноводство и наша професија и нису могли ван тог окружења, о чему сведоче и теме Симпозијума у том периоду;
- **период 1981-1988.** обележавају актуелне теме које су биле разматране на симпозијумима осамдесетих година. У том периоду може се рећи да је објективно направљен

известан отклон од тема као што су удружени рад и удруживање рада и средстава, вероватно као последица искуства из седамдесетих година и од тема као што су пословање ОУР-а, друштвена средства, и слично. Наравно, и овде важи констатација да су политичко и економско окружење утицали на наслове и садржај тема које су биле у жижи разматрања на симпозијумима у овом периоду;

- **период 1989-1998** - Можемо рећи да представља враћање изворној улози, задацима и значају рачуноводства, ревизије и пословних финансија за унапређење ефикасности пословања и повећање нивоа друштвеног благостања. Овај период обележавају наслови који у фокусу разматрања имају тржишну економију, рачуноводство и ревизију, процену вредности предузећа, хармонизацију наше рачуноводствене праксе са праксом земаља развијене тржишне привреде, привреда у транзицији. Овај период обележава опредељење државе за значајну дерегулацију законске, у корист професионалне регулације и преношење значајних јавних овлашћења на Савез као професионалну организацију. Сарадња државе и професије дала је значајне резултате, што је довело до квалитетног уређења регулаторног оквира, усмереног ка глобалним процесима, чиме се такође бавио Симпозијум. На темељу те сарадње Савез је оспособио значајан број професионалних рачуновођа и отпочео активну међународну сарадњу, крунишући је чланством у Међународној федерацији рачуновођа и другим регулаторним телима и регионалним партнерствима у чему значајну улогу имају и симпозијумске активности.

Период последњих 10 година бих посебно нагласио:

- **Период од 1999 до 2002. године** представља раздобље у којем надлежно министарство изменом закона урушава повољан регулаторни оквир, оспорава постигнуте резултате из доскорашње државе и Савеза и маргинализује рачуноводствену професију и онемогућава професионално ангажовање Савеза у остваривању његових чланских глобалних обавеза при имплементацији међународне професионалне регулативе. То је био почетак законског оспоравања националне и међународне професионалне регулативе, као основне стандардизације и квалитета финансијског извештавања. Па и поред тога, у овом периоду преовлађују

схватања Симпозијума о потреби за хармонизованом стандардизацијом финансијског извештавања и прихватањем Међународних рачуноводствених етичких и техничких стандарда и стандарда ревизије, процедура и правила међународних регулаторних тела, као основа за хармонизацију финансијског извештавања и виши квалитет финансијских извештаја. У том циљу преовладавају реферати везани за процесе стандардизације као основе квалитета рачуноводства и ревизије, развоја финансијског менаџмента и финансијских тржишта и утицај стандардизације на финансијско извештавање приватног и јавног сектора. Преовлађују теме типа: билансирање и рачуноводствени стандарди, процес ревизије и стандарди ревизије, рачуноводство и ревизија у функцији развоја финансијских тржишта, рачуноводствено-информациона подлога финансијског менаџмента, стандардизација рачуноводственог извештавања у функцији међународног пословног комуницирања, стандардизација финансијског извештавања финансијских организација и јавног сектора, екстерно финансијско извештавање и међународна професионална регулатива. Поред ових тема, нису запостављене ни теме везане за управљање трошковима, нарочито оне које се баве савременим достигнућима у овој области. Са Симпозијума су упућивани закључци којима се упозоравају надлежни органи на погрешна законска решења у вези са којима се законодавац оглушивао, што је оставило огромне последице на квалитет финансијског извештавања.

- **Последњи период 2003-2009.** године, који обележава законско прихватање имплементације међународне професионалне регулативе, али не и правила и процедура међународних регулаторних тела ради доследне примене као основе финансијског извештавања, како код припреме, израде и презентовања финансијских извештаја, тако и код ревизије финансијских извештаја. Коначно је и код политичких структура превладала потреба за стандардизацијом и хармонизацијом финансијског извештавања, на жалост на погрешан начин, па је примена међународне професионалне регулативе отпочела почетком 2004. године, на начин који није могао дати значајне резултате у процесу стандардизације. У овом периоду акценат

тема Симпозијума усмераван је на примену професионалне регулативе и потребу за глобализацијом финансијског извештавања, достигнућима и развојем рачуноводства и пословних финансија, улоге и положаја професионалних рачуновођа у процесу глобализације, утицаја стандардизације финансијског извештавања на развој финансијских тржишта и сл. У овом периоду основне теме су: интернационализација финансијског извештавања, финансијско извештавање у функцији корпоративног управљања, контрола квалитета финансијског извештавања, управљачко-информациони изазови рачуноводствене професије, финансијски менаџмент у новом пословном окружењу, рачуноводствено извештавање у функцији развоја финансијских тржишта, међународна професионална регулатива и квалитет финансијског извештавања, међународна професионална регулатива-проблеми и перспективе у Србији. Нажалост, у овом периоду изостала је сарадња државе са Савезом, а Законом о рачуноводству и ревизији из 2002. и 2006. године потпуно је нарушен квалитет финансијског извештавања. Оно што забрињава нема назнака да законодавац сагледава последице примене наведених закона, што је и разлог да Савез упути свој Предлог закона о рачуноводству на јавну расправу, а након јавне расправе доставиће се Министарству финансија, као предлог међународно признате професионалне организације неоспорно заинтересоване за квалитет финансијског извештавања.

- *Да ли бисте могли укратко да изнесете неке статистичке податке о стручним и научним радовима објављеним у зборницима симпозијумских радова, о броју аутора, домаћих и страних?*

Са рефератима 40. симпозијума биће поднето у четрдесетогодишњем периоду укупно 926 реферата од стране 334 аутора, односно просечно 23 реферата по симпозијуму. У том броју заступљена су и 32 поднета реферата од стране 16 аутора из иностранства. Четрдесет објављених зборника радова, има обим од преко 9700 страна, што у просеку износи преко 240 страна по зборнику. Из ових бројки је видљиво да је број објављених реферата скоро троструко већи од броја аутора. То значи да су неки од аутора подносили реферате на више симпозијума. Посебно бих желео да истакнем допринос професора Марка Петровића који ће имати 22 реферата, са рефератом који ће

поднети на јубиларном XL симпозијуму. Интересантно је поменути да имамо 60 аутора који су поднели више од 5 реферата на симпозијумима (укључујући и јубиларни) или укупно 441 реферат, што од укупног броја објављених реферата износи 47%. Детаљнијом анализом сигурно бисмо открили још неке интересантне податке. Дакле, сви до сада објављени радови на овом научном скупу у протеклих 40 година представљају веома значајну научну и историјску грађу за младе истраживаче у области рачуноводства и пословних финансија.

- *Можете ли нам рећи да ли је Савез РР Србије, у организовању годишњих симпозијума имао било какву подршку државних органа?*

Сви симпозијуми Савеза реализовани у протекле четири деценије били су широко поље за прихватање и трансмисију савремених достигнућа из области рачуноводства, ревизије и пословних финансија. Али, не само да су они то били, већ су то и остали, посматрајући догађања на глобалном нивоу, теме које су биле предмет разматрања одражавале су догађања везана за нашу струку, а глобална сазнања представљала директан пут ефикасног укључивања наших привредних и свих других субјеката у савремене економско-финансијске и интеграционе процесе, који долазе из глобално-пројектованог окружења.

Имајући све то у виду, а посебно глобалне процесе унификације и стандардизације финансијског извештавања, Савез као организатор Симпозијума и његов симпозијумски одбор, улагали су не мали труд у одабир тема. Структура учесника на симпозијумима, избор аутора за обраду појединих тема, начин њихове обраде, метод извођења закључака и предлог ради предузимања конкретних мера, увек су били усмерени на даље повећање ефикасности у обављању рачуноводства и ревизије, неометану трансмисију светских достигнућа из тих области у нашу праксу, као и непосредну примену важећих општеприхваћених рачуноводствених, етичких, техничких и стандарда ревизије. Није претерано рећи да је то био и једини прави начин да се рачуноводство и ревизија у Србији подигну на ниво неопходан за ефикасно укључивање наше земље у глобалне токове, а посебно економских ентитета и субјеката, у савремена стандардизована кретања. Што се Савеза као професије тиче, он је кроз цео развојни период усмеравао све своје активности у правцу европских и светских интеграција и прихватања глобалних правила у циљу повећања друштвеног благостања како заједнице у целини, тако и сваког нашег члана појединачно. Нажалост, у по-

следњем периоду није било помоћи, док неки други више одговорни нису радили тако и зато данас имамо непоуздане финансијске и ревизорске извештаје, нерегулисане услуге рачуноводства и ревизије, одсуство законске и професионалне контроле и надзора. Постојећим Законом о рачуноводству и ревизији непримерено је оптерећена привреда разним трошковима, неефикасном администрацијом, разним таксама и накнадама, а изнад свега скупим платним прометом и Законом наметнутом ревизијом која никоме и ничему не служи.

Наравно, кроз закључке и поруке са наших симпозијума надлежни орган је благовремено на све упозоравао, али без резултата. За сарадњу је била потребна друга, одговорнија страна, очигледно под притиском неке чудне сарадње са комерцијалним и ревизорским предузећима државни орган је упорно ћутао и избегавао сарадњу, а то траје и данас.

- *Можете ли рећи нешто о томе да ли се и ако јесте, како се одвијала међународна сарадња Савеза РР Србије са професионалним организацијама?*

Кроз цео период реализације Симпозијума остваривана је и међународна сарадња у разним облицима. Та сарадња је у последњим двема деценијама још интензивнија, што је резултат чланства Савеза у међународним организацијама, али и плодотворне билатералне сарадње. Ја мислим да та сарадња треба да буде још динамичнија, а што се тиче чланских обавеза у Међународној федерацији рачуновођа и другим регулаторним телима истичем да је наш Савез међу најажурнијим асоцијацијама у превођењу, усклађивању и објављивању регулативе и њене имплементације. Довољно је подсетити на теме, посебно последњих симпозијума, из којих се јасно виде доприноси симпозијума међународној сарадњи, али и прихватању међународних стандарда, правила и процедура. Савез никад није штеео ни труда ни средстава у процесу стандардизације свих сегмената у циљу изградње модерног система финансијског извештавања. Нажалост, није наилазио на подршку надлежних државних органа, па и поред тога Савез је управо преко својих симпозијума и других активности, остао доследан европској и светској будућности унификованог система финансијског извештавања, а међународна сарадња остаће и даље у фокусу наших будућих симпозијума.

- *Овом научном скупу рачуноводствене професије присуствују у последњих петнаест година и стране делегације и аутори. Можете ли ту чињеницу кратко да прокоментаришете?*

Што се тиче присуства овом научном скупу представника рачуноводствене професије из других земаља, оно датира пуних 20 година. На XX јубиларном симпозијуму 1989. године, почасни гости били су из Удружења књиговођа Војводства Варшаве. На XXVIII симпозијуму из 1997. године присуствовале су четири делегације из иностранства:

- Асоцијација (Корпус) рачуновођа из Румуније,
- Удружење књиговођа Војводства Варшаве,
- Савез РР Републике Српске,
- Савез рачуновођа, финансиста и ревизора Македоније.

На XXIX симпозијуму одржаном 1998. били су представници из Републике Српске, Македоније, Румуније, као и господин Питер Кемп из Лондона, извршни директор Фондације рачуноводствених асоцијација Енглеске.

На XXXIII симпозијуму поднети су реферати страних гостију из Републике Српске, Енглеске, Румуније и Хрватске. Највећи број страних гостију и представника био је присутан на XXXV симпозијуму 2004. године, и то: Републике Српске, Бугарске, Румуније, Македоније, Француске и Енглеске. Изузетак неприсуствовања страних гостију нашим симпозијумима представљају године распада СФРЈ као и 1999. година, када је извршена НАТО агресија на Савезну Републику Југославију.

Као што видите, и овом јубиларном симпозијуму присуствоваће делегације из Републике Српске, Црне Горе, Македоније, Словеније, Бугарске, Енглеске и Грчке.

- *Да ли и колико надлежно министарство уважава поруке ове професионално стручне - масовне рачуноводствене манифестације?*

Било је периода када је надлежно Министарство не само разматрало, већ и уважавало поруке Симпозијума и у сарадњи са Савезом успешно решавало питања рачуноводствене инфраструктуре. Нажалост, последњих десетак година те сарадње нема, што најбоље потврђује податак да од 1999. године нико од функционера Министарства финансија није присуствовао симпозијумима, иако су редовно позивани. Такође, у читавом овом периоду није било сарадње Министарства финансија са Савезом, али је било оспоравања његових активности, регистрованих делатности, остварених резултата на жалост и глобалних чланских обавеза професионалних рачу-

новођа, као креатора квалитета финансијског извештавања. Савез је изостављен из Закона, нема га у Националној комисији за рачуноводство, нити органима Коморе овлашћених ревизора. Ставом првим члана 73. Закона прелазних одредаба призната су професионална стручна звања, али Министарство финансија од доношења закона не зна да објасни за кога су призната. Наведено најбоље потврђује заинтересованост државног органа одговорног за квалитет финансијског извештавања, уколико о квалитету води рачуна. Кроз симпозијумске поруке и дописе Савеза упозоравали смо и предлагача и доносиоца Закона на лоша законска решења, како претходног, тако и важећег Закона о рачуноводству и ревизији, која су наметала огромне трошкове предузећима али и држави, а рачуновођама нашим члановима створили огромне проблеме у раду. Посебно истичем да узроке садашњих проблема у рачуноводству и финансијском извештавању треба тражити у погрешно креираној законодавној инфраструктури и неуважавању глобалних правила и процедура међународних регулаторних тела и Националне професионалне организације - чланице ИФАС-а. Савез је, као што из наведеног видите, принуђен да промовише Предлог закона о рачуноводству, управо на Златибору у оквиру овог јубиларног симпозијума. Хитно доношење новог Закона о рачуноводству је једина алтернатива садашњем хаосу створеном постојећим Законом о рачуноводству и ревизији („Сл. лист РС“, бр. 46/06).

- *Шта спутава стандардизацију финансијског извештавања у Србији?*

Као што сам већ нагласио, стандардизацију финансијског извештавања спутава много шта, а директно постојећи Закон о рачуноводству и ревизији, поједини подзаконски акти донети позивањем на њега, али и поједина мишљења надлежног Министарства која по мом мишљењу немају упориште у Закону.

Поред заиста нејасних одредаба Закона нико, па ни надлежни орган, не труди се да нејасноће из одредаба појасни.

На пример: чему служе чл. 2, 15, 30 и 38. Закона, ако се изменом Правилника о Контном оквиру они „стављају“ ван снаге? Чему служе финансијски извештаји ако нису састављени у складу са регулативом из чл. 2, 15 и 30. Закона? Чему ревизорски извештаји, ако се позивају на међународна регулаторна тела која не постоје, ако су супротни члану 38. и позивају се на стандарде из члана 3. Закона и ако још увек министар финансија није донео решење, што значи да још увек нису створени услови за примену закона. Ако овоме дода-

мо и нејасноће чл. 2, 16, 17 и члана 73. прелазних одредаба Закона, које нико неће или не зна да тумачи, па ни надлежно Министарство финансија никако да да мишљење о значењу прелазних одредби, чл. 73, став 1: „Признају се професионална стручна звања стечена по Закону, ако се не прописују чл. 16. и 17. Закона“. Подсећам да су нека удружења грађана - Југословенско удружење рачуновођа (ЈУР) и *Привредни саветник* делили некакве дипломе, али и Министарство финансија решења о стручним звањима, наравно за новац, које сада не признају и не знају њихов статус. Према важећем закону, најсложеније рачуноводствене послове може да обавља ко год хоће, и без било какве стручности чак може и да пружа рачуноводствене услуге. Решења такве законске регулативе морам назвати општим хаосом, коме припада и рад Коморе овлашћених ревизора, али и Националне комисије за рачуноводство.

Код ревизорских предузећа, чланова Коморе, цвета бизнис на леђима осиромашених предузећа, а њени чланови, савет Коморе, траже да она егзистира на терет пореских обвезника Србије. Комора је чудна творевина која ради шта хоће, признају све што им не смета, раде ради бизниса, а надзора и контроле Министарства финансија нема: прави профитерски рај уведен и заштићен Законом, а све остало уређују сами за себе и своје компаније.

Овом циркусу додајем и Националну комисију за рачуноводство, установљену чланом 60 као Владино тело које, уместо да прати примену стандарда и глобалне регулативе, све чини да до те примене не дође, бавећи се питањима која и не спадају у његову надлежност. Сва та рашомонија да сувише кошта привреду и пореске обвезнике Србије и додатно нарушава квалитет финансијског извештавања. У тој комисији и органима Коморе седе и државни чиновници, бирократе које поред плате примају и непромерно високе накнаде, иако се седнице одржавају у току радног времена, што је према Закону недопустиво; очигледно то не важи за државну бирократију, иако ово тело нема никаквих резултата, изузев што месечно кошта буџет Србије више од 7000 евра, а савет Коморе овлашћених ревизора ствара обавезу за неисплаћене сопствене накнаде, док се не обезбеде средства из буџета.

Не знам да ли су и ова тела у програму штедње, али их треба додати броју од 130 владиних агенција, одбора, савета и комисија, који оптерећују пореске обвезнике и буџет Србије, односно сваки од њих на свој начин завлачи рују у цеопве грађана оштећују већ осиромашене ентитете.

- *Да ли је то разлог због ког Савез предлаже нови Закон о рачуноводству, али не и о ревизији?*

Наравно, Савез то мора да чини, то је захтев многобројног чланства, предузећа и предузетника чија су регистрована делатност и права професионалних рачуновођа стављени ван снаге, односно Закона, егзистенција угрожена, а квалитет финансијског извештавања сведен на најнижи ниво, јер финансијске извештаје може састављати било ко и без било какве стручности, а надлежни орган неће да зна или не зна шта значи Етички кодекс, а ни чему служи чл. 73. прелазних одредаба Закона о рачуноводству и ревизији.

Поред великих предузећа, посебно средња предузећа, су без икаквог разлога оптерећена скупом услугом ревизије која ничему не служи, изузев привилегованом бизнису, а то није циљ ревизије. Оно што још више погађа чланове Савеза је чињеница да су на рушевинама бивше СДК израсле многе неефикасне институције, где су Платни промет преузеле безмало „зеленашке“ банке, Центар за бонитет при НБ и Агенција за привредне регистре, финансијске извештаје уз накнаду, државна ревизорска институција контролу буџета и корисника, Комора овлашћених ревизора егзистира на буџету, а разне консалтинг и ревизорске фирме тумаче нејасне законе, па и Пореска управа у свом делу измишља и тражи различите информације. Та експериментална реформа вишеструко више кошта привреду и предузетнике од некадашње СДК. Ови трошкови се мере стотинама милиона, а можда и милијарди евра, чему треба додати административно-бирократске заврзламе и разну папирологију, што је недопустиво у правно уређеној држави. Све наведено највише и пре свих погађа професионалне рачуновође, наше чланове и њихове компаније. Савез и његови органи су на све ово упозоравали и предлагали квалитетна решења и код претходног и садашњег закона, о која су се надлежни органи оглушили. Имајући у виду да је заиста преко потребно уредити рачуноводство и финансијско извештавање, овог пута се надамо да ће надлежни орган на основу реално сагледаног постојећег стања прихватити наш Предлог закона. Немамо ништа против да надлежни орган уместо предлога формира комисију од професионално-стручних лица непосредно заинтересованих за квалитет финансијског извештавања, да размотре и прихвате Предлог Савеза или предложе још бољи текст Закона о рачуноводству, што ће Савез подржати.

Наравно, противимо се да то раде исти аутори и коаутори, односно представници комерцијалних консалтинг и ревизорских компанија и поје-

динци, бивши и садашњи чиновници повезани са њима – с обзиром да би они предложили још лошија решења, јер у њиховом интересу нису јасни закони ни уређено рачуноводство, што најбоље показује њихов пројекат - постојећи Закон о рачуноводству и ревизији, на чије последице упозоравамо.

Питате због чега не и ревизија у Закону. Па и ревидирање финансијских извештаја је сегмент рачуноводства, али су назив *овлашћени ревизор* измислили поједини законом привилеговани појединци – никад проверени ревизори, а није проистекао из искустава развијених земаља на које се позивају, што најбоље потврђују називи њихових асоцијација, а појашњава ИФАС-ов Етички кодекс за професионалне рачуновође, односно дефиниција „професионални рачуновођа у јавној пракси“. Мени није познато да неко може да обавља посао ревидирања финансијских извештаја, а да није пре тога био рачуновођа и исте састављао. То су наше специфичности које су измислили наши искусни „шопинг овлашћени ревизори“, исти они који су ревидирали финансијске извештаје "Југоскандика" и "Дафимент банке", "Мобтела", "Астра банке" и бивших српских банака и најновији случај НИС-а. Мени није познато коме су ти њихови извештаји користили али јесте кога је то коштало, и колико још увек кошта грађане Србије.

- *За значајан допринос овом великом јубилеју обележавања 40-годишњице одржавања једногодишњих симпозијума, заслужни су многи појединци и организације, а надлежна тела Савеза РР Србије предложила су да се најзаслужнијима доделе одређена признања. Можете ли нешто да кажете о томе?*

Четрдесет година је реалан радни век, а наша симпозијумска активност толико траје. Свакако су многи појединци дали значајан допринос његовој афирмацији, наравно, неко више, неко мање. Једно је сигурно, да су у тој успешној професионално-стручној активности највише заслужни наши чланови – активни учесници, организациони и симпозијумски одбори, а и наш домаћин. Из материјала видимо да су признања додељивана за претходне јубилеје, односно десето и двадесетогодишњи јубилеј, уз напомену да за 30. јубилеј из познатих разлога 1999. и није било време за то, па смо за овај јубилеј све то предвидели. Не мали допринос успеха Симпозијума дала је стручна служба, али изнад свега многи чланови-појединци редовни посетиоци-учесници наших симпозијума. Треба истаћи заслуге и многих суорганизатора који заслужују одређена признања. Она ће им, на основу одлуке Извршног одбора

Савеза РР Србије, бити додељена на свечаном делу првог дана Симпозијума.

- *На крају да Вас упитам о поруци коју бисте упутили свим актерима, садашњим и будућим, у даљем раду овог еминентног научног скупа од националног значаја са међународним учешћем?*

Савез рачуновођа и ревизора је манифестацију реализације Симпозијума схватио као једну од својих веома важних и трајних активности, посебно усмерену ка промоцији глобалних захтева, што јасно потврђују теме, посебно друге половине до сада реализованих симпозијума.

Жалосно је што државни органи нису схватили значај реализације програма Симпозијума, чије теме и поруке указују на правац у којем треба развијати наш рачуноводствени регулаторни оквир. Надамо се да ће изгубљено, кроз искрену сарадњу бити надокнађено у будућности, јер кључци и поруке наших симпозијума су увек били, и биће у циљу уређеног рачуноводства и квалитета финансијског извештавања, о чему сведоче све досадашње поруке Симпозијума, али и друге активности Савеза као што су сви облици едукације, међународна сарадња, издавачке делатности, а сви скупа су и материјална подршка Савезу, у чему симпозијумске активности имају значајну улогу.

Моја порука је да наставимо реализацију циљева ове наше симпозијумске активности осавремењујући је глобалним темама и нашом специфичношћу, уз пуно уважавање захтева наших учесника. Ако тако будемо радили успеси неће изостајати.

Уз велику захвалност, желим пуно здравља, среће и успеха у животу и раду свим учесницима, уз посебну захвалност како старијим, тако и садашњим генерацијама на реализацији циљева Симпозијума и Савеза у целини. Настављамо и даље да се боримо за струку и само струку и остваривање њених циљева зацртаних још далеке 1955. године у оснивачким актима Удружења књиговођа, данашњег Савеза РР Србије. То је и порука будућим генерацијама – садашњим кандидатима за чланство.

Господине Шкобићу, дозволите да Вам се у име Редакционог одбора часописа „Рачуноводство“ захвалим на одвојеном времену и учешћем напору, да кроз један овако ретроспективан осврт изнесете основне карактеристике о континуираном одржавању овог годишњег симпозијума у протеклих 40 година, као и да изнесете Ваша виђења како би требало да се унапређују рачуноводство и пословне финансије у савременим условима пословања.

др Марко
ПЕТРОВИЋ⁰

Узроци и последице одсуства примереног функционисања система рачуноводства у Србији

Резиме

Упоређивање са сажетим подсећањем на нормални рачуноводствени развој у светским размерама, да је рачуноводство било такво такође у нашој земљи, пре фебруара 1945. године. Отада до данас, његов почетни и главни циљ да се користи за управљачко доношење одлука и контролу његовог спровођења, замењено је волунтаристички у Југославији и касније у Србији, задатком државне контроле. Основни узрок тога био је идеолошки став према приватној својини и њеној забрани, чија је последица била ишчезавање приватних сопственика капитала и његових, такође приватних пословних партнера, као примарних и главних заинтересованих корисника рачуноводствених података и информација. Отуда, без природних корисника у оквиру процеса доношења управљачких одлука, рачуноводствено информисање гурнуто је и ограничено на своје мање важне задатке, као што је контрола у магацину и слично, док је у стварности државна контрола била само неозбиљна и формалистичка. Очекивана последица тога било је умањивање стручног и друштвеног угледа рачуноводствене професије, у пуној контрадикцији са непрекидним муко-трпним радом рачуновођа, због сталних и волунтаристичких промена у оквиру економског система.

Било како, врхунски садашњи проблем, што се тиче коришћења рачуноводственог информисања у Србији, проистиче из чињенице да упркос приватном власништвом поново већине економских ентитета, државно је регулисање рачуноводства још засновано на нетачној претпоставци да би рачуноводствено информисање требало да служи државној контроли, уместо да га користе приватни сопственици капитала и њихови пословни партнери. Постоји више разлога за такву контрадикторну и апсолутно неприхватљиву ситуацију. Можда, пре свега, идеолошко одсуство сазнања да су данас, у целини, наше друштво и држава засновани на неприкосновености приватне својине и стога врхунски јавни интерес мора бити њена заштита.

Следеће, по својој прилици, већина садашњих приватних сопственика предузећа обогатила се у мутним трансакцијама са остацима такозваних друштвених предузећа и/или друге процесе, који немају ништа заједничко са нормалним економским развојем. Отуда, они нису били оспособљавани да се упознају са правом улогом рачуноводства путем сопственог искуства. Наравно, потпуно погрешно државно регулисање рачуноводства допринело је веома много да буде тако.

Најбољи доказ за то јесте садашњи Закон о рачуноводству и ревизији, где се рачуноводствени ревизори третирају као спољни агенти Министарства финансија, а њихова Комора, као његова испостава, уместо да обоје буду потпуно истински независни и одвојени од сваке финансијске и/или друге везе која доводи у питање њихову самосталност.

Недвосмислен импакт јесте данашња катастрофална ситуација, што се тиче рачуноводственог информисања у Србији, које захтева темељну промену, што пре и потпуније могуће.

Кључне речи: оптерећеност прошлости, рачуноводство, рачуноводствена ревизија, управљачко доношење одлука, волунтаристички, државна контрола, неприкосновеност, испостава, катастрофичан, темељна промена.

0) Члан Академије економских наука Србије и Црне Горе, редовни професор Београдског универзитета у пензији и овлашћени ревизор

Увод

Данас се не усуђује више ико, иоле озбиљан и одговоран у Србији, да доведе у питање заиста катастрофалну ситуацију рачуноводства у њој. Ово укључујући и потпуно неоправдан понижавајући и незахвалан друштвени положај у њој, рачуновођа и њихове професије. Трагично је да је непосредни и главни узрок тога државно регулисање рачуноводственог информисања, у потпуној супротности са декларативним опредељењем саме Владе. Међутим, у ствари, целина дате проблематике је далеко сложенија и обухвата поред субјективних слабости и објективне узроке и разлоге. Потоње се односи нарочито на нагомилане заблуде и предрасуде током деценија од 1945. године до данас. Оне су широко распрострањене, не само међу рачуновођама и другим економистима, него и међу становништвом уопште.

У самој ствари и јесте најсложеније, што је у стварању и нагомилавању ових заблуда и предрасуда, деловало учествовање, после укидања и забрањивања приватне својине у нашој земљи објективно неизбежно, већ у самом процесу образовања рачуновођа и економиста уопште. Једноставно, у одсуству приватних радњи, предузећа и других економских ентитета, као и због других обележја првобитне командне економије у Другој Југославији, било је сасвим обесмишљено помињати како је нормално изворни и главни задатак књиговодственог, односно рачуноводственог информисања, информисање сопственика фирме ради његовог пословног одлучивања.

Идеолошка утопија о централизованом планској економији, на нивоу државе, чак и после октроисања такозваног социјалистичког самоуправљања, није била суштински ишчезла готово ни из чије главе, а поготову не из оних који су као власт доминирали и одлучивали. Због тога су генерације, током много деценија, почев од свог образовања, настављено радом у пракси, биле, без своје кривице, изложене наopakим утицајима, што се тиче улоге и начина рачуноводственог информисања.

Тако је био настао и непрестано обнављан и продубљиван један зачарани круг, из кога објективно није било икакве могућности излаза пре започете приватизације. Међутим, и њеним недоследним и непотпуним спровођењем, уз бројне сукобљене моћне интересе, а од стране суштински нестручних, па и несавесних кадрова¹, у државној администрацији и изван ње, посебно је лоше прошло рачуноводствено информисање. Уосталом, никада и нигде није лако и једноставно бивало одвицати се од нечег лошег, тако наученог и упражњаваног и прихватити нешто ново, заиста исправно и добро.

Посебно је оманула потенцијална рачуноводствена елита у образовању, као и у случају оних који би требало да буду професионалне рачуновође у јавној пракси, али исто тако и код оних на пословима рачуноводства у државној администрацији и другде. Врхунска негативна последица свега тога је остварена кроз, са стручне стране, скандалозно погрешно и лоше законодавно регулисање у Србији улоге и начина рачуноводственог информисања уопште, уз потпуни

Садашња катастрофална ситуација рачуноводства у Србији

Државна регулатива основни и главни узрок

Постојање и других објективних и субјективних узрока

Учешиће чак образовања после укинуте и забрањене приватне својине у стварању заблуда

Обесмишљени основни и главни циљ рачуноводственог информисања на нивоу економског ентитета

Робовање идеолошкој утопији насупрот октроисаном наводном социјалистичком самоуправљању

Неискоришћене могућности приватизације

Недораслост задацима потенцијалне рачуноводствене професионалне елите

Потпуни фијаско државног регулисања свега што се тиче рачуноводствене ревизије

1) Објективно је могућа претпоставка чак о несавесности, због бројних благовремених упозорења, о која се упорно оглушавало. Видети Глас рачуновођа, број 9, издање СРПС, Београд 2006, стр. 29-129

фијаско када је реч о рачуноводственој ревизији и њеним институцијама, што је, по самој природи ствари, врхунско².

Најкраће резимирано, суштинска обележја до сада изложеног би била: одсуство изворне и примарне заинтересованости за истинито и фер рачуноводствено информисање; недораслост стварном сучељавању са актуелном проблематиком рачуноводственог информисања од стране оних који би, по самој природи ствари, требало и морали да представљају припаднике елите рачуноводствене професије - потпуни фијаско што се тиче законодавног регулисања такозване Коморе овлашћених ревизора и уопште независне рачуноводствене ревизије.

Стога ћемо покушати да током разматрања буде обрађена што критичније следећа проблематика: сажето подсећање на нормалан развој књиговодственог, а потом и рачуноводственог информисања у светским размерама; појава девијација и контроверзи у односу на претходно, које мање или више обесмишљавају рачуноводствено информисање, са узроцима и последицама тога; ситуација у нашој земљи што се тиче књиговодственог и/или рачуноводственог информисања; рачуноводствено информисање у Другој Југославији; рачуноводствено информисање у Србији до краја 2000. године; актуелна ситуација у погледу рачуноводственог информисања у Србији; у чему је суштина промашености, али и огромне штетности постојећег законодавног регулисања Коморе овлашћених ревизора у Србији.

1. Сажето подсећање на нормалан развој књиговодственог, а потом рачуноводственог информисања у светским размерама

Да би се могло обезбедити што реалније и објективније сагледавање и упоређивање садашњег стања рачуноводственог информисања у Србији како је до њега дошло, неопходно је имати и искористити као параметар, како у светским размерама изгледају настанак и нормални развој савременог књиговодственог, а потом и рачуноводственог информисања, затим и одговарајуће професије, као и другог са тим повезаног. То значи упознати се са узроцима и последицама битних одговарајућих догађања у вези са књиговодственим и рачуноводственим информисањем у раздобљу од размеђе старог и новог века до данас.

1.0. Узроци настанка, битне одлуке и развитак књиговодственог и рачуноводственог информисања у новом веку

Оног тренутка када је носиоцу привређивања постало све више недовољно, да се у свом пословању једино ослања на своје памћење, па је прибегао бележењу, а потоње се преобразило у међусобно повезано, упоредно хронолошко и систематско истовремено бележење, уз коришћење новчане јединице као заједничког именоватеља, а на основу валидног документа, одиграо се је настанак савременог двојног књиговодства. Од врхунског значаја, с тим у вези било је и остало постојање заиста заинтересованог корисника. Потребно би било још подсетити, на у међувремену огромно нарастао значај информисања.

Суштинска обележја катастрофалне савремене ситуације рачуноводства у Србији

Сажети приказ нормалног развоја књиговодственог и рачуноводственог информисања у светским размерама као параметар

*Објективно истински заинтересовани корисник најбитнији предуслов за целисходност сваког информисања
Развој величине и сложеност пословања као узрок настанка књиговодства, а потом и осталих сегмената рачуноводства*

2) Изложено би посебно вредело за садашњи Закон о рачуноводству и ревизији („Службени гласник РС“, бр. 46/06 од 02.06.2006)

У почетку је сам носилац привређивања био и свој књиговођа. Са развојем и разграђивањем пословања, али и самог књиговодства, књижење је поверавао члану и/или чланици породице, пре свега имајући у виду поверљиву природу сазнања о пословању, као подлози за доношење управљачких пословних одлука и контролисање њиховог извршавања.

Постепено су све више долазили, из практичних потреба, до свог изражаја и други рачуноводствени сегменти, дуже време пре тога једино књиговодственог информисања. Радило се уз то о разгранавану прво самог система двојног књиговодства, а у вези са све обимнијим и сложенијим предметом евидентирања, затим о променама у организационом и правном погледу радње, предузећа и сваког другог облика економског ентитета, државном регулисању књиговодственог информисања, развоју оруђа и опреме за књижење, али и о стасавању саме књиговодствене, касније рачуноводствене професије.

1.1. Развој система двојног књиговодства и преображаја књиговодства у рачуноводство

Првобитно обједињавање хронолошког и систематског евидентирања одиграло се при постајању јединог дневника и само једног нивоа конта, то јест поједностављено речено код постојања једино „синтетичких“ конта. Већа и разуженија пословна активност условили су појаву аналитичке евиденције, као и само количинско евидентирање залиха у складиштима, повезано преко аналитике са синтетиком. Појавили су се и помоћни дневници, а од посебног је било значаја пописивање у редовним временским размацима, у сврху усклађивања књиговодствено исказаног стања залиха са стварним.

Од битног значаја било је и прилагођавање књиговодственог евидентирања променама у власничком, организационом и правном статусу радњи, предузећа и других економских ентитета, од инокосног, преко ограничене одговорности и командитног друштва до разних облика акционарског друштва. Упоредо с тим, наступила је потреба раздвајања финансијског и погонског књиговодства, а касније и појава управљачког, циљног итд. Упоредо са тим, долази до надовезивања на систем двојног књиговодства израда планских калкулација и рачуноводствено планирање, појава осим уграђене формалне рачунске контроле, државног надзора преко рачуноводствене инспекције и финансијске полиције, као и продубљенијег искоришћавања књиговодствених и рачуноводствених података и информација, кроз рачуноводствену анализу, односно анализу биланса.

У оквиру општег унапређивања пословања искоришћавањем преимућства стандардизације, започета је њена примена и у оквиру књиговодства и рачуноводства, увођењем једнообразних схема биланса стања и биланса успеха и једнообразне садржине њихових позиција, односно ставки. Следили су једнообразни контни оквири и контни планови са одговарајућим разврстаним контима сродне садржине у класе. Коначно, у последњој трећини XX столећа долази до Међународних рачуноводствених стандарда (МРС), а касније и до Међународних стандарда финансијског извештавања (МСФИ). За разлику од претходних фаза овде се поред једнообразне садржине билансних позиција, подразумева и једнообразно процењивање ове садржине.

Поверљивост и одговорност као кључна обележја професионалног и друштвеног положаја књиговође и рачуновође у нормалним привредама

*Надоградња почетног споја хронолошког и систематског споја регистровања пословних трансакција, условљена порастом величине обима у сложености пословања
Утицај промена правне природе предузећа и других економских ентитета на књиговодствено и рачуноводствено информисање*

Прерастање система двојног књиговодства, као основе у рачуноводство

Искоришћавање преимућства стандардизације у књиговодственом и рачуноводственом информисању

1.2. Све разноврснији и сложенији предмет књиговодственог и рачуноводственог обухватања

Првобитно релативно једноставан предмет пословања, у оквиру мањих инокосних и/или ортачких радњи и предузећа, постојао је све разноврснији и сложенији, из читавог низа узрока и разлога. Прво, непрестани и све убрзанији развој науке, технике и технологије, као и начина пословања, постављао је пред књиговодство и рачуноводство све веће и сложеније захтеве, чему је здушно допринио и све више, како државно регулисање самог књиговодственог информисања, тако још више прописи о пословању и мере државне економске политике.

Суштина књижења као својеврсног скраћеног и специфичног бележења, нека врста шифрирања, имало је и има за претпоставку разумевање суштине свега што се књиговодствено, односно рачуноводствено обухвата. Ако је у питању била све усавршенија и сложенија производња, то је значило познавање и разумевање технологије, укључујући и свих релевантних појмова. Ништа мање није било и јесте значајно познавање и разумевање све сложенијих финансијских трансакција и инструмената, или исто тако комерцијалних узанси, као и права и обавеза. Да се не помиње све што се тиче обрачуна по основу обавеза из радног односа запослених итд.

Пре свега од књиговодства, у вези са свим претходно поменути, као од најсвестраније и најпоузданије информативне службе економског ентитета, са основом и очекивано и очекује се да благовремено, истинито и фер пружи сваком заинтересованом кориснику све што би га могло занимати у сврху доношења што успешнијих његових пословних одлука.

Управо због све сложенијег предмета књиговодственог обухватања, обраде и презентовања, спровођење у пракси много је сложеније, него што би можда изгледало на први поглед. У мањим фирмама, са једноставнијим пословањем, захваљујући великој помоћи омогућеној компјутерском обрадом каткада је могуће да само једно лице може обављати вођење књиговодства. Али само под условом да је свестрано упућено и упознато, не само са технологијом савременог система двојног књиговодства, него и са свиме што је релевантно из области права, комерцијалног и финансијског пословања, радних односа итд. Томе насупрот у већим, па и у средњим фирмама обично је могуће користити велика преимућства поделе рада у оквиру пружања књиговодствених услуга, пре свега управо са гледишта све веће сложености обухватања, обрачунавања и презентовања.

1.3. Утицај и значај организационог и правног статуса економског ентитета на пружање књиговодствених и рачуноводствених услуга, као и на круг њихових потенцијалних корисника

Једна изузетно важна димензија развоја књиговодственог и рачуноводственог обухватања, а потом и презентовања и финансијске ситуације, али посебно расхода и прихода, била је и јесте организациона разуђеност појединачног економског ентитета. Децентрализација обрачуна пословања са радним јединицама, економским јединицама и профитним центрима, са сврхом унапређивања успешности пословања, коришћењем материјалног подстицања запосле-

Деловање све обимнијег и сложенијег пословања појединачног економског ентитета, као и све интензивније релевантно државно регулисање, уз све веће захтеве књиговодственог информисања

Предуслов књиговодственог регистровања, као својеврсног шифрирања, потпуно разумевање све сложенијег предмета обухватања

Велике могућности и истовремено ограничења коришћења компјутера у рачуноводству

Утицај организационе разуђености и правног статуса економског ентитета на рачуноводствено информисање

них, природно је захтевала прилагођавање рачуноводственог обухватања, пре свега расхода и прихода, али и стања имовине и обавеза према њеним изворима. Савремено управљачко рачуноводство, циљни трошкови итд. одраз су тога, са сврхом унапређивања, економичности, ефикасности и ефективности.

Није нимало мање значајно шта се је у међувремену догађало у развоју правне природе економског ентитета. Првобитни облик инокосне и/или ортачке радње и предузећа, са нераздвојеношћу имовине уложено у пословање од друге имовине власника, уз одговарање целокупном имовином и за обавезе из пословања, због превеликог ризика, постепено је потискиван. Међутим, постојали су и други разлози за то, а нарочито олакшано прибављање све већег потребног капитала. Квалитетна примена је наступила већ са појављивањем економског ентитета са ограниченом одговорношћу, с обзиром на то да је створено правно лице раздвојено од физичког лица власника. Појава командитног друштва, а нарочито разноврсних облика акционарског друштва, имала је првенствено за сврху решавање како доћи до све већег потребног капитала, али је такође створила низ нових потреба, које је неопходно задовољити са гледишта рачуноводственог информисања.

Круг потенцијално заинтересованих се у међувремену изванредно ширио, када је реч и о корисницима рачуноводственог информисања у оквиру економског ентитета, а посебно изван њега. Шта више, велики број сувласника није више могао практично непосредно да учествује не само у оперативном управљању акционарским друштвом, него чак ни на његовој годишњој скупштини. Ово је довело, са једне стране, да одговорни за рачуноводствено информисање буду, уз руководиоца рачуноводства економског ентитета, његов генерални менаџер, али и врхунски независни спољни рачуноводствени стручњак у лицу овлашћеног рачуноводственог ревизора. А што се тиче потенцијално заинтересованих спољних корисника рачуноводственог информисања, то постају уз сувласнике који не учествују у оперативном управљању фирмом, постојећи потенцијални инвеститори, финансијери и крупнији пословни партнери, било добављачи, било купци. У оквиру самог економског ентитета то су све више запослени и њихови синдикални представници, а од спољних још поједини државни органи, локална и шира јавност. Са овако широком лепезом потенцијално заинтересованих за рачуноводствено информисање, није довољно да су оне свестране, истините, поуздане и благовремене, него и фер презентоване, што значи обавезу вођења рачуна да ће на исти начин бити разумљиве сваком потенцијалном кориснику. Сви ти потенцијално заинтересовани, или стејкхолдери постају тако нови чинилац од кључног значаја у оквиру рачуноводственог информисања.

1.4. Настанак и развој једнообразности и других садржаја стандардизације у књиговодству и рачуноводству

Поникло из задовољавања потреба власника појединачног економског ентитета, књиговодствено информисање, по самој природи ствари, било је изворно изразито индивидуално. Међутим, више чинилаца утицало је да јача потреба за све већом једнообразношћу и стандардизацијом књиговодственог, а потом и рачуноводственог информисања. Пре свега на то је деловала све већа узајамна повезаност, комерцијална и финансијска, поред техничко- технолошке на

Правни и финансијски разлози промене облика приватног власништва економског ентитета

Разлози и значај ширења круга потенцијално заинтересованих корисника рачуноводственог информисања

Важност учешћа генералног менаџера и независног овлашћеног рачуноводственог ревизора у одговорности за поузданост информисања

Превазилажење оквира интереса појединачног економског ентитета као узрок настанка и сврха стандардизације у књиговодству и рачуноводству

све ширем подручју, почев од економских ентитета у оквиру региона и континента, све до планетарних размера. Овоме је посебно допринео фантастичан развој средстава саобраћаја и везе, што није могло остати без битних промена у свима облицима информативне активности, па и када је реч о књиговодству и рачуноводству.

Упоредо се је из разних мотива одиграло деловање органа појединих држава, а од друге половине XX столећа националних и међународних професионалних рачуноводствених организација.

Први облик једнообразности односио се на садржину билансних позиција, било генерално, било по областима и/или гранама привреде, којима припадају економски ентитети. Било је, међутим, и спорадичних случајева да се ово одиграва и код великих и сложених компанија у оквиру вертикалне или хоризонталне интеграције. Већ овај облик коришћене једнообразности пружао је олакшицу у комуницирању, упоређивању, па и образовању и науци. Ова су се преимућства увећавала увођењем по истом основу једнообразних контних оквира и/или контних планова, обично на нивоу целе народне привреде, од стране надлежног државног органа.

Виши облик стандардизације, прво на националном, а потом и на међународном нивоу остварен је коришћењем рачуноводствених стандарда и стандарда рачуноводствене ревизије. Суштинска допуна се састојала у томе, што се поред истоветне садржине прецизно одређивала, када је то целисходно, по самој природи ствари, ближе одмеравање такве садржине и друго аналогно.

Због очигледне корисности и олакшаног пословног комуницирања, носиоци иницијативе рачуноводствене стандардизације биле су и остале професионалне асоцијације рачуновођа, првобитно на националном, а данас на међународном нивоу.

1.5. Обележја и развој оруђа и опреме за књижење, обраду и презентовање рачуноводствених података и информација

Код сваког информисања коришћена средства на располагању за припремање и презентовање података и информација играју по логици ствари значајну улогу. У многовековној историји књиговодственог и рачуноводственог информисања током новог века ово је дошло до пуног изражаја. Од књижења гушчијим пером у повезаним и путем прошивања и печатења овереним књигама, до савременог коришћења компјутера, са књиговодственим софтвером и архиве у облику меморија и микрофилмова, сукцесивно, све убрзанијим редоследом, смењивале су се све софистицираније технике и технологије, књиговодствених, калкулативних оруђа и опреме.

Не тако давно копирно књиговодство и коришћени слободни листови представљали су значајан скок напред у односу на дугу праксу пре тога. Увођење књиговодствених машина пружило је нове могућности коришћења преимућства поделе рада. Овде се само подсећа на дактилографски део посла раздвојен од контирања, поред подела организационо условљених. Следило је коришћење бушених картица, као и све усавршенијих калкулатора. Коначно ушло се је у еру све усавршенијих облика компјутерске обраде података, са све софистициранијим књиговодственим софтверима и невероватним скраћивањем потребног времена за припремање и презентовање, на располагању све многобројнијих и свестранијих рачуноводствених података и информација.

Нивои и облици стандардизације у књиговодству и рачуноводству

Међународна рачуноводствена стандардизација

Развој опреме и оруђа за књижење, обраду и презентовање рачуноводствених података и информација у распону од гушчјег пера са повезаним овереним пословним књигама до компјутера са софтверима и микрофилмовима

Кадровски захтеви у вези са софистицираним опремом

Наличје овога била је и по овом основу све учесталија неопходност додатног образовања и обуке запослених у рачуноводству. Међутим, управо с друге стране, баш су нова оруђа и опрема, са новим техникама и технологијама, отвориле дотле неслућене могућности за искоришћавање рачуноводственог информисања.

1.6. Развој и утицај државног регулисања књиговодственог и рачуноводственог информисања

Започето ради задовољавања потребе за информисањем приватног сопственика појединачног економског ентитета, књиговодство је првобитно било потпуно изван сваког државног уплитања и регулисања. Одступање од тога произашло је из потребе управо за заштитом приватне својине неких приватних власника економских ентитета, која је постала угрожена несавесним пословањем њихових пословних партнера. Једноставно, да се не би злоупотребљавало књиговодство, на пример, цепањем листова из књиге, као и на друге начине, државним регулисањем превентивно се то спречавало обавезивањем да се књиге прошију и то осигура и печачењем од стране надлежног државног органа. Затим, државним регулисањем је наложено да за свако књижење мора постојати као подлога валидан документ, као и да се у одређеним временским размацима, а то је уобичајено на крају пословне године, после извршеног инвентарисања и усаглашавања књиговодственог са утврђеним стварним стањем, мора састављати завршни рачун итд.

Наглашава се, све у сврху заштите приватне својине савесних сопственика економских ентитета. Тако да, чак у случају банкротства, подаци из уредно вођеног књиговодства могу бити прихваћени као полудоказ од стране суда и тако ослободити власника економског ентитета палог у стечај од кривичне одговорности.

Претходно изложено представљало је мање-више државно регулисање књиговодственог информисања у доба преовлађивања инокосних и ортачких радњи и предузећа. Појава командитних друштава, а нарочито акционарских и њихово све веће укрупњавање, значило је и нове потребе када је реч о државном регулисању књиговодственог, а делом и рачуноводственог информисања. Још једном се подвлачи, све у циљу непосредне заштите приватне својине савесних власника и све више сувласника економских ентитета, али и целине државног и друштвеног поретка заснованог на приватној својини.

Пре свега постојање мањег броја акционара, изабраног у управни одбор акционарског друштва, како би учествовали у доношењу оперативних управљачких одлука, изискује потребу заштите приватне својине других акционара, који или само учествују у раду годишње скупштине, а када је у питању велики број акционара и ту само посредно преко изабраних делегата. Права по основу приватне својине поменутих акционара изван учешћа у оперативном управљању економским ентитетима, чији су номинални сувласници, потенцијално су угрожена умањивањем вредности њихових акција и/или мањим учешћем у добитку, а кроз непотпуно, неистинито и нефер рачуноводствено информисање. Превазилажење ове слабости остварено је путем обезбеђеног мишљења врхунских независних рачуноводствених стручњака у лику овлашћених рачуноводствених ревизора. Међутим, како је на основу општег напретка технике и технологије дошло до раније невиђеног укрупњавања

Зачетак књиговодства као искључиво приватне ствари сопственика фирме, са накнадним уплитањем државне регулативе, једино ради злоупотреба, које би угрозиле приватну својину власника и њихових пословних партнера, а тиме и материјалну основу друштвеног поретка

Валидни документ као безусловна основа сваког књижења и повремено пописивање, у функцији јемства поузданости књиговодственог информисања

Кључна улога независне екстерне рачуноводствене ревизије у заштити приватне својине сувласника који не учествују у оперативном управљању фирмом, као и приватне својине постојећих и потенцијалних пословних партнера

економских ентитета, где су највећи међу њима постајали економски моћнији чак од низа држава, истинито и фер рачуноводствено исказивање њихове имовине, обавеза према изворима те имовине, прихода и расхода, као и финансијског резултата пословања, објективно је прерасло у општи или јавни интерес. Отуда су појединачне државе и/или чак заједнице држава, као што је Европска унија, сматрале за целисходно да се њиховом регулативом подржи врхунски ниво стручности и независности овлашћених рачуноводствених ревизора, а низ државних и/или парламентарних финансијских институција као што су берзе, комисије за хартије од вредности итд. захтева обавезну рачуноводствену ревизију, као предуслов битнијих финансијских активности, иоле значајнијих економских ентитета.

Међутим, изван непосредно видљивијег уплитања државе у регулисање рачуноводственог информисања, у сврху обезбеђивања да буде истинито и фер, а у крајњој линији ради заштите права приватне својине, као основе државног и друштвеног поретка, у савременом свету постоји, и то огроман, њихов посредан утицај. Он се састоји у регулисању много чега, што је предмет књиговодства и рачуноводственог обухватања. То су разни облигациони односи, радни односи, поступак оснивања и/или престанка пословања економског ентитета, докапиталисања, учешће на тендерима и лицитацијама итд., са све већом улогом у томе од јавног значаја рачуноводственог информисања и самих припадника рачуноводствене професије. Ово је учинило да настане потреба одређеног државног регулисања, као и у случајевима адвокатуре и/или приватне лекарске праксе. Показало се нормалним и државно регулисање којим се обезбеђује целисходно образовање и одговарајуће искуство за руководеће и самостално обављање изразито стручних и одговорних рачуноводствених послова од стране запослених професионалних рачуновођа. А у случају професионалног рачуновође у јавној пракси, да постоје и други неопходни услови за успешно и одговорно пружање одговарајућих услуга, што се потврђује евентуално издатом лиценцом од стране надлежног државног органа.

Истинито и фер информисање као јемство заштите појединаца и друштвеног поретка заснованог на приватној својини имовине

1.7. Настанак и развој књиговодствене и рачуноводствене професије и њена посебна обележја

Поред општих и заједничких захтева за све струке, па и у случају пружања интелектуалних услуга, а то су одговарајући степен стручног образовања и стечено искуство у пракси њиховог примењивања, обично свака има и неку своју посебност, па је то случај и са рачуноводственом. Али пре свега шта вреди за њу када је реч о неопходном образовању.

Из раније изложеног видљиво је како се је током векова потреба прво књиговодственог, затим рачуноводственог информисања прилагођавала све крупнијим и сложенијим захтевима условљеним развојем технике и технологије привређивања, затим облицима, величином и сложености економских ентитета, облицима и природом комерцијалних и финансијских трансакција, али и све већим и свестранијим државним регулисањем, како услова привређивања и пословања, тако и непосредно онога што се односи на књиговодствено и/или рачуноводствено информисање.

Ако се узме да је настанак књиговодствене професије одиграо када је обим и сложеност њеног упражњавања превазишла мо-

Стручно образовање, одговарајуће искуство и беспрекорни морални лик, као кумулативни предуслови за самостално и руководеће вршење рачуноводствене професије

гућности да је обавља сам носилац привређивања и захтевало се запошљавање стручњака за то, одмах су дошла два битна обележја, неопходна завидна стручност и врхунска поверљивост. Прво, због све веће сложености како онога што се региструје, тако и како се то чини и чиме се чини. Друго, изванредно значајно, да по самој природи ствари, запослени књиговођа једини, уз носиоца привређивања, приватног сопственика датог економског ентитета, има потпун увид у финансијску позицију фирме и успешности њеног пословања.

Све што се је отада у светским размерама догађало са напретком привређивања и са значајем тога за развој свега другог за човечанство природно је било праћено са све већим, сложенијим захтевима од књиговођственог, потом и рачуновођственог информисања, али и све већим стручним и друштвеним угледом професије која се обавља.

Једноставно, самостално и/или руководеће вршење књиговођственог и рачуновођственог информисања било је све више захтевно што се тиче стручности и све деликатније у односу на професионалну одговорност. Поред изворног односа према власнику и/или сувласницима датог ентитета, као и према запосленом врхунском менаџеру, који непосредно учествује у оперативном управљању фирмом, појављује се све већи број других заинтересованих за увид у књиговођствено, односно рачуновођствено информисање. То су прво све бројнији и значајнији сувласници, који као акционари не учествују у оперативном управљању, затим постојећи или потенцијални финансијски и/или комерцијални партнери, запослени у фирми и њихови синдикати, државни органи, локална и друга јавност. За рачуновођствено информисање, за које је све чешће и више уз руководиоца рачуноводства, одговоран и менаџмент фирме. Све сложенији и одговорнији задатак постаје не само припремање истинитих и благовремених рачуновођствених података и информација, већ и начин да буду презентовани тако да сваком заинтересованом буду на подједнак начин јасни и разумљиви, односно да буду не само поуздани, већ и фер саопштени.

Поред урођене формалне рачунске контроле у систему двојног књиговођства, као основи и главном сегменту и савременог рачуноводства, појављује се потреба за осигурањем државног надзора путем рачуновођствене инспекције и/или финансијске полиције, да ли се и колико у вези са, пре свега књиговођственим информисањем, примењују и поштују државни прописи, донети у сврху заштите приватне својине оних који би могли да буду угрожени и оштећени слабостима у вези са информисањем.

Са друге стране појављује се потреба за спровођењем од стране независних овлашћених професионалних рачуновођа у јавној пракси пружања врхунског стручног мишљења да ли је и колико конкретно рачуновођствено, односно финансијско извештавање истинито и фер. Тако настаје независно упражњавање рачуновођствене професије као слободне, изван статуса запослених, као професионалних рачуновођа у јавној пракси, пре свега у својству независних овлашћених рачуновођствених ревизора, али и привредних саветника, овлашћених проценитеља и слично.

Најзад, последње, али никако најмање, рачуноводство постаје универзитетска дисциплина и предмет теоријског изучавања. Иако можда изненађујуће, ово се дешава прво на пољопривредним факултетима немачког језичког подручја, условљено је вишефазном производњом на великим феудалним поседима, почев од ратарства

Неминовност врхунске и неограничене поверљивости у међусобном односу послодавца и запосленог рачуновође, са последицама тога по статус рачуновођствене професије и њених припадника

За рачуновођствено информисање све чешће уз руководиоца рачуноводства одговоран је и менаџмент фирме

Државни суверенитет, као подлога и обележје природе улоге рачуновођствене инспекције, односно финансијске полиције

Независност, врхунска стручност на основу образовања и одговарајућег искуства, уз беспрекорни морални лик, као неопходна подлога за прихватљивост мишљења да ли је и колико је конкретно рачуновођствено информисање истинито и фер

и других биљних производа, делом посредством сточарства, и/или непосредно до разних врста производњи прехрамбене индустрије³.

Све многобројнији припадници рачуноводствене професије, сучељене са све сложенијим стручним изазовима и све већом и осетљивијом професионалном одговорношћу, нашли су се побуђени, у тада привредно најразвијенијим земљама у XIX столећу, да образују своје професионалне организације, како ради унапређивања и олакшања свог посла, тако и у име свог друштвеног статуса. У следећем столећу оне ће се повезати прво регионално, а потом и у светским размерама и добити све значајнију и незаменљивију улогу у савременом привређивању.

2. Појава девијација и контроверзе током развоја књиговодственог и рачуноводственог информисања, као и место и улога рачуноводствене професије и њених припадника

Међутим, као и све друго људско и несумњиво, у суштини огroman позитиван развој, прво књиговодственог, а потом рачуноводственог информисања и значаја његове улоге, као и свега што се тиче посленика рачуноводствене професије, имали су, у светским размерама, мање или више и своје затамњено наличје. Чим су околности пословања допринеле да питање колико је књиговодствено информисање истинито и фер, буде постављено од неког заинтересованог, осим носиоца привређивања, објективно је створена могућност злоупотребе.

Наиме, неистинитим и/или нефер књиговодственим, односно рачуноводственим информисањем, могла би се произвести лаж – што може утицати на банкротство и тиме бити оштећени повериоци, било комерцијални било финансијски. Таквим информисањем такође би се могло довести у заблуду будући финансијер и/или инвеститор.

Осетљивост за књиговођу и/или рачуновођу је у томе што се претпоставља његова пуна лојалност према послодавцу, који то може злоупотребити мотивисан зарадом на туђ рачун, по цену притиска на свог запосленог. С обзиром да постоји јавни интерес заштите приватне својине свакога, то се прво прописују превентивне мере техничке природе у виду овере књига и запрећене казне, како за носиоца привређивања, тако и за руководиоца књиговодства, односно рачуноводства. Држава, бранећи нормално подједнако свој, односно јавни интерес, када су у питању дажбине, посебно регулише њихову основу израчунавања кроз одбитне и прибитне ставке, независно од исказаног чак ако је он утврђен на основу уобичајених економских критеријума, формулисаних у Међународним рачуноводственим стандардима (МРС), односно Међународним стандардима финансијског извештавања (МСФИ).

Све подробније подржавање неких облика стандардизације рачуноводственог информисања од стране државе, па и на регионалном нивоу, као што је прописивање обавезних схема биланса стања

Рачуноводство као универзитетска дисциплина и носиоци тога као припадници рачуноводствене елите, уз независне овлашћене рачуноводствене ревизоре, и врхунске запослене рачуновође на руководећим пословима најкрупнијих и најсложенијих економских ентитета

Опасност од могућности да књиговодствено и/или рачуноводствено информисање буде неистинито и нефер

Потпора, у случају изложености рачуновође притиску, постојањем професионалне асоцијације и њене регулативе као и деловањем независне рачуноводствене ревизије и инспекције

3) Највећи број и биљних и сточарских производа не подлеже непосредној крајњој потрошњи, већ тек после мање или више сукцесивних фаза прераде. Другим речима, служе пре крајње потрошње као сировина, сточарства и прехрамбене и друге индустрије. Исход тога како је запазио Karlo Kaucki у својој књизи Аграрно питање (1891) јесте да се књиговодство као наставна дисциплина прво појавило на пољопривредним факултетима

и биланса успеха од органа Европске уније, поред обавезних кон-
тних оквира и контних планова у низу појединачних држава био је
крупан корак у превенцији злоупотреба и појачан државни надзор.
Допринос овоме је и улога рачуноводствене инспекције, односно
финансијске полиције, на основу државног суверенитета. Овде
спада и одређено уплитање државе, када је реч о деловању рачуно-
водствене ревизије.

Ово је било и јесте најосетљивије. Наиме, за независну рачуно-
водствену ревизију, као слободну професију, од суштинске је важ-
ности очување потпуне, ничим угрожене независности. Она и јесте
настала самоиницијативом у оквиру књиговодствене, односно ра-
чуноводствене професије, како би се оснажило и обезбедило исти-
нито и фер информисање свакога ко је за то заинтересован и у крај-
њој линији пружила и ојачала заштита приватне својине свакоме ко
поштено привређује. Међутим, како несумњиво за то постоји и
суштински јавни интерес једног друштвеног поретка, чија је подло-
га приватна својина, природна је и државна заинтересованост да ра-
чуноводствена ревизија буде примерено спровођена, као што сли-
чан јавни интерес постоји и за упражњавање адвокатуре. С тим у
вези поставља се и питање да ли, колико и због чега има потребе и
целисходности за образовање коморе независних овлашћених реви-
зора и/или сличне институције. Данас од 123 земаља чије чланство
постоји у Међународној федерацији рачуновођа (International
Federation of Accountants -IFAC), што је нормална претпоставка за
стварно постојање професионалне организације рачуновођа у јав-
ној пракси, то јест независних овлашћених рачуноводствених реви-
зора, само у њих осам постоје коморе овлашћених рачуноводстве-
них ревизора⁴, што је само 6,5%. Међутим, оно што још више изази-
ва дозрење када је реч о потреби и целисходности постојања Ко-
море овлашћених рачуноводствених ревизора, јесте чињеница да су
сем Комора овлашћених рачуноводствених ревизора Србије и Ре-
публике Казахстана, преосталих шест, из Савезне Републике Не-
мачке⁵, или са подручја пет држава, које су до краја Првог светског
рата биле у саставу Аустро-Угарске⁶. Познато је, уосталом, постоја-
ње управо на поменутих територијама традиције идолопоклонич-
ког односа према држави, таквој где се грађанин своди на поданика.

Свако постојање командне економије у некој држави потенци-
јално угрожава обелодањивање посредством рачуноводственог ин-
формисања истинског деловања тржишних и других економских
законитости. Ипак, дотле док постоји приватна својина, пре свега
предузећа и других економских ентитета, упркос административно
одређених цена, а произвођења и дистрибуирања регулисаног мање
или више од стране државних органа примарни корисник рачуново-
дственог информисања остаје сопственик фирме и код њега запос-
лени менаџмент. Међутим, при постојању укинуте и забрањене
приватне својине, као и централизованог планирања са админис-
тративно одређеним јединственим ценама, управљачко пословно
одлучивање на нивоу економског ентитета, иако је иначе примарна
и основна сврха, постаје објективно обесмишљено. Могућности

*Независност, апсолутно
битан предуслов за улогу
рачуноводствене ревизије*

*Чланство у МФР, по правилу,
националних професионалних
рачуноводствених
асоцијација, а постојање
КОР и њихово чланство у
МФР редак изузетак*

*Ниво командне економије без
укидања, само са
ограничењима у коришћењу
приватне својине и ниво
држаног управљања
привредом, после укинуте и
забрањене приватне својине*

4) Глас рачуновођа, број 9, opus cit.

5) Видети: др Марко Петровић, члан АЕНСЦГ, лицен.овл.рев.: Компаративна анализа комора овлашћених ревизора у Србији и Немачкој, Рачуноводство број 1-2/07, изд. СРРС, Београд 2007.

6) Wirtschaftsprüferkammer, Germany; Kammer der Wirtschaftstreuhänder, Austria; Chamber of Auditors of the Czech Republic, Czech Republic; Chamber of Hungarian Auditors, Hungary; National Chamber of Stationary Auditors, Poland; Slovenska Komora Auditorov, Slovakia. Према званичном списку Међународне федерације рачуновођа (IFAC), Глас рачуновођа број 9, Opus cit. Стр. 130-133

књиговодственог информисања своде се на другоразредне, као што су контрола залиха, благајне и слично. Ово природно повлачи и пад друштвеног угледа рачуноводствене професије, нарочито због опадања заинтересованости свих потенцијалних екстерних корисника.

Најзад, посебан вид уназађивања било је организационо укидање рачуноводства и спајање књиговодства и финансијске оперативе. Наиме, после укинуте и забрањене приватне својине и централизованог државног управљања предузећима и другим економским ентитетима, финансијско планирање постаје израз планског задживања задатака на поменутом нивоу уместо рачуноводственог планирања, као формулисана управљачка пословна одлука на овом нивоу. Због тога је издвојено из рачуноводства, а то је умногоме био случај и са рачуноводственом анализом, или анализом биланса, коју је заменила анализа остваривања финансијског плана у оквиру новооснованог планског одељења, као најзначајнијег у оквиру економског ентитета. У исто време оперативна евиденција, са својим претежно квантитативним подацима, служила је чешћем, чак дневном извештавању, док је у одсуству активности пословног финансирања благајна спојена са књиговодством, мимо логике да једна оперативна функција буде у оквиру информативне, која по природи ствари служи за надзор.

Све у свему, радило се у односу на нормално рачуноводствено информисање о волунтаристичком утопијском концепту, који разуме се, објективно није ичему могао да служи, већ био сам себи сврха. У одсуству предузећа и других економских ентитета као здравих ћелија народне привреде које је природни организам, систем њихове информативне надградње био је само одговарајући одраз тога и у стварности чак није имао битног уплива приликом доношења на партијско-државном врху чисто волунтаристичких одлука, што је на крају довело и морало довести до урушавања таквих привреда, уколико није било спремности за прагматично одступање од оригиналног концепта.

3. Књиговодствено и рачуноводствено информисање у нашој земљи до фебруара 1945. године

Србија под Немањинима и њиховим наследницима, до свог пада под вишевековну турску окупацију, што се тиче привреде и свега са њом повезаног, ишла је укорак, вероватно нешто изнад просека, са државама савременицама у Европи и Малој Азији. Обновљена српска држава под Карађорђем имала је далеко преовлађујуће учешће пољопривреде, сељачких газдинстава и изразито неразвијену индустрију, скоро до пред Други светски рат. Ово је природно утицало и на, углавном, књиговодствено информисање, као и на ниво развијености књиговодствене професије. Рачуноводствено образовање на универзитетском нивоу започело је тек 1937. године, оснивањем Високе економско-комерцијалне школе у Београду. Такође, негде тек у време самог почетка Другог светског рата дошло је до иницијативе за формално настајање независних овлашћених рачуноводствених ревизора у тадашњој нашој земљи.

Ипак, насупрот изостанка припадника рачуноводствене елите, па и нижег нивоа развоја привреде у Србији, него у Хрватској и Словенији, углавном књиговодствено информисање, у свему је играло своју улогу у њој, као и у другим нормалним привредама и земљама

Деградација рачуноводственог и књиговодственог информисања у случају непостојања доношења стратешких и битнијих пословних одлука на нивоу предузећа и других економских ентитета

Корак уназад после свођења рачуноводства само на књиговодство

Опасност од превиђања да је народна привреда организам, чије су ћелије економски ентитети да између њих и целине постоји интеракција

Нормални развој привреде у складу са својим добом до пада у турско ропство. Обновљање државе од Карађорђа па све до априла 1941. или прецизније фебруара 1945. године, али и обновљена је скромније привредно развијена

сличног нивоа развоја дотле у свету. Пре свега, оно је имало као своју основну и главну сврху поуздано информисање приватних власника радњи, предузећа и других економских ентитета ради доношења њихових управљачких и пословних одлука, затим доношење одлука њихових запослених директора и других руководилаца, али и постојећих и/или потенцијалних комерцијалних, финансијских и осталих пословних партнера.

Државно регулисање пре свега књиговодственог информисања било је превентивне природе у виду обавезе вођења књиговодства, редовног инвентарисања, као и оверавања књига. Оно је досегло свој врхунац у усвојеном Закону 1937. године, али који није посебним прописом био уведен⁷ да се примењује. У складу са око 4/5 становника, који се бави земљорадњом и релативно дугом традицијом земљорадничких задруга, у њима је вођено америкаанско књиговодство са, у истој табели, здруженим дневником и главном књигом.

Савременији ниво књиговодственог па и рачуноводственог информисања на подручју данашње Србије, постојао је у неколико рудника, фабрика и банака у власништву странаца, без већег долажења до изражаја. Одговарајућа стручна литература била је без већих претензија, бавила се дескрипцијом технике књиговодства, а што се тиче теорије, могли би се навести највише три наслова⁸.

У складу са достигнутим нивоом привредне развијености и чињеницом да је ЕКВШ основана тек 1937. године у Београду, међу припадницима књиговодствене професије далеко су преовлађивали са средњошколским образовањем, стеченим у изванредно солидним и угледним трговачким академијама. Са универзитетским образовањем стеченим углавном на истој таквој школи у Загребу много ређе у тадашњем иностранству били су јако малобројни. Ово није била препрека да припадници струке, иако професионално неорганизовани, буду и као стручњаци и друштвено личности од угледа.

Што се тиче књиговодства земљорадничких задруга, њега су као допунско занимање, водили углавном сеоски учитељи и свештеници.

4. Рачуноводствено информисање у Другој Југославији

Садашње катастрофално стање рачуноводства у Србији представља у ствари продубљено и настављено, уместо да буде превазиђено, негативно збивање са рачуноводственим информисањем, током целог трајања Друге Југославије. Срж свега лошег у периоду од фебруара 1945. у трајању од скоро пола столећа, био је острашћени однос према приватној својини предузећа и других економских ентитета, који је 1948. године досегао свој врхунац завршеним укидањем и забраном приватне својине свих радњи, предузећа и других економских ентитета, изван сељачке пољопривреде и најмањих услужних занатских радњи.

Са гледишта рачуноводственог информисања ово је условило изостанак његовог примарног и најважнијег циља, заинтересова-

Превентивна природа државног регулисања књиговодства у нашој Земљи до фебруара 1945. године.

Скромна рачуноводствена литература у Србији до 1941. године

Завидан друштвени углед књиговођа, упркос њиховом скоро искључиво средњошколском образовању

Непревазиђене до данас последице збивања са рачуноводством у земљи током Друге Југославије

Основни узрок деградације рачуноводства у Другој Југославији и његових посленика било је укидање приватне својине, а тим нестајање најбитнијег за сваку

7) Трговачки закон Краљевине Југославије (2. октобар 1937), према књизи Обрад К. Госпавић: Трговачко право, изд. Кредитне и припомићне задруге Професорског друштва, Београд 1938, стр. 21

8) Paul Gerstner: Анализа биланса, превео др Никола Мирковић, изд. Пробрана дела, Београд, 1933, стр. 1-53
Павао Чулић: Научно рачуноводство – Теоретско и практично рјешење проблема књиговодства, изд.. Ауторово, Београд, 1938.

ног корисника у лику приватног власника и/или сувласника фирме, што чак до данас није на прави начин превазиђено. Осим тога, у процесу образовања књиговођа и рачуновођа, због непостојања приватне својине, није могло бити говора о примарној и најзначајнијој сврси рачуноводственог информисања, чиме је дугорочно и далекосежно нанета непроцењива штета учвршћивањем заблуда и предрасуда, кроз репродуковање, прво на погрешан начин самих носилаца образовања, а после тога самим тим и неминовно и свих припадника бројних генерација, које су они образовали. У изложеним околностима није била, нити је објективно могла да буде дорасла очекивањима, задацима и одговорности професионална рачуноводствена елита. Како од деловања било које истинске, професионалне елите, зависи напредак и утицај једне професије, чињеница о њеној објективно условљеној недораслости, такође је хендикеп за рачуноводствено информисање.

Конечно, не би требало превидети да је свака информативна активност, па тиме и рачуноводство само огледало и/или одраз нечега, што је предмет информисања. А управо то је, не само током Друге Југославије, него све до данас у Србији, било предмет осцилирајућих промена.

4.0. Период од фебруара 1945. до краја 1953. године

Вероватно најусковитланији и најконтроверзнији период, што се тиче рачуноводственог и књиговодственог информисања, као одраза радикалних промена у друштвеном, политичком и економском систему Друге Југославије, одиграо се у периоду од фебруара 1945. до краја 1953. године. Затечено, скоро потпуно преовлађивање приватне својине фирми и доношење Одлуке Председништва АВНОЈ-а о једнообразном рачуноводству, смењено је током овог периода практично потпуним ишчезавањем приватне својине предузећа и других економских ентитета и свођењем рачуноводства на књиговодство. Све ово, као последица преласка на централизовано државно планско управљање социјалистичком привредом почев од 1947. године. Тиме је, објективно, сасвим обесмишљено рачуноводствено информисање, поред изостанка заинтересованог корисника, све због престајања доношења управљачких пословних одлука на нивоу економског ентитета. Међутим, октроисањем такозваног социјалистичког самоуправљања, од стране партијско-државног врха 1950. године, започет је процес лаганог одступања од командне економије. Шта више, у редовима блиским партијско-државној врхушки појављују се нове утопистичке идеје што се тиче могућности коришћења књиговодства, али искључиво за контролу од стране државних органа над пословањем економских ентитета. Ово је било само по себи основица свог даљег застрањивања.

Наиме, првобитна безобзирна идеја за искоришћавање рачуноводственог прописа, у сврху постизања циља партијско-државне врхушке, која је настала још на самом почетку датог периода, дала је већ обележје, колико и докле се може ићи у бескрупулозности и волонтаризму⁹. Једна, по својој садржини, објективно позитивна мера унапређивања рачуноводственог информисања, каква је несумњиво била поменута Одлука Председништва АВНОЈ-а, веома

информативну активност - постојање истински заинтересованих корисника

Најдалекосежније негативне последице по рачуноводствено информисање у нашој земљи проистекле су из идеолошких разлога јесу што су носиоци рачуноводствених образовања били ускраћени деценијама да указују зашто се објективно не може да остварује изворна и главна сврха информисања

Радикално осцилирајуће промене у вези са предметом рачуноводственог обухватања узрок отежаног рада рачуновођа

Примена Одлуке о једнообразном рачуноводству, укидање приватне својине предузећа и практично свих од значаја економских ентитета, довођење економије главна обележја привређивања у нашој земљи од 1945. до 1953. године закључно

Ишчезавање истински заинтересованог корисника, у међувремену рачуноводства сведеног на књиговодство као објективни узрок катастрофалне неажурности

9) Видети подробније др Марко Петровић: Педесетогодишњица од Одлуке Председништва АВНОЈ-а о Једнообразном рачуноводству, часопис Књиговодство број 2/95, Београд 1995

слична, скоро исте садржине, као пропис који је био донет у Француској¹⁰, није била као тада тамо намењено и у нашој земљи побољшавању и осавремењивању пословања, било приватних, било државних економских ентитета, већ не само економском уништавању приватних власника, експроприсањем њихове имовине, већ и биолошком, запређеном казном од десетак година тешког принудног рада. Наиме, за државна предузећа практично нису ни биле предвиђене санкције за огрешење о ову Одлуку, па су она већ у 1946. години била запала у књиговодствену неажурност. Како су у међувремену сви постојећи економски ентитети били постали државни, тако је књиговодствена неажурност била све присутнија, па је било чак државних пољопривредних добара, која нису уопште годинама редовно књижила, већ само повремено. У ствари, упркос Марксовом предвиђању да ће књиговодство имати већу улогу у социјализму него у капитализму, што је идеолошки обавезивало марксисте¹¹, у пракси га је чак огромна већина нових генерација економиста, а камоли других, интимно потцењивала, као безначајно бирократско пискарање.

О томе постоји, између осталог сликовито објављено сведочанство човека, који је у најближем окружењу Јосипа Броза боравио по природи своје службе од 1941. до свог пензионисања 1968. године. Као интендант пратећег батаљона Врховног штаба, именован је био на такву дужност и у новоформираној партијској бригади, са њиховим Специјалним магацином. Одатле ће наставити до краја свог службовања уз Броза у Белом двору и његовој потоњој резиденцији¹². У сликовитим деловима двају пасуса, на странама своје књиге објављене 1990. године, иначе пуне фотокопија финансијских докумената, као аутентичних доказа аутор овако саопштава како је дочекан његов покушај увођења уредног књиговодства у Гардијској бригади: „Пошто није било књига за књижење примљене опреме, морали смо сами по свескама да шпартамо рубрике и књижице на основу доставница и комисијског записника о примљеној роби. На томе смо радили даноноћно, и кад је све било припремљено за попуњавање људством јединица известио сам о томе штаб бригаде. Дошао је комесар бригаде са командантом позадине, обишли су складиште. После тога сам их одвео у књиговодство да им покажем како је све то заведено у књиге, и на тај начин створена евиденција, мислећи при том да ћемо добити, ако не похвале, оно бар признања за уредно обављен посао. Међутим, догодило се супротно. Кад је комесар прегледао књиге, одмахнуо је главом и рекао: „Па да, ти не можеш да се одвојиш од оног твог предратног бирократског начина живота. Па је’л ти знаш да овде раде комунисти, који једни у друге имају поверења, и ван памети је овака помисао о некаквој крађи и злоупотреби, да тако нешто уопште може да се деси у нашем друштву...“¹³

Бескрупулозност и волунтаризам партијско-државне врхушке, што се тиче искоришћавања државне регулативе рачуноводства инспирисане одређивањима најпре за укидање својине, а потом октроисањем такозваног социјалистичког самоуправљања

Сведочанство из најближег окружења партијско-државне врхушке у односу на потребу за књиговодственом надзорном функцијом, на самом почетку постојања и деловања нове власти

10) Видети Leo Chardonnet: Traite theorique et pratique de comptabilite industrielle en harmonie avec le plan comptable, Preface de H.Luc, 12e edition, Edition Delmas, Bordeaux 1946

11) „Књиговодство као контрола и идеално обухватање процеса, постаје све нужније, што се више процес врши у друштвеним размерама и губи чисто индивидуални карактер, оно је, дакле, нужније у капиталистичкој производњи неголи у распарчаној производњи занатског и сељачког газдинства, нужније у заједничкој производњи неголи у капиталистичкој. Али се трошкови књиговодства смањују с концентрацијом производње утолико јаче, што се више претвара у друштвено књиговодство.“ Карл Маркс, Капитал II, Превео Моша Пијаде

12) Гаврило Дотлић: Расипништво и злоупотребе Јосипа и Јованке, Непознато о Брозовима, изд. АБЦ-Продукт пословница „Печат“, Београд, 1990.

13) Ибидем, стр. 14

Кад су они (људи у батаљону, примедбе М.П) направили прво требовање за робу, па га однели у штаб бригаде на оверу штамбилем, мене зове телефоном, комесар и каже: „Је л’ бирократо је л’ ти мислиш да овако радиш, и овако гледаш на офицере наше Армије и комунисте?“

„Штамбил на ово неће бити стављен.“ Свеједно, робу из складишта нисам дао без потписа, али сам се комесару за то тешко замерио.¹⁴

Октроисано самоуправљање у пракси, изгледа да је од својих креатора било схваћено једино као успешан теоријски аргумент у сукобу са Коминформом. Отуда и њихова nelaгодност када је оно у пракси спонтано почело да се заиста све убрзаније и учесталије бар делимично остварује широм Друге Југославије. Дотадашње везе између централних државних органа и економских ентитета и контрола над потоњима постојале су све превазиђеније и тада је нечијом сугестијом партијска државна врхушка закључила, да би по два основа, користећи књиговодство могао да се успостави олабављени надзор над пословањем економских ентитета.

Једна замисао је била, да се за све појединачне економске ентитете, повезано са појмом друштвеног књиговодства из другог тома *Капитала*, централизовано води, на основу података о наплатама и исплатама преко њиховог жиро-рачуна, на ограниченом броју конта њихово појединачно књиговодство. Тиме би се према протагонистима ове идеје остваривао жељени централизовани увид, ради информисања о стању и пословању сваког економског ентитета.

Упркос једнодушном упозорењу од стране иоле истакнутијих рачуноводствених посленика, из теорије и праксе¹⁵, на нереалност и утопијску природу оваквог концепта, био је оформљен у оквиру тадашње Народне банке Југославије, посебан сектор са оваквим задатком, и прописано је да сваки економски ентитет мора имати само један, код ње, жиро рачун. Преко њега би и уз одређено шифровање налога имао обављати целокупан платни промет економског ентитета. Умишљено је било да ће се тако доћи до довољно релевантних података за вођење тог скраћеног књиговодства. Утопијски карактер и непремостива слабост овакве солуције, упркос због ње првог преласка на обрачун укупног прихода на основу наплаћене реализације, састојали су се у неизбежном постојању дужничко-поверилачких односа, обрачунате амортизације и свих облика залиха, што се све не одражава и не може бити видљиво преко података о исплатама и наплатама преко жиро рачуна. После око две године, ова тврдокорна чињеница постала је очигледна и најупорнијим протагонистима идеје о вођењу централизованог, скраћеног књиговодства у Народној банци Југославије, а како би се очувала илузија о непогрешивости њеног тадашњег гувернера Сергеја Крајгера, оставио је у наследство погрешан назив, све док буде трајала институција, која ће бити, као самостална, основана тек 1967. године, а то је Служба друштвеног књиговодства, или фамозна СДК.

Поред наведеног, на почетку другог полугођа 1952. године, наложио је тадашњи председник Одбора за привреду, Светозар Вук-

Идеје о могућем искоришћавању књиговодства, угрожености нестанком директних инструмената државног надзора, у условима буквалног схватања октроисаног самоуправљања у пракси економских ентитета

Утопијска идеја о централизованом вођењу скраћеног књиговодства за све појединачне економске ентитете у дирекцији друштвеног књиговодства, у оквиру Народне банке, на основу посебно шифрованих налога о наплатама и исплатама преко њиховог жиро рачуна

14) Ibidem str. 15

15) На апсурдност вођења неког централизованог скраћеног књиговодства са ограниченим бројем конта, за све појединачне економске ентитете, узалуд су упозоравали чак и они међу нашим врхунским рачуноводственим стручњацима, који су иначе настојали да се максимално прилагоде очекивањима тадашњих властодржаца, као др Шиме (Симеун) Бабић, Ђорђе Мијић и главни рачуноводствени стручњак у тадашњем савезном државном апарату инж. Божидар Раце

мановић Темпо да се проучи, да ли постоји потреба и могућност прилагођавања дотадашњег државног регулисања рачуноводственог информисања, како формално, тако и садржајно насталим суштинским променама. У ту сврху била је образована посебна *ad hoc* радна група и са овим задатком упућена у Ровињ, с обзиром да сви њени чланови, сем потписаног, нису били искористили свој годишњи одмор¹⁶. Формално стога што је и даље постојао Закон, са рачуноводственом садржином преузетом из Одлуке Председништва АВНОЈ-а, са превазиђеном скривеном наменом експроприсања приватних власника економских ентитета, а то се је било у међувремену постигло на други начин. Такође, посредно путем неких других прописа рачуноводство је било сведено на књиговодство. На повратку из Ровиња предочени су предлози до којих се је дошло, што је прихваћено и дат је задатак припреме одговарајућих прописа. Па ипак, Савезно извршно веће усвојило је одговарајућу уредбу тек на самом крају 1953. године, па ће о реализовању ове друге идеје бити говора у вези с тим раздобљем.

Средином 1953. године одржана је на Палићу расправа о нацрту новог прописа, али и о идеји централизованог друштвеног књиговодства од заиста најрепрезентативнијег, могућег скупа, нарочито рачуноводствених теоретичара и тада је било једнодушно поновљено, иако безуспешно, раније поменуто исказано њихово мишљење о неприхватљивости замисли о централизованом друштвеном књиговодству.

При крају разматрања битних обележја првог периода рачуноводственог информисања у Другој Југославији, било би вероватно целисходно указати на постојање једне значајније новине у односу на догађања до тада. Ради се о плодној издавачкој активности из ове области. Њен први талас одиграо се у вези са радикалном новином у виду задатка оспособљавања рачуновођа за примену једнообразног рачуноводства. Каткада су то била издања, чија је садржина била изнад нивоа Приручника. Следеће је била појава, обично прво у виду објављених скрипата, наставног материјала из рачуноводства на универзитетском нивоу. На жалост, све је објективно неминовно било под утицајем ограничења проузрокованог процесом уништавања и коначно потпуног забрањивања приватне својине, иоле значајнијих економских ентитета. Ово је, по самој природи ствари, било присутно и у неколико превода са руског издања из Совјетског Савеза, нагло пресушених, око краја пете деценије XX столећа.

Међутим, за рачуноводство од посебног и далекосежног значаја била је одлука руководства Удружења економиста Србије у првој половини 1953. године о покретању часописа Економика предузећа¹⁷, како би се попунила све више учавана празнина, после октроисања такозваног социјалистичког самоуправљања. Позитивно је искуство овог часописа, дуго време на челу са легендарним професором Економског факултета у Београду, др Костом Васиљевићем. Његова преовлађујућа садржина била је из области рачуноводства. Ово је недвосмислено упливисало да се две године касније

Посебна радна група за припрему прописа о државном регулисању књиговодственог информисања у складу са октроисаним самоуправљањем

Обележја интензивне издавачке делатности из области рачуноводства у раздобљу 1945.-1953., укључиво урођена ограничења

Посебан и далекосежан значај покретања часописа Економика предузећа од стране Удружења економиста Србије.

16) Групу су сачињавали: Инж. Велимир-Веца Милутиновић, касније доктор економских наука и редовни професор Београдског универзитета, инж. Божидар Раце, такође касније редовни професор Новосадског универзитета, инж. Роко Браут, такође касније редовни професор Загребачког универзитета, Миро Смерду, рачуноводствени руководилац Металке, Марибор, и аутор ове студије, тада референт у администрацији, тек образованог Савезног извршног већа.

17) На првом оснивачком Конгресу књиговођа Југославије у Загребу јуна 1956. у реферату др Фрање Крајчевића и кореферату инж. Рока Браута залагано је за увођење независних рачуноводствених ревизора и привредних саветника и то је подржано у закључцима, упркос оштром супротстављању од стране Зорана Томича, државног подсекретара за послове финансија ФНРЈ.

приступи оснивању широм Друге Југославије републичких Удружења књиговођа, а потом и на нивоу Федерације. Нека од републичких удружења, међу њима и удружење Србије, започело је убрзо и издавање сопственог часописа.

У периоду од 1945. до 1953. године, припадници још формално неорганизоване професије непрестано су доживљавали стресне промене. Њихов дотадашњи статус поверљивих сарадника приватних власника и сувласника фирми, у којима су били запослени, бивао је све угроженији и нарушавањем и коначно практично потпуном забраном приватне својине. Преласком од 1947. године на државну централизовану командну економију и формално и суштински престало је доношење пословних управљачких одлука на нивоу предузећа и других економских ентитета, а тиме и примарна и главна сврха вођења књиговодства. Иако је до пред крај 1951. године постојала у Савезном министарству финансија Управа за књиговодство, са својих десетак запослених¹⁸, од којих су већину чинили рачуноводствени стручњаци, објективне промене у пракси довеле су до катастрофалне неажурности постојећих искључиво државних радњи и предузећа. Самим тим, без икога заиста заинтересованог за коришћење књиговодствених података и информација из реда партијско-државних моћника, и стручни и друштвени углед књиговођа био је неминовно срозан до најниже тачке. Истовремено су били преоптерећени континуираним захтевима за прилагођавањем књижења свакодневним новинама условљеним радикално новим идеолошким приступом, почев од волонтаристички одређених јединствених цена и тромесечних обрачуна, уз примену све разрађенијих прописаних једнообразних контних планова, све до састављања тромесечних обрачуна. А у суштини нико није показивао истински интерес за учинак њиховог мукотрпног рада, што је довело до поменуте катастрофалне неажурности, а тиме и до још једног удара на рејтинг припадника рачуноводствене, тада силом државне регулативе, искључиво књиговодствене професије.

У суштини, овај први период рачуноводственог регулисања у Другој Југославији обележила су два кобна застрахења, са далекосежним негативним, све до данас непревазиђеним последицама, нарочито у Србији. То су изостанак истинске заинтересованости, макар интерних корисника, за истинито и фер рачуноводствено информисање, и то што је тобоже главна његова сврха била надзор над заинтересованим државним органом за стање и пословање предузећа и других економских ентитета.

4.1. Период рачуноводственог информисања у нашој земљи од 1954. до 1969. године

Несумњиво је претходни, први период после 1945, био веома буран и далекосежно положио темељ одступању од нечега, што је бар у преовлађујућим светским размерама, било и јесте, историјски и текуће, прихваћено као нормална улога рачуноводственог информисања. Уз то, дошло је и до формалног ретроградног свођења на само књиговодство. Самим тим опали су углед и значај професије. Због свега тога, у наредних читавих 25 година, било је једино

Вишеструко напоран, објективно осетљив и друштвено потцењен положај књиговођа у Другој Југославији у раздобљу 1945-1953. године

Неминовност друштвене деградације рачуноводствене професије, због одсуства заинтересованог корисника и због слузбије да му је главна сврха државни надзор

Далекосежне негативне последице укидања приватне својине

¹⁸⁾ 1950. године, начелник је био инж. Божидар Раце, а остали запослени инж. Миљенко Шарић, инж. Душан Михаиловић Циновски, Ђорђе Бркић, Миодраг Поповић, Марко Петровић, секретар Ружица, преводилац и једна госпођа Рускиња, административни радник.

могуће, веома постепено, стално осцилирајуће и недовољно доследно покушавање нормализовања. Предуслов и потребу за потоним објективно је прво представљало октроисано, такозвано *социјалистичко самоуправљање*. Иако је самоуправљање било првобитно несумњиво замишљено међу својим ствараоцима као чисто идеолошка флоскула, његово битно урођено обележје довело је до спонтаних догађања широм земље у оквиру економских ентитета. Ово је уздрмало и угрозило саме темеље централизоване планске командне економије, засноване на административним, волунтаристичким јединственим ценама и отворило пут деловању, колико год ограниченом, економских законитости на тржишту и бар делимичном оперативном пословном свакодневном управљачком скромном одлучивању, на нивоу економских ентитета. Требало би додати томе преображавање, ма колико у суштини формалистичко, државне својине у теоријску апстракцију, под називом *друштвена својина*. Уз то се догодило форсирање обрачунских целина у оквиру економског ентитета, еволутивно од радне јединице и економске јединице до самосталне организације удруженог рада. Коначно, и искључиво волунтаристички покушај да се, административно, пуна цена коштања замени доходном, очигледно је, колико је због тога морало да буде новина и непрестаног прилагођавања књиговодства, новим садржајима предмета обухватања и новим организационим решењима, у вези са свим овим обухватањима.

На жалост, ти споља стално наметани повећани захтеви упућени књиговодству, у одсуству постојања строго забрањене приватне својине, нису могли ипак да створе истински заинтересованог и за то оспособљеног корисника, ни када је реч о било каквом значајнијем управљачком пословном одлучивању, како у оквиру појединачног економског ентитета, нити код његових постојећих и/или потенцијалних комерцијалних и финансијских партнера.

Економски најкобнију, најскупљу и далекосежно најпогубнију последицу представљало је интензивно, углавном промашено инвестирање, и то свуда изван енергетика, саобраћајница и средстава веза. Наиме, настављено је заваривање да све док тече инвестирање, у нове, или проширене капацитете економских ентитета, то површно може изгледати као да доприноси нечему позитивном, да би се показао већи или мањи промашај, чим започну да функционишу. Необуздно запошљавање, уз то према политичком, а не стручним критеријумима, посебно тако именовано руководство, додатно је само погоршало начињени промашај улагањем. Ово се скоро свуда касније и доказало као једноставно нарушавање привреде некадашњих комунистичких држава, чим је престало њихово вештачко одржавање у животу, укључујући и у Србији.

Првобитни покушај у овом периоду искоришћавања књиговодства предузећа и других економских ентитета за државну контролу њиховог пословања, преко централизованог књиговодства у посебном сектору Народне банке и посредством заклетве и заштите руководиоца књиговодства, нису у пракси могли никако да се дуже одрже. Ипак, нису биле изостале ни неке повољне последице. Некадашња неажурност коначно је ишчезла, несумњиво и под битним условљавањем исплате личних доходака правовременошћу тромесечних обрачуна.

Значај улоге књиговодства, а тиме и њихових руководиоца постепено је растао, али не толико због бољег разумевања, нити већег коришћења његовог информисања, колико због неопходности бла-

Објективне неочекиване, неминовне и нежељене последице октроисања социјалистичког самоуправљања са гледишта оних који су га октроисали

Скромни продори нормалнијих пословних категорија и непрекинуто све већи захтеви руководиоца књиговодства

Због непостојања приватне својине, изостало обавештавање истински заинтересованих корисника главне сврхе књиговодственог информисања

Кобне последице заваривања са промашајима инвестирања и због грешака у запошљавању, посебно при именовану руководиоца економских ентитета по политичким, а не стручним критеријумима

Стабилизована аажурност књиговодства као повољан исход промашених мера државног надзора

говременог састављања и достављања тромесечних периодичних обрачуна надлежном државном органу. То ће крајем овог периода постати свемоћна и аутономна државна агенција у лику *Службе државног књиговодства* или СДК.

За саму професију било је од одлучног значаја спонтано, до тада неуобичајено такво образовање удружења књиговођа широм Друге Југославије, па и на њеном нивоу уз, у почетку, посебну активну улогу у Хрватској и Србији. За разлику од збивања у привредно развијеним капиталистичким државама, где је у неким постојала традиција професионалних асоцијација књиговођа, још из XIX столећа, ово је била њихова прва појава на нашем тлу и при томе у земљи са укинутом и строго забрањеном приватном својином.

Уз то, посебно значајан сегмент професионалне рачуноводствене елите, у лику независних овлашћених рачуноводствених ревизора, није уопште био, нити је могао да буде, стварно прихватљив за један семитоталитарни режим, како због изостанка приватне својине, чија је заштита била срж њиховог настанка и постојања, тако и због претпоставке њихове независности, то јест деловања слободне професије¹⁹.

Такође је било умногоме окрњено и ограничено деловање универзитетских наставника рачуноводствених дисциплина, као природних припадника професионалне рачуноводствене елите. У одсуству приватне својине, као и ичије потпуније и истинскије заинтересованости за коришћење књиговодствених података и информација, за доношење иоле значајнијих управљачких пословних одлука на нивоу економских ентитета, били су они формално и суштински, спречени да уопште говоре о иницијалном и основном задатку вођења књиговодства.

Објективно озбиљно ограничење целисходнијег развоја рачуноводствене теорије у нашој земљи и њеној примени у пракси представљао је изостанак научне институције чији би то био главни задатак. Парадоксално је како је управо на почетку датог периода ово било схваћено и прихваћено, да би у последњем тренутку припремљени пропис о томе био повучен, због баналног разлога персоналне природе, око личности за руковођење²⁰. Тако је ово значајно подручје активности остало препуштено потребама и могућностима појединачног залагања универзитетских наставника рачуноводства, са свим урођеним ограничењима тога. Ради се не само о уско фундаменталним истраживањима, са подручја рачуноводствене теорије, затим средстава за обрађивање, припремање, презентовање и обелодањивање рачуноводствених података и информација. У питању је и прилагођавање, чисто рачуноводствених потенцијала, учесталим и крупним променама. Ово се тиче како самог предмета рачуноводственог обухватања, тако и услова и околности у којима се то одиграва.

Спонтано, без уобичајене директиве образовање организација књиговођа на три нивоа, локалном, републичком и савезном

Ограничења произашла из укинуте и забрањене приватне својине

Све присутнија, иако пригушена противречност, између упознавања припадника универзитетских наставника рачуноводства са одговарајућом стручном литературом из нормалних земаља са нормалном привредом заснованом на приватној својини и немогућности доследне примене у сопственој земљи

19) На првом оснивачком Конгресу књиговођа Југославије у Загребу јуна 1956. у реферату др Фрања Крајчевића и кореферату инж. Рока Браута залагало се за увођење независних рачуноводствених ревизора и привредних саветника, што је подржано у закључцима, упркос оштром супротстављању Зорана Полича, државног подсекретара за послове финансија ФНРЈ.

20) Својевременим предлогом високог функционера остварена недовољно принципијелна полемика са гледиштем др Косте Васиљевића у вези са контним планом, а 1949. године нехотично омашка главног полемичара, били су повод око пет година касније да др Шимун Бабић искористи свој моћни ауторитет за супротстављање да поменути полемичар буде именован за првог директора Института за књиговодство, о чијем је оснивању пропис био пред самим формалним усвајањем, што је проузроковало његово повлачење из процедуре. Неколико година касније није остварена иницијатива са истом сврхом у виду одељења Института друштвених наука, а на челу управо са др Костом Васиљевићем. Коначно, због распада Друге Југославије, такав институт није основан, по захтеву последње мисије Светске банке у њој.

Суочени са све учесталијим и крупнијим променама и све сложенијим и одговорнијим захтевима с тим у вези, постављанима пред њих, књиговође су самоиницијативно започели да организују сопствене професионалне асоцијације. Силом прилика, у почетку је преовлађивало пружање стручне помоћи у извршавању њихових свакодневних обавеза према надлежним државним органима, како финансијским, тако и другим.

Иако је све текло мимо уобичајеног, а можда баш због тога, али вероватно највише због сазреле потребе, одзив је био масован, изнад очекиваног и упоредо настајало је, уз јачање на нивоу Србије и организовање на локалним нивоима. Све ово је омогућило настајање солидне материјалне основе започете активности, чији садржај је убрзо битно обогаћен покретањем, прве године само месечног часописа, истовремено и за теоријска питања и за инструкције, да би већ од следеће, инструкцијама био посвећен приручник у виду полумесечника.

Истовремено, убрзо је Удружење књиговођа Србије било, са хрватским, иницијатор оснивања одговарајуће асоцијације на савезном нивоу. Поменути су, у ствари, пружили битну основу савезне активности, како на прва два одржана конгреса, тако и приликом придруживања Европској професионалној асоцијацији, иако је она обухватала, у ствари, првенствено овлашћене рачуноводствене ревизоре, непостојеће у Другој Југославији.

Са друге стране, уз обострану увиђавност и одсуство искључивости, Удружење књиговођа Србије добило је улогу значајне трансмисије када је реч о примењивању не само рачуноводствених, већ и свих савезних прописа којима се уређује економско-финансијско подручје пословања економских ентитета. Ово је било од обостране користи, како за државне органе, одговорне за њихово примењивање, али и велико олакшање и помоћ члановима Удружења књиговођа, најзадуженијим за практично спровођење датих прописа.

Најзад, од далекосежнијег значаја била је, поред практичне континуираних инструкција поводом иницијатива у виду доприноса образовању, оснивањем школске институције, затим окупљањем универзитетских и других наставника рачуноводства као чланова редакција и других тела Удружења, а посебно у раду симпозијума, као и сарадњи са иностраним професионалним организацијама, посредством не само савезне асоцијације, већ и подржавањем таквих контаката од стране друштва књиговођа.

4.2. Период од 1969. године до краја Друге Југославије

Следећих двадесет и нешто година последњег периода разматрања рачуноводственог информисања у Другој Југославији, започето је илузијом да би се побољшањем и унапређивањем државног регулисања релевантне проблематике можда могло доћи до нормалнијег искоришћавања рачуноводствених података и информација у процесу управљања економским ентитетом.

Ово је било повезано и са крупнијим променама у виду подстицања путем државне регулативе образовања економских јединица у оквиру економског ентитета, као и настојања да се на нивоу оваквих јединица утврђује доходак, коришћењем такозване *доходовне цене*, уместо традиционалне *цене коштања*. Наиме, ово би требало да

Спонтано организована самопомоћ, ради лакшег примењивања одговарајућих, претежно савезних прописа

Покретање часописа и приручника ради допуњавања помоћи члановима, прво преко саветовања, а касније и симпозијума

Илузоран покушај да се унапређивањем садржине државне рачуноводствене регулативе допринесе истинској заинтересованости потенцијалних корисника за њене учинке

буде усаглашавање са идеолошким ставом како у условима друштвене својине лични доходак запослених није обавеза непостојећег послодавца, већ њихово учешће у дохотку, према оствареном резултату пословања.

Непостојање заинтересованости менаџмента економских ентитета за коришћење рачуноводствених података и информација надаље, када се радило о доношењу пословних одлука, било у оквиру економског ентитета, било од стране постојећих и/или потенцијалних његових пословних партнера, остала је практично непромењена до краја постојања Друге Југославије. За то је био одговоран низ објективних узрока и разлога. У једнопартијској држави, свака иоле значајнија управљачка пословна одлука била је доношена изван предузећа и другог економског ентитета на републичком, ређе на савезном и/или локалном нивоу, у зависности од његове величине и значаја. Сами запослени, поводом коришћења управљачких права, свој интерес ограничавали су на питање величине личних доходака и накнада, као и на заштиту својих права у вези са радним односом. Када је при крају Друге Југославије, нарочито после рушења берлинског зида и у вези са ублажавањем ригидности једнопартијског система, дошло чак до почетка приватизације, ово није повећало нити појачало интерес за коришћење већ рачуноводственог, не само књиговодственог информисања. Разлог је била, пре свега, развучена и недоследна приватизација, као и недовољна правно заштићена приватна својина и непревазиђене кумулиране предрасуде у односу на њу, али и начин на који је стицана, посебно она веће вредности.

Уходана и по много чему, по инерцији одвијана сарадња, са надлежним државним органима, посебно је оснажена улогом СДК, као и међусобним допуњавањем и у међувремену преименованом асоцијацијом 1977. године у Савез рачуноводствених и финансијских радника. Међутим, од крупног и далекосежног значаја било је оснивање у оквиру СДК, Дирекције за економско-финансијску ревизију. Ово је проистекло из једног непринципијелног компромиса Друге Југославије и зајмодаваца у виду међународних финансијских институција, како би се формално испунила обавеза обављања ревизије годишњих завршних рачуна економских ентитета у нашој земљи, који су били дужници ових финансијских институција. Наиме, за разлику од настанка и улоге независне рачуноводствене ревизије у нормалним земљама, са нормалним привредама, при заштити права и интереса приватних власника капитала, ово се одиграло у земљи где је приватна својина укинута и забрањена. Такође, о спровођењу слободне професије није могло бити говора међу углавном млађим припадницима државних институција, као што је била СДК. Уосталом, од њих се није више ни очекивало од примењиване технологије рачуноводствене ревизије, каква је у нормалним земљама са нормалним привредама и извештаја у уобичајеном облику на енглеском језику.

Овоме насупротив, иако се и професионална асоцијација рачуновођа организационо прилагођавала применама у држави у облику „оуризације“, све више је остваривана билатерална сарадња са сродним организацијама у неколико других земаља, као и са међународним професионалним рачуноводственим организацијама, како у европским, тако и у светским размерама. На основу такве сарадње, одржана је међународна студијска конференција у Београду-Дубровнику Европске професионалне асоцијације рачуноводствених експерата, 1975. године.

Економске јединице у оквиру економског ентитета и формална замена за обавезе за плате из цене коштања, у учешће у дохотку, као изазови у рачуноводственом обухватању

Стварно одлучивање о иоле значајнијим пословним потезима сваког важнијег економског ентитета од стране спољних центара моћи, као један од узрока незаинтересованости за књиговодствено информисање нормалних потенцијалних корисника

Ограничене могућности условљене ограниченим димензијама недовољно обновљене могућности приватне својине

Растућа улога СДК и у оквиру тога далекосежно је показала негативне последице неуобичајеног и непринципијелног образовања економско-финансијске ревизије

Опредељивање професионалних асоцијација рачуновођа, најдоследније у Србији, да упоредо са извршавањем обавеза према државним органима, упознају и приближе разумевању савремена рачуноводствена збивања у светским размерама

Интензивна билатерална и врхунац међународне сарадње са професионалним рачуноводственим асоцијацијама

С друге стране, интензивирана је, поред инструктивне активности, и активност унапређивања теорије и праксе рачуноводства, пре свега од стране Републичке професионалне асоцијације рачуноводствених и финансијских радника Србије. Ово обухвата издавање *Књиговодственог лексикона* и *Рачуноводственог и пословно-финансијског лексикона*, прихватање и објављивање националне рачуноводствене професионалне регулативе, као и превод рачуноводствене регулативе Европске економске заједнице и Међународних рачуноводствених стандарда, укључујући и ревизорске стандарде. Доста је енергије расуто на дилему да ли примењивати функционални или билансни принцип, када је реч о класама контног оквира и/или контног плана. Коначно, реализовани су и истраживачки пројекти.

Ипак, најдалекосежнији инструирани проблем и фиктивна дилема односили су се на то да ли је сврсисходније примењивање националних или међународних рачуноводствених стандарда. У суштини, на видело је почело да излази колико су привреда и економски ентитети у нашој земљи, као и рачуноводство, у улози њиховог огледала на странпутици, и колико је неопходно њено радикално реформисање и унапређивање.

Потпуно очигледна и непобитна чињеница да, када је реч о олакшаном рачуноводственом информисању и комуницирању, сви међународни рачуноводствени стандарди имају, по самој природи, уосталом, као и други међународни стандарди, објективно апсолутну предност над националним једноставно због своје веће, у ствари, максималне универзалности.

Шта је онда довело до исконструисане дилеме да ли користити у нашој земљи међународне или националне рачуноводствене стандарде? Читав сплет околности, где су узети у обзир начин настанка једних и других, политичке разлике, посебно због позорности и осетљивости тоталитарних комунистичких режима према свему капиталистичком, запостављање сврхе суштинских стандарда, недовољно познавање и површност, краткорочни интереси, језичка баријера итд.

Крају Друге Југославије претходио је крај њеног Савеза комуниста. Иако је наша земља већ неку годину после Прве резолуције Информбироа започела споро и осцилирајући да одступа од типичног комунистичког узора, већ после пада Берлинског зида, земље некадашњег Варшавског пакта, а у оквиру саме Друге Југославије, нарочито Словенија и Хрватска на економском пољу испољавале су већу спремност за приближавање капиталистичким узорима.

Ипак, када је реч о међународним рачуноводственим стандардима и другој професионалној рачуноводственој регулативи, Савез рачуноводствених радника Србије предњачио је формално започетом сарадњом. Међутим, упоредо, за формалистичко вођење и коришћења књиговодства, опет једино у Србији, нашла је своју значајнију клијентелу једна комерцијална фирма за пружање инструкција, нарочито ради састављања три периодична обрачуна и завршног рачуна некада. Њеном учвршћивању ишло је у прилог неколико околности. Прво, прва варијанта приватизације у великој мери стављала је у изузетно повлашћен положај нарочито запослене у друштвеној организацији удруженог рада, што је било максимално искоришћено. Иако се било одужило, на самом ободу круга двојке у Београду веома повољно су стечене додатне пословне просторије велике вредности у новоградњи. Битно је, међутим, што насупрот

Плодна научно-теоријска и стручна издавачка активност, укључиво и преводи из области рачуноводства

Исконструисана дилема да ли је преимућство националних или међународних стандарда и несхватање суштине рачуноводствене стандардизације

Испреплетани узроци и разлози неоправданог залагања за примењивање националних уместо међународних рачуноводствених стандарда

Апсурд у Србији, где се иначе предњачило у осавремењивању рачуноводства јесте да се једна комерцијална услужна фирма, супротстави из зарађивачких побуда аутентичној професионалној организацији

нормално очекиваном и сукцесивно декларисаном, да државна рачуноводствена регулатива буде у складу са започетом приватизацијом, ово није остварено. Уместо да се предвиди да примарно и главно искоришћавање врше приватни власници економских ентитета, постојећи и потенцијални, као и њихови, опет приватни пословни партнери, парадоксално се инсистирало у континуитету од 1945. године на улози обавезе према државним органима, у сврху њиховог појачаног и све свестранијег надзора над пословањем првих. Томе је у прилог ишло и прелажење из савезне надлежне администрације у дату комерцијалну фирму и чак постојање њених акционара и сувласника, пре и после настанка Друге Југославије, неколико кључних личности, али и кадровска рокада у истом смислу из саме професионалне рачуноводствене асоцијације Србије.

Уз такав наставак на државну рачуноводствену регулативу, са нагласком на формалном испуњењу обавеза, достављањем, пре свега благовремено, периодичних обрачуна и завршног рачуна, код далеко највећег броја руководилаца књиговодства заинтересованост је била сведена на такве формално испуњаване обавезе. Управо ово је био узрок за настанак пукотине у односу између професионалне организације и дате фирме. Наиме, с једне стране био се поклопио већ поменути интерес, потпуно схватљив, наметнут државном регулативом да се и формално и благовремено испуни обавеза. Значајно је да се на то, очигледно, сводио и интерес самог државног органа, али и свих бројних агенција које пружају услуге вођења књиговодства својим клијентима, с обзиром на то да је то најједноставније и најлакше. Коначно, и књиговодственим фирмама чије услуге су се сводиле једино на инструкције, посебно у вези са састављањем периодичних обрачуна и завршног рачуна природно је највише одговарало да се додатно ничим не оптерећују изван онога што је њихова формална обавеза, на основу државног прописа.

Са друге стране професионална рачуноводствена асоцијација Србије, у оквиру Друге Југославије, подржала је активност сачињавања и примењивања прво националне професионалне рачуноводствене регулативе у облику националних рачуноводствених начела и националних начела пословних финансија, како би припомогла унапређивању и осавремењавању рада својих чланова, у складу са све објективнијим захтевима постављеним пред предузећа и друге економске ентитете у којима раде, пре свега средње и веће, а свакако значајније. Поменута начела била су највише могуће приближена и усклађена са узорима у светским размерама, сасвим у складу са тим да представљају науку и истинску теорију, или светску или непостојећу, без обзира на само наговештавање у почетку да тек предстоји укидање забране приватне својине и њено постепено и недоследно увођење.

При свему томе било је битно то што су додатне новине изискивале све веће инвестирање, нарочито у обуку, а без формално прописане обавезе од стране државе. Закаснели захтев, у том погледу, од стране последње мисије Светске банке у Другој Југославији, њеним распадањем постаје ирелевантан. Ипак је из тога проистекло чак делимично финансирање састављања националних рачуноводствених стандарда од стране савезног органа надлежног за послове финансија. Прва половина њих била је усвојена маја 1991, од стране надлежног органа Савеза рачуноводствених и финансијских радника Југославије у пуном саставу, док је остатак од истог органа усвојен у јануару

Искоришћење повољне околности јачања комерцијалног пружања инструктаже руководиоцима рачуноводства и другима, склоним искључиво формалном испуњавању прописаних обавеза од стране државе

Због могућих санкција природна заинтересованост свакога за то одговорног за благовремено, макар формално, испуњене обавезе

Вишеструко негативне последице државне регулативе и надлежних државних органа, што се сматра довољним већ само формално испуњавање обавеза, уз то сведених на формалност

Негативне последице повлађивања несхватања и неприхватања додатних обавеза проистеклих из професионалне рачуноводствене регулативе и без санкција због тога

Неоспособљеност органа управљања, како друштвених, тако и све бројнијих приватних економских ентитета за коришћење књиговодственог и/или рачуноводственог информисања, подржана објективно неодговарајућом државном регулативом

1992. године, без учешћа дотадашњих представника из Словеније и Хрватске, иако сачињен од радне групе предвођене др Иваном Турком из Словеније.

Иначе, први Национални рачуноводствени стандарди, са самог краја Друге Југославије, били су унеколико само допуна другог дела Кодекса националних рачуноводствених начела, која су се односила на категорије из рачуноводствених исказа и комбинација максимално могућег приближавања првој варијанти МРС.

4.3. Период од краја Друге Југославије до средине јуна 2006. године

Овај последњи период, пре савременог, заснован је искључиво на критеријумима повезаним са рачуноводством, с обзиром на то да би свима другима морао да буде исцепкан на неколико периода. Разлог због којег би рачуноводствена основа могла да буде прихватљива, проистиче из настављеног континуитета, претходно зацртане еволуције рачуноводства, упркос драстично измењеном збивању у окружењу. У питању је период дужине од око петнаестак година. Започиње Трећом Југославијом, формално-правно следбеницом Друге, што није увек било доследно спровођено. Следи фактичко издвајање из федерације неких битних надлежности од стране Црне Горе, после 78 дана бомбардовања, у пролеће 1999. године, да би се 2003. из заједнице Србија и Црна Гора отцепила потоња. Иначе, у првих пет година овог периода догодила се у светско-историјским размерама једна од врхунских хиперинфлација са катастрофалним последицама, укључујући и замену динара у Црној Гори немачком марком. Формално је до отцепљења Црне Горе државна рачуноводствена регулатива остала квази савезна, иако је Црна Гора већ пре тога, уз издашну спољну подршку, градила своју.

Ипак, први рачуноводствени прописи Треће Југославије обећавали су, као наставак позитивне еволуције, израженом појавом обновљеног термина *рачуноводство*, после око четири деценије, давањем јавних овлашћења Савезној асоцијацији рачуновођа, што се тиче професионалних звања и стандарда, као и предвиђањем, у неким случајевима, обављања рачуноводствене ревизије. Још је значајније било усвајање у 1996. години, са применом од 1. јануара 1997. године, Закона о рачуноводству²¹ и Закона о ревизији²², у складу са све значајнијим учешћем у привреди приватних предузећа и других економских ентитета, али и због све обимније и доследније активности ради осавремењивања рачуноводства у нашој земљи у складу са међународним узорима, номинално од стране савезне професионалне асоцијације, а у ствари од стране Савеза рачуновођа и ревизора Србије (у даљем тексту: СРРС).

Несумњиво да је у Закону о рачуноводству било позитивно наглашавање да „вођење пословних књига и састављање рачуноводствених извештаја правног лица може да обавља само стручно лице“, затим прописано шта оно мора да испуњава, као и предвиђено како ће се доследно остваривати поверавање јавних овлашћења Савезу рачуновођа и ревизора Југославије (у даљем тек-

Кумулиране предрасуде и избегавање значајнијих расхода, повезаних са обуком и континуираног иновирања међународне професионалне рачуноводствене регулативе, као објективни подстицаји опредељивања за националне рачуноводствене стандарде

Настављени континуитет еволуције рачуноводственог информисања упркос драстичних промена окружења у којима се остварује

Обновљени термин рачуноводство на почетку треће Југославије 40 година од ишчезавања

Неопходност да се искључиво лицу одговарајуће стручности поверава вођење књиговодства

21) Закон о рачуноводству (Службени лист СРЈ, бр. 46/96, 74/99,22/01 и 71/01)

22) Закон о ревизији рачуноводствених извештаја (“Сл. лист СРЈ”, бр. 30/96, 74/99, 1/2000 и 71/2001)

сту СРПЈ), уз наведена стручна звања. Већ крајем 1997. године обновљено је чланство, номинално опет СРПЈ, у светској федерацији рачуновођа или IFAC-у, а од стране СРПС организовано систематско обучавање и полагање испита за сва предвиђена стручна звања, са превођењем и издавањем литературе за ту сврху. Због природне заинтересованости чланства, ово је изискивало огромне стручне, организационе напоре СРПС, а посебно врло велика финансијска улагања. Ово је објективно појачало искушење, потенцирано наслеђеним предрасудама и заблудама, код широког круга недовољно стручних, а уз то и недовољно савесних појединаца, да се проблематика решава формалистички. Ово је погодивала одбојност широког круга испод просечних руководиоца рачуноводства, претежно са дужим радним стажом, да се упусте у напорно изучавање све обимнијих и непрестано усавршаваних Међународних рачуноводствених стандарда или МРС, затим Међународних стандарда ревизије или МСР, као и свега другог уз њих. Уз то и сви који су се из комерцијалних побуда бавили или пружањем књиговодствених услуга, укључујући сведено обавезно састављање или достављање само полугодишњег периодичног обрачуна и годишњег завршног рачуна, а посебно инструкцијом у вези са тим, схватили су да би се дало избећи и лично њихово огромно оптерећивање изучавањем и спровођењем МРС, када би се избегла њихова обавезност, за било кога и уместо тога остала једино обавезна примена националних рачуноводствених стандарда.

Утолико би то било лакше због обавезног примењивања, још од 1945. године, једнообразног књиговодства и рачуноводства у пракси у нашој земљи, из генерације у генерацију. Такозвани рачуноводствени стандарди заснивали су се на истим, или сродним појмовима из троцифрено означених конта обавезног контног плана, ма колико да су били приближени првој, неразрађеној варијанти МРС, из осамдесетих година прошлог века. Ово је било, не најбоље, али употребљиво почетно решење тада, нарочито када је због скромне приватизације и свега другог, све било свођено на формалистичко испуњавање обавезе према надлежним државним органима, а они пак суштински ни сами нису се много удубљивали у свој посао, задовољавајући се формалним извршавањем прописаних обавеза. Све се подударало и са интересом и оних којих су имали било инструкционе улоге, или пружали књиговодствене услуге, као и оних који су били обавезни да воде књиговодство и састављају и достављају прописане полугодишње и годишње извештаје, али и интересом оних у надлежним државним органима, да што лагодније доживе пензију, када и онако нико живи није истински био заинтересован да их користи за доношење пословних одлука и контролу њиховог извршавања.

Код таквог и толиког деценијског подударања интереса сасвим је било очекивано и природно да се заинтересовани жестоко супроставе њиховом угрожавању, путем огромних напора у виду учења нечега сасвим друкчијег, без обзира на савременост и неопходност, ако је жеља био реални прогрес. Овакав захтевани напор свих умешаних појединаца изискивао је и изискује и велика финансијска улагања по многим основама, у сврху увођења и спровођења новина. Отуда природна одбојност и по том основу. Логично, нарочито после насталих промена од октобра 2000. године, а све жешће од 2001, постоји синхронизована кампања за националне рачуноводствене стандарде уместо МРС. Да све буде сложеније и теже, нови главни носиоци државне моћи у датом делокругу били су и остали, као продукт дуго-

Оптерећеност заблудама и предрасудама нестручношћу и несавесношћу према напору изучавању међународне професионалне рачуноводствене регулативе, са краткорочним комерцијалним интересом узрок залагања за националну професионалну рачуноводствену регулативу

Навикнутост на једнообразно рачуноводство од 1945. узрок лакше прихватљивости друге, националне професионалне рачуноводствене регулативе од међународне

Погубне последице свођења на формализам

Повезаност између инструктаже и интереса за статус-кво потенцијално угрожава прогрес

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, ПАРАДОКСАЛНО ПРОМЕНЕ РЕЖИМА ПРИ КРАЈУ 2000. ГОДИНЕ ИСКОРИШЋЕНЕ ПАРАДОКСАЛНО ЗА СУПРОСТАВЉАЊЕ ПРИМЕНИ МРС

рочних слабости највишег економског образовања, потпуни лаици што се тиче рачуноводства. Само код нас, и када се радило о IV, VII и VIII директиви данашње Европске заједнице, због оптерећења државним апаратом, скоро шест деценија биле су актуелне заблуде и предрасуде засноване на забрањеној приватној својини, те је дошло до злоупотребе супротстављањем увођењу МРС.

Да све буде још много и компликованије и погубније, томе су допринеле и неке последице слабости Закона о ревизији, иако је у први мах и површно могло изгледати како је у питању прогресиван закон и у складу са тежњом ка преовлађивању приватне својине и изван пољопривреде. Поступљено је за разлику од свог природног настанка, у нормалним земљама са нормалним привредама, где је независна екстерна рачуноводствена ревизија потекла из потребе да се што потпуније и поузданије заштити интерес приватних власника капитала. Радило се тамо или о њиховој улози сувласника-акционара, који не учествују у оперативном управљању својим фирмама, или о њиховим постојећим и потенцијалним пословним партнерима. Овлашћени ревизори деловали су у улози врхунских рачуноводствених стручњака, као припадници слободне професије, док је од самог почетка код нас било друкчије, односно наопако постављено. Наиме, нису ни наш законодавац, нити предлагач, разумели, схватили и прихватили да је у условима где је приватна својина темељ друштвеног и државног поретка природно да постоји њена неприкосновеност, те отуда њена максимална заштићеност. Не само да је то у врхунском интересу сваког појединачног власника капитала, него и јавном, због тога што на томе почива цео друштвени и државни поредак.

Упркос томе, утопијска колективистичка свест и схватање, уврежени вишедеценијском идеолошком агресијом, нису могла разумети ни прихватити појединце, како као оличење слободне индивидуе, али и одговарајуће одговорности, те их тако доследно третирати. Уместо да се у Закону о ревизији сматра да овлашћени рачуноводствени ревизор спроводи угледну слободну професију, он је обавезно смештен у ревизорску фирму, наметнуто је колико у њој мора бити минимално запослених, насупрот броју предвиђеном у VIII директиви, где је изричито наведено да је може угрожавати и појединац. Не уважавајући, али пре свега не схватајући суштину изворне и суштинске улоге независног овлашћеног рачуноводственог ревизора, заштитника приватне својине капитала, када је она темељ друштва и државе, Закон о ревизији видео је у њему експонента државног надзора, с обзиром на њен, под утицајем идеолошких заблуда, претпостављени монопол искључиво државног надзора.

Други, исто толико тежак и озбиљан проблем, објективне природе, чинило је превиђање како је нормална потреба за настанком рачуноводствене ревизије створена, због искрслих околности да би приватна својина капитала и/или имовине уопште, могла бити угрожена, било неодговарајућим и/или несавесним поступањем дела приватних власника, у односу на друге, у својству њихових сувласника и/или пословних партнера. Таква потреба није објективно била испољена код нас још 1996. године у тек настајућој, обновљеној, и то недоследно, приватној својини над капиталом. Из таквог стања ствари најпре проистиче ограничење да се исфинансира организација удружених независних овлашћених рачуноводстве-

Уместо да држава регулише постојање рачуноводствене ревизије, као слободне професије настале у сврху заштите интереса приватних власника капитала и њихових пословних партнера пружањем могућности њеног настајања иницијативом од стране законодавца унапред је угрожена и изопачена њена суштина, кроз наметање улоге надзорника за рачун државе

Несхватање и неприхватање да ако је приватна својина основа друштва и државе, њена заштита и у случају појединачног власништва је у јавном интересу

Државном силом, искључивањем да се може индивидуално спроводити рачуноводствена ревизија, супротно чак VIII директиви, унапред угрожена суштина слободне професије

Још неиспољена неопходност рачуноводственом ревизијом код нас, од стране приватних власника капитала и њихових пословних партнера, неминовно је водила искушењу да буде злоупотребљена за сврхе државног надзора

них ревизора, која би представљала и штитила њихов интерес. Уместо тога, држава октроише успостављање ревизије, а у сенци тога лежало је схватање да се у крајњој линији ради о начину искоришћавања наводног искључивог монопола надзора, чиме су овлашћени рачуноводствени ревизори, уместо да буду независни угледни припадници слободне професије, претворени у агенте државе.

Још један, исто тако сложен и осетљив проблем, састојао се у постојећим ограничењима у оквиру саме рачуноводствене професије у нашој земљи. Настао је, наиме и због коначно укинуте приватне својине још 1948. године, као и природне професионалне елите у лику универзитетских наставника рачуноводства. Био је ограничен, што се тиче контакта са збивањима у привредно развијеним капиталистичким земљама, једино на одговарајућу стручну литературу, без конкретнијег увида у праксу у иностранству. Уз то, сам почетак дисциплине у рачуноводственој ревизији, у универзитетској настави, јако је каснио.

Чак у Првој Југославији, рачуноводствена ревизија била је тек у зачетку у време већ одвијања Другог светског рата, а после тотално непринципијелног догађања у оквиру СДК у Другој Југославији, могла је у Трећој да има само нови почетак, а не обнављање. Ограничења, повезана са именовањима првих овлашћених рачуноводствених ревизора из реда универзитетских наставника рачуноводства, била су већ у њиховој хетерогености. Рекло би се да су најближи били они из реда специјализованих за рачуноводствену анализу или анализу биланса, као и за компаративно рачуноводство. Међутим, очигледно због блискости није у потпуности схваћена ни разлика између рачуноводствене анализе и рачуноводствене ревизије. Код анализе, запослени у економском ентитету, било споља, као последник слободне професије или не, на основу рачуноводствених података и информација, даје стручну оцену успешности и/или економичности, ефикасности, ефективности пословања и објашњава узроке и разлоге за то. Међутим, независни овлашћени рачуноводствени ревизор, увек као припадник слободне професије, што не значи да не може да буде запослен у ревизорској фирми, после идентификовања да ли су, колико и како обезбеђени подаци и информације за истинито и фер рачуноводствено информисање, даје искључиво о томе једну од четири варијанте свога мишљења. Он никако не би требало да се упушта у оцењивање успеха пословања, које је предмет информисања, што некад не полази за руком наставницима рачуноводствене анализе у улози ревизора. Исто толико значајно је да ли су уопште имали прилику да се и у пракси, а не само путем стручне литературе, упознају са пословањем и рачуноводственим обухватањем економског ентитета, пре свега у привредно развијенијој капиталистичкој земљи, као и ближе и конкретније, са спровођењем у истим околностима независне рачуноводствене ревизије. Претходно је утицало на то да потенцијални кандидати из ове групе који су довољно знали, схвате колико разлога има за недоумицу да ли да се јављају за именовање за овлашћеног ревизора, па неки међу њима то нису до краја рока учинили.

Насупрот овој, другу групу кандидата за захтев за именовање чинили су они из групе припадника економско-финансијске ревизије, који су у нечему бар десет година предњачили. Њихово велико преимућство представљала је одређена практична обука у иностранству, довољна за потврду о томе, али не и за икакво професионално

Док рачуноводствена анализа оцењује каква је и колика успешност пословања економског ентитета и утврђује њене узроке, рачуноводствена ревизија даје мишљење да ли је и колико истинито и фер рачуноводствено информисање и као такво подобно за коришћење

Изостанак могућности, осим сасвим изузетно, да и врхунски универзитетски наставници рачуноводства буду упознати са праксом рачуноводства и његове ревизије у привредно развијеним капиталистичким земљама

Урођена ограничења некадашњих припадника економско-финансијске ревизије СДК, што се тиче креативне компоненте рачуноводствене ревизије

звање²³. У суштини, радило се о добро заступљеној технолошко-занатској компоненти рачуноводствене ревизије, али о сасвим скромној креативној компоненти, нарочито имајући у виду једнострано идеологизоване раднике државне, такође идеолошки обележене институције, насупротив слободној професији у нормалној држави. Оваква хетерогеност ових двеју група, затим релативно мали број клијената и тиме ограничени приходи, објективно су угрожавали могућност њиховог природног самосталног удруживања.

У таквим околностима, као нормално решење, али увелико угрожено нагомиланим предрасудама, како код скоро свих именованих овлашћених ревизора, тако и код самог СРРЈ, био је аутономни статус код потоњег. Одсуство и најмањег слуха код њих, за статус припадника слободне професије, умногоме предодређен од самог законодавца такав статус. Уместо тога, максимално могућа била је минимална аутономија. Или сликовитије, уместо да се добије статус сустанара, био је потпуно незаштићен подстанар. Но, ваљало би разумети и став СРРЈ, или реално речено СРРС. Наиме, ако сами овлашћени ревизори нису били објективно спремни да финансирају своју организацију, како је било могуће да им се пружи да самостално праве трошкове, које би требало да покрива неко други.

Због тога је наредних десетак година било много натезања око облика удруживања овлашћених рачуноводствених ревизора. Иницијатори су били посебно некадашњи припадници СДК, које је повезивало некадашње друговање, али и неке нове околности. Наиме, светски познате интернационалне рачуноводствене ревизорске фирме, сагледавши у нашој земљи простор за своју експанзију, почеле су да оснивају својих фирми кћери код нас, у почетку са овим кадровима као запосленим, а касније са појединима и као партнерима. Али и тада далеко од неког статуса слободне професије.

У изразито збрканим околностима неколико последњих година XX столећа и неколико првих година XXI, дошле су до изражаја многе противречности у вези са рачуноводством, све више ограниченим само на подручје Србије. Ипак се, при томе, није препознавало нити разумевало шта је битно, а шта мање важно, као ни доследно од недоследног, а све су више долазили до изражаја уображеност и/или користољубље појединаца. Уз то, природно очекивана смена генерација у оквиру саме професионалне асоцијације завршена је коначно масовним одсуством лојалности, брзоплето повлашћених, који у суштини нису схватили ни прихватили значај професионалне асоцијације рачуновођа, како у националним, тако и у светским размерама. Преовлађујуће предрасуде деловале су у прилог опседнутости снагом државе и њених органа, без презања при злоупотреби њене моћи.

Томе насупротив, ипак је СРРС све доследније и продубљеније прво исходило обнављање пуноправног чланства у МФР (IFAC), одакле је, пред крај свог постојања, због откривања њене суштине као државне институције, престало чланство СДК. Следили су упуштање СРРС у превођење и објављивање МРС, МСР и других докумената међународне професионалне рачуноводствене регула-

Објективно, финансирање удруживања овлашћених рачуноводствених ревизора као непремостива препрека, због њиховог малог броја и због тога недовољности средстава

Свестрано несхватање и неприхватање статуса слободне професије, као последица нагомиланих заблуда и предрасуда

Натезања наредних десетак година, уз иницијативе другарством повезаних припадника некадашње СДК

Збркане околности окружења у односу на рачуноводство

Распрострањена појава одсуства лојалности код дела запослених и нових спољних сарадника професионалне рачуноводствене асоцијације

Доследност СРРС у проширивању и продубљивању сарадње у вези са МРС, МСР и другом међународном професионалном рачуноводственом регулативом

23) На састанку у СРРС представница АССА је поставила питање представнику ревизорске фирме CoopersLybrandt како су они могли признати професионално звање припадницима економско-финансијске ревизије, који су код њих били на практичној обуци. Следило је жустро објашњење да су једино уручили потврду о обављеној практичној обуци и то не појединачно целовито због ограниченог трајања боравка. Казивање тадашњег генералног секретара СРРС, др Оливере Шофранца и њеног тадашњег заменика, садашњег генералног секретара СРРС, др Пера Шкобића

тиве и билатерална сарадња са професионалним рачуноводственим асоцијацијама.

Супротно претходно наведеном, све више се оцртавала неформална заједница интереса фирми које пружају саветодавне услуге из области рачуноводства, њихових стручно скромнијих клијената, али и стручне службе надлежног државног органа, неспремних за све веће напоре и захтеве, због све обимнијих и сложенијих облика међународне професионалне рачуноводствене регулативе. Своју неславну улогу у томе су имали и бирократизовани представници међународних финансијских институција, којима је по природи ствари, а и због невидљивих политичких иностраних интереса, био ближи заједнички језик са државним органима од оног са професионалним рачуноводственим асоцијацијама²⁴. У једном тренутку све је постало парадоксално, изузев доследног залагања СРРС за примену међународне рачуноводствене регулативе и учлањивање у регионалне међународне рачуноводствене асоцијације. Томе насупрот, запослени у афилијацијама светских ревизорских фирми, некадашњи запослени у економско-финансијској ревизији, постајали су све ближи не само сарадњи са државним органима, него и све благонаклонији према залагању за примену националних рачуноводствених стандарда. Ово се посебно осећало у иначе вишегодишњој, лицемерној и навјички оркестрираној наводној јавној расправи. Неки поменути припадници СДК све више бојкотују, али и клевећу СРРС, упркос његовом искључивом чланству у регионалним и свим другим међународним рачуноводственим професионалним асоцијацијама и покушавају да спрече доступност међународне рачуноводствене регулативе, али и његову активност образовања и стицања професионалних звања.

Када је у питању државна рачуноводствена регулатива, основна верзија МРС у једном моменту прописана је као обавезна за све, у тада још формалној федерацији, али без осигураног неопходног ажурирања и без одговарајућих тумачења и објашњења. У распламсалој и све више демагошкој кампањи протагониста примене националних рачуноводствених стандарда, користи се негативно искуство бесмисленог законодавног обавезивања свих да у потпуности примењују МРС. Оглушује се о сва конструктивна упозорења не само СРРС²⁵, него и заједнички став свих катедара рачуноводства државних универзитета. И као да ништа од тога није било, влада која се не удубљује и иначе не доводи у питање предлоге појединих ресора, предлаже Скупштини, у чијем раду не учествује кључна партија после 2000. године, и тако се усваја садашњи Закон о рачуноводству и ревизији.

Данас, скоро три године после његовог ступања на снагу, рачуноводствено информисање спроводи се формалистички и обесмишљено, у једној привреди, која би морала да буде заснована и функционише са економским ентитетима у приватном власништву, још увек као инструмент државног надзора који кочи и онемогућава сваки прогрес, уместо да га подстиче и унапређује.

Неформална, у суштини заједница приватних интереса у вези са пружањем инструкторских и свих других рачуноводствених услуга и припадника релевантних државних служби, једнострано идеологизованих и афирмисаних, водећих још из доба једнопартијске државе, а природно вишеструко мотивисаних у супротстављању доследном прихватању и учвршћивању категорија и феномена проистеклих из неприкосновености приватне својине

Обесмишљавање професионалне рачуноводствене регулативе административним обавезивањем да сви економски ентитети примењују МРС. Због нестручности и/или несавесности стручне службе у садејству са приватно заинтересованима обмањују неупућеног надлежног министра, он владу, влада парламент, не презајући од клевете да се тиме сузбија тобожњи приватни интерес једине међународно признате професионалне рачуноводствене асоцијације у Србији, а неминован је исход садашњи Закон о рачуноводству и ревизији, као потпуни фијаско

24) Извештај о постојању стандарда и прописа у Србији, оригинални назив Report on the Observance of Standards and Codes – ROSC, Accounting and Auditing, June, 24th, 2005.

25) Закон о рачуноводству и ревизији („Службени лист СЦГ“, бр. 71/02)

5. Садашња катастрофална ситуација рачуноводства у Србији

Имајући у виду да се рачуноводство у нашој земљи нашло на странпутици, још почетком 1945. године, због промењеног идеолошког става државе и предузећа и других економских ентитета према приватној својини, која је практично потпуно укинута и забрањена у 1948. години, могло се очекивати његово враћање у нормалне токове после започете приватизације, пре свега у последњој деценији XX века. Ово се тада није догодило, а можда није објективно ни било могуће из низа разлога. Овде спадају нагомилане заблуде и предрасуде у међувремену, али и свеобухватна изолованост наше земље, разуђено мафијашко пословање, итд., али било је логично очекивати да ће можда бити друкчије барем од 2001. године. Догодио се, међутим, нешто потпуно супротно, са посебно негативним исходом доношењем садашњег Закона о рачуноводству и ревизији²⁶ (у даљем тексту: Закон) средином 2006. године.

Већ чисто формално, поновљен је погрешан назив Закона. Наиме, из њега проистиче да рачуноводствена ревизија, због употребљеног везника „и“ не спада у рачуноводство. Језички би било исправније рећи, уколико би се баш желело истаћи, укључујући рачуноводствену ревизију, иако би било вероватно целисходније само „О рачуноводству“ можда у ствари и то не би указивало на изостанак рачуноводствене инспекције, али и о рачуноводственој анализи ништа се не говори.

У ствари ово би се могло сматрати отварањем важнијег и сложенијег проблема. Не би ли било боље ограничити садржину Закона само на минимум, без кога би били оштећени корисници рачуноводственог информисања, а изоставити све што се у школи и/или другим образовним установама учи као обавезно за исправно књиговодство? Међутим, ова дигресија не чини дати закон проблематичним и само указује на то како би и у овом погледу могао да буде усавршен.

Огроман и веома штетан садржински недостатак Закона јесте изостављање да се експлицитно нагласи да рачуноводство као веома сложена стручна делатност изискује да се вођење пословних књига, а посебно руковођење рачуноводством у предузећу и другом економском ентитету и одговорност за то могу и смеју поверавати искључиво одговарајућем стручном лицу, носиоцу одговарајућег професионалног рачуноводственог звања. Недоследност и законска празнина у том погледу очигледни су и тиме што се ово у Закону ипак предвиђа, али искључиво за припаднике врхунског таквог звања, тј. за независне овлашћене рачуноводствене ревизоре.

Груби превид и/или нешто још много горе постоји у Основним одредбама Закона, под поднасловом 3 - Превод и објављивање професионалне регулативе, члан 3. Све је у овом члану апсурдно, недоречено и конфузно. Наиме, без икаквог устезања би се могло рећи да се ради о правној бесмислици и компромитацији државе, чији је пропис, када се предвиђа да једно међународно приватно правно лице, изузетно великог професионалног угледа, утицаја и значаја, као што је Међународна федерација рачуновођа (МФР, или у оригиналу IFAC) и у оквиру ње Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде (ОМРС, или у оригиналу IASB) и Комитет за међународ-

*Узрок странпутице
књиговодства - радикално
промењен однос државе
према приватној својини
економских ентитета*

*Неусаглашеност садашњег
Закона са обнављањем
приватне својине економских
ентитета у основи његовог
промашаја*

*Бројна друга дискутабилна
решења у Закону*

*Кључна слабост Закона је
изостанак указивања да је
рачуноводство веома
сложена стручна
делатност, која изискује
неопходну стручност онога
коме се може и сме поверити
његово вођење*

*Апсурдност, недореченост и
нејасност садржине члана 3.
Закона*

26) Глас рачуновођа број 9 (Opus cit. Стр. 36-158)

ну праксу ревизије (КМПР, или у оригиналу IARS) могу, и то наводно на основу једног прописа државе Србије, да одлучују, као искључиви власници ауторског права, ком правном лицу односно органу ће пренети ауторско право на превод, обављање и усклађивање сопствене међународне професионалне рачуноводствене регулативе. *O tempora o mores*²⁷!

Такође је потпуно смушен и збркан став 2. истог члана. Њиме се министру финансија налаже да донесе решење о утврђивању МРС, МСФИ и МСР из става 1. овог члана. При томе је потпуно неразумљиво и нејасно шта би уопште могао да значи коришћени израз „утврђивање“, а самим тим да ли уопште може постојати неки правни основ за то, када очигледно нису у питању текстови који би могли угрожавати уставни поредак или јавни морал, а зашто би уосталом за то био надлежан челник неког другог ресора?

Најзад, без упуштања у друге бројне, већ више пута понављане, а у Закон преузете недостатке, из наше раније државне регулативе рачуноводства, а пре преласка на разматрање поглавља IX, XI и делимично XV Закона, која су апсолутни фијаско, само још једном указивање колики је стручни промашај и бесмислица уопште уврштавање интерних ревизора у пропис о рачуноводству. Аутори тога су вероватно нехотице превидели да тиме пружају непобитан доказ колико не познају и не разумеју колико рачуноводство, тако и саму интерну ревизију, у својој исхитрености да се у околностима, када објективно нема ни издалека довољно чланова ипак законодавно наметне оснивање Коморе овлашћених ревизора.

5.1. У чему је све потпун законски промашај што се тиче професионалног рачуноводственог звања овлашћени ревизор

Претходно је било већ указивања на објективна ограничења због одсуства традиције у нашој земљи у случају независног овлашћеног рачуноводственог ревизора, редовно најбројнијих припадника професионалне рачуноводствене елите. Не би требало такође заборавити да, иако су професионално били веома цењени у привредно развијенијим капиталистичким земљама већ у првој половини XX века, њихово право ширење и јачање друштвеног угледа и утицаја одиграло се тек после Другог светског рата. Апстрактно узевши, могло би се чак помислити да је одсуство њиховог постојања у Другој Југославији била предност, кроз избегавање изопачености повезаних са другим деловима рачуноводства. На жалост, прагматичко стварање економско-финансијске ревизије у СДК, прихватљиво тада од међународних финансијских институција и поред свог краткорочног преовлађујућег позитивног деловања,

*Уврштавање интерне ревизије и њених извршилаца недвосмислени доказ незнања и неразумевања и рачуноводства и интерне ревизије, али и објективно непостојећих услова за Комору овлашћених ревизора*²⁸

Одсуство икакве традиције независних овлашћених рачуноводствених ревизора у нашој земљи ствара дугорочне негативне последице на схватање стручног профила, због волонтаристичког настанка економско-финансијске ревизије СДК

27) Cicero: „O времена, о обичаји!“

28) Да би било која Комора, а посебно професионалаца, који редовно упражњавају слободну професију, попут адвокатске, са најдужом традицијом, имала своју стварну сврху и смисао, неопходно је да има у сваком погледу обезбеђену своју стварну независност. Старину се упоредо о угледу професије и заштити примарних интереса својих припадника, она у условима када је приватна својина основна поретка учествује у заштити интереса савесних приватних власника капитала и друге имовине, као врхунског јавног интереса. Апсолутни предуслов минимума њене независности јесте довољно обезбеђен приход од чланарине њених припадника, и од пружених услуга у оквиру извршавања њених задатака, за покривање свих њених расхода и стварање одговарајућих фондова, али као нетечевинска асоцијација. Иако су овлашћене рачуновође у јавној пракси типичан пример вршења слободне професије, комора је у светским размерама скроман изузетак њиховог удруживања. То је последица постојања њихових моћних асоцијација на националном нивоу, као и њиховог снажног традиционалног обједињавања на светском и вишестепеним регионалним нивоима. Отуда је државном регулативом наметнуто оснивање Коморе овлашћених ревизора Србије (КОРС) 2006. године било потпуно нецелиходно, вишеструко штетно и по јавни интерес и појединачне интересе припадника професије, насупротив примера Словеније, где није основана, иако је за то било објективно више предуслова, или Немачке, где је то учињено тек када је потенцијални број чланова био десет пута већи него 2006. у Србији и данас их има више од десет пута него у време оснивања.

створило је извесне дуготрајне предрасуде, пре свега што се тиче независности и спровођења слободне професије.

Уосталом, као за рачуноводство уопште, Закон је суштински пошао од апсурдне премисе и у случају улоге независног овлашћеног рачуноводственог ревизора, да је она првенствено у служби државног надзора, а никако не приватне својине капитала и друге имовине. У Закону, у односу на прво погрешно државно регулисање, ово је још убедљивије потврђено на следећи начин:

„Овлашћени ревизор изабраног предузећа за ревизију има право да присуствује седници скупштине, односно другог органа, приликом усвајања годишњих извештаја и да добија сва потребна обавештења која добијају чланови органа управљања за ту седницу“²⁹.

Дакле, једном независном врхунском стручњаку, кога би као таквог скупштина о којој је реч требало да ангажује и формално да би обезбедила заштиту интереса својих чланова и других сувласника капитала, као и осталих заинтересованих корисника, а који због тога има нормално увид у целокупну рачуноводствену и сву другу релевантну документацију Закон бесмислено овлашћује да присуствује седници онога органа, кога је ангажовао, као да то није управо врхунски интерес таквог органа. У ствари, дата формулација могла би имати иоле логички смисао, искључиво, ако се ангажовани овлашћени рачуноводствени ревизор прикривено сматра да обавља надзор за рачун државе, па му се законом даје право да присуствује оваквој седници.

Узгред буди речено, у односу на претходно регулисање Законом је предвиђена и могућност мишљења са резервом, чије је постојање раније законодавац превидео.

Посебна је погрешка како је у Закону регулисана лиценца. Наиме, поново, у нормалним земљама, са нормалним привредама, професионално рачуноводствено звање искључиви је доказ о стеченом одговарајућем образовању и потребном искуству као доказ успешне примене стеченог знања. По правилу, и једно и друго остварује се у делокругу надлежности националне професионалне рачуноводствене асоцијације, уколико она као пуноправни члан МФР (IFAC) у потпуности поштује и доследно спроводи међународну рачуноводствену професионалну регулативу. Битно је да улога лиценце није и не би требало да има ишта, са оним што је исцрпљено кроз стечено професионално звање. У вези са тим, лиценца се редовно користи за додатно обезбеђење заштите интереса заинтересованих корисника рачуноводственог информисања. Због тога се често, па и обично, добијање лиценце условљава постојањем истакнуте фирме, обезбеђеним одговарајућим просторијама и опремом за нормално пословање, осигурањем и томе слично, и то редовно уз претпоставку да траје, док неки од изискиваних услова не престане да постоји. Разуме се да је пре свега неопходна констатација о постојању одговарајућег професионалног рачуноводственог звања, без допунских захтева, који се односе на само стицање професионалног звања.

Међутим, ни у овом погледу очигледно да Закон није био довољно доследан у деловима поглавља X и XV.

Фундаментална заблуда да је примарна сврха рачуноводства, па и рачуноводствене ревизије, служење државном надзору пословања економских ентитета

Бесмисленост законског омогућавања присуства овлашћеног рачуноводственог ревизора седници скупштине која га је ангажовала

Неразумевање улоге и међусобног односа професионалног звања и лиценце, као још један од промашаја Закона

29) Видети организациону шему Словеначког института за ревизију, слика 13, на страни 78, у књизи Dr Franc Koletnik - Notranje revidiranje, izd. Slovenski inštitute za revizorjo, Ljubljana 2007, као и часопис тог Института Revizor, број 1-2/09, Revizorske duhbe, vpisane v register, str. 158-167 i Povlašteni revizorji, vpisani v register, str. 169-174.

5.2. У чему у Закону није испоштован врхунски значај улоге елите рачуноводствене ревизије и садашња њена објективна ограничења код нас

У било којој људској активности нормално и редовно, претпоставља се и очекује да по самој логици ствари њено унапређивање и напредак зависе највише од припадника одговарајуће професионалне елите. Поред недвосмислено признате врхунске стручне оспособљености за припадништво елити сваке професије па и рачуноводствене, апсолутни предуслови су још и беспрекоран морални лик, независност и професионални скептицизам.

У оквиру не само рачуноводствене професионалне елите, по природном и логичком редоследу очекује се да првом ешалону припадају изабрани у највише звање - универзитетски наставници за дисциплине рачуноводство и пословне финансије, као израз споја одговарајуће теорије и њене операционализације. Они су самим тим, по правилу, квалификовани и за другу групу припадника професионалне рачуноводствене елите, то јест овлашћене рачуноводствене ревизоре, аналогно случају редовних професора одговарајућих дисциплина на правним факултетима и адвоката. Иначе код њих и бављење науком и улога универзитетског наставника повлаче претпоставку слободе, то јест независности, као и беспрекорни морални лик.

Ипак, данас у Србији, с обзиром на то шта се дешавало са рачуноводством од 1945. године наовамо ствари су објективно нешто сложеније. Без њихове личне кривице прекинути континуитет са нормалном улогом рачуноводственог информисања имао је неизбежне негативне последице, како у процесу његовог изучавања и на највишем нивоу, тако и у процесу његовог спровођења, управо што се тиче његове изворне и главне сврхе. И ово ограничење се репродуковало све више и више, из генерације у генерацију, тако да је наш савремени наставнички рачуноводствени кадар током образовања био лишен овог фундаменталног сазнања. Посредством иностране релевантне стручне литературе, где то као нешто што се подразумева није обично ни помињано, могао је да стекне само магловиту представу, ако уопште и то. Да не говоримо о томе да, осим сасвим ретких изузетака, деценијама није било практичног увида у нормалну праксу рачуноводственог информисања у привредно развијеним капиталистичким земљама, а у међувремену према природним законима ишчезли су они који су били са њом упознати, а да нису имали прилике да на некога пренесу своје знање и искуство о томе. Уз то, чак када се превазиђе препрека у образовном рачуноводственом процесу, на одговарајући позитиван учинак чека се објективно дуго.

Стога су реалне шансе за утицање на позитиван препород рачуноводственог информисања у Србији веће код независних овлашћених рачуноводствених ревизора. Прво, постоји потреба да убрзано буду многобројнији од универзитетских наставника највишег звања, а што је још важније, учествују у свакодневном раду у економским ентитетима и тиме позитивно делују и на рачуновође, али и на друге у њима запослене, а разуме се и на власнике, односно сувласнике економских ентитета и друге потенцијалне кориснике. Осим тога, може се очекивати да и део за то квалификованих универзитетских наставника пружа услуге независне рачуноводствене ревизије.

Одговарајућа активност истинске елите предуслов унапређења и напретка

Редовни универзитетски професори одговарајућих дисциплина природни први ешалон рачуноводствене елите

Дисконтинуитет рачуноводственог информисања у нашој земљи крупна препрека одговарајућој улози првог природног ешалона рачуноводствене елите у Србији

Објективно већа могућност позитивног доприноса бржем позитивном препороду рачуноводственог информисања од стране независних овлашћених рачуноводствених ревизора

Коначно, за сврху нормализовања рачуноводственог информисања код нас битно је колико доследно ће припадници професионалне рачуноводствене елите примењивати међународну професионалну рачуноводствену регулативу, али и разумети и схватити одлучну улогу коју она придаје независности. Ово, када је реч о рачуноводственој ревизији значи доследно спровођење слободне професије. Исту толику важност има код ње и професионални скептицизам.

Управо у вези са претходним уврежене су предрасуде, условљене природом економско-финансијске ревизије СДК, код њених некадашњих припадника.

У потпуности су устаљене предрасуде поводом спровођења рачуноводствене ревизије као слободне професије и професионалног скептицизма. Из истих разлога, природно, штавише, појављују се управо код ових припадника и недоследности у случају необавезног и непотпуног примењивања МРС и МСФИ код малих економских ентитета.

Док је углавном младалачко службовање у институцији као што је била СДК, уз друге околности за започињање рада у њој, логички разлог за одбојност према спровођењу слободне професије и неразумевању и несхватању природе и врхунског значаја професионалног скептицизма, дотле је ипак неразумљивије залагање за националне рачуноводствене стандарде, у случају необавезности међународне рачуноводствене регулативе у случају малих економских ентитета.

Наиме, уколико се пође од једино исправног, да је коришћење стандардизације од првенствене користи за приватне власнике економских ентитета и за њихове заинтересоване пословне партнере, углавном такође приватне власнике, могло би се поставити питање уопште целисходности неког обавезивања на то од стране државе. Ипак, с обзиром на то да би непоузданост рачуноводственог информисања великих економских ентитета, могла озбиљније да угрози више приватну својину других, него у случају мањих, могло би се разумети када се у Европској унији, обавезно прописује ревизија годишњих финансијских извештаја само већих и значајнијих, а то прећутно и посредно захтева потпуну и доследну примену међународне професионалне рачуноводствене регулативе. Исто је тако лако разумљиво да ће већи или мањи број оних за које је необавезно према општој државној регулативи то учинити схватајући своју корист, или по захтеву, на пример, институције, као што је берза или комисија за хартије од вредности. Због тога би могла да буде дискутабилна сврсисходност обавезног подлагања ревизији, према Закону и годишњих финансијских извештаја економских ентитета средње величине. Уместо тога, можда би било рационалније оне натпросечне величине, у тој садашњој категорији, уврстити у велике. Међутим, значајније би било од овога да ли у свему овоме преовлађујуће наопако схватање рачуноводствене ревизије као примарно инструмента државног надзора, а не интереса поузданијег информисања власника приватног капитала и друге имовине.

Ипак, када се ствар посматра у развоју, а не статички, неки постојећи мањи економски ентитети прерашће у вишу категорију. Управо за такве било би несумњиво лакше и рационалније да након необавезног, непотпуног и недоследног примењивања

Уврежене предрасуде природом економско-финансијске ревизије СДК

Недоследност у залагању за националне рачуноводствене стандарде за мање економске ентитете

Обавезивање државе да подлеже ревизији годишњих финансијских извештаја великих првенствено у сврху заштите других приватних власника имовине

На основу логичке претпоставке да злоупотребе рачуноводственог информисања од стране економских ентитета средње величине не би могле озбиљније угрозити интересе осталих приватних власника имовине, као у случају од стране великих, дискутабилно је њихово обавезивање од стране државе на ревизију

МРС и/или МСФИ, пређу на њихово обавезно потпуно и доследно примењивање, него након неких националних таквих стандарда.

Управо одсуство обавезивања мањих и малих економских ентитета да њихови годишњи финансијски извештаји подлежу ревизији, представља олакшицу и подстицај могућности, макар непотпуног и недоследног коришћења МРС и друге међународне, уместо националне професионалне рачуноводствене регулативе.

Трећи потенцијални слој припадника професионалне рачуноводствене елите, из реда рачуноводствених менаџера највећих и најсложенијих економских ентитета у Србији, данас је не само малобројан, него изгледа из неког разлога одсутан из јавности. Међутим, из мање-више свакодневних оглашавања за попуњавање таквих радних места, могло би се закључити да они не само да постоје, него и би требало очекивати и да доследно примењују међународну професионалну рачуноводствену регулативу и тако на најконкретнији начин допринесу превазилажењу негативног. Међутим, без поуздане потврде, ово остаје претпоставка и надаље.

5.3. Кобне последице октроисаног исхитреног и наопаког оснивања Коморе овлашћених ревизора Србије

Због саме природе и значаја улоге елите рачуноводствене професије, а посебно у оквиру ње независних овлашћених рачуноводствених ревизора, исхитрено и на потпуно наopak начин, Законом наметнуто постојање Коморе овлашћених ревизора Србије, или КОРС, представља непоправљиву погрешку са огромним штетним последицама. Сама КОРС је у незавидном положају беспомоћности, у који је доведена управо овим законом. Међутим, неприкладно је испољавање и понашање дела потенцијалне рачуноводствене елите у односу на дато законодавно регулисање, упркос свог разумевању за то, без њене кривице, њене изложености нагомиланим заблудама и предрасудама.

Најкобнија последица исхитрености јесте објективна немогућност да се КОРС издржава нормално од финансијског доприноса својих чланова у облику уписнине, чланарине и евентуално других разумних накнада³⁰. Тиме је неизбежно угрожено основно обележје сваке коморе, односно битно оправдање самог њеног постојања, а то је стварна самосталност, односно потпуна независност од владе и других државних органа.

У оквиру семитоталитарне, једнопартијске државе, професионална организација рачуновођа наше земље, налазећи у томе сопствени интерес свога чланства, није могла да не игра улогу трансмисије, али захваљујући њеној од самог почетка пуној материјалној самосталности, никада није био угрожен њен положај стварног стручног партнера.

Стога, ма колико да је тесно стручно сарађивала са надлежним државним органима, па је чак често то имало облик неке врсте персоналне уније, у лику председника професионалне рачуноводствене асоцијације на вишим нивоима организовања од стране надлежног државног функционера, професионалне асоцијације рачуно-

Практична корист, као целисходан разлог макар непотпуније и недоследније примене МРС од стране и малих економских ентитета

Јадан и бедан положај КОРС, због њене беспомоћности створене Законом

Немогућност самофинансирања најкобнија последица исхитреног октроисаног стварања КОРС, због онемогућавања да може бити самостална и независна

Од самог почетка сачуван независан положај Удружења књиговођа, као стварног стручног партнера, а не државног органа, захваљујући самофинансирању

30) Видети др Марко Петровић: „Компаративна анализа: Комора овлашћених ревизора у Србији и Немачкој“, часопис Рачуноводство, број 1-2/07, Београд 2007, стр. 5-23

вођа у нашој земљи упоредо нису презале од тога да омогуће обелодањивање критике појединих прописаних стручних решења, а нарочито СРРС да иницира упознавање са светском рачуноводственом теоријом и праксом и успоставља могуће облике сарадње са иностраним професионалним асоцијацијама рачуновођа на разним нивоима.

Разумљиво је да је формалним трансформисањем наше државе у вишепартијску, не само ишчезла трансмисиона улога професионалне асоцијације рачуновођа и дошао у пуној мери њен аутономни статус, оснажен прекидом избора њених челника спољним политичким уплитањем, него и потпунијим садржајем њеног пуноправног чланства у међународним професионалним рачуноводственим асоцијацијама, посебно прихватањем и спровођењем међународне професионалне рачуноводствене регулативе, укључујући и оне из делокруга независне рачуноводствене ревизије.

Изложено, у складу са изворним аксиомом о сврси рачуноводства да истинито и фер информише, ради доношења краткорочних и дугорочних управљачких одлука и контроле њиховог спровођења на основу свог приватно-правног статуса, супротставља се вишедеценијској заблуди код нас да му је првенствена и главна сврха државни надзор над пословањем економских ентитета. У складу са тим, формулисан је садашњи закон, и то у пуној мери управо када је реч о домену где је најмање било основа, то јест што се тиче поступања и статуса онога што је требало да буде независни овлашћени ревизор, рачуноводствени надзор и надасве, све у вези са КОРС.

То што је СРРС током своје еволуције ка што потпунијој нормализацији, понашајући се као и остале чланице МФР, раскинуо са заблудом о рачуноводственом информисању као инструменту државног надзора, послужило је као изговор за оснивање КОРС, како би неко изван државе и њених органа „приватно“ представљао рачуноводствену професију, а посебно овлашћене рачуноводствене ревизоре, њен елитни део. Из разних разлога и мотива, залажући се за такав апсурдан и штеточински чин, нашли су се заједно различити чиновници, које је повезивала једино њихова назадност, било због неупућености без сопствене кривице, или на неприродан начин, како су и због чега дошли у контакт са рачуноводственом ревизијом, било чисто шићарцијски мотиви.

Једностраност, неки иначе чак високо стручно образовани економисти, нису никада разумели суштину, због некако положеног можда само једног испита из рачуноводства. Због тога нису ни могли да схвате колико су неупућени, а нашли су се из разних разлога на моћним позицијама у државном апарату. У оквиру стручних служби државе, са истом проблематиком суочили су се они чије знање и искуство су остали засењени заблудом да рачуноводствено информисање служи пре свега државном надзору. Успешне занатлије из реда припадника некадашње економско-финансијске ревизије СДК сводиле су свој рад на што последније формално обављени задатак, уопште не оптерећујући се тиме да би га требало обављати штитећи интерес приватних власника капитала економског ентитета и њихових пословних партнера, а не у име и за рачун државног органа, у чијем су се окриљу одувек лагодније осећали, него изложени ризику спровођења слободне професије. Блиски су им по самој логици ствари многи наставници универзитетских дисциплина, који су без личне кривице оптерећивани предрасудама и заблудама рачуноводственог образовања са пуно празнина, без увида у нормалну реле-

Самоиницијативна сарадња са одговарајућим иностраним професионалним асоцијацијама

Искористићена могућност потпунијег и доследнијег извршавања обавеза пуноправног члана МФР, као разлог разлаза са схватањем да рачуноводствено информисање треба првенствено да служи државном надзору

Штетна окупљеност из различитих побуда и интереса да би се створила КОРС

Једностраност, са потпуном неупућеношћу у суштину и значај рачуноводства код економиста на кључним местима

Ограничен, посредан увид, посредством иностране рачуноводствене литературе, без увида у одвијање у иностраној пракси

Преферирање статуса-кво и подилажење томе

вантну инострану литературу, али посебно у инострану праксу, уз неоправдану идеолошку једностраност и вишеструка искушења, инхерентна службеничко-поданичком менталитету, било са државног или приватног универзитета. Отуда њихова каткада млака и недоследна реаговања, па и сврставање у редове где им није место, с обзиром на то да изгледа да се све може релативизовати, а и изложеност искушењима никако не игра безначајну улогу. Коначно, утицај мноштва коме је сваки статус-кво лагоднији од промене, нарочито уколико она изискује не мали, али наизглед не и неопходан, напор улагања средстава у нова сазнања, уместо продуженог експлоатисања, без стеченог, када и за то има могућности.

Само овакав несрећан стицај околности могао је довести до тога да се, уместо угледне и ауторитативне, истински аутономне и независне репрезентативне институције рачуноводствене професије, а посебно њене елите, Законом октроише КОРС.

Првокласни апсурд, да се као равноправни чланови у КОРС, поред индивидуалних овлашћених рачуноводствених ревизора, који би требало независно да спроводе слободну професију, уврсте и интерни ревизори запослени у економским ентитетима, довољно илуструје и доказује апсурд да би по аналогiji били равноправно у адвокатску комору уписани и правници запослени у економским ентитетима, који и сами имају одређене могућности заступања својих фирми.

Уобичајена пракса, примењена чак и у ранијим државним рачуноводственим прописима, када и због поверавања извесних јавних овлашћења професионалној рачуноводној асоцијацији, искључиво тај њен део статута, којим је регулисана примена овлашћења, потврђује од стране надлежног државног органа, Законом је, у духу етатизације, проширен неосновано на сагласност целог статута КОРС од стране државног органа. Али ни то није било довољно, па је Законом прописано давање сагласности Министарства финансија на сва општа акта Коморе, затим на избор председника Скупштине КОРС, именовање председника и потпредседника Савета КОРС, председника и потпредседника Надзорног одбора КОРС, као и на висину чланског доприноса, издавање сертификата и лиценци и висину накнаде за давање података из регистра, које води.

На основу наслеђеног волунтаризма, у Закону је чак прописано да представник Министарства финансија буде пуноправни члан следећих тела КОРС: Скупштине, Савета, Надзорног одбора и Дисциплинске комисије, то јест апсолутно свих тела КОРС. Овим законом се после неколико деценија обнавља у Србији у потпуности функција некадашњих политичких комесара комунистичке партије.

Тиме је потпуно укинута свака самосталност КОРС, иако би она морала да буде њено фундаментално обележје. Истовремено је унапред онемогућено да постане члан МФР, где је примарни предуслов да професионална национална рачуноводствена институција нема било какву персоналну, организациону, финансијску или другу повезаност са државним органима. Ово је у тоталној контрадикцији са иначе такође бесмисленим налогом у Закону, да КОРС постане члан МФР.

При крају, да ли је само случајност или не, што су коморе по имену сличном КОРС-у, које постоје само у земљама немачког језичког подручја и/или са подручја бивше Аустро-Угарске, постале касније припаднице бившег социјалистичког лагера. Њима је не-

КОРС као исход несрећног стицаја околности

Упропашћавање суштине КОРС укључивањем интерних ревизора у њу

Претварање КОРС у испостава Министарства финансија злоупотребом кроз прекомерно давање сагласности и делегирањем свог представника у свако њено тело

Подржављивањем КОРС и тиме њеног лишавања сваке стварне самосталности унапред се онемогућава њена могућност учлањивања у МФР, иако се то бесмислено предвиђа у самом Закону

Апсурдни узор октроисања КОРС-а

сумњиво заједничко обележје и *хипертрофирани бирократизам*. Није ли можда ово потоње и главни разлог због којег се и Србија нашла тамо где јој ни по чему другом не би било место?

Иако је у Републици Словенији увек постојао, а и сада постоји већи број овлашћених и лиценцираних рачуноводствених ревизора и њихових фирми него у Србији, а ради се о битно привредно развијенијој земљи и знатно већем просечном бруто производу по становнику, тамо уместо Коморе овлашћених ревизора, постоји самостални сектор овлашћених рачуноводствених ревизора у професионалној рачуноводственој асоцијацији³¹. У Немачкој оваква комора је основана тек када је број њених потенцијалних чланова био око две хиљаде, 1961. године. Наиме, први пут је основана одлуком државе у јеку Другог светског рата, 23. марта 1943. године, укидањем професионалне асоцијације Института привредних ревизора (Institut der Wirtschaftsprüfer-IdW) и постојала је до слома Хитлерове Немачке 1945. године, што само по себи довољно говори. Поред тога, упоредо је после 1961. наставила да постоји професионална асоцијација Немачке, а уз то обављени рад чланова коморе у њеним органима је волонтерски, што такође указује на то да професионална асоцијација покрива даље садржајно главни део задовољавања свакодневних потреба независних овлашћених ревизора, упоредо усаглашавајући њихов однос са руководиоцима рачуноводства чији је учинак предмет ревизије, са менаџментом одговорним за рачуноводствено информисање, као и са његовим потенцијалним корисницима. Насупрот томе, мимо сваке логике, а на уштрб развоја теорије и праксе рачуноводства у Србији, у Закону се чак ни у делу о КОРС не помиње СРРС, већ је све учињено како би се административним прописивањем монопола надлежности и задатака, и у корист КОРС-а, професионална асоцијација лишила разлога свог постојања, бар када су у питању независни овлашћени рачуноводствени ревизори, упркос потпуно супротном обичају у светским размерама у нормалним земљама са нормалним привредама и улогом у томе МФР и њених пуноправних чланова.

5.4. Запостављени могући фундаментални узроци разарајуће улоге државне рачуноводствене регулативе Србије на рачуноводствено информисање

Скуп негативног деловања стручно недорасле и/или можда чак, недовољно савесне и одговорне стручне службе надлежног ресора, уз очигледну недовољну упућеност у дату проблематику, неких његових челника, агресивно демагошко лобирање заинтересованих комерцијалних фирми рачуноводствене инструкције, препотентности али и заинтересованости, предрасудама оптерећених неких припадника некадашње економско-финансијске ревизије СДК, можда ипак не би били довољни за достигнуту постојећу промашеност државне рачуноводствене регулативе, да иза свега не постоји дубљи и значајнији узрок.

Настанак и почетни развој приватних радњи, предузећа и других облика економских ентитета одвијали су се историјски без помоћи али и одмагања државе. Када су после француске и индустријске револуције постали објективно најмоћнији чинилац у

Неоправдано превиђање и/или потцењивање прагматичног узора у Републици Словенији, али и у Немачкој, на шта упозорава чињеница на прво успостављање Коморе ревизора Немачке од стране Хитлера на уштрб професионалне асоцијације, њеног ишчезавања са сломом Трећег Рајха и њено обнављање тек петнаестак година касније, али уз задовољење углавном свакодневних потреба овлашћених ревизора од стране много раније настале и обновљене професионалне асоцијације³²

Дубља позадина изразито ретроградне улоге и структуре ad hoc насталог скупа заинтересованих, како би се злоупотребом ауторитета државе исхитрено и бесмислено садржаја створила КОРС у сврху супротстављања СРРС

31) Видети Др Божидар Раичевић, Саша Ранђеловић: „Порески подстицаји у системима опорезивања добити предузећа екс-Југославије“, часопис Рачуноводство, број 9-10/08, Београд 2008, стр. 90-96, као и дневни лист Press

32) Раичевић и Ранђеловић, opus cit.

држави, она је започела свесрдно да штити сву приватну својину, као материјалну основу читавог поретка. Отада је привреда узнапредовала током два столећа више него у свим вековима пре тога, упоредо са науком и њеном применом. Отуда је државном вољом укинута приватна својина, у име идеолошке утопије, у Србији, као и другде, имала такве и толике разарајуће и блокирајуће последице, не само за рачуноводствено информисање, у којем је ишчезао истински заинтересовани корисник. Због тога је било природно да се, после развученог и недоследног обнављања приватне својине, постави питање да ли је и колико суштински, а не само декларативно, измењена истинска заинтересованост државе према успешности пословања, све бројнијих приватних економских ентитета.

Објективну илустрацију и доказ за то можда нехотице пружају несумњиво начин остваривања и квантитет државних прихода Србије, од нормалног главног извора, успешне делатности економског ентитета, то јест из опорезивања његовог добитка. Другим речима, однос државе према условима и успешности пословања економских ентитета утолико је конструктивнији и позитивнији уколико порез на добитак економских ентитета игра значајнију улогу у њеним буџетским приходима, али у потпуности вреди и обрнуто.

Стога подозрење да нешто озбиљно није у реду изазива следећа структура дажбинских прихода у буџетима Србије за 2008. и 2009. годину, исказана у милијардама динара и у процентима на следећи начин: врста дажбина 2008. 2009.³³

	2008.		2009.	
		%		%
	76.0	12,7	81.3	12.7
	36.1	6.1	44.3	6.9
	98.0	16.4	98.8	15.4
	207.0	34.7	236.0	36.9
	—	—	4.0	6.0
	102.3	17.2	116.8	18.3
	70.4	11.8	50.8	7.9
	5.9	1.0	8.1	1.3
	595.7	100.0	640.1	100.0

Са највећим предвиђеним учешћем од непотпуних 7% у дажбинским приходима буџета Србије, порез на добит предузећа очигледно је веома скроман, готово занемарљив приход. Он је чак скоро упола мањи од износа и учешћа пореза на приход од грађана, који су и по имовини и приходима у огромној већини далеко од пожељног нивоа имућности.

Ову тмурну слику чини још мрачнијом поређење са структуром дажбинских прихода у буџетима других земаља на територији некадашње Друге Југославије. У чланку др Божидара Раичевића и Саше Ранђеловића, „Порески подстицаји у системима опорезивања добити предузећа држава экс-Југославије“ наводи се како се учешће прихода од пореза на добит предузећа кретало у распону од 3.4%, колико је било у Србији и Републици Босни и Херцеговини,

Могућа улога државе, када је реч о помагању или одмагању, што се тиче рачуноводственог информисања и шта је с тим у вези са актуелним у Србији, при октроисању приватне својине економских ентитета

На шта указује и упозорава учешће пореза на добит предузећа у пореским приходима

Шта је значење много већег учешћа пореза на добит предузећа Републике Српске

33) Колико је законом основана КОРС било исхитрено и штеточинско недвосмислени су доказ невероватни подаци из њеног биланса стања на крају 2008. године. Практично целу пасиву, или 97.7% од целокупног износа, чине неисплаћене обавезе на име накнада члановима Савета Коморе за последњих осам месеци 2008. године, док чак 52.5% збира активно јесте непокривени губитак. А све после потпуно ишчезлог уплаћеног капитала од стране државе, која је уплата сама по себи апсурд са гледишта неопходне одвојености Коморе од државе, због њене sine qua non независности

на зачељу, до 16% у Словенији. Посебно је занимљиво и поучно да је исто учешће у Републици Српској, са истом стопом опорезивања од 10% као и у Србији и ФБиХ, било чак 7.6%, или више него двоструко од наше земље, што очигледно показује и указује на разлику у односу на значај и пажњу поклоњену не само овом облику прихода, већ и значају економских ентитета и условима у којима послују³⁴.

Да ли ово можда значи да су у Србији једнострано образовани економисти и даље на позицијама моћи и утицаја, неупућени у начин и природу пословања економских ентитета, лаици за рачуноводствено информисање, као огледало таквог пословања, да олако и неодговорно настављају праксу вођења државе као свемоћног економског арбитра и верују у заблуду да народна привреда као организам може бити здрава, када су економски ентитети, као његове ћелије, болесни, и иако им држава није обезбедила иоле прикладне услове пословања? У оваквим околностима ниска стопа опорезивања добитка само је демагошки трик, без правог утицаја, док од необезбеђене ефикасне правне заштите приватне својине, превисоке каматне стопе, и дажбина по основу плата, са наметањем привидне запослености и још много чега, предвиђеног долазе спутавања и одмагања, уместо потпоре, државног нивоа. Са друге стране, прескупа држава, почев од превеликог броја чланова парламента, владе, преко непримерено разуђених државних институција, које линијом најмањег отпора на лак, практично аутоматски начин, наплате ПДВ, акциза и царина, као и распродајом преостале државне имовине и новим задуживањем, краткорочно балансирају, уместо да успостављају једину исправну финансијску равнотежу између убрзаног повећавања здравих економских ентитета и наслеђених прекомерних обавеза за социјална давања, до чега би могло једино да дође приватном иницијативом у стабилним од државе обезбеђеним условима и крају њеног расипништва, тврдоглаво и неодговорно настављају линијом обезбеђивања краткорочног преживљавања. Због тога је и било могуће да и државна рачуноводствена регулатива буде заснована на искривљеној, нетачној слици у огледалу, а оно није криво што слика не може бити објективно лепа.

Вероватно је у таквим околностима и могла, силом државе, путем обмане од стручне службе, неупућеног челника надлежног ресора и његовом обманом владе и њеном обманом крњег парламента, због одсуства чланова Демократске странке, и да настане КОРС, као прескупа и у свему непримерена играчка, да би се још на један начин, исхитрено и непотребно и неодговорно повећала, већ преко сваке мере, огромна јавна потрошња Србије.

Међутим, у одсуству обезбеђених од стране државе правих неопходних услова за здраво економско пословање, новонастали приватни власници прилагођавају се датим околностима. Отуда, питање је колико су стварно мотивисани за унапређење економичности, ефикасности и ефективности свог пословања, утолико пре што обично први милион њиховог капитала, као често и другде у свету, није обавезно потекао из нормалног развоја њихове фирме. Отуда

У чему је негативност споја једностраног економског образовања и политичке супремације у Србији

Зашто је прескупа држава у Србији?

У чему је искушење и лоша последица ПДВ акциза и царина?

Зашто је финансијски здраво успоставити равнотежу између довољног броја успешних економских ентитета и наслеђених прекомерних социјалних давања

Ланац обмана у поступку октроисања КОРС

Како и зашто пропусти државе у обезбеђивању одговарајућих услова здравог пословања дестимулишу успешност економских ентитета

34) Велика већина прве генерације обновљених приватних власника економских ентитета потекла је из бесплатне већинске поделе акција запосленима, из реда некадашњих дирекција. Они су користили своје раније пословне и друге везе обављајући обично мутне трансакције са преосталим економским ентитетима у друштвеној својини, или су свој први милион стицали на неки још драматичнији ванекономски начин. Све ово није очигледно погодовало да као у условима нормалног економског пословања разумеју и схвате сву своју корист и значај од благовременог, истинског и фер рачуноводног информисања. Свакако да томе није објективно могло ишта допринети државно регулисање књиговодства, засновано на претпоставци да углавном и примарно служи државном надзору.

одсуство природне заинтересованости за рачуноводствено информисање ради доношења њихових дугорочних и оперативних управљачких пословних одлука и код њих и код њихових пословних партнера, или можда чак неки њихов притисак на руководиоца рачуноводства, да се злоупотреби овакво информисање.

Тако је, барем за сада, зачарани круг рачуноводственог информисања у Србији затворен и из скупа објективнијих и/или субјективних узрока и разлога, разумљива постојећа катастрофална ситуација. Нада, ипак, умире последња. Она је објективно у непрекидном и очекивано убрзаном повећању броја постојећих оаза колико-толико нормалног пословања економских ентитета, не само у иностраној својини, затим настављеном, упркос свим препрекама, доследном деловању СРРС, и као последње, али не и најмање важно, коначном преиспитивању досадашњег, не само негативног деловања државне рачуноводствене регулативе, укључујући све што се тиче КОРС, али надасве стављање у први план обезбеђења истинских услова за здраво пословање економских ентитета.

Ово посебно стога што би касније или пре из тога произашло нормализовање односа приватних власника економских ентитета, њихових менаџера и постојећих и потенцијалних њихових пословних партнера, према рачуноводственом информисању, укључујући и услугама заиста независне рачуноводствене ревизије и стога њено спровођење као слободне професије.

Закључак

Започето институционално укидање приватне својине предузећа и других економских ентитета 1945, а окончано 1948. године, њеном строгом забраном, очигледно је било праузрок због којег се рачуноводствено информисање у нашој земљи нашло на странпутици. Оваква забрана је потрајала све до почетка развучене и недоследне приватизације, негде око краја претпоследње деценије прошлог столећа.

Кључну улогу у свему томе још од 1945. године имало је, посредством првих двају прописа о једнообразном рачуноводству³⁵, државно регулисање рачуноводственог информисања. Ово је остваривано на основу једностране круте идеолошке опредељености, сасвим у супротности са питањем због чега је и ради које примарне сврхе уопште настало савремено књиговодство, на размеђи старог и новог века. У нормалним земљама са нормалним привредама, оваква сврха постоји у континуитету до данас, с тим што је књиговодство у међувремену прерасло у рачуноводство. Такође, по више основа њихово обављање је постало значајно сложеније, а уз то има све већу важност. Стога је истински актуелан проблем рачуноводственог информисања у Србији, који захтева објашњење и разрешење, због чега је, када већ преовлађује број економских ентитета у приватној својини, 2006. године донет Закон, који уместо да служи савладавању застрањивања рачуноводственог информисања, још више га продубљује и оснажује. Због тога, не само да остаје неоправдано потцењена и понижена једна изузетно значајна професија, него је то и драматично упозорење на веома озбиљну угроженост читавог организма народне привреде Србије, због

Зачарани круг рачуноводственог информисања и нада да се превазиђе

Узрочно-последична повезаност у процесу нормализовања односа према рачуноводственом информисању

Општи праузрок застрањивања рачуноводственог информисања у нашој земљи укинута и забрањена приватна својина

Злоупотребљено државно рачуноводствено регулисање наменом да искорени приватну својину економских ентитета и њене власнике

Због све развијенијег и сложенијег књиговодства, прераслог у рачуноводство, огроман пораст значаја његове иницијалне, примарне и главне сврхе

Како је било могуће донети 2006. године закон, којим се не преовлађује него продубљује застрањивање рачуноводственог

35) Одлука о увођењу једнообразног рачуноводства и Одлука о једнообразном рачуноводству ДФЈ, број 6/45 од 20. 02. 1945.

несхватања улоге и важности свакојаких обољења економских ентитета, који представљају његове ћелије.

Посебно је застрашујуће то што, када је природно очекивано да најмногобројнији и од највећег непосредног утицаја, потенцијални део професионалне рачуноводствене елите, овлашћени рачуноводствени ревизори, допринесу оснаживању и учвршћивању заштите савесног коришћења права приватних власника имовине коришћене у привредне сврхе, овим ревизорима је силом Закона наметнута супротна улога. Наиме, место њиховог нормалног упражњавања слободне професије, срозани су на ниво истурених контролора Министарства финансија, а њихова наводна аутономна институција – комора, на умногоме повампирену СДК, као лоше прикривену испоставу истог министарства. Да буде још горе, делу њих управо ово годи више, него да буду изван окриља ауторитета државе и да због угледа упражњавања слободне професије, буду изложени више ризику.

На жалост, узроци злоћудног тумора оваплоћеног Законом, многобројни су и досежу далеко назад. Најопштије и најсвестраније јесте дуготрајно гомилање и репродуковање заблуда и предрасуда, још од 1945. године, а у оквиру једног утопијског идеолошког експеримента *in vivo*. Али ни појединачни кракови, дубоког корена зла, нису занемарљиви, по својим погубним последицама. Један од њих, који је дуго прикривао своју злоћудну природу, било је управо образовање економско-финансијске ревизије у оквиру СДК.

Била је образована да би се прагматички, на чисто формалан начин, потпуно волунтаристички, својствено тоталитарној држави, разреши један искрели проблем. Било је изгледа превиђено приликом закључивања, иначе повољних зајмова са Међународним финансијским институцијама, да ће када су њихови крајњи корисници били тадашњи економски ентитети у друштвеној својини, настати компликације у вези са ревизијом њихових годишњих завршних рачуна. Ангажовање иностраних независних рачуноводствених ревизора, из нормалних држава са нормалним привредама и економским ентитетима у приватном власништву, показало се из низа разлога, не само због скупоће, сасвим несврхисходним. Због тога је, према постигнутом договору са поменутиим иностраним зајмодавцима, у оквиру СДК, врхунске државне институције за контролу пословања економских ентитета, образована група лица, углавном млађих, проверених, поузданих што се тиче контакта са странцима, да би се обучила савлађивањем технологије рачуноводствене ревизије приватних фирми привредно развијених капиталистичких земаља и формулисању на енглеском извештаја о учињеном.

У суштини, све ово претходно било је потпуно супротно од нормалног настајања и свега другог у вези са независном рачуноводственом ревизијом у нормалним земљама и са нормалним привредама, осим саме технике рада код клијената и форме и језика извештаја. Обучавани, није требало да буду независни овлашћени рачуноводствени ревизори, то јест овлашћене рачуновође у јавној пракси, који би спроводили слободну професију, без икакве повезаности са државним органима, него да остану запослени у државној служби, у институцији својственој једнопартијској држави. За разлику од нормалног, где је рачуноводствена ревизија проистекла из обостраног препознатог интереса, пре свега домаћих приватних сувласника фирми и већ осведочених најстручнијих и најугледнијих припадника рачуноводствене професије, њени тадашњи клијенти у

информисања у условима обновљене бројчане већине економских ентитета у приватној својини?

Апсурдно и застрашујуће наметање, најмногобројнијем и непосредно најутуцајнијем делу професионалне рачуноводствене елите, супротне сврхе од оне нормалне

Повод, начин, сврха образовања и постојања економско-финансијске ревизије у суштинској супротности у односу на уобичајено у нормалним земљама са нормалним привредама

Обучавање са сврхом савладане технологије и формулисања извештаја на енглеском, без инсистирања да је сврха заштита приватне својине и њено утврђивање

Договорено лицемерно задовољавање форме као задатак економско-финансијске ревизије

нашој земљи били су такозване *друштвене фирме*, у условима забрањене приватне својине, саме незаинтересоване и приморане да формално захтевају ревизију својих завршних рачуна, како би се задовољила само форма, код институција у ствари у сувласништву више држава.

Очигледно, код таквог и толиког присутног волунтаризма, типичног за тоталитаризам и само стасавање кадрова у таквим условима, без њихове личне кривице, објективно се нису могли остварити, без оптерећивања заблудама и предрасудама, истински независна рачуноводствена ревизија и њена права сврха, задатак па и сам смисао постојања. Позитивно је било једино што је оваквом економско-финансијском ревизијом руководио способан, реалан човек, са светским искуством. Он је то чинио спретно, извршавајући поверени државни задатак, али сарађујући истовремено конструктивно у активностима све аутентичније професионалне асоцијације рачуновођа, посебно у њеном све свестранијем деловању као члана МФР и КМРС. Исто се тиче међународне професионалне рачуноводствене регулативе.

Међутим, у Другој Југославији, чији крај се већ приближавао, одиграо се још један догађај, од такође далекосежног утицаја и преовлађујућих негативних последица. После одложеног прихватања Југословенских рачуноводствених, као и Југословенских пословно-финансијских начела, на одржаном III конгресу савезне професионалне асоцијације, дошло је на ред питање рачуноводствених стандарда. Садашњи СРРС у то време је већ био започео објављивање превода МРС, као и активности иновирања знања у складу са савременим токовима у светским размерама.

И тада је исконструисана фиктивна дилема: да ли преимућство имају МРС или национални рачуноводствени стандарди? Са гледишта суштине њихове сврхе, олакшане комуникативности и већ наговештеног продора глобализације, као и услед остварених огромних могућности средстава саобраћаја и везе, чак за земље континенталних размера, а камоли за мање, једино целисходно решење већ очигледно су постали МРС. У разрешавању већ непостојеће дилеме, превагу је апсурдно добило опредељење за такозване националне рачуноводствене стандарде. И док су у раду економско-финансијске ревизије ради формалног задовољавања захтева иностраних зајмодаваца примењивани МРС, из политичких разлога представници државе нису још били у стању да непосредно примене било шта саздано у капитализму. Тако су у време распада Друге Југославије завршени и некако усвојени Југословенски рачуноводствени стандарди.

Природно да је било очекивање да ће прво озбиљније државно регулисање рачуноводственог информисања у Трећој Југославији 1996. године бити обележено барем јасним трендом његове нормализације. Уместо тога, Закон о рачуноводству, поред значајнијих побољшања, прећутно је и даље почивао на претпоставци да је од пресудног значаја за обезбеђење државне контроле исправности пословања економских ентитета. Позитивно, а ипак противречно, било је свођење на само полугодишњи периодични обрачун и завршни рачун, али пре свега негативно, што се достављају Заводу за обрачун и плаћање, у оквиру емисионе банке, а не да на целисходнији начин буду доступни јавности. Безрезервно је било позитивно прописивање да се вођење пословних књига и састављање рачуноводствених извештаја могу поверити искључиво лицу са одговара-

Извршавање државног задатка, уз конструктивну сарадњу са професионалном асоцијацијом

Фиктивна дилема да ли МРС или национални рачуноводствени стандарди због капиталистичког порекла МРС, разрешена у корист домаћих, упркос примене МРС у раду економско финансијске ревизије

У одсуство постојања рачуноводствене ревизије усвојени национални рачуноводствени стандарди били су превасходно необавезујући допринос осавремењивању рачуноводства, у земљи чије распадање је започињало

Противречна садржина новог државног рачуноводственог регулисања у Трећој Југославији

јућим стручним звањем, као и што се имало у виду да СРРЈ као професионална асоцијација, по природи ствари, обавља послове и задатке наведене у члану 66. Међутим, било би природније да је СРРЈ био генерално признат, као репрезентативна професионална организација ових рачуновођа, укључујући и овлашћених рачуновођа у јавној пракси, уместо да се поменути чланом само поверавају нека наводно јавна овлашћења, као нешто неуобичајено у нормалним земљама, са нормалним привредама.

Највећа збрка, због тога се управо појављује у вези са рачуноводственим стандардима. МРС нису били схваћени као једино релевантни када се ради о било ком економском ентитету, који по било којој основи има пословне везе са пословним партнерима изван своје државе. Наиме, МРС су, уз то, професионална регулатива МФР ради олакшице њеним члановима, националним професионалним асоцијацијама рачуновођа, те по самој логици ствари нема ни основа, ни потребе за икаквим уплитањем државне рачуноводствене регулативе. И у том погледу Закон о рачуноводству из 1996. није оно што би требало да буде.

Ипак, далеко је био проблематичнији Закон о ревизији, приличније би било о рачуноводственој ревизији, донет упоредо са претходним, иако само по себи не би представљало никакав проблем да се државном регулативом уреди и ово, аналогно примеру адвокатури или било које друге слободне професије. Проблем је био, међутим, у томе када је, како и због чега на овај начин ово било учињено. Они чије потребе задовољава независна рачуноводствена ревизија, а то су приватни власници или сувласници капитала уложеног у економски ентитет и њихови, такође приватни постојећи или потенцијални пословни партнери, нису још били постали такви и толики корисници рачуноводственог информисања, да би осетили потребу и захтевали стручну услугу независних рачуноводствених ревизора. А када нема захтева заинтересованих корисника, није ни у оквиру саме рачуноводствене професије нормално могла да настане иницијатива ради задовољења још непостојеће потребе, што разуме се није искључивало упознавање с тим, у току активности унапређивања и иновирања стручног образовања.

У таквим околностима, октроисање рачуноводствене ревизије и рачуноводствених ревизора било је неоспорно само волунтаристички акт, са неким предумишљајем. Због наведеног, најблаже речено, било је то нецелисходно већ због саме исхитрености, а својом садржином био је тмуран наговештај још већег продубљивања странпутице рачуноводственог информисања. У неку руку, могло би се ипак рећи да је поменути садржај био логички исход чињенице да је независна рачуноводствена ревизија суштински и искључиво била повезана са заштитом приватне својине, а ова је била предуго код нас строго забрањена. Због тога је доследно била осуђена иницијатива још на Првом конгресу књиговођа Југославије о њеном успостављању, а није се логички ни помињала, а камоли изучавала у образовном процесу у Србији. Отуда је стручној служби Министарству финансија на располагању било једино изопачено искуство случаја економско-финансијске ревизије СДК и логистичка подршка њених некадашњих припадника.

Због тога је, уместо да спроводи слободну професију, овлашћени рачуноводствени ревизор био обавезан да свој извештај упоредо доставља клијенту и Министарству финансија, те је као таква био објективно деградиран на улогу контролора за рачун држа-

Превиђања да су МРС професионална регулатива МФР и као такви су изван ингеренције поједине државе

Суштина није у томе да ли држава уређује рачуноводствену ревизију, слично случају сваке друге слободне професије, већ како се и у коју сврху то чини

Волунтаристичко исхитрено октроисање рачуноводствене ревизије, а садржински тмуран наговештај интензивирања, уместо преовлађивања странпутице

Многодеценијска празнина у вези са правим контактом са рачуноводственом ревизијом са негативним последицама

ве. У складу са тим био је и обавезан да буде запослен у предузећу за ревизију, а прописана је била чак минимална структура оваквог предузећа. У датим околностима спровођења волонтаристичког и исхитреног прописа, појавила се и објективна тешкоћа како доћи до језгра првих овлашћених ревизора. У складу са духом и словом датог закона, прописано је да их именује државни орган, у лику савезног министра финансија, прво из реда доктора економских наука, са темом доктората из рачуноводствене ревизије и/или уопште рачуноводства, тако да скоро нико од потенцијалних кандидата није уопште имао раније ништа заједничко са рачуноводственом ревизијом, укључујући ни увид у праксу њеног примењивања, где је постојала у иностранству. Други пак круг потенцијалних кандидата за именовање чинили су истакнутији некадашњи припадници економско-финансијске ревизије СДК, са свим њиховим инхерентним, раније објашњеним предрасудама и ограничењима.

На крају, али нимало најмање значајно, коришћење услуга рачуноводствене ревизије није постало обавезујуће једино за клијенте који би углавном то већ користили из сопствених побуда заштите приватне својине капитала, већ је било практично административно наметнуто, као још једна обавеза према држави. Тако је, на још један начин, конкретизовано погрешно схватање примарне улоге рачуноводственог информисања као превасходно државне контроле пословања економских ентитета, уместо праве сврхе у улози заштите приватне својине савесних власника и то чак као и прави државни интерес, уколико је материјална основа читавог друштвеног и државног поретка приватна својина.

У међувремену, следећих десетак година, упркос томе што је број економских ентитета у приватном власништву постао преовлађујући, показало се да њихова економска моћ није толико велика, због економских моћних неприватизованих јавних предузећа, као што су *Телеком* итд. Стога ово још увек из више разлога није објективно значило њихову мотивисаност за коришћење рачуноводственог информисања уопште, а рачуноводствене ревизије нарочито.

У исто време, посебно после обновљеног пуноправног чланства у МФР, у први мах формално СРРЈ, а стварно СРРС, а од 2003. и формално СРРС, потоњи је све потпуније и доследније извршавао своје професионалне обавезе у вези са међународном професионалном регулативом.

Упоредо са растућим улагањима и трошковима по овом основу, СРРС је организовао и систематски спроводио, у сарадњи са афирмисаним професионалним рачуноводственим асоцијацијама из иностранства, иновирање знања својих чланова и њихово оспособљавање за стицање одговарајућих, међународно прихваћених рачуноводствених звања. Они који нису били спремни да се изложе терету и ризику оваквих улагања, ради сопственог оспособљавања, започели су острашћену демагошку кампању залажући се за примењивање националних рачуноводствених стандарда уместо МРС.

Са друге стране, познате иностране ревизорске фирме препознале су у нашој земљи могућност лаке и добре зараде, и као иностране банке основале своје фирме у нашој земљи, у којима су нашли запослење некадашњи припадници економско-финансијске ревизије СДК, којима је било признато звање овлашћеног ревизора према закону из 1996. године. Они, барем до скоро нису се, као неки

Уместо независног овлашћеног рачуноводственог ревизора октроисањем деградација на ниво контролора за рачун државе, појачано обавезним запошљавањем и минималном структуром наметнутог предузећа за ревизију

Објективна тешкоћа именовања првих овлашћених рачуноводствених ревизора

Административно наметнута улога клијентеле, онима који још нису примерено користили ни основно рачуноводствено информисање

Крајњи исход исконструисана административна дилема да ли је права сврха рачуноводственог информисања, укључујући и рачуноводствене ревизије, заштита и унапређење приватне својине

Апсурд да се све доследнијем спровођењу међународне рачуноводствене регулативе од стране СРРС, супротстављају они који су били неспремни за улагање по разним основама

Оснивање огранка познатих иностраних фирми за рачуноводствену ревизију у Србији као домаћих фирми, мотивисано лаком и брзом зарадом случаја познатих иностраних банака и улога у томе некадашњих припадника економско-финансијске ревизије СДК

међу њима сада, могли залагати за супериорност националних рачуноводствених стандарда над МРС, МСФИ и МРС, али им је очигледно недостајало окриље некадашње дирекције и у њима тињала идеолошка опседнутост државом, уместо блискости са спровођењем слободне професије, са кључном улогом професионалног скептицизма³⁶.

Очигледна блискост између њих и стручне службе Министарства финансија огледала се у вези са прописивањем анонимног превода МРС, према стању у једном моменту, супротно њиховим сталним менама и то обавезно за све економске ентитете, независно од њихове величине, што је био вишеструки апсурд. Следила је кампања клеветања редовно објављиваних ажурираних и меродавно одобраваних превода МРС и друге међународне професионалне рачуноводствене регулативе од стране СРРС.

Како све претходно изложено, као ни покушаји злоупотребе боварка неких иностраних мисија нису могли да анулирају доследно залагање СРРС за стварно осавремењивање рачуноводственог информисања, у оквиру тога преовладавање заблуде да му је примарна и главна сврха коришћење за државну контролу пословања, по правилу економских ентитета у приватној својини, и када се ради о улози и задатку независне рачуноводствене ревизије, приступило се изради Закона.

Очигледно недовољно стручно дорасла служба надлежног државног ресора, са свим својим оптерећењем идеолошким заблудама и предрасудама, доследно израженим у дотадашњој пракси административно наметнуто примарног и главног коришћења рачуноводственог информисања за државни надзор пословања економских ентитета, нашли су природни одзив код некадашњих приступника СДК, са истим бременом заблуда и предрасуда, као и усамљених појединаца из реда универзитетских наставника са истим идеолошким оптерећењем, уз искоришћавање још увек апатичног понашања далеко преовлађујућег дела приватних власника капитала, њихових постојећих и потенцијалних пословних партнера и свих осталих интересно уплетених, кад је реч о коришћењу рачуноводственог информисања, укључујући и услуге независне рачуноводствене ревизије.

Само тако је могао да буде сачињен, до крајности злоупотребљен текст Закона, са својим наopakим регулисањем, како рачуноводственог информисања уопште, тако посебно апсолутно свега, што је умногоме највиши теоријски и практични домет оваквог информисања, а то су овлашћени рачуноводствени ревизори и КОРС. За преовладавање неоспорне катастрофалне садашње ситуације рачуноводственог информисања у Србији, није довољно то само констатовати, већ и разобличити заблуду о државном надзору као његовој примарној и главној сврси. Такође, уместо да служе у наметнутој улози, лоше замаскираних државних контролора, овлашћеним рачуноводственим ревизорима морала би се обезбедити њихова стварна независност, уз њену пуну заштиту од стране њихове истински самосталне професионалне институције и уз неопходно постојање и поштовање права на професионални скептицизам, као једну од карактеристика стварног упражњавања праве слободне

Врхунски вишеструки апсурд волунтаризма са компромитацијом, МРС њиховим обавезним октроисањем за све економске ентитете, без обзира на њихову величину, а уз независно од меродавно одобренних и редовно ажурираних превода издатих од СРРС.

Приступање изради Закона у условима агресивног доминирања заблуда и предрасуда и са мотивацијом осујећивања улоге СРРС у име појачања улоге државног надзора

До крајности злоупотребљен текст Закона, за оснаживање застрањивања како рачуноводственог информисања уопште, тако и у потпуности свега у вези са рачуноводственом ревизијом, а посебно претварањем КОРС у прикривени државни орган

Неопходност разобличавања заблуде да је примарна и главна сврха целокупног рачуноводственог

36) Видети С. Ковач – „Строго контролисани ревизори“, часопис Економска политика, четвртак 28. 02. 2008., Београд, као и др Марко Петровић – „Термин материјалност у улози окидача за разјашњавање односа главнине професионалне рачуноводствене елите према релевантној државној регулативи у Србији“, часопис Рачуноводство, број 5-6/08, Београд 2008, стр. 35-56

професије. Тиме би се и самој њој повратио углед и поштовање у Србији, какав природно има у свакој иоле нормалној држави са нормалном привредом.

Ипак, досезање нормалности што се тиче рачуноводственог информисања, иако је њено угрожавање и ометање било и јесте, све време у нашој земљи, највише од стране деловања државних органа, њено остваривање зависи објективно максимално од заинтересованости приватних власника капитала, других, опет, углавном приватних власника имовине, за коришћење свих преимућстава различитих видова рачуноводственог информисања, као и од њихове спремности да за постизање тога употребе све могућности нормалног демократског притиска.

Реалност указује на то да је у нашој држави већ јасно дуго најосетљивији економски проблем огроман дефицит спољнотрговинског биланса, а ипак је за 2009. годину предвиђен буџетски приход од ПДВ, царина и акциза 80%. При томе је посебан највећи део у износу од 290 милијарди динара ПДВ на робу иностраног порекла. Стога несумњиво да пуњењу буџета највише одговара што већи увоз, а што мањи извоз. Поред тога, занемарљиво је скроман предвиђени приход од пореза на добит предузећа, чак негде више него упола мањи од процентуалног учешћа у буџету Републике Српске. Ово је несумњиво одраз колико је скромна способност и спремност надлежних државних органа Србије, када је у питању бављење економским ентитетима, као најзначајнијим ћелијама.

Наиме, недовољно знање, укупна недораслост за оно чиме се неко бави, изукрштаност интереса, па и несавесност, пошто је било благовремених упозорења, кумулирање идеолошке и друге заблуде и предрасуде, све је допринело да се предложи и усвоји један максимално штеточински Закон и створи њиме апсурдна КОРС, да би се што више осујетило доследно деловање СРПС, као јединог пуноправног члана из Србије МФР, као и низа професионалних рачуноводствених асоцијација. Изнад свега изложеног произлази као неопходност *ослободити се што пре и што више оптерећености прошлости у име садашњости и будућности.*

информисања државни надзор, а не заштита права приватне својине и осталих заинтересованих изван државних органа први предуслов нормализовања овог информисања и свега с њим у вези

Упозоравајуће препреке досезању нормалности, видљиве из структуре прихода текућег буџета и другог

Закон као агрегатна последица објективних и субјективних слабости и апсурдног односа према СРПС

Литература осим оне набројане у фуснотама

1. Geoff Black: *Introduction to Accounting*, Pearson Education Ltd, Essex, CM20 2YE, England 2000, стр.1-800
2. prof. J.M.Galperin: *Osnovi knjigovodstvene evidencije*, prevod Marijan Šimunović, izd. Poljoprivredno izdavačko preduzeće, Beograd 1949, str. 1-316
3. prof. dr Radmila Kovačević: *Revizija u tržišnom gospodarstvu*, izd. Informator, Zagreb, 1993.
4. Богољуб Милићевић дипл. инж., мр Станислав Полић, дипл. инж. – *Информационе технологије у рачуноводству*, Савез РР Србије, Београд 1996, стр. 1-186
5. dr Marko Petrović: *Contemporary Accounting and Financial Problems in Yugoslavia*, Zbornik referatov, 24. simpozij, Portorož 1992, str. 233-252,
6. др Марко Петровић: „Недоумице у вези са рачуноводственом ревизијом“, часопис *Књиговодство* 8/94,
7. M. Petrovic, University of Belgrade, I.Turk, University of Ljubljana – *History, Theory and Practice of Accounting in Yugoslavia*, the *European Accounting Review*, London 1995.
8. др Марко Петровић: „Узроци и последице неспоразума око рачуноводствене ревизије и улоге рачуноводствених ревизора“, *Књиговодство* 1-2/96,

9. dr Marko Petrović: Uzročno posledična povezanost menadžmenta ekonomskih entiteta i nezavisne računovodstvene revizije, Zbornik radova Kongresa ekonomista Jugoslavije: Transformacija jugoslovenske privrede, privredni sistem, preduzeća, banke, Ekonomski anali, Vanredni broj 1997,
10. др Марко Петровић: Примењивање Међународних рачуноводствених стандарда на дан 1. јануара 1999, Рачуноводство 1/99, Београд 1999.,
11. др Марко Петровић: Најновији Међународни рачуноводствени стандард (МРС) 39 финансијски инструменти: признавање и одмеравање, рачуноводство 1/00,
12. др Марко Петровић: Концепт нормалног регулисања рачуноводства у условима где доминирају економске законитости, Рачуноводство 2/02,
13. dr Marko Petrović: Računovodstvena revizija kao oblik slobodne profesije, Finansije 9-10/02,
14. др Марко Петровић: Шта су објективно МРС и/или МСФИ као интерес Србије, Рачуноводство 7-8/05,
15. др Марко Петровић: „Фундаментални узроци и последице око предлога закона о рачуноводству и ревизији“, *Рачуноводство*, 5-6/06,
16. др Марко Петровић: „Осврт на нови Закон о рачуноводству и ревизији“, *Службени гласник РС*, бр. 46/06 од 2. јуна 2006,
17. др Марко Петровић: „Компаративна анализа три законска текста који су намењени регулисању рачуноводства“, *Рачуноводство* 9-10/07,
18. др Марко Петровић: „Термин материјалност у улози окидача за разјашњавање односа главнине професионалне рачуноводствене елите према релевантној државној регулативи у Србији“, *Рачуноводство* 5-6/08,
19. inž.Božidar Race: „Nastajanje in razvoj računovodstva v novi Jugoslaviji“,
20. Zveza računovodskih in finandelavcev Slovenije, Ljubljana 1980, str. 3-46,
21. prof. dr Ivan Turk, prof. dr Marko Petrović – Kodeks računovodstvenih načela i Kodeks poslovnofinansijskih načela sa komentarom, izd. Savez računovodstvenih i finansijskih radnika Jugoslavije, Beograd 1989.
22. Rick H.Hayes and Arnold Schilder with Roger Dassen and Phillip Wallage – Principi revizije-Meunarodna perspektiva, ed. Association of Accountants and Auditors of Republika Srpska, USAID, Sarajevo 2002.
23. Перо Шкобић: „Савез рачуновођа и ревизора Србије и процес глобализације“, *Рачуноводство* 9/02, стр. 10-18

Државна рачуноводствена регулатива у нашој земљи

1. Уредба о књиговодству привредних организација, „Службени лист ФНГЈ“, бр. 53/53,
2. Закон о књиговодству привредних организација, „Службени лист СФР“, бр. 12/65, 29/66, 1/68,
3. Закон о књиговодству радних организација, „Службени лист СФРЈ“, бр. 48/68, 56/69, 71/72,
4. Закон о књиговодству, „Службени лист СФРЈ“, бр. 25/81, 12/84, 53/86,
5. Закон о рачуноводству, „Службени лист СФРЈ“, бр. 12/89, 35/89, 3/90, 42/90 и 61/90,
6. Закон о рачуноводству, „Службени лист СРЈ“, бр. 18/93, 24/93, 24/94,
7. Закон о ревизији рачуноводствених извештаја, „Службени лист СРЈ“, бр. 30/96, 74/99, 1/00, 71/01,
8. Закон о рачуноводству и ревизији, „Службени лист СРЈ“, бр. 71/02,
9. Закон о рачуноводству и ревизији, „Службени гласник РС“, бр. 46/06

Зборници, Лексикони и слично

1. Eric L.Kohler: *A Dictionary for Accountants*, Third Edition, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1963,
2. Joel G.Siegel, PhD, CPA, Jac K.Shim, PhD – *Dictionary of Accounting Terms, Second Edition*, Barrons New York 1995,
3. Editors:
 - a) John Pallister, MA, PhD, Alan Isaacs, PhD – *Oxford Dictionary of Business*, Third Edition, Oxford University Press, Oxford, New York, 2002,
 - б) S.M.H.Coolin: *Dictionary of Accounting*, Fourth Edition, A&C Black, London 2007,
4. Предлог закона о рачуноводству, Савез рачуновођа и ревизора Србије, Београд 2009.
5. Prvi (osnivački) Kongres knjigovođa Jugoslavije, Zagreb 1956, Zbornik
6. Drugi kongres knjigovođa Jugoslavije, Bled 1960.
7. Zbornik III Kongresa Saveza računovodstvenih i finansijskih radnika Jugoslavije, Beograd 1986. Zbornik
8. Monografija povodom 30 godina Saveza računovodstvenih i finansijskih radnika Jugoslavije, Beograd 1986.
9. II jugoslovensko savetovanje u ekonomiji i organizovanju informacionih sistema, Zbornik referata, Savez ekonomista Jugoslavije in Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1986.

Web-cajm

1. www.ifac.org

др Љиљана
ДМИТРОВИЋ-
ШАПОЊА*
Сунчица
МИЛУТИНОВИЋ**

Етичност као дугорочни интерес власника капитала, менаџмента и рачуноводствене професије и као предмет професионалне рачуноводствене регулативе

Резиме

Етичност и моралност су особине људи, а не организација (пословних субјеката). Једна од мера за стварање повољне етичке климе у пословном субјекту јесте свакако усвајање, а потом и контролисана примена етичког кодекса понашања. Ово је нарочито значајно за рачуноводствену професију, због тога што знатан део посла једног рачуновође подразумева обезбеђење финансијских информација које служе за процену пословних прилика и доношење важних економских одлука корисника тих информација. Сукоб интереса представља изазов за пословну етику и може значајно угрозити „морални компас“ менаџмента и рачуноводствене професије. Стога, право умеће за менаџмент представља истовремено задовољење интереса власника капитала (акционара) и опитих друштвених интереса, што се манифестује као друштвена одговорност. Изненадна серија рачуноводствених скандала с почетка 21. века, која је довела до посрнућа корпоративног рачуноводства, покренула је уплитање државе у ову област, након двадесет и пет година саморегулације професије.

Кључне речи: етичка клима, финансијски извештаји, професионални кодекси понашања, сукоб интереса, друштвена одговорност, рачуноводствени скандали.

Уводна разматрања

Квалитет финансијских извештаја представља сложу категорију, која је првенствено под утицајем мишљења корисника финансијских извештаја, тј. његово поимање искључиво зависи од људског (субјективног) фактора. На квалитет финансијских извештаја утиче мноштво фактора. У

овом раду, акценат је стављен на етичку климу која влада у пословном субјекту. Предмет разматрања јесте етичност саме рачуноводствене професије, која је одговорна за квалитет састављених финансијских извештаја, као и етичност менаџмента и власника капитала, као кључних учесника у потенцијалном сукобу интереса у условима корпоративног управљања.

*) Редовни професор Економског факултета у Суботици, Универзитет у Новом Саду

**) Асистент – приправник Економског факултета у Суботици, Универзитет у Новом Саду

У овом раду обрађена је проблематика етичке климе која у пословном субјекту утиче на одлуке запослених, међу којима су и припадници рачуноводствене професије и менаџмента. Етички ставови и начин на који они решавају етичке дилеме имају кључни утицај на квалитет финансијских извештаја. Рачуноводствене информације из финансијских извештаја су основна информациона база за пословно одлучивање великог броја како интерних, тако и екстерних корисника. С обзиром на последице одлука донетих на основу рачуноводствених информација из финансијских извештаја, питање квалитета финансијских извештаја представља јавни интерес. То је разлог због ког је ова проблематика предмет интересовања међународне рачуноводствене регулативе, професионалних институција и осталих регулаторних тела. Сходно томе, у раду ће бити речи о етичким кодексима професије, етичкој одговорности и последицама неетичке климе у светским компанијама с почетка 21. века.

Из свега претходно наведеног проистиче циљ овог рада, а то је сагледавање последица нарушеног „етичког компаса“ припадника рачуноводствене професије, менаџмента свих нивоа, власника капитала, као и његовог одраза на квалитет финансијског извештавања.

1. Пословна етичност менаџера, рачуновођа и власника капитала

Глобализација и пробирљивост тржишта, интернационализацијом бизниса све израженија конкурентност, савремене информационе технологије и све брже организационо–управљачке промене, базиране на новим вештинама и знањима, карактеришу савремене услове привређивања. У оваквим условима, корпоративни пословни субјекти очекују од припадника рачуноводствене професије да усавршавају кодекс професионалне етике, да стичу нова знања и развијају професионалне вредности. Савремени услови захтевају од рачуновођа усавршавање већ стечених знања и вештина, како би успешно одговорили на нове

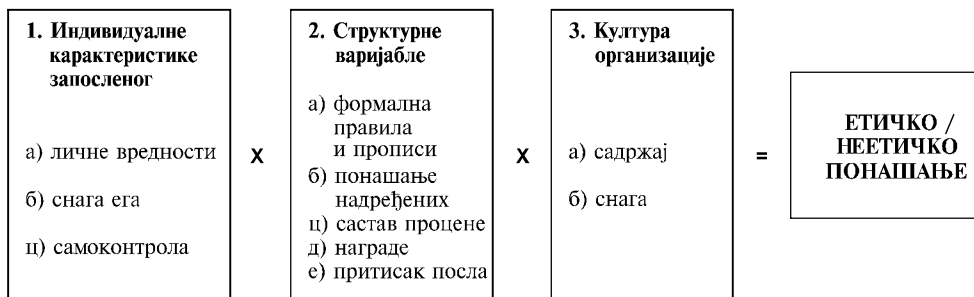
изазове и захтеве турбулентног окружења светске привреде.

Етика је “проучавање појмова обухваћених практичним закључивањем: добро, право, дужност, обавеза, врлина, слобода, рационалност избор” (*Blackburn, 1999, стр. 252*). Етика (грч. *ethos* – обичај) игра важну улогу у савременом пословању. Пословни субјекти не послују у вакууму, већ су део друштва. Као што друштво очекује одређени стандард понашања од појединаца, тако и од пословних субјеката очекује да се придржавају одређених етичких стандарда у свом пословању.

“Етика је филозофска дисциплина која истражује моралне тежње и циљеве, те извор и темеље морала. Етика је шири појам од морала, јер она представља филозофско и теоретско схватање морала, док је морал конкретни облик људске слободе нормиран правилима понашања међу људима“ (*Čičin-Šain, 2004, стр. 4*). Из наведеног се може закључити да су етичност и моралност особине људи, а не организација. Због тога ће се и у овом раду говорити о етици запослених (пре свих – менаџера и рачуновођа) и корисника рачуноводствених информација (пре свих – власника капитала). Такође, мора се имати у виду да је етичко понашање релативно, али не и апсолутно и да се разликује од појединца до појединца.

С обзиром на то да је етика у фокусу интересовања многих теорија, постоји више врста етика, као и различитих приступа етици, а у раду ће бити речи о *пословној етици*, која представља део професионалне етике. Пословна етика је грана етике као филозофске дисциплине и има статус примењене етике. „Пословна етика је начин конципирања, склапања, комуницирања и извођења послова у истовременом складу са духовним, социолошким, биолошким и природним законитостима човека и окружења“ (*Čičin-Šain, 2004, стр. 2*).

На етичко понашање запослених, првенствено рачуновођа и менаџмента, утиче велики број

Шема бр. 1 - Фактори који утичу на етичко понашање запослених – рачуновођа и менаџмента

фактора, који се могу поделити на следеће три групе:

- индивидуалне карактеристике појединца, које обухватају: личне вредности појединца, снагу ега појединца, моћ самоконтроле, итд.;
- структурне варијабле, које садрже: формална правила и прописе, понашање надређених, састав процене, награде, притисак посла, итд.;
- култура организације, која се посматра са аспекта садржаја и снаге организационе културе.

Производ ове три групе фактора представља снагу етичког, односно неетичког понашања запослених – рачуновођа и менаџера свих нивоа, што је графички приказано на *Шеми бр. 1* (према: *Čičin-Šain, 2004, стр. 2*).

Своје односе унутар и са окружењем пословни субјекат треба да изгради формирањем механизма који ће изискивати етичко понашање, како од рачуновођа и менаџера, тако и од осталих запослених. Пословни субјекат у којем је етичко понашање запослених на високом нивоу, има већу сигурност улагања у дужем року. Такви пословни субјекти остварују већу тржишну додату вредност, виши однос између тржишне вредности акција и зараде по акцији, виши повраћај на ангажовани капитал, као и нижу стопу његове осцилације.

2.1. Контроверзе етичког понашања менаџмента

Улога менаџмента у савременим условима пословања је много значајнија у односу на раније, због тога што менаџмент својим (не)етичким понашањем може да угрози или подстакне поузданост финансијских информација, а самим тим и рејтинг пословног субјекта у ширем окружењу. Менаџмент избором рачуноводствених политика и политике финансијског извештавања директно утиче на квалитет и квантитет информација о финансијским перформансама пословног субјекта. Управо то је и разлог због ког је менаџмент одговоран за тачност информација садржаних у финансијским извештајима, а наведена тачност је управо директно зависна од пословне етичности менаџера.

У циљу ефикасног управљања пословним субјектом, менаџмент мора бити способан да од власника привуче слободан капитал по разумној цени. Менаџерима је, дакле, поверено да ефективно и ефикасно управљају укупним средствима којима располаже пословни субјекат. Они сно-

се одговорност како за њихову употребу, тако и за остварене резултате, а у финансијским извештајима је приказано како менаџери испуњавају поверену им одговорност. На овај начин информације из финансијских извештаја могу имати директне економске последице како на менаџере, тако и на даљи ток пословања. Менаџери су свесни ових последица, па приликом састављања финансијских извештаја могу утицати на „крајњу слику“ коју ће финансијски извештаји пружити корисницима. Ово искушење пред којим се менаџери суочавају може у значајној мери нарушити њихов „етички компас“.

Међу бројним корисницима финансијских извештаја, менаџерима је највише стало до позитивне реакције власника капитала, акционара и кредитора. И обрнуто, власници капитала су често у ситуацији да се ослањају искључиво на менаџерску „савест добрих привредника“ при управљању повереним им ресурсима. Власници капитала нису укључени у свакодневно пословање, најчешће су временски и просторно дислоцирани, те им је од суштинског значаја да менаџмент доноси пословне одлуке које ће бити у њиховом најбољем интересу и пружити заштиту њиховим улагањима и капиталу који су поверили менаџменту на управљање. Ова међуусловљеност односа власника капитала и менаџмента доводи до потенцијалног сукоба интереса, који проистиче из саме природе корпоративног управљања (видети детаљније: *Петровић, 2006, стр. 587-601*), тј. услед одвајања функције власништва од функције управљања пословним субјектом. Управо због тог сукоба интереса постоји потенцијална опасност да менаџмент, одступајући од етичког понашања, свесно утиче на ток финансијског извештавања и на тај начин доведе у питање квалитет тако састављених финансијских извештаја.

Финансијски извештаји пословног субјекта су, дакле, један од основних инструмената којима власници капитала контролишу успешност пословања и успешност менаџерског управљања. Стога, менаџере највише интересује начин на који ће власници капитала одреаговати и које пословне потезе ће предузети након што стекну увид у финансијске извештаје. Власници капитала користе информације из финансијских извештаја двојако:

- са једне стране, врше процене (додатног) улагања / повлачења свог капитала;
- са друге стране, вреднују постигнуте резултате менаџмента и врше контролу њихових активности у вези са управљањем повере-

ним им ресурсима (Милутиновић, 2008, стр. 162).

То значи да менаџери имају највећи интерес да финансијски извештаји пословног субјекта прикажу најбоље резултате, да буду одраз најефикаснијег управљања средствима, одају слику јаког и профитабилног пословног субјекта, тј. да менаџере, њихове способности и заслуге прикажу у „најбољем светлу“. Овде се крије потенцијални сукоб интереса: циљеви менаџмента могу бити у сукобу са циљевима финансијског извештавања, па је могуће да менаџери дођу у искушење да утичу на финансијске извештаје. Било каква утицај током припреме и израде финансијских извештаја, који је мотивисан субјективним интересима менаџмента, за резултат има нарушен квалитет финансијског извештавања услед нарушеног етичког понашања менаџмента.

Циљеви менаџмента, осим нефинансијске природе (приказивање менаџера у што „бољем светлу“), могу бити и финансијске природе. На пример, менаџери могу поседовати акције пословног субјекта у ком су запослени, те њихове жеље могу бити усмерене ка порасту вредности акција (уколико намеравају да их отуђе) или опадању вредности акција (уколико планирају даљу куповину). Осим тога, менаџерске премије и бонуси су често директно условљени висином остварених прихода и резултата пословног субјекта. Није ретка појава ни да се као услов о(п)станка на менаџерској позицији, у уговоре о ангажовању, уноси клаузула о постизању и одржавању одређеног нивоа прихода, резултата или финансијских показатеља.

2.2. *Професионалне организације као подршка етичког понашања рачуновођа*

Професионалне асоцијације у области рачуноводства и ревизије имају водећу улогу у креирању професионалне регулативе и управљању квалитетом финансијског извештавања, како на међународном, тако и на националном нивоу. Осим тога, поменуте професионалне асоцијације представљају значајну подршку етичком понашању њених чланова – припадника рачуноводствене и ревизорске професије. На међународном нивоу, најутицајнија асоцијација је Међународна федерација рачуновођа (IFAC), у чијој надлежности се налази доношење већег дела професионалне регулативе из области рачуноводства (Оквир за припремање и приказивање финансијских извештаја, Међународни рачуноводствени стандарди, Међународни стандарди финансијског извештавања, Тумачења као саставни делови

стандарда, Међународни стандарди ревизије и Етички кодекс за професионалне рачуновође). Значајан утицај имају и остале асоцијације, међу којима се издвајају Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа (AICPA), Одбор за стандарде финансијског рачуноводства (FASB), Одбор за Међународне рачуноводствене стандарде (IASB) и Комитет за међународну праксу ревизије (IAPC).

Влада и њена регулаторно-контролна тела креирају законску и подзаконску регулативу из области управљања и контроле квалитета финансијских извештаја на националном нивоу. У нашој земљи најважнији закон којим је регулисана област рачуноводства је Закон о рачуноводству и ревизији („Сл. гласник РС“, бр. 46/06). Овај закон се ослања на друге законе, као што су Закон о привредним друштвима („Сл. гласник РС“, бр. 125/04), Закон о тржишту хартија од вредности и других финансијских инструмената („Сл. гласник РС“, бр. 46/06), Закон о порезу на додатку вредност („Сл. гласник РС“, бр. 84/04), Закон о порезу на добит предузећа („Сл. гласник РС“, бр. 25/01, 80/02, 43/03, 84/04) и други. У владина контролно-регулаторна тела из области рачуноводства спадају Државна ревизорска институција, Комора овлашћених ревизора и Национална комисија за рачуноводство.

У циљу успостављања и функционисања тржишне привреде на етичким принципима утемељеног понашања, те укључивања наше земље у економске и финансијске токове Европске уније, скупштина Привредне коморе Србије је 2006. године донела *Кодекс пословне етике* („Службени гласник РС“, од 09.01.2006.). У члану 48 овог кодекса прописана је дужност привредних субјеката да воде пословне књиге и састављају финансијске извештаје, тако да истинито и објективно приказују стање имовине, капитала, обавеза и резултата пословања. У Кодексу је акценат стављен на личну одговорност лица која воде пословне књиге и састављају финансијске извештаје.

Једина професионална организација у нашој земљи која је од Међународне федерације рачуновођа (IFAC) добила право на превођење међународне професионалне регулативе јесте Савез рачуновођа и ревизора Србије, са седиштем у Београду. Као пуноправни члан IFAC-а и Одбора за Међународне рачуноводствене стандарде (IASB – International Accounting Standards Board), Савез је активан и подједнако успешан и на пољу континуиране професионалне едукације, оспособљавања и одржавања испита за стицање професионалних звања, као и на пољу издавачке делатности. Савез је превео IFAC-ов Етички

ки кодекс и објавио га у двојезичном издању, на који начин га је приближио рачуновођама и ревизорима у нашој земљи (више о овоме у оквиру тачке 3.1). На тај начин Савез је прихватио овај кодекс као минимум етичких захтева за своје чланове.

Наша земља, поучена светским искуствима, приклонила се професионалној едукацији рачуновођа континуираном едукацијом професионалних рачуновођа сходно одговарајућем годишњем програму, као и путем посебних наставних садржаја, уз полагање испита дефинисаних за стицање професионалних рачуноводствених звања. Континуирана едукација, у складу са одговарајућим програмом и одговарајућом регулативом, врши се ради иновирања и усавршавања усвојених вештина и знања, а у циљу добијања, односно продужења, професионалне лиценце за обављање послова у области рачуноводства. Професионална едукација, у оквиру Савеза рачуновођа и ревизора Србије, регулисана је Националним рачуноводственим стандардом *РОС 31 – Професионално оспособљавање рачуновођа* (СРРС, 2008), Правилником о континуираној едукацији чланова, Правилником о полагању испита за стицање професионалних звања у рачуноводству и ИФАС–овим Етичким кодексом за професионалне рачуновође. Поменути национални стандардом предвиђена су три нивоа професионалних звања у нашој земљи: *рачуновођа, овлашћени рачуновођа и овлашћени јавни рачуновођа*.

Савез има јасно одређене обавезе у вези са међународном образовном регулативом за професионалне рачуновође, а нарочито истакнуте мисијом Образовног комитета (ЕС), Међународним образовним стандардима (IES), документима (IEP) и Смерницама (ИЕГ - детаљније видети у: *Милутиновић, 2007, стр. 135-147*). Савез уз сарадњу и помоћ Асоцијације овлашћених и сертификованих рачуновођа Енглеске и Велса (АССА), са седиштем у Лондону, а ослањајући се на *РОС 31*, већ више од деценије успешно реализује међународне професионалне обавезе и своје циљеве у области рачуноводства. Савез је преузео обавезу да спроведе опште циљеве ИФАС–а, који се односе на развој и јачање рачуноводствене професије уз стандарде усклађене у целом свету. У поступку реализације тог циља, ИФАС развија смернице у вези са етиком професионалних рачуновођа и залаже се за то да се у целом свету степен усаглашености професионалне етике увећа управо објављивањем таквих смерница. Савез подржава рад ИФАС–а тако што своје чланове информира о сваком донетом документу, као и могућностима његове примене у нашој земљи.

2.3. Притисак власника капитала – претња етичком понашању менаџера и рачуновођа

Преласком на тржишни начин привређивања, долази до раздвајања власништва од управљања над капиталом. Власник капитала одређује менаџере да адекватно управљају његовим капиталом, односно да његов капитал пласирају у одређене послове и аранжмане који ће омогућити повећање, тј. оплодњу уложеног капитала, ради остварења што већег профита. Стога, задатак менаџера уопште није лак, нарочито у садашњим нестабилним условима пословања.

У циљу задовољења захтева власника капитала, менаџер мора располагати како одговарајућим знањем, тако и искуством, спретношћу, виспреношћу, сналажљивошћу и информисаношћу. Он пред власником капитала одговара, тј. полаже рачуне у виду финансијских извештаја, те му је стога веома стало да подаци, тј. резултат у финансијским извештајима буду што бољи, јер представљају врсту гаранције за његово радно место. С обзиром на то да менаџер помоћу финансијских извештаја полаже рачуне пред власником капитала, у интересу му је да ради њиховог састављања ангажује стручно лице – професионалног рачуновођу са звањем, ради креирања што квалитетнијих финансијских извештаја. У циљу унапређења квалитета финансијског извештавања, нужно је спровести планиране активности контроле, примену адекватних међународних рачуноводствених стандарда и Кодекса етике. За контролу квалитета финансијског извештавања важне су следеће институције: менаџмент пословног субјекта (који има одговорност за успостављање интерне регулативе и интерне контроле квалитета), корисници финансијских извештаја (као најбољи арбитри квалитета финансијских извештаја, јер треба да задовоље првенствено њихове информационе потребе, ради доношења одговарајућих пословних одлука), влада и контролно–регулаторна тела (креатори законске и подзаконске регулативе у области рачуноводства), као и професионалне асоцијације рачуновођа у земљи и иностранству (као креатори професионалне рачуноводствене регулативе).

Власник капитала очекује да ће менаџери привређивати у његовом најбољем интересу, а да би се његова очекивања остварила, неопходна је одговарајућа мотивисаност менаџера. Власник капитала, као носилац интереса на уложени капитал, поверава менаџерима одређени посао. Менаџери прихватају реализацију уговореног посла за власника капитала и за то им следује одговарајућа новчана надокнада, која се регулише уговором. При том, често долази до сукобљавања њихових

интереса, па менаџери делују више у сопственом интересу, уместо у интересу власника капитала. Поменути проблем захтева нову праксу деловања пословног субјекта. Одговарајући концепт корпоративног управљања, чији циљ представља пледирање транспарентности, одговорности и поштења, све више се намеће као претпоставка ефикасности и ефективности пословања пословног субјекта. „Однос између квалитета корпоративног управљања и нивоа заштите власничких права није једноставан проблем, јер постоји међуусловљеност на релацији: квалитет корпоративног управљања – ниво заштите права власника акција – ефикасност финансијског тржишта... Постоји објективна потреба за унапређењем заштите инвеститора и права акционара. Ти интереси и права су све угроженији у дисперзираном власништву, те се оправдано поставља питање како те интересе и права треба заштитити. Наравно, иако је реч о вишедимензионалном проблему, најмањи заједнички садржалац тих механизма је контрола менаџмента. Овај механизам контроле мора својим благовременим сигналним дејствима бити у функцији остваривања циљева власника капитала. Један од начина постизања ових циљева је и унапређење мониторинга од скупштине акционара, а и других института контроле: надзорног одбора, независних директора, Одбора за ревизију, независних ревизора, интерних ревизора и других експерата“ (Микеревић, 2008, стр. 71-72).

Добар део пословних субјеката има низ етичких стандарда доступних како запосленима, тако и екстерним носиоцима интереса, а који су од помоћи при дефинисању неприхватљивог понашања. Међутим, степен поузданости финансијских извештаја умањују проблеми, као што су: менаџер управља пословним субјектом по свом нахођењу не консултујући се при том са својим стручним тимом; одбори, које чини група пријатеља, нередовно се састају; прихватају се наметнута решења менаџера; менаџери у дослуху са члановима одбора објављују обмањујуће резултате ради личне добити, итд. Неки менаџери приступају оваквим радњама из страха да ће пад цена акција умањити вредност акција које они поседују у пословном субјекту. Ово је нарочито изражено у секторима који се брзо развијају и где постоје тржишна очекивања брзих и великих зарада.

Све земље (у мањој или већој мери) полако долазе до закључка да интерна контрола и интерна ревизија имају велики значај у процесима управљања „тима што непрестано упозоравају управни одбор, више руководство и екстерне ревизоре на питање ризика и контроле и процењи-

вање ефикасности управљања ризиком...“ (Pickett, 2005, стр. 273). Случајеви у којима захтеви доброг управљања нису испуњени, документовани су у тачки 5, на примерима европских и америчких компанија. У нашој земљи, са аспекта интереса власника капитала, менаџмента и запослених у јавној пракси професионалних рачуновођа, примена пословне етике је прилично лоша, из разних субјективних и објективних разлога, при чему то неће моћи да буде образложено у овом раду због присутног ограничења у обиму рада.

Менаџери, из страха да не изгубе свој посао и привилегије, веома често постављају својим подређенима огромне и нереалне захтеве (нпр. повећање продаје пет пута, иако је присутна zasiћеност на тржишту), које директно везују за висину зарада. У таквим условима максималне напетости и неуспешне реализације постављених мегаломанских циљева, у „игру“ се увлаче и рачуновође, да под наредбом менаџера прикрију лошу ситуацију разним кривотворењима. Овде до изражаја долази неетичко понашање. Стога, рачуновођама остаје да бирају, са једне стране, да ли да напусте пословни субјекат, давањем отказа како би сачували своју етичност и професионални углед или, са друге стране, да ли да прихвате наредбу која подразумева кривотворење и поставе се неетично, не водећи рачуна о свом и рејтингу своје професије. Један од механизма устројства етичког понашања рачуноводствене професије су већ поменути етички кодекси.

3. Етички кодекси рачуноводствене професије

Механизам за креирање повољне етичке климе у пословном субјекту је свакако усвајање, а потом и контролисана примена етичког кодекса понашања. Постоје етички кодекси који се доносе на нивоу компанија (као део интерне политике пословних субјеката), етички кодекси запослених, етички кодекси понашања врховног менаџмента, етички кодекси разних врста професија, итд. Заједничко за све ове врсте етичких кодекса је да садрже шест суштинских вредности: (1) поверљивост, (2) поштовање, (3) одговорност, (4) поштење, (5) опрезност, (6) грађанска свест (Schwartz, 2002, стр. 37).

Међутим, пре увођења и примене етичких кодекса, у пословним субјектима је неопходно спровести успешан етички програм едукације, како би се запослени упознали са вредностима пословног субјекта. То је основни предуслов за следећи корак у изградњи здраве етичке климе – придржавање етичких стандарда од стране запос-

лених. Дobar етички програм едукације, који значајно може допринети да пословни субјекат избегне негативне последице услед неетичности поступака и одлука запослених, мора садржати следеће минималне захтеве (*Ferrell, et al., 2005, стр. 172*):

1. стандарде и процедуре, као што су етички кодекси, који у великој мери омогућавају откривање и спречавање неетичког понашања;
2. високо рангиране кадрове одговорне за програме етичког придржавања;
3. укидање знатних дискреционих овлашћења појединцима са склоношћу неетичког деловања;
4. успешно саопштавање стандарда и процедура путем програма етичке обуке;
5. увођење система контроле, испитивања и извештавања о неетичком понашању;
6. доследно спровођење стандарда, кодекса и казни;
7. непрекидно унапређење програма етичког придржавања.

Заједничко свим етичким кодексима јесте то што пружају смернице како се понашати у ситуацијама у свакодневном пословању, а које изискују решавање одређених етичких проблема. Ови кодекси садрже захтеве за понашањем, примере добре етичке праксе, а циљ им је да позитивно утичу на свест о етици, на континуитет и доследност њеног поштовања, да упозоре на последице „етичких катастрофа“, како би се оне избегле. Дobar вид опомене представљају санкције и казнене мере, било материјалне (у виду обуставе дела или целе зараде), било нематеријалне природе (у виду јавног укора или јавне опомене). Осим тога, све је присутнија пракса да етичке обавезе запослених представљају неизоставни део корпоративне политике пословног субјекта.

Етички кодекси професије су једно од карактеристичних обележја сваке професије и доводе се у директну везу са деловањем и свакодневним обављањем послова припадника професије. Ово је нарочито значајно за рачуноводствену професију, због тога што знатан део посла једног рачуновође подразумева обезбеђење финансијских информација које служе за процену пословних прилика и доношење важних економских одлука корисника тих информација. Специфичност рачуноводствене професије огледа се у томе што се она (као и право и медицина) разликују од осталих занимања по „степену одговорности, мудрости и бриге за друштвену добробит, која се не за-

хтева, нити препознаје код других занимања која се називају професијом“ (*Maggil and and Previtts, 1991, стр. 4*).

Сви етички кодекси професије, без обзира на тело које их је донело, под кључним елементима етичког понашања подразумевају: интегритет, објективност, компетентност, независност, прихватање обавезе служења најбољем интересу запослених, клијената и јавности. „Независност сваког професионалца од изузетног је значаја како за њега лично, тако и за послове којима се бави. У том смислу је независност професионалног рачуновође у јавној пракси, односно ревизора, фундамент рачуноводствене и ревизорске теорије и праксе... Независност је први услов за објективност овлашћених јавних рачуновођа“ (*Новићевућ, 2006, стр. 31*).

Кодекси рачуноводствене или било које друге професије специфични су у односу на етичке кодексе појединца због тога што док нарушавање прописаних минималних етичких стандарда од стране припадника професије чини целу професију неетичком, нарушавање етичких стандарда од стране појединца – обичног грађанина, лаика, неприпадника професије, чини само тог појединца неморалним. Из овог разлога, дужности које кодекси професије налажу иду далеко изван уобичајених дужности грађана.

На глобалном нивоу, најпознатији и најчешће примењивани кодекси из области рачуноводствене професије су:

- 1) *Етички кодекс за професионалне рачуновође* – донела га је Међународна федерација рачуновођа (IFAC – International Federation of Accountants) и претежно је у примени у правном систему заснованом на кодификованом праву, тј. у континентално–европском моделу финансијског извештавања;
- 2) *Професионални кодекс понашања* – донео га је Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа (AICPA – American Institute of Certified Public Accountants) и претежно је заступљен у земљама у којима преовлађује обичајно право, тј. у англосаксонском моделу финансијског извештавања.

Осим наведених двају етичких кодекса, Институт рачуновођа из области управљачког рачуноводства (IMA – The Institute of Management Accountants) објавио је стандарде етичког понашања за своје рачуновође (*Standards of Ethical Conduct for Management Accountants*, видети у: *Hornegren and Harrison, 2008, стр. 823*). За реви-

зорску професију од посебног значаја је Етички кодекс за ревизоре у јавном сектору (видети: *Code of Ethics, Issued by the Auditing Standards Committee INTOSAI, Wien, 2001*), који је донела Међународна организација Врховних ревизорских институција (INTOSAI – International Organization of Supreme Audit Institutions). INTOSAI Етички кодекс је докуменат који садржи принципе и правила којих треба да се придржавају ревизори у свом раду, а суштинска вредност овог кодекса јесте *поштење*. Кодекс се односи на ревизоре као појединце запослене у Врховној ревизорској институцији. Обавеза сваке врховне ревизорске институције јесте доношење сопственог етичког кодекса, прилагођеног њеном окружењу, услед присуства националних разлика у друштвеним и правним системима, језику и култури. Дакле, INTOSAI Етички кодекс за ревизоре у јавном сектору представља основ за сачињавање националних етичких кодекса.

3.1. IFAC: Етички кодекс за професионалне рачуновође

Препознавши одговорност рачуноводствене професије, као и њену улогу у подстицању напора за хармонизацијом финансијског извештавања, IFAC је сматрао за суштинским потезом доношење *Етичког кодекса за професионалне рачуновође* на међународном нивоу. IFAC-ов етички кодекс донешен је 1990. године и дефинише стандарде понашања за професионалне рачуновође и наглашава основне принципе којих би се требало придржавати ради остваривања општих циљева професије. Намена му је да служи као модел на ком ће се заснивати национални етички кодекси. IFAC-ов Етички кодекс састоји се из три дела: дела А, дела Б и дела Ц.

Део А установљава основне принципе професионалне етике и дефинише концептуални оквир за примену ових принципа. Овај део се односи на све професионалне рачуновође. *Део Б* се односи на професионалне рачуновође у јавној пракси, тј. у њему је приказано како концептуални оквир садржан у Делу А треба да примењују професионалне рачуновође у јавној пракси. *Део Ц* је применљив на запослене професионалне рачуновође и илуструје како концептуални оквир из Дела А треба да примењују запослене професионалне рачуновође. Другим речима, делови Б и Ц садрже илустрације конкретне примене концептуалног оквира, тј. обухватају примере из праксе.

IFAC-овим кодексом ближе се одређују „основни етички концепти, основни принципи професионалног понашања, препоручена прави-

ла исправног поступања, забране, тумачења правила и дефиниције релевантних појмова“ (*Дмитровић Шапоња, et al., 2007, стр. 33*). Поред Кодекса, IFAC је издао и *Тумачења етичког кодекса за професионалне рачуновође* која имају вредност званичног документа, а циљ им је да помогну у примени Кодекса.

Наше професионално тело, Савез рачуновођа и ревизора Србије, прихватио је 2006. године непосредну примену овог кодекса, објавивши га на српском и енглеском језику. Савез је овај кодекс прихватио као етичку обавезу својих чланова и на основу њега прати понашање и изриче санкције за непримењивање одредаба из Кодекса. Законом о рачуноводству и ревизији (*Службени гласник РС, бр. 46/06, члан 2*) прописано је да су пословни субјекти у Србији дужни да организују финансијско извештавање у складу са законском, професионалном и интерном регулативом. С обзиром на то да IFAC-ов Кодекс представља део професионалне регулативе, законска обавеза придржавања Кодекса се односи на све пословне субјекте у Србији, не само на чланове Савеза. Међутим, контрола примене Кодекса ограничена је само на чланове Савеза, што значи да они који нису чланови нису подвргнути контроли примене одредаба из Кодекса, па самим тим су и ван домаћаја санкција за непримењивање или кршење ових одредаба.

Ова чињеница се битно одражава на квалитет финансијског извештавања у Србији, јер поменути закон не је условљено да финансијске извештаје могу сачињавати једино чланови Савеза, тј. лица са професионалним звањем из области рачуноводства и ревизије. Другим речима, велика је вероватноћа да лица која раде на припреми и изради финансијских извештаја немају положен стручни испит, да нису професионалне рачуновође, нити чланови Савеза, те да придржавање одредаба из Кодекса представља њихову слободну вољу, уз изостанак било каквих санкција за непридржавање или кршење ових одредаба.

3.2. AICPA: Професионални кодекс понашања

Америчка асоцијација професионалних рачуновођа (AAPA – American Association of Professional Accountants), касније преименована у Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа (AICPA – American Institute of Certified Public Accountants), донела је 1905. године *Професионални кодекс понашања*, који је доживео бројне измене и допуне током века постојања. Према кодексу који је донела AICPA, од рачуно-

вођа, као припадника професије, очекује се да задовоље ниво етичког понашања који је изнад закона заједнице којој припадају. Разлог овако високог нивоа етичког понашања је потреба за јавним поверењем у квалитет услуга професије и квалитет финансијских извештаја. Кодекс се састоји из следећа четири дела (*Schroeder, et al., 2005, стр. 566*):

- I) *Принципи* – стандарди етичког понашања формулисани филозофским изразима,
- II) *Правила понашања* – минимални стандарди етичког понашања,
- III) *Тумачења* – тумачења правила од стране Одељења за етику професије (организација која делује у оквиру AICPA),
- IV) *Етичко владање* – објављена објашњења и одговори на питања о правилима која су асоцијацији изложена од стране искусних рачуновођа из праксе и других страна заинтересованих за етичке услове у професији.

Сам текст Кодекса, који је последњи пут ревидиран у јуну 2008. године, подељен је на следећих осам секција (*AICPA Code of Professional Conduct, The American Institute of Certified Public Accountants, New York, USA*):

- Секција 50 – Принципи професионалног понашања
- Секција 90 – Правила: прикладност (применљивост) и дефиниције
- Секција 100 – Независност, поштење и објективност
- Секција 200 – Општи рачуноводствени принципи
- Секција 300 – Обавезе (дужности) према клијентима
- Секција 400 – Обавезе (дужности) према колегама
- Секција 500 – Остале дужности и обичаји

3.3. Ретроспектива развоја и значај кодекса у нашој земљи

Удружење рачуноводствених и финансијских радника Србије је још марта 1973. године, на својој скупштини одржаној у Врњачкој бањи, усвојило Кодекс рачуноводствених начела и Кодекс професионалне етике рачуновођа. На нивоу федерације, исто је учињено тек осам година касније, али због ограничења у обиму рада, истраживање разлога поменутог осмогодишњег кашњења требало би да буде предмет посебног написа.

Доношењем Кодекса професионалне етике рачуноводствених и финансијских радника, озбиљније је почела да се поклања пажња етици у нашој земљи (тадашњој СР Југославији). Поменути кодекс усвојен је на седници дана 26.05.1981. године у Београду од стране Конференције *Савеза рачуноводствених и финансијских радника Југославије (СРФРЈ)*. Кодекс професионалне етике рачуноводствених и финансијских радника „представља записана правила којих се рачуноводствени радници придржавају приликом обављања својих задатака из делокруга рачуноводствене функције. Под рачуноводственим радником подразумева се сваки радник који обавља послове из делокруга рачуноводствене функције без обзира на њен организациони смештај“ (*Рачуноводствена начела и начела финансирања, Кодекс професионалне етике рачуноводствених и финансијских радника, 1990, стр. 109*). Проблематика у поменутом кодексу приказана је у оквиру 40 тачака на веома концизан, систематичан, јасан и квалитетан начин.

Кодекс рачуноводствених начела и Кодекс пословно–финансијских начела усвојени су на седници Конференције СРФРЈ дана 29.06.1989. године у Београду. Њихово доношење сврстало је тадашњу Југославију у сам светски врх што се тиче нормативног регулисања поменуте проблематике. Међутим, њихова примена у пракси тада је била скромна.

Професионални кодекси, међу које спадају поменута три кодекса, представљају „систематизована општеприхваћена правила, односно принципе у писменој форми, којима се дефинише шта се сматра на основу достигнућа одговарајуће теорије и праксе стручно оправданим и етички прихватљивим са гледишта што исправнијег и успешнијег урађеног посла и понашања његових извођача при томе. Права снага и ефикасност одређеног професионалног кодекса условљена је несумњиво добровољном једнодушном подршком његових начела, на првом месту од стране припадника дате струке, али и од стране шире заједнице. Стога, ова снага и ефикасност неминовно слабе ако је спровођење начела неког кодекса потребно наметати и обезбеђивати претњом примене дисциплинских мера, односно њиховом применом. Кодекси из области рачуноводства и пословних финансија представљају скупове систематизованих начела рачуноводства и/или пословних финансија, као и у вези са професионалном активносту рачуноводствених и/или пословно–финансијских експерата. Прво на шта ипак треба указати је да тако формулисана три посебна кодекса постоје, колико нам је познато,

бар за сада једино у Југославији“ (Турк проф. др Иван, Петровић проф. др Марко, 1989, стр. 2-4).

Дакле, за сваку похвалу је то што у том временском периоду у светској пракси формално није постојао неки кодекс пословно-финансијских начела, осим у Југославији. Ако се изузме оно што је на почетку формулисала Америчка рачуноводствена асоцијација (American Accounting Association) 1936. године, као принципи на којима су засновани корпорацијски извештаји, исти се појављују накнадно у ревидираном облику 1941. године и 1948. године, као Рачуноводствени концепти и стандарди на којима су засновани корпорацијски финансијски извештаји (видети: Турк проф. др Иван, Петровић проф. др Марко, 1989, стр. 9). У вези са Кодексом професионалне етике, формална страна је у светским размерама најпотпуније била задовољена, али само за овлашћене рачуноводствене ревизоре, али не и за све рачуноводствене стручњаке. Не сме се занемарити активност организације рачуноводствених стручњака, а нарочито овлашћених рачуноводствених ревизора, у тежњи да се формулишу како једнообразна рачуноводствена начела, тако и једнообразни рачуноводствени стандарди. То се нарочито односи на кодексе професионалне етике јавних ревизора.

Узрок појаве општеприхваћених рачуноводствених начела, односно кодекса најпре из области рачуноводства, а затим и области пословних финансија, заправо је био напор струке да се унапреди и повећа стручност. Поменуто је изискивало да се уз све већи привредни развој пред рачуноводство постављају све већи захтеви, све више истиче јавни значај рачуноводства, јавља већа потреба за стручним организовањем рачуноводства, као и потреба за јачањем професионалних организација, итд. Све су ово, између осталог, били узроци појаве Кодекса из области рачуноводства и пословних финансија. Поменута проблематика је обрађена на изузетно квалитетан начин у наведена три кодекса. У поменутом периоду, теорија је предњачила у односу на праксу и то је био основни разлог њихове недовољне практичне примене.

Очигледно су присутне разлике у разним земљама, у зависности од њиховог економског и социјалног система у погледу кодификовања у области рачуноводства и пословних финансија. Достигнућа теорије и искуства праксе, економски односи земље, релевантни државни прописи утичу, између осталог, на садржину Кодекса из области рачуноводства и пословних финансија.

3.4. Питање легално-етичког у кодексима професије

Етички кодекси рачуновођа, с обзиром на то да су засновани на концепту утилитаризма (видети: *Социолошки речник*, 2007, стр. 647), треба да садрже разматрања свих могућих последица професионалних одлука по појединце и по одређене групе стејхолдера (као што су потенцијални инвеститори, будући и садашњи акционари, кредитори, добављачи, купци, запослени, друштво у целини). Рачуноводствену праксу одликује неизвесност која може довести до етичких дилема. Loeb (*Loeb*, 1989, n. 1-10) је идентификовао неколико основних исхода етичких дилема са којима се могу суочити рачуновође и рачуноводствене фирме, као што су независност, обим услуга (разне врсте консалтинг услуга, пореско саветовање, итд. насупротив пружања услуга ревизије у истом пословном субјекту), поверљивост, развој праксе, разлике у рачуноводственим одлукама.

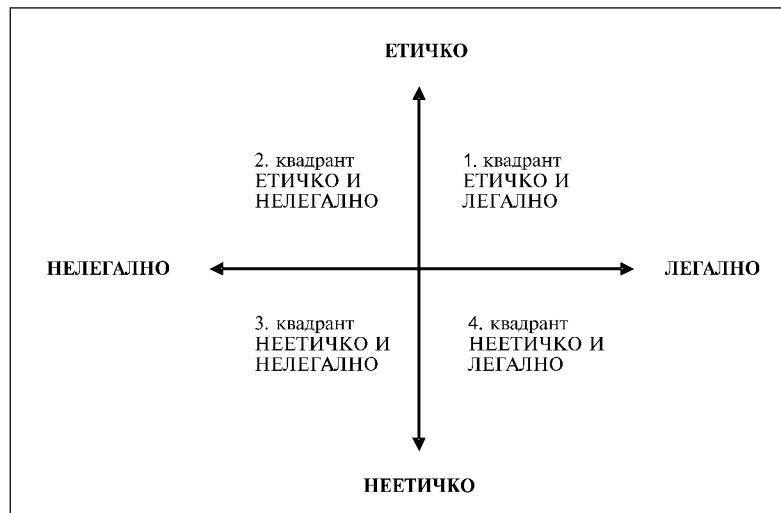
Други аспект предмета етичке дилеме јесте питање легално-етичког, тј. ако је одређена радња легална (у складу са законом), да ли је то аутоматски чини и етичком? Одговор је негативан, јер у модерном друштву постоји претпоставка да би етичко понашање ипак требало да буде на нивоу вишем од легалног понашања. Међутим, то није било тако одувек. Један од добро познатих примера јесте ропство, које је у једном периоду америчке историје било дозвољено према тадашњем закону САД, дакле легално, али крајње неетичко, посебно са аспекта данашњих схватања.

Шема бр. 2 (Čičin-Šain, 2004, стр. 2) приказује следеће четири могуће врсте одлука, с обзиром на однос етичности и легалности:

- 1. квадрант: етичке и легалне одлуке,
- 2. квадрант: етичке и нелегалне одлуке,
- 3. квадрант: неетичке и нелегалне одлуке,
- 4. квадрант: неетичке и легалне одлуке.

Једино одлуке из првог квадранта – етичке и легалне одлуке – могу позитивно утицати на етичку климу у пословном субјекту, док је одлуке из осталих квадраната само нарушавају. Исто се може применити и на квалитет финансијског извештавања, тј. једине праве одлуке оних који раде на припреми и креирању финансијских извештаја јесу одлуке које су истовремено и етичке и легалне.

Питање етичког има посебну димензију на међународном нивоу. Етика у пословању представља покушај хармонизације етичких правила на глобалном и индивидуалном нивоу са етичким правилима која треба да се примењују у самом пословном субјекту. Процес ове хармонизације

Шема бр. 2 - Класификација етичности одлука

није једноставан (видети: *Horngren and Harrison, 2008, n. 381-382*), јер етичка правила на глобалном нивоу не морају бити сасвим иста са етичким правилима запослених у пословном субјекту. Дефинисање етичких правила пословања у пословном субјекту отежано је због тога што не постоји универзални стандард којим би било одређено шта је етичко, а шта не, због тога што се етичка правила могу разликовати у зависности од тога у којим деловима света се налази пословни субјекат. Нпр. примање накнаде при закључивању пословног уговора у неким земљама сматра се неетичким понашањем, а у другим земљама се сматра уобичајеном појавом.

Ширење међународног пословања на растућим глобалним тржиштима повлачи различиту перцепцију етичких схватања и неминовно утиче на раст случајева етичких сукоба и неетичког понашања. На *Шеми бр. 3 (Ferrell, et al., 2005, стр. 221)* приказана су четири могућа исхода схватања етичког у домаћој и иностраној пракси. Квадранти приказују уочено схватање етичког понашања

		Схватања у земљи домаћина	
		Етичко	Неетичко
Схватања у иностраној земљи	Етичко	ЕТИЧКО	ЕТИЧКО
	Неетичко	ЕТИЧКО	НЕЕТИЧКО

Шема бр. 3 - Матрица 2x2 – могући исходи схватања етичког у домаћој и иностраној

неких пословних субјеката чије пословање се одвија на међународном нивоу. Ако се у било којој од четири комбинације јави неетичност, крајњи исход мора бити „неетичко“, што на приказаној шеми није случај у два ситуацијама. Односно, једино комбинација „етичко – етичко“ јесте у исходу етичка, док су остале комбинације неетичке. Управо због тога се доносе међународни етички кодекси професије, како би се премостиле националне разлике у општем процесу хармонизације.

4. Сукоб интереса – претња етичке одговорности

Финансијски извештаји представљају један од механизма за контролу пословних одлука менаџмента и заштиту интереса корисника тих извештаја. Поставља се питање због чега је неопходна контрола ове врсте. Одговор је у претпоставци да постоје значајна сумња и неповерење између корисника финансијских извештаја (пре свега, акционара), менаџмента пословног субјекта и независних ревизора, услед сукоба интереса. Ова околност представља могућу претњу за квалитет финансијских извештаја, па етика добија на значају, јер се сматра да је „етика главна предност у пословању, те да је етичко понашање најбољи дугорочни интерес менаџмента, корисника финансијских извештаја и независних ревизора“ (*Pratt, 2003, стр. 21*). Доношење етичког кодекса рачуноводствене професије један је од механизма спречавања етичких дилема менаџера и рачуновођа које могу угрозити квалитет финансијских извештаја. Ово су увиделе и велике светске компаније, које су увеле специјалне

програме за имплементацију етичког понашања код запослених, као и познати универзитети широм света, који су уврстили етику као обавезну научну дисциплину у своје наставне планове и програме.

Сукоб интереса представља изазов за пословну етику и може значајно угрозити „морални компас“ менаџмента. Сукоб интереса постоји када појединац мора да се одлучи да ли ће деловати у правцу сопствених интереса, интереса организације или интереса неке треће стране. Најчешће релације на којима сукоб интереса може да се јави су запослени – компанија, компанија – друштво, компанија – пословно окружење, компанија – конкуренти, итд. Међутим, са аспекта квалитета финансијских извештаја, релевантан је сукоб интереса између менаџмента, са једне стране, и власника капитала (акционара) и ревизора, са друге стране. Менаџмент има законску одговорност за састављање финансијских извештаја који истовремено пружају акционарима повратне информације о ефикасности управљања ресурсима који су поверени менаџменту. Од ефикасности управљања акционарским капиталом зависи опстанак и висина материјалне сатисфакције менаџмента, а о овим питањима одлучују управо акционари. Стога се овај сукоб интереса намеће сам по себи и чини важан фактор који утиче на квалитет финансијских извештаја. То је и један од мотива власника капитала за ангажовање екстерних ревизора у процесу верификације финансијских извештаја које потписује менаџмент пословног субјекта.

Типичан пример сукоба интереса била је добро позната ситуација у којој се нашла ревизорска фирма *Arthur Andersen*. Она је од компаније *Waste Management Inc.* прихватила ангажовање на пословима независне ревизије финансијских извештаја, иако је поменутој компанији већ пружала услуге консалтинга. Управо у таквим околностима корпоративног управљања веома је битно задржати етичност, „морални компас“ и позитивну етичку климу у пословном субјекту, те на тај начин сачувати високи квалитет финансијских извештаја и у њима садржаних рачуноводствених информација. Неки етичари, попут Henry Sidgwick-а, главну улогу етике виде управо у хармонизацији и помирењу сукобљених интереса. Са друге стране, присутна су мишљења да од сукоба интереса много већу опасност по етичност представљају похлепа и грамзивост већине власника капитала.

Етичка клима у пословном субјекту у уској је вези са *друштвеном одговорношћу* менаџмента. Друштвена одговорност се дефинише као „однос менаџмента према окружењу који се мери писаним или неписаним моралним правилима, према

којима се оцењује понашање менаџмента, односно предузећа које води“ (*Čičin-Šain, 2004*). С обзиром на већ поменути сукоб интереса, за менаџмент пословног субјекта право умеће представља истовремено задовољење интереса власника капитала (акционара) и општедруштвених интереса, што се манифестује као друштвена одговорност. Може се поставити питање како друштвена одговорност утиче на квалитет финансијских извештаја. Да би се дошло до ваљаног одговора, неопходно је поћи од хијерархије друштвене одговорности пословног субјекта, која обухвата следеће прагове одговорности (*Ferrell, et al., 2005, стр. 48*):

- дискрецијска или филантропска одговорност (допринос заједници и квалитету живота),
- етичка одговорност (бити етичан, следити прихваћене норме понашања),
- законска одговорност (придржавати се законске регулативе и владиних прописа),
- економска одговорност (бити профитабилан, остваривати вредност, увећавати економско богатство).

Квалитет финансијских извештаја директно је угрожен уколико је угрожена етичка, а нарочито законска одговорност. Уколико се доносиоци одлука унутар пословног субјекта не руководе етичком одговорношћу, као последица тога јављају се злоупотребе које, иако не доводе до кршења законске одговорности, утичу на „искривљену слику“ о пословном субјекту због нетачних и непотпуних информација садржаних у финансијским извештајима. Ово спада у домен тзв. *креативног рачуноводства*.

5. Рачуноводствени скандали као последица неетичности

Познато је да свако одступање од етичког понашања води преварама. Само неки од примера најпознатијих скандали у САД због злоупотреба, неетичке климе и других малверзација у области рачуноводства били су следећи:

- 1) 2001. године: *Enron Corporation*, Texas (једна од највећих светских компанија из области енергетике) – рачуноводствени третман финансијских инструмената *Special Purpose Entities* (SPEs) који омогућавају компанијама да прибаве капитал или повећају свој степен задужености, без обавезе исказивања у билансу стања, у *Enron*-у је довео до тога да обавезе буду исказиване ванбилансно, а приходи од SPEs-а укључивани у биланс успеха.

- 2) 2002. године: *Tuco International, Massachusetts* (инвестициона холдинг компанија која се бави истраживањима из области полупроводника и претварања енергије) – криза у руковођењу.
- 3) 2002. године: *Global Crossing* (компанија за производњу телекомуникационих мрежа од оптичких влакана) – непоштена продаја води ка банкротству.
- 4) 2002. године: *WorldCom, Mississippi* (телекомуникациона компанија) – интерни ревизори су открили да су корпоративни трошкови били обухваћени као капиталне инвестиције у билансу стања.
- 5) 2002. године: *Arthur Andersen, Illinois* (ревизорска фирма) – непоуздана рачуноводствена пракса, која је кулминирала у случају *Enron* и довела до суноврата једне од пет највећих ревизорских кућа.
- 6) 2002. године: *Sunbeam Corporation, Illinois* (конгломерат из области производње и дистрибуције производа широке потрошње за домаћинство, здравствену и личну негу) – контраверзни СЕО *Albert Dunlap*, звани „моторна тестера Ал“ и његов случај похлепе, итд.

Ови и многи други скандали су тема о којој се најчешће и највише писало и дискутовало у протеклих седам година, на разним међународним научним скуповима, у научним часописима и другим публикацијама из области рачуноводства и финансијског извештавања. Узимајући у обзир максималну исцрпљеност ове теме, у овом раду неће бити анализе карактеристика, узрока, последице и учесника поменутих скандали, јер то и није проблематика овог рада.

Након ових скандали у земљи са најразвијенијом рачуноводственом теоријом и праксом, дошло је до наглог губитка поверења у квалитет финансијских извештаја и до пада угледа ревизорских фирми и припадника рачуноводствене професије. Ова изненадна серија скандали који су довели до посрнућа корпоративног рачуноводства, иницирала је уплитање државе у ову област, након 25 година саморегулације професије. Резултат државне интервенције било је доношење нове законске регулативе, чији је циљ било побољшање квалитета финансијског извештавања. Овим је неоспорно потврђено да „квалитет финансијских извештаја представља јавни интерес и да далеко превазилази оквире рачуноводствене професије“ (*Миловановић, 2006, стр. 258*).

За америчком неславном серијом скандали није заостала ни „колевка“ рачуноводства. Најпознатији финансијски скандал у Европи догодио се 2003. године, у италијанском прехрамбеном гиганту *Parmalat*-у, када је у јавност „испливао“ остварени губитак од невероватних 16 милијарди долара. Оснивач овог гиганта оптужен је за манипулације акцијама и обвезницама фирме и проневере. У *Parmalat*-у је вођено „врло креативно“ рачуноводство – огромни губици прикривани су рачунима на егзотичним острвима, а компанија је опстајала издавањем обвезница. На скандали нису остале имуне ни остале познате европске корпорације, као што су: немачки *Siemens AG* (највећи европски инжењерски конгломерат), холандски *Royal Ahold* (међународни ланац супермаркета), швајцарски *Adecco* (највећа светска компанија из области људских ресурса), итд.

Наведени рачуноводствени скандали с почетка 21. века довели су до нарушавања поверења у рачуноводствену професију и пада њеног угледа у свету. Међутим, *Gallup*-ове анкете из 2003. године су установиле да се имиџ рачуноводствене професије ипак поправио након наглог посрнућа. Према анализама спроведеног анкетирања (*The Gallup Organization, 2003*), професија чији се углед у односу на претходну годину највише побољшао, била је управо рачуноводствена професија. Њено рангирање забележило је пораст од 0% (што значи, колико анкетираних је професију негативно рангирало, толико ју је и позитивно рангирало) до +31%. Ипак, рачуноводствена професија 2003. године није успела да поврати рангирање од +39% из 2001. године (пре избијања претходно поменутих скандали).

Стога, професија мора настојати да побољша своје рангирање и континуирано ради на даљем унапређивању угледа, а етички кодекси професије представљају један од основних предуслова за формирање здраве етичке климе у пословном субјекту, која ће се позитивно одразити и на квалитет финансијског извештавања. Међутим, етички кодекси професије могу остати само „мртво слово на папиру“ уколико не постоји институција независне ревизије. Независна ревизија је неопходна због потенцијалног сукоба интереса менаџмента и власника капитала (о чему је било речи у наслову 4), али и ради пружања подршке савесности рачуновођа и менаџера у циљу избегавања могућих етичких скандали проузрокованих злоупотребима. Независни ревизори ревидирајући финансијске извештаје пословног субјекта, могу открити злоупотребе и на тај начин доказати значајна одступања у етичком понашању рачуновођа и менаџера. Дакле, независна ревизија представља вид упозорења за непоштова-

ње етичких кодекса професије и на тај начин пружа власницима капитала сигурност да ће се менаџери и рачуновође руководити етичким принципима из кодекса при обављању својих послова и састављању финансијских извештаја.

Због постојања могућности погрешног тумачења, често се повлачи јасна црта између одговорности менаџмента за састављање финансијских извештаја и одговорности екстерних независних ревизора за извештавање о тим извештајима. Према Међународном стандарду ревизије, извештај ревизора о финансијским извештајима, тзв. уводни пасус у ревизорском извештају садржи опис одговорности, односно у уводу треба да буде јасно наглашена разлика између одговорности менаџмента и одговорности ревизора. Најчешће тај део извештаја гласи: „За ове финансијске извештаје одговорно је руководство (менаџмент) компаније. Наша (ревизорска) одговорност је да изразимо независно мишљење на основу ревизије коју смо извршили“.

Закључна разматрања

Како би се што боље нагласили значај квалитета финансијских извештаја и важност његовог обезбеђења, неопходно је сагледати последице које се могу јавити услед нарушене етичке климе у пословном субјекту. Последице су свакако негативне, а генерално се могу класификовати на вредносно мерљиве и вредносно немерљиве последице.

Вредносно мерљиве последице нарушеног квалитета финансијских извештаја могу се квантификовати помоћу трошкова насталих по разним основама: трошкови плаћених казни и пенала, судски трошкови, трошкови накнадне, тј. поновне израде финансијских извештаја, трошкови корекције грешака у финансијским извештајима, трошкови додатног ангажовања ревизора, трошкови супервизија и остали слични трошкови.

Међутим, много већих размера су *вредносно немерљиве* последице, које могу бити опасне и по сам опстанак пословног субјекта. Најчешће последице чије се дејство не може тачно квантификовати су незадовољство корисника финансијских извештаја, губитак репутације и угледа рачуновођа, менаџмента, као и пословног субјекта у целини. Осим тога, пропратни ефекти ових последица могу бити пад вредности акција, лоше котирање пословног субјекта на берзи, смањење његовог тржишног удела, губитак клијената и пословних партнера, лош глас, погоршање пословне климе, незаинтересованост инвеститора за улагање и кредитора за кредитирање, нагомилани проблеми финансијске природе, неликвидност и несолвентност, престанак рада и гашење делова

пословног субјекта, што може довести и до колапса целог пословног система.

Стога је добра етичка клима у пословном субјекту незамењива без етичког кодекса. Међутим, без развијене моралне и етичке свести запослених, без упознавања са етичким захтевима и санкцијама непридржавања, без спровођења етичких захтева садржаних у кодексу од стране запослених и без надзора и контроле у спровођењу од стране професионалних организација, ниједан кодекс професије сам по себи није гаранција присуства здраве етичке климе и квалитетних финансијских извештаја. Штавише, у примени принципа дефинисаних етичким кодексом треба отићи корак даље – предвидети специфичне ситуације и етичке дилеме које нису обухваћене кодексом, а након тога их адекватно решити примењујући одредбе из етичког кодекса. Кодекс је, дакле, само полазна основа за решавање конкретних проблема у пракси, а оно што није обухваћено кодексом не сме бити изузето из сфере етичког поступања.

Кодекс, као део професионалне рачуноводствене регулативе, представља, као и сама регулатива, инструмент препознавања користи од здраве етичке климе у пословном субјекту. Услед саме природе привређивања у савременим тржишним условима, суштина пословне етике се огледа у препознавању користи од исте међу власницима капитала, менаџментом, рачуноводственом и ревизорском професијом. Неоспорно је да је етика главна предност у пословању, као и да је етичко понашање најбољи дугорочни интерес менаџмента, корисника финансијских извештаја и независних ревизора, али све док се напори за успостављање здраве етичке климе буду сводили на пуко апеловање на етичност у пословању, не постоји реална основа за остваривање циља – успостављање и одржавање повољне етичке климе у пословном окружењу.

Литература

1. AICPA Code of Professional Conduct, The American Institute of Certified Public Accountants, New York, USA (<http://www.AICPA.org/about/code/index.html>, datum dostupnosti: 16.03.2009)
2. Blackburn S. (1999): Филозофски речник, “Светови“, Нови Сад, Србија
3. Code of Ethics (2001), Issued by The Auditing Standards Committee INTOSAI, Wien, Austria

4. *Čičin-Šain D.* (2004): "Osnove menadžmenta", Skripta za predavanja i vježbe, Visoka škola za turistički menadžment u Šibeniku, Šibenik, Hrvatska
5. Дмитровић Шапоња проф. др Љ., Шијан Г. (2006.), "Развој професионалне регулативе у функцији хармонизације рачуноводства", Анали Економског факултета у Суботици, број 16. Суботица
6. Дмитровић Шапоња проф. др Љ., (2006): "МСФИ у функцији савременог финансијског извештавања", Зборник радова X конгреса СРРРС, Бања Врућица, Република Српска
7. Дмитровић Шапоња проф. др Љ., Петкович проф. др Ђ., Јакшић доц. др Д. (2007): Рачуноводство, Економски факултет, Суботица, Србија
8. Ferrell O. C., Fraedrich J., Ferrell L. (2005): „Business Ethics – Ethical Decision Making and Cases“, Houghton Mifflin Co., Boston – New York, USA
9. Horngren Ch., Harrison W. (2008): „Financial and Managerial Accounting“, First Edition, Prentice Hall, New Jersey, USA
10. Кодекс пословне етике, „Службени гласник Републике Србије“ од 09.01.2006. године
11. Loeb S. (1989): „Ethical Committees and Consultants in Public Accounting“, Accounting Horizons, USA
12. Magill H., Previtts G. (1991): “CPA Professional Responsibilities: An Introduction”, South-Western Publishing, Cincinnati, USA

др Владан
ПАВЛОВИЋ⁰
мр Исидора
ЉУМОВИЋ¹

Финансијска регулатива у САД као покретач актуелне светске кризе

Резиме

Ван сваке сумње је да се у 2008. години економско–финансијска проблематика налазила у средишту свих светских дешавања. Актуелна криза није тек једна од бројних, кроз које су пролазиле економије појединих земаља или економије појединих регија, већ ће по свему судећи имати далекосежне последице. У раду је указано на то да је слабљење финансијске регулативе у САД значајно утицало на настанак кризе. Приказан је механизам преливања кризе на остатак света, уз покушај да се делимично објасне и расветле други фактори који су допринели њеном настанку и продубљивању, међу којима је посебан нагласак стављен на утицај, односно последицу примене концепта фер вредности.

Увод

У новонасталој кризи, суноврат америчког финансијског система и привреде довео је до кризе у готово свим државама света. Док су се поједини на почецима кризе надали да ће губитке имати само власници лоших хартија од вредности, испоставило се да велике губитке имају готово сви. Кроз тежак период пролазе Јапан, Кина, Јужна Кореја и све друге велике извознице. Русија и друге земље извознице енергената и сировина погођене су наглим и великим падом вредности енергената и сировина. Развијене европске земље очекује велика борба у заустављању тренда пада производње и извоза и растуће незапослености. Новоприсиле земље ЕУ

очекује и проблем недостајућих средстава и стабилности националних валута.

Привредни циклуси, као незаобилазни пратилац привредних активности, представљају континуирано циклично кретање привреде. Након што привредни раст досегне свој максимум - врх привредног циклуса (*peak*), долази до опадања привредних активности и досезање најниже тачке активности (*trough*), након чега долази до опоравка (*recovery*) док се наново не досегне врх циклуса, и привреда не ступи у нову рецесију (*recession*). Економска теорија је изнедрила мноштво теорија привредних циклуса, међу којима су посебно запажене: (1) иновациона теорија циклуса; (2) кејнзијанска и неокејнзијанска теорија циклуса; (3) монетарна теорија циклуса; (4) теорија недовољне потрошње; (5)

0) Доцент на Факултету за пословне студије у Београду, Мегатренд универзитет

1) Асистент на Факултету за пословне студије у Београду, Мегатренд универзитет

теорија структурних криза; (6) теорија претераних инвестиција и акумулације капитала; (7) нова синтеза монетаризма и фискализма.² Природно, узроци, временско трајање и дубина криза нису исти, а рецесија не доводи нужно и до велике и пролонгиране незапослености, односно свака криза не води неминовно у депресију. За привреду неке земље се каже да је у кризи, односно у рецесији уколико БДП опада у два узастопна квартала, а уколико настави да опада и даље, каже се да је привреда у депресији. У вези са наведеним, МцЦоннелл наводи стару изреку: „Рецесија је кад ваш комшија изгуби посао, а депресија је кад ви изгубите посао“³. Уколико је интензитет циклуса благ тада се чешће говори о пословној флукуацији него о привредном циклусу. Привредни циклуси су узимани у обзир при планирању монетарне политике до касних шездесетих година XX века, када је по први пут неколицина политичара и научника започела дебату о могућностима „кроћења“, односно, ублажавања, привредних циклуса. Како то у пракси често бива, криза седамдесетих година и дугогодишња рецесија демантовали су овај став у веома кратком року. Привредне циклусе непосредно пре велике светске економске кризе обележио је незапамћени десетогодишњи привредни раст и раст бруто друштвеног производа, захваљујући експанзији америчке и привреде земаља у развоју. Дакле, уместо цикличног привредног кретања, забележен је најдужи интервал раста у последње три стотине година. Вероватно је наведена појава подстакла нобеловца Роберта Лукаса⁴ да 2003. године прокламује теорију укроћених привредних циклуса. Треба имати у виду да Лукас није сматрао да су привредни циклуси укроћени до крајње мере, већ да су осцилације смањене до нивоа у којем би даље смањивање било потпуно тривијално. Будући да се сматрало да је проблем превенције депресије решен, фокус је требало усмерити на дугорочни економски раст. Само пет година након тога, теорија је срушена светском економском кризом.

Појам финансијске кризе обично се односи на валутне кризе (*foreign exchange crisis, currency crisis*), банкарске кризе (*banking crisis*), или неку комбинацију ових двеју⁵. Леавен и Валенција, овоме додају и кризу изазвану спољном задужењем земље (*Sovereign Debt Crisis*)⁶. Кризе се на берзама одражавају општим падом цена хартија од вредности и преласком знатног броја инвеститора из позиције купаца у позицију продаваца. „По правилу, берзанске кризе нису везане за тако дуг временски период, већ за знатно краћи. Оне су силовите и њихов разорни утицај видљив је већ првог дана масовне распродаје хартија од вредности – панике“⁷.

1. Финансијска регулатива у САД

Превазилажење кризе је могуће само уколико се правилно идентификују чиниоци који су је проузроковали. Иако не постоји општа сагласност у вези са узроком кризе, велики број стручњака, међу којима је и Пол Кругман (*Paul Robin Krugman*)⁸, сматрају да је неадекватна финансијска регулатива одиграла значајну улогу. Кругман⁹ истиче да је узрок кризе у нерегулисаним финансијским тржиштима и да је актуелна криза заправо савремена верзија кризе из 1929. године. Професор Кругман подсећа да супротно распрострањеном уверењу, кључни моменат у Великој депресији није био крах берзе из 1929. године, већ недовољно регулисана финансијска тржишта. Наиме, талас опсаде банака у Америци 1930. и 1931. године претворио је обичну рецесију у „колапс са цивилизацијским последицама“. Одговарајући на питање због чега је потребно спасавање финансијског система, Кругман одговара да се сада плаћа цена својевољне амнезије. „Одлучили смо да заборавимо шта се десило тридесетих година прошлог века и одбивши да учимо из историје – ми је сада понављамо“¹⁰.

2) Видети опширније у: Josifides, K., Ђукић, Ђ., Макроекономија, друго доп. и изм. издање, Футура публикације, Нови сад, 1994, стр. 161-181

3) McConnell, C.R., Economics, Tenth Ed., McGraw-Hill book Company, New York etc, 1987, стр. 169. Према: Josifides, K., Ђукић, Ђ. Исто, стр. 163. Ова мисао се често приписује Харру Труман – у (1884) – 33. председнику САД

4) Професор на Универзитету у Чикагу и добитник Нобелове награде за економију 1995. године

5) Gerber, J., International Economics, Second Ed., Addison Wesley, Boston, 2002, стр. 264. Према: Капор, П., „Светска финансијска криза и Србија“, Експорт импорт билтен, бр. 155, новембар 2008, стр. 2.

6) Leaven, I., Valencia, F., Systemic Banking Crisis: A new Database, IMF Working Paper WP/08/04. Према: Капор, П., „Светска финансијска криза и Србија“, Експорт импорт билтен, бр. 155, новембар 2008., стр. 2.

7) Муминович С., Павловић, В., „Применљивост фокусираног инвестирања на Београдској берзи“, Финансије 1-6, Београд, 2008.

8) Пол Кругман, уважени професор економије на Принстон универзитету (Princeton University), добио је Нобелову награду за економију за 2008. годину.

9) Кругман, П., Лудовали смо као да је 1929, New York Times, 21.03.2008. Преузела Политика 30.03.2008.

10) Исто.

Слика 1. - Chicago, 1931, фотографија Corbis Bettmann-a¹¹

Након Велике депресије, амерички Конгрес је донео систем прописа и гаранција које су обезбеђивале заштитну мрежу за финансијски систем. Волстрит је негодовао због прописа који су, ограничавајући ризик, ограничавали и могући профит. Мало по мало, правила су либерализована а упоредо је стваран „банкарски систем у сенци“ који се ослањао на сложене финансијске аранжмане којима је заобилажена безбедносна банкарска регулатива. За разлику од тридесетих година прошлог века, када је финансијски систем САД доживео колапс због извлачења новца из банкарског система и стављања у „сламарице“, у првој деценији овог века новац се извлачио из банкарског система у сенци и претварао у хипотекарне хартије од вредности, што има за последицу исту појаву: зачарани круг финансијског натезања.

Иако је идентификовано превасходно као европски феномен, универзално банкарство су тридесетих година двадесетог века подстицале и унапређивале и Сједињене Америчке Државе. До Велике светске кризе (1930) банке САД у великој мери су функционисале управо као банке универзалног типа, али су се разликовале од континенталних банака, будући да су се активности комерцијалног и инвестиционог банкарства вршиле у филијалама, у оквиру којих је свака имала засебан капитал. Банке су могле да се баве свим активностима, али је свака организациона јединица, која се бавила инвестиционим или комерцијалним пословима, имала сопствени капитал, којим је слободно располагала. Након кризе и краха великог броја финансијских институција, Конгрес

САД доноси легислативу којом се ова два сектора банкарства и формално раздвајају. Једна од важних мера уведених након кризе било је и успостављање федералног осигурања депозита.

Дакле, као одговор на кризу тридесетих година, Конгрес САД 1933. године усваја закон (Glass-Steagall Act), који је онемогућавао спајање инвестиционих и комерцијалних активности банака. Током 1956. године донет је нови закон којим је још стриктније регулисана област финансија и банкарства (Bank Holding Company Act), онемогућавајући спајање банака и других финансијских организација и афилијацију банака широм савезних држава, те је наметнуто ограничење да банке послују само у држави у којој су регистроване, а 1980. године донет је амандман (Douglas Amendment), којим је спречавана повезаност (међузависност) власништва у савезним државама.

Осамдесетих и средином деведесетих година прошлог века неколико држава, међу којима је предњачила држава Мејн (Maine) покушало је да поништи дејство закона, доношењем одлуке по којој су банке могле да се шире ван тржишта матичне савезне земље, по принципу реципроцитета. Изгласавањем новог закона 1994. године (тзв. Riegle-Neal Interstate Banking and Branching Efficiency Act), укинута је ограничење везано за пословање банака само у оквиру једне савезне државе, те су омогућена спајања и преузимања широм САД, што је имало за последицу значајно смањење броја банкарских институција. Надаље, 1999. године, новим законом (Gramm-Leach-Bliley Act -GLBA), који се често назива и Актом финансијске модернизације, уведене су додатне новине у законодавство САД. Наиме, престале су да важе све битније законске регулативе које су ометале слободно проширење банкарских и финансијских институција на друге континенте и области. Gerald Celente¹², директор Института за истраживање трендова (Trend Research Intitute) такође види укидање „Glass-Steagall Act“-а 1999. године као главни узрок кризе, напомињући да је укидањем овог закона избрисана разлика између пословних и инвестиционих банака и уведена потпуна либерализација, што је банкама омогућило да неконтролисано шпекулишу. Celente оптужује Клинтонову администрацију да је „створила климу, у којој су настали сви ти деривати, као Credit Default Swaps, SIVs, CDOs, такзвани екзотични

11) Преузето из: Ferguson, N., „The End of Prosperity?“, Magazin Time, October 13, 2008 Vol. 172 No. 15

12) GERALD CELENTE, оснивач и директор Института за истраживање трендова (Trend Research Institute) постао је славан по тачним прогнозама светских догађаја, као што су: пад берзе 1987. године, распад Совјетског Савеза 1990. године, азијске кризе 1997. године, пад руске привреде 1998. године, експлозија интернета 2000. године, рецесије 2001. године, пад тржишта некретнина 2005. године, рецесија 2007. године и паника 2008. године. <http://solaric.wordpress.com/2008/12/27/541287/>

финансијски инструменти, који нису ништа друго него опкладе, попут игре у казину¹³.

У контексту финансијске кризе, битно је поменути још један закон, Community Reinvestment Act - CRA из 1977. године, чији првобитни циљ је било утврђивање да ли америчке финансијске институције задовољавају кредитне потребе целокупне заједнице на сигуран и поуздан начин. Превасходно је требало обезбедити становништву са ниским или приходима средње класе (енгл. *low и middle income*) „кров над главом“. Банке су биле охрабрене да дају кредите који би задовољили потребе клијената свих социјалних слојева. Овај закон је доживео многе промене и амандмане (1989, 1992, 1994), али најбитнија је она из 1995. године, из времена администрације председника Била Клинтона, када је омогућена секјуритизација хипотекарних кредита датих под CRA условима. У условима све веће конкуренције, финансијске институције су на основу овог закона одобравале више него сумњиве кредите, кредитно неспособном становништву, на основу којих је касније стварана нова актива, тј. финансијски инструменти као што су хипотекарне хартије од вредности (*mortgage-backed security – MBS*) или обвезнице са залогом (*Collateralized debt obligations – CDO*). Измене Закона биле су предмет бројних критика. Тако, на пример Нисканен¹⁴, председник Цато института критиковао је бројне измене Закона, јер је сматрао да је омогућено одобравање кредита клијентима „сумњивог“ рејтинга те да постоји реална опасност да банке остваре губитке. Пре више од десет година, 1995, предвидео је да ће наведене активности много коштати целу економију и банкарски систем, те да ће дуготрајни ефекти бити смањење броја институција и смањење банкарске активе, што се 2008. године и обистинило. Дергулација је омогућила америчким, европским и другим банкама, које су одобравале кредите клијентима сумњивог рејтинга да купују одређену врсту полиса осигурања које се зову CDS, што представља својеврсну ‘опцију’ осигурања од ризика да изгубе новац. Те ‘полисе осигурања’ производ су великих осигуравајућих компанија као што је AIG. Само у Европи, на пример, AIG је од банака узео отприлике 300 милијарди долара на име тих гаранција. Банке су се осигуравале да би

уколико падне вредност финансијским инструментима које имају, биле сигурне да ће им AIG надокнадити изгубљени новац. „При томе, невероватно је да нико није поставио питање ко гарантује за AIG. Ко гарантује за банке које гарантују?“¹⁵ Тиме су “труле” хипотеке пребачене из банака у нешто што би могло да се назове пакетом трулих облигација..... Нико ни у једном тренутку није могао да замисли да су те службе за оцењивање облигација (рејтинг агенције – примедба аутора) биле корумпиране до те мере да су, руку под руку, заједно са банкама, издавале лажне оцене за пакете облигација које су биле труле.“ Нобеловац Кругман подсећа ових дана, како су „сви они који су бринули због чињенице да новом, врлом свету финансија недостаје сигурносна мрежа етикетирано као безнадежно старомодни“¹⁶.

И поред значајних критика, све битније финансијске институције и њихови челници заговарали су промену овог закона, понављајући мантру да ће се тиме омогућити остваривање великих профита, а да при том неће бити угрожена стабилност финансијског система, уколико се адекватно управља портфолијом хипотекарних кредита.

Већина познатих економиста (Liebowitz, професор Miron¹⁷) и угледних часописа сматрају да је CRA у великој мери допринео хипотекарној кризи. Наравно, на другој страни је супротстављено мишљење стручњака, углавном запослених у државним институцијама, који сматрају да CRA нема никакве везе са кризом. Расправа је још увек отворена, будући да не постоје емпиријски докази на основу којих се може доказати директна повезаност промене закона и кризе. Од виталне важности је напоменути да иако можда сам закон није допринео, дух закона, који се огледа у томе да треба кредитирати све слојеве становништва, па и оних са лошом кредитном способношћу, јесте у великој мери допринео кризи. Доношењем амандмана који су омогућили секјуритизацију тих кредита и продају хартија од вредности створених по том основу, емитенти су пренели свој ризик на купце хартија од вредности широм света.

13) Gerald Celente, isto.

14) Niskanen, W., Repeal the Community Reinvestment Act, testimony Before the Subcommittee on Financial Institutions and Consumer Credit Committee on Banking and Financial Services United States Senate, 1995.

15) Интервју са Жерар Л Ру, дугогодишњим банкарком са стажом у америчким и швајцарским банкама, а сада самостални финансијски саветник у Женеви и аутор финансијских уводника у “Geneve Home Information”, <http://www.balkanmagazin.net/>

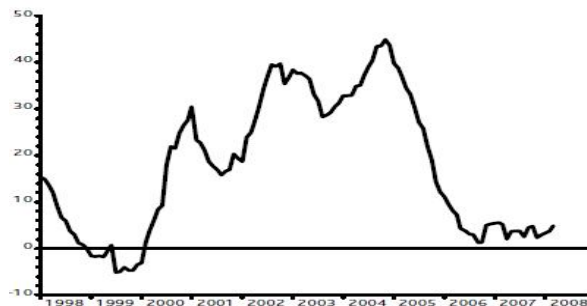
16) Krugman, P. Исто.

17) Jeffrey A. Miron је уважени професор на Харвард универзитету

2. Настанак и пуцање балона некретнина у САД

Појави балона некретнина претходило је удружено дејство више чинилаца. Премештање производње мултинационалних компанија у земље са јефтинијом производњом мотивисано је првобитно увећавањем профита путем смањивања трошкова. Премештање производње учинило је ове компаније конкурентнијим на националном и међународном тржишту, пошто је либерализација тржишта у великој мери онемогућила заштиту домаће индустрије. Ово је имало за последицу и притисак на друге компаније да премештањем производње и смањивањем трошкова поврате конкурентност. Премештање производње довело је до повећавања незапослености у земљама у којима је првобитно била инсталирана, што непосредно утиче како на смањивање буџетских прихода, тако и на повећање буџетских расхода. Снажан замах америчкој привреди дала је крајем XX века нова индустријска грана: интернет индустрија. Међутим, испоставило се да је оптимизам инвеститора био неоснован, те да је створен балон, чијим пуцањем је дошло до тзв. „дотцом“ или интернет кризе. Пуцање интернет балона претило је да уведе САД у рецесију, те је одлучено да се смање каматне стопе, што је довело до повећане ликвидности, нарочито што су премије за ризик биле изузетно ниске. Наилази се и на мишљење да је смањење каматних стопа пре свега имало за циљ спречавање да велики играчи изгубе новац због пуцања интернет балона¹⁸. У исто време, америчка администрација промовише политику да сви американци треба да поседују некретнине. Дакле, у циљу компензовања ниских плата и губитка радних места, смањене су камате, а изменом финансијске регулативе омогућено је банкама да одобравају *subprime* зајмове¹⁹. Константно смањивање каматних стопа од 2000. године довело је до незапамћеног раста хипотекарног тржишта кредита који је у периоду 2003-2004. године са каматном стопом од само 1%, достигао годишњи раст од 14,8%. Као што се може видети на Слици 1, просечан годишњи раст је у периоду после 2000. године на нивоу од 10%.

Слика 2. - Промена цена некретнина у САД у периоду 1998-2008 (у %)

Извор: Federal Reserve. Prema: Turner, G., *The Credit Crunch Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis*, Pluto Press, London, 2008., стр.58

Користећи ситуацију, банке и финансијски посредници су агресивно нудили хипотекарне кредите по променљивим каматним стопама, не обазирајући се на приходе заинтересованих грађана. Будући да банке нису одобравале кредите на основу зарађивачког потенцијала заинтересованих грађана, како налаже основна банкарска логика, већ на основу вредности хипотеке, бројне породице су постале власници некретнина који за то нису били кредитно способни. Одобравање хипотекарних кредита, клијентима са лошом кредитном способношћу, правдано је високим растом цена некретнина, које су дате под хипотеку. Цена некретнина је у САД у периоду 1997-2007 порасла за 104,5%. Према другим изворима, цене некретнина су од 1996. године до 2006. године порасле за 124%²⁰. У Великој Британији, ови подаци су још драстичнији и износе 189,6%²¹. Ситуација је додатно погоршана ступањем шпекуланата на тржиште некретнина, који су процењивали да ће цена некретнина додатно расти, те да ће на овом тржишту бити остварени велики профити, што је све до 2006. године и функционисало. Високе цене некретнина навеле су инвеститоре да све више и више улажу у саме некретнине, јер је ефекат био двострук. Тражња је била изузетно висока, а приноси су расли без обзира на повећану тражњу.

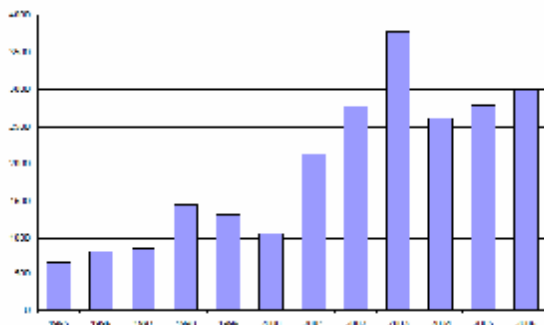
18) Celente, исто.

19) Сабпрајм зајмови су зајмови одобрени клијентима са лошим кредитним рејтингом по релативно високим каматним стопама (вишим него у случају „приме“, клијената са добрим кредитним рејтингом). Сабпрајм зајмотражиоци су они са лошом кредитном историјом, која обухвата кашњење у плаћањима, тужбе, заплену имовине, банкротства или отпис потраживања.

20) Дневни лист "Политика", бр. 33906 од 30.03.3008.

21) Turner, G., *The Credit Crunch Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis*, Pluto Press, London, 2008., стр. 27.

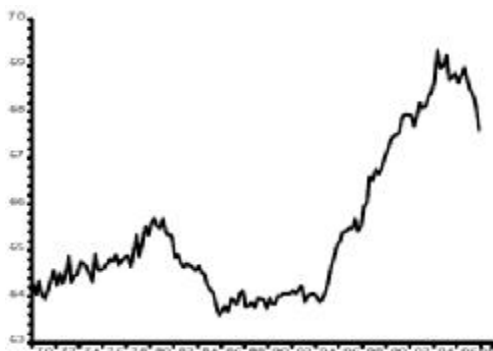
Слика 3. - Годишња емисија хипотекарних кредита америчким домаћинствима у милијардама долара

Извор: Inside Mortgage Finance. Prema: Rene Ricol: Rapport sur la crise financière au President de la République, Septembre 2008.

Број власника некретнина у САД константно је растао, достижући 2005. године скоро 70% укупне популације.

Слика 4 - Број власника некретнина у САД (у % у односу на укупан број становника)

Извор: Department of Commerce, преузето Turner, G., The Credit Crunch Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis, Pluto Press, London, 2008, стр. 31)

Раст хипотекарног тржишта и повећана конкуренција између банака довела је до наглог развоја модела Originate to Distribute (OTD) које су банке користиле већ годинама уназад, у циљу смањивања ризика и постизања веће стопе рентабилности сопственог капитала. Банке су продавале портфолио својих зајмова специјализованим инвеститорима, који су их трансформисали, помоћу техника секјуритизације у нове структуриране производе – RMBS (Residential Mortgage Backed Securities). Ове финансијске инструменте су затим куповали бројни инвестициони фондови, а нарочито структурираним инвестиционим сре-

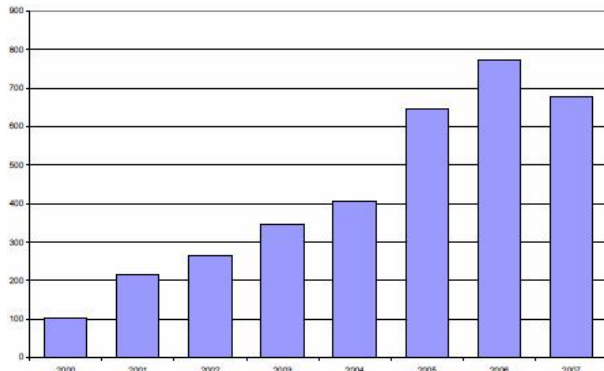
дствима (SIVs-структуред инвестмент vehицлес) и ванбилансним средствима креираних од стране банака, а који су били финансирани краткорочним зајмовима (Asset Backed Commercial Paper – ABCP). Дакле, банке које су одобравале хипотекарне зајмове продавале су финансијске инструменте које су на основу ових зајмова креирале, другим финансијерима по моделу OTD, изван сваке регулативе, под формом SIVs и других ванбилансних средстава. Проблем је био у томе што су ова средства, која су обједињавала дугорочна потраживања различитог квалитета, била краткорочно финансирана. Коришћење наведених техника секјуритизације постајало је све чешће јер су финансијске институције имале могућност финансирања ових активности, увећањем финансијског левериџа. Инвестиционе банке које не подлежу истим правилима, у вези са захтеваним капиталом, као комерцијалне банке, повећале су левериџ и сачувале велики део ових средстава у својим билансима. Важно је истаћи да је SIVs креиран као ванбилансно средство, те као такво није било предмет правила (захтева) опрезности (пруденцијалних захтева) дефинисаних Базелом II. Тиме је омогућено минимизовање захтеваног сопственог капитала. То је разлог због којег се наведени поступак понављао стварањем Collateralized Debt Obligations (CDOs) који је наново сакупљао RMBS, а све у циљу диверзификације ризика. Појединачни хипотекарни зајмови који су оцењени као ризичнији од других, тзв. сабпрајмс зајмови, су се тако нашли свезани (у истом пакету) са другим зајмовима у инвестиционим средствима (*investment vehicles*) изворно поседованих од професионалаца, али и индиректно од стране појединаца (становништва) кроз фондове некретнина. Тиме је створен модел у коме средства перманентно мењају облик и која су у поседу бројних нехомогених инвеститора (банке, институционални инвеститори, хедџ фондови, појединци, и др.) који подлежу различитој легислативи. Перманентни раст цена некретнина и велика ликвидност на тржишту САД погодовали су развоју ове финансијске инжењерије. Након неколико година повољних макроекономских услова, инвеститори су били све мање опрезни при сагледавању ризика ових све сложенијих финансијских инструмената. Смањен опрез се може тумачити и као последица чињенице да су агенције за бонитет ове финансијске инструменте квалификовале као нискоризичне. Између 2000. и 2007. године тржиште RMBS имало је спектакуларан развој, са 640 на више од 2.000 милијарди долара²². Учешће сабпрајмс кредита је порасло у том периоду са 8% на више од 20%²³. Модел "Originate to Distribute", захваљујући коме су банке продавале вредносне папире широкој лепези инвеститора, подржавајући економ-

22) Rene Ricol: Rapport Sur la Crise financière au president de la république, septembre 2008, стр. 26.

23) Исто.

ски раст је, као што је данас опште познато имао непланиране, погубне последице.

Слика - Емисија МБС у САД у милијардама УС долара²⁴

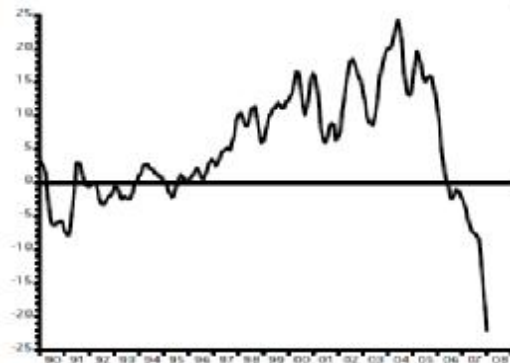
Извор: SIGMA, Према: Rene Ricol: Rapport sur la crise financière au President de la République, Septembre 2008.

Презадуженост свих сектора, посебно становништва, чија се просечна задуженост кретала у висини зарада, уз оцену да потенцијална инфлација прети да угрози целокупну привреду, навела је FED на подизање каматне стопе²⁵. Повећање каматне стопе крајем 2005. године доводи најосетљивији део Американаца у положај да не могу да отплаћују рате кредита. Каматне стопе на хипотекарне кредите, које су износиле једва 4% у 2005. години нарасле су на 10% у септембру 2007. године, а затим на 20% на крају исте године²⁶. “Нови феномен, све већи број међу њима се одређују да се одрекну ‘крова’, а да сачувају аутомобиле и кредитне карте”²⁷.

Број власника некретнина почиње блаже да опада током 2005. године. Када се 2006. године акумулирао велики број ненаплативих потраживања, цена некретнина почиње да пада, те шпекуланти нагло почињу да напуштају тржиште чиме додатно обарају цену некретнина. Хартије издате по основу хипотекарних кредита, су нагло почеле да губе вредност, а самим тим и портфолија банака, инвестиционих и других фондова, као и великих корпорација које су у свом портфолију у великој мери имале и поменуте хартије од вредности. Само у последњим месецима 2007. године, цена некретнина је опала за 17,5%, а у неким савезним државама САД (Флорида и Мајами) до

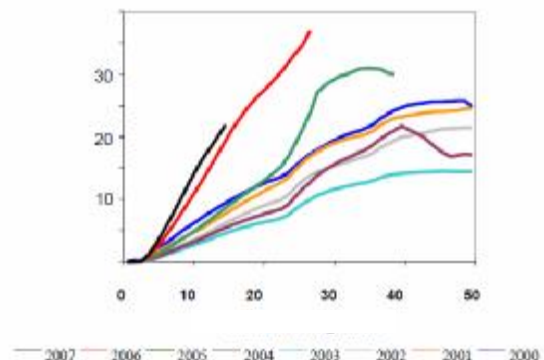
50% (Слика 5). Имајући у виду да тренутно 20 милиона становника у САД има хипотекарни кредит већи од вредности саме некретнине, велика је вероватноћа да њима и не одговара да исплате кредит, те да банка неће моћи да поврати средства.

Слика 5 - Цена некретнина у САД у периоду 1990-2008. (% промена)

Извор: S&P/Case-Shiller, Home Price Index, 10-City Composite. Према: Turner, G., The Credit Crunch Housing Bubbles, Globalisation and the Worldwide Economic Crisis, Pluto Press, Лондон, 2008, стр. 2.

Слика 6 - Стопа кашњења при измиривању обавеза по основу одобрених сабрајмс кредита по годинама

Извор: Merrill Lynch. Према: Rene Ricol: Rapport sur la crise financière au President de la République, Septembre 2008.

Према мартовском издању *The Wall Street Journal*, укупан дуг по основу хипотекарних кредита износи преко 10.500 милијарди долара. Са великом забринутости се упозорава да је на виду нова криза: криза кредитних картица.

24) У питању су non-agency издаваоци, дакле ту нису обухваћени MBS издатих од Fannie Mae и Freddie Mac

25) Kohn Donald Remarks of Governor, at the Banking and Finance Lecture Series, Widener university, Chester, Pennsylvania, FED, 2004.

26) Rene Ricol: Rapport Sur la Crise financière au president de la republic, septembre 2008, стр. 27.

27) Rene Ricol: Rapport Sur la Crise financière au president de la republic, septembre 2008, стр. 27.

Тренутно у САД има око 5.000 милијарди долара неизмирених дугова по основу кредитних картица, а нешто више од 800 милијарди се тренутно наплаћује²⁸. Процене Центра за одговорно кредитирање (Center for Responsible Lending - CRL) за 2009. годину су да ће 2.400.000 кредитних корисника каснити са отплатама рата, што ће највероватније довести до губитка домова, а то може узроковати даљи пад вредности некретнина. За период од наредне четири године предвиђа се да ће дом изгубити око 8.100.000 домаћинстава (Center for Responsible Lending, 2009). Процене Института за истраживање трендова је да ће у 2009. години пропасти трговински сектор на мало, а затим и сектор комерцијалних некретнина.²⁹

3. Да ли је примена концепта фер вредности допринела настанку финансијске кризе ?

Актуелна финансијска криза наметнула је и преиспитивање рачуноводствене регулативе и њеног утицаја на кризу. Указивање на то да неадекватно билансирање утиче на коњунктурне циклусе није новијег датума. Залажући се за систем сталне ревалоризације, заговорници органске билансне теорије истицали су да преливање супстанце у добитак у условима инфлације и расподела неоствареног (инфлаторног) добитка, подстиче тражњу, која пак утиче на повећање цена, даље инвестирање у постројењску имовину, што све укупно доводи до оптимизма и позитивне коњунктуре. У тој ситуацији, понуда постаје већа од тражње, што има за последицу успоравање привредних активности. Будући да у периоду рецесије цене и производња падају, билансирање по набавним вредностима има за последицу повећање губитака у билансу, јер у условима пада цена, цена коштања учинака бива већа од њихове репродукционе вредности, што за последицу има даље обарање тражње. Наведени став који указује на повезаност билансирања и привредних циклуса је у макроекономској литератури најчешће игнорисан, док је у финансијско-рачуноводственој литератури критикован, аргументацијом да се „тешко може прихватити једноставно објашњење

да је узрок економских криза искључиво нереално билансирање финансијског резултата, јер су узроци економских криза вишеструки и много сложенији од обрачуна финансијског резултата. Немогуће је објаснити економску кризу ако се не узму у обзир све компоненте привредног живота, почев од унутрашње економије, фискалне и монетарне политике па до стања у светској привреди и политичких ситуација³⁰. Не оспоравајући да су узроци економских криза несумњиво дубљи од неадекватног билансирања, ипак се не може ни апсолутно негирати међузависност финансијског извештавања и финансијских криза. О томе говоре бројне дебате које се у вези са тим воде у свету. Овог пута предмет преиспитивања није утврђивање последица билансирања по набавним вредностима у условима инфлације, већ пре свега последице примене концепта фер вредности.

Концепт фер вредности развијен је у англосаксонском свету. Наиме, англосаксонска теорија и пракса заступају став да су фер вредности објективне, праве вредности, те да представљају најпогоднију основу за финансијско извештавање. Будући да је рачуноводствени систем детерминисан обележјима финансијског система, а да је англосаксонски финансијски систем заснован на тржишту капитала (capital market based) прихватање и примена концепта фер вредности у англосаксонској пракси има доследну логику и пуно оправдање³¹. Насупрот англосаксонском рачуноводственом моделу донедавно је стајао континентално-европски рачуноводствени модел³². Финансијски системи земаља континенталне Европе дуго је обележавала релативна неразвијеност тржишта капитала, при чему се финансирање претежно вршило банкарским кредитима. У оваквим системима које одликују „блиски пословни односи између предузећа и банака, што се практично реализује кроз дугорочну, на уговорним односима засновану пословну сарадњу, кључни финансијски трансактори су банке, док је тржиште капитала од секундарног значаја. Главни кредитори (банке) често су и најзначајнији акционари који имају своје представнике у управним одборима компанија. Услед тога, власништво је концентрисано код ма-

28) Whitney, Credit Cards Are the Next Credit, The Wall Street Journal, Dow Jones & Company, Inc., page A15, Crunch march 11, 2009.

29) Celente, исто.

30) Родић, Ј., Теорија и анализа биланса, Економика, Београд, 1991., стр. 116

31) Видети опширније у: Кнежевић, Г., Павловић, В., „Утицај финансијског система на извештавање о финансијским инструментима“, Рачуноводство, 9-10, Београд, 2008.

32) На финансијско извештавање у САД кључну улогу има независна стручна организација - Одбор за стандарде финансијског извештавања (FASB). Међутим, значајна је и улога државе на рачуноводствену регулативу, пре свега преко Комисије за хартије од вредности (SEC), под чијим снажним утицајем се доносе стандарди. МРС односно, МСФИ су преузели мноштво решења из GAAP-а будући да се доносе под доминантним утицајем англосаксонске теорије и праксе.

њег броја већих акционара, а уобичајена су и значајнија унакрсна улагања³³. У таквим условима концепт фер вредности нема значај као у случајевима у којима је власништво разуђено у рукама великог броја индивидуалних инвеститора на основу инвестирања њихове уштеђевине директним путем (куповином акција) или чешће посредно, преко пензионих или инвестиционих фондова. Континентално рачуноводство је одувек заирало од исказивања нереализованог добитка, имајући у свести погубност расподеле нереализованих добитака. Међутим, глобализација финансијског тржишта, све већи значај тржишта капитала и растућа дисперзија власништва у земљама континенталне Европе, приближили су финансијски систем континенталних земаља англосаксонском финансијском систему, што је довело до усклађивања европских директива са англосаксонским рачуноводственим моделом, путем хармонизације директива са МРС/МСФИ. У складу са наведеним, прихваћен је концепт фер вредности и у ЕУ. Наведено има за последицу релативизовање поделе рачуноводствених модела извештавања на континентално-европски и англосаксонски модел³⁴. Поред хармонизовања директива са англосаксонским рачуноводственим моделом³⁵, започет је и процес прихватања непосредне примене МРС/МСФИ у ЕУ. Највећи број норми IASC су биле компатибилне са директивама ЕУ. Спорни су били стандарди МРС 32 Финансијски инструменти: Обелодањивање и приказивање и МРС 39 Финансијски инструменти: Признавање и мерење. Усаглашавање директива са МРС/МСФИ посебно је подстакнуто проблемима са којим су се суочавала европска предузећа која су се појављивала на берзама изван ЕУ, а пре свега на берзама у САД. Наиме, поред финансијских извештаја састављених сагласно националним прописима донетим у складу са директивама, ова предузећа су састављала и сет финансијских извештаја у складу са прописима те земље. Увиђање потребе за подизањем конкурентности тржишта капитала ЕУ, путем успостављања упоредивости финансијских извештаја, са циљем об-

езбеђења услова за бржи раст и повећање запослености у ЕУ, омогућава (Пропис бр. 1606/2002) свим државама које то желе да прихвате непосредну примену МРС/МСФИ, док се компанијама чије се ХОВ јавно котирају на берзи налаже да своје консолидоване извештаје састављају у складу са МРС/МСФИ од 2005. године. При томе, државама-чланицама је дата могућност да одложе примену МСФИ за предузећа чије дужничке ХОВ се котирају на берзи до 2007. ЕУ је основала Комитет за регулацију рачуноводства (АРЦ), чији задатак је да пре одобравања МРС/МСФИ осигура да међународни стандарди буду усаглашени са циљевима Европске уније (ЕУ). До 2005. године прихваћена је примена свих стандарда, осим МРС 39. Отпор према МРС/МСФИ био је посебно изражен у Француској (прелазак са СРС 99-02 на МСФИ). Француске банке су редом одбијале примену МРС 39, што је подржавао и тадашњи председник, Жак Ширак (Jacques Chirac). Ширак је јула 2003. у писму упућеном председнику Европске комисије (*Commission Européenne*) изразио резервисан став према непосредној примени МРС у Европској унији, истакавши „да поједине рачуноводствене норме прете да придају претерани значај финансијским трансакцијама и да воде ка примени метода управљања предузећима које су превише краткорочно базирани. Претерано уважавање тржишних вредности ишло би на руку дестабиловању наших економија“³⁶.

Данас се не води само расправа о томе да ли је концепт фер вредности допринео финансијској кризи и како на њу утиче, већ се поставља и питање да ли актуелна криза означава и крај овог концепта. Примера ради, Дифур (Olivia Dufour) истиче да одобрење SEC америчким банкама да напусте модел „марк то маркет“, тј. тржишне вредности, „представља победу банкарског сектора који је водио борбу против примене фер вредности“, те поставља питање да ли је то крај концепта фер вредности³⁷. Проф. Мицхеле Фратианини и проф. Францесцо Марцхионе такође истичу да је примена концепта фер вредности допринела финансијској кри-

33) Кнежевић, Г., Павловић, В. Исто.

34) На финансијско извештавање у САД кључну улогу има независна стручна организација - Одбор за стандарде финансијског извештавања (FASB). Међутим, значајна је и улога државе на рачуноводствену регулативу, пре свега преко Комисије за хартије од вредности (SEC), под чијим снажним утицајем се доносе стандарди. МРС односно, МСФИ су преузели мноштво решења из ГААР-а, будући да се доносе под доминантним утицајем англосаксонске теорије и праксе.

35) Формално посматрано, директиве се усаглашавају са МРС/МСФИ, али када се има у виду да се МРС/МСФИ доминантно доносе под утицајем ГААР, произилази да се директиве суштински усаглашавају са англосаксонским рачуноводственим моделом.

36) Systeme Comptable d'Entreprise coherent avec les standards comptable internationaux (IAS/IFRS) pour les petites et moyennes entreprises des pays en partenariat, CNCC – Conseil Supérieur de l'Ordre des Experts-Comptables, 01. децембра 2003. Према: Павловић, В., Прилагођавање рачуноводственој регулативи ЕУ, 4. Међународни научни скуп у организацији Мегатренд универзитета, „Унапређење међународног пословања предузећа и привреде“ Београд, 1. децембар 2006.

37) Olivia Dufour, La crise signe-t-elle la fin da la juste valeur?, Option Finance n° 998, Octobre 2008.

зи³⁸. Председници бројних компанија (најзначајније међу њима су AIG, DEX,³⁹ AXA⁴⁰) нарочито оптужују IFRS 7, истичући да се вредновање финансијских инструмената по фер вредности налази у позадини значајних депресијација друштава која су сада пред банкротом.

Критичари концепта фер вредности начелно се могу поделити у две групе: (а) критичари који начелно не прихватају примену фер вредности јер сматрају да је исказивање нереализованог добитка само по себи недопустиво; (б) критичари који оспоравају примену фер вредности само приликом општег пада цена, односно кризе, док немају ништа против овог концепта у ери позитивне коњунктуре.

Критичари који начелно не прихватају примену фер вредности сматрају да исказивање нереализованог добитка у условима нереалних, тј. надуваних цена, ствара лажну слику привредног раста и поспешује потрошњу, те да је примена фер вредности дала допринос актуелној кризи. Криза је кренула од тржишта некретнина, а некретнине које се налазе у поседу шпекуланата⁴¹, који су у великом броју ступали на тржиште некретнина, представљају инвестиционе некретнине⁴² које се могу алтернативно билансирати по методи фер вредности, односно методи набавне вредности (историјског трошка). При томе, препоручује се примена метода фер вредности, која повећање вредности инвестиционе некретнине евидентира као приход, дакле кроз биланс успеха. Некретнине које не представљају инвестиционе некретнине се алтернативно могу процењивати по методи ревалоризације или по методи набавне вредности. Метода ревалоризација такође примењује фер вредност, али се промена фер вредности не евидентира кроз биланс успеха, већ директно кроз капитал (ревалоризационе резерве)⁴³.

Препорука примене методе фер вредности проистиче из схватања да је задатак финансијског извештавања, извештавање о економској реалности. Примена фер вредности, дакле, доприноси да финансијски извештаји буду много ближи стварном животу. Процењивање инвестиционих некретнина по тржишним вредностима са корекцијом кроз биланс успеха, само по себи не би било толико спорно да у свету нису виђени бројни балони некретнина. Јер, сломови на тржиштима некретнина, односно пуцање балона некретнина није непозната појава. Управо је слом тржишта некретнина и био непосредни узрок кризе у Тајланду. Познато је и да су шпекулативне позајмице зарад улагања у некретнине крупан извор економске нестабилности⁴⁴. Уколико је у питању настанак балона тада су исказани приходи по основу раста вредности некретнина суштински непостојећи. Високе вредности некретнина у САД су већ дуже времена многи аналитичари оцењивали нереалним. Тако је још августа 2002. године Dean Baker⁴⁵ истицао да је раст цена некретнина у САД заправо последица стварања „балона некретнина“, те је на основу тога предвиђао кризу.⁴⁶ Baker је доказивао да је реч о балону некретнина на основу истраживања узрока раста цена некретнина. Установио је да су цене некретнина у САД од 1953. до 1995. године расле само за усклађивање са инфлацијом. Након 1995. године цене почињу нагло да расту, односно почињу да значајно превазилазе стопу инфлације. Од 1995. до 2002. године цене некретнина су расле око 30% више од стопе инфлације. Ово повећање вредности некретнина изнад инфлације представљало је повећање за више од 2,6 трилиона долара⁴⁷, што у просеку представља више од 35.000 долара увећања богатства за појединачне власнике некретнина којих је тада било око 73,3 милиона⁴⁸. Robert Shiller⁴⁹ је потврдио Baker-ову аргументацију на основу серије података од 1895. до 1995. године, која указује на то да су реалне вред-

38) Fratianni, M., Marchionne, F. 2009. The Role of Banks in the Subprime Financial Crisis, <http://papers.ssrn.com>.

39) Видети више на сајту: www.dexia.com,

40) Видети више на сајту: www.axa.com

41) Подразумева се да инвестиционе некретнине нису само некретнине у поседу шпекуланата.

42) Инвестиционе некретнине обухватају земљиште и грађевинске објекте (или део грађевинског објекта) које предузеће држи у циљу остваривања зараде од издавања или држи због очекиваног раста цена.

43) Према методи ревалоризације повећање фер вредности увећава ревалоризоване резерве, док накнадно смањење умањује претходно формирану ревалоризациону резерву.

44) Види опширније у: Павловић, В., Преиспитивање захтева начела реализације, Рачуноводство, бр. 1-2, СРРС, Београд, 2007.

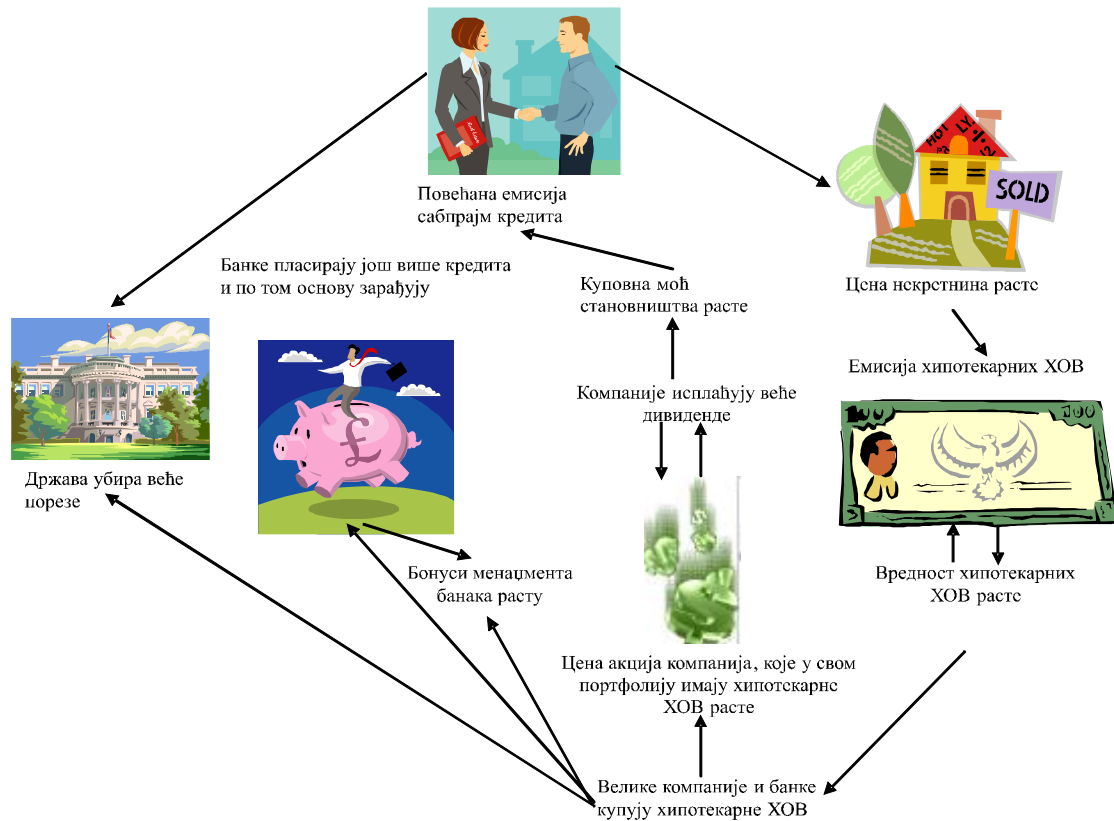
45) Dean Baker је руководилац (co-director) Центра за економска и политичка истраживања (Center for Economic and Policy Research)

46) The Run-Up in Home Prices: Is It Real or Is It Another Bubble?, Dean Baker, CEPR, August 2002 http://www.cepr.net/documents/publications/housing_2002_08.pdf

47) Трилион је хиљаду милијарди

48) Према: The Run-Up in Home Prices: Is It Real or Is It Another Bubble?, Dean Baker, CEPR, August 2002., стр. 2,

49) Академик Robert Shiller је професор економије на чувеном Јале University.

Слика 7 - Зачарани круг хипотекарних кредита

ности кућа биле битно непромењене током ових 100 година⁵⁰.

Фер вредност са евидентирањем промена фер вредности у билансу успеха примењује се приликом билансирања инвестиционих некретнина и финансијских средстава и обавеза које су у тренутку стицања од стране менаџмента означене као финансијска средства односно обавезе по фер вредности кроз биланс успеха. Будући да су банке вршиле секјуритизацију хипотекарних кредита на секундарном тржишту, а да су цене некретнина и акција константно расле, банке су могле да пласирају све више стамбених и потрошачких кредита. Кредитна експанзија подстакла је даљи раст цена некретнина. Кредитна неспособност корисника хипотекарних кредита, одобрених искључиво захваљујући константном расту цена некретнина, значила је да су хартије настале кроз секјуритизацију хипотекарних кредита имале вредност само уколико цене некретнина наставе да расту, тако да банке могу да наплате потраживања по основу активирања хипотеке. Како су цене некретнина константно расле у дужем вре-

менском периоду, а будући да је препакивање одобрених банкарских кредита било поприлично компликовано за разумевање, при чему су рејтинг агенције емитенте како оригиналних тако и препакованих папира високо оцењивале, стекло се уверење да је реч не само о хартијама које носе високе приносе, већ о квалитетним хартијама. Високи приноси тих хартија, уз константан раст њихове тржишне вредности, имали су за последицу да банке и остале корпорације у својим билансима евидентирају раст активе и приходе по том основу. Остварени добици по том основу представљали су основу за повећање цена акција инвеститора који су поседовали такве хартије, исплату већих бонуса менаџерском тиму, као и исплате већих дивиденди. Становнишву, које је традиционално улагало у разне врсте фондова, такође се увећавало богатство, па самим тим и потрошачка моћ. Наравно, и држава је била задовољна, будући да је њен интерес у убирању што већег пореза, што од становништва, по основу пореза на промет⁵¹, услед повећане потрошње, што од пореза на добитак и дивиденде. Тако је

50) Shiller, R. 2006. Irrational Exuberance Princeton, W: Princeton University Press. Prema: http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Financial_crisis_of_2007

51) ПДВ је заправо нето свефазни порез на промет. У САД се ПДВ не примењује јер федералне јединице нису спремне да савезној држави препусте легислативно уређење овог пореског облика.

добијена замагљена слика успешности пословања свих субјеката у овом кругу, односно ситуација у којој је активна многих компанија „напумпана“, дајући привидну слику привредног раста.

Након слома тржишта, инвеститори су поднели велике губитке. И док су концепт фер вредности широко подржале и похвалиле банке и друге финансијске институције у условима раста, концепт фер вредности постао је „лош слуга“ у условима слома тржишта, јер је тада, како многи оцењују, допринео продубљивању кризе услед исказивања великих губитака у билансу.

Код хартија од вредности којима се тргује, промене фер вредности се исказују кроз биланс успеха. До измене стандарда МРС 39 и МСФИ 7, извршене 13.10.2008, само су се средства која се држе до доспећа могла рекласификовати у финансијска средства расположива за продају. Финансијска криза је убрзала измене стандарда којима се омогућава рекласификовање финансијских инструмената под одређеним условима, са циљем неисказивања губитка на дан биланса, тј. уместо исказивања губитка умањују се ревалоризационе резерве. Имајући у виду да се рачуноводствена пракса САД и ЕУ разликовала и да су предузећа из САД могла пад вредности да бележе кроз директно умањење капитала, а предузећа из ЕУ то нису могла, те да је у условима кризе велики број европских компанија бележио огромне губитке, што је вероватно имало за последицу драстичан пад вредности њихових акција на берзама широм света, омогућено је и европским компанијама да врше директно умањење капитала (негативан износ на позицији ревалоризационих резерви), уместо исказивања губитака. Измена стандарда имала је према томе за циљ ублажавање последица кризе, али и хармонизацију МРС/МСФИ са ГААР који су већ били дозволили рекласификацију. Тиме је омогућено да се хартије од вредности којима се тргује могу рекласификовати као хартије расположиве за продају. Поред тога, дата је могућност рекласификовања финансијских средстава расположивих за продају у зајмове и потраживања, уколико испуњавају дефиницију зајмова и потраживања и уколико постоји намера да се средство држи до у догледно време или до доспећа.

У прилог тези да је концепт фер вредности, односно систем финансијског извештавања допринео финансијској кризи, односно имао процикличан утицај, заступници ове тезе наводе да је управо у промени начина билансирања и тражена

додатна могућност заустављања започете спирале исказивања губитака. Тржишна вредност је у кризним временима неадекватна основа за билансирање, истичу критичари, будући да је понашање учесника на тржишту нерационално.

У данашњем стадијуму економије, које одликују динамичан развој берзи, дисперзија власништва, бројни мерцери и аквизиције, развој бројних хибридних и мало коме заправо разумљивих финансијских инструмената, развој и све већи значај инвестиционих и пензионих фондова, питање признавања прихода постаје далеко значајније него у прошлости.

Насупрот критичарима концепта фер вредности, налазе се аутори који сматрају да је концепт фер вредности најбољи постојећи и да узроке кризе не треба тражити у њему. Заговорници концепта фер вредности истичу да „не треба у топломеру тражити узрок температуре“⁵². Philippe Dawou и Gilbert Gelard, чланови IASB, одбацују став да фер вредност доприноси процикличним кретањима, аргументима да је задатак финансијског извештавања да описује стварност онакву каква јесте. У том погледу, истичу, МСФИ 7 је пуно допринео обелодањивању ризика којима су изложени власници финансијских инструмената. Познавање фер вредности од великог је значаја за инвеститоре, чак и ако није апсолутно тачна. Не оспоравајући да је у овој ситуацији утврђивање фер вредности појединих инструмената заиста проблематично, присталице фер вредности са пуним правом истичу да под оваквим условима ниједан метод вредновања (концепт вредност) није адекватан.

У вези са процикличним дејством концепта фер вредности, присталице овог концепта истичу да нема значајније разлике између рачуноводног третмана по методи фер вредности и методи набавне вредности (историјског трошка), будући да се и приликом примене методе набавне вредности средство своди на тржишну вредност, у складу са начелом импаритета (најниже вредности). Само минималан или привремени губитак може бити рачуноводствено игнорисан. „Али ко може данас бити убеђен да тржиште није у праву?“⁵³ Питање је шта је у ствари реалност и колико дуго ће трајати јер, у крајњем случају, тренутно стање не представља и коначну судбину. Рикол (Rene Ricol) у свом извештају о кризи, писаном по налогу председника Француске, такође одбацује идеју да је примена МРС/МСФИ довела до кризе, придружујући се онима који сматрају да је

52) Dawou, P., Gelard, G. (2008): Crise du “subprime“ : la juste valeur n’est pas coupable, www.lesechos.fr

53) Dawou, P., Gelard, G. (2008): Исто

управо њихова примена омогућила њено брзо откривање. Рикол међутим напомиње да је удружено деловање примене МРС/МСФИ и Базелских правила опрезности (пруденцијалних правила) у банкарском сектору имало штетан проциклични ефекат⁵⁴. Seyvos такође указује на то да основни проблем не треба тражити у самој рачуноводственој регулативи, већ у њеној неусаглашености са Базелским одредбама, која је узроковала неадекватну капитализацију⁵⁵.

Dawey и Gelard такође тврде да је примена МСФИ управо омогућила да се јасно сагледају дубина и природа кризе, истичући да криза неповерења која је захватила целокупно финансијско тржиште, може бити превазиђена искључиво већом транспарентношћу, односно значајнијим обелодањивањем. Ипак, велики проблем се поставља приликом вредновања на мање ликвидним тржиштима, тј. на тржиштима на којима се обавља мали обим трансакција. Eric Seyvos сматра да би одбацивање фер вредности било велики корак уназад, подсећајући да набавна вредност одсликава прошлост, а не реалност, те је као таква од невеликог информационог значаја.

4. Финансијска криза као повод за преиспитивање етичности

У којој мери је књижење нереализованих добитака утицало на кризу квантитативно је немогуће изразити. Феномен признавања нереализованих добитака, који при томе представљају основу за исплату енормних бонуса, одражава и дух времена у којем живимо: времена у коме финансијска елита расподељује и троши нешто што није зарађено, а рачун за то касније испоставља целом друштву. Ова криза је имала за последицу и свеопште преиспитивање етичности. Искључива оријентисаност менаџмента на остваривање што већег приноса на кратак рок, уместо фокусирања на развој, односно фокусирања на дужи рок, што подразумева постојање и спровођење развојне политике, подстиче на шпекулативне активности од којих корист имају искључиво шпекуланти, а не и друштво у целини. Док су тржишне цене некретнина и ХОВ биле надуване, а добици исказа-

ни по том основу непостојећи, тј. фиктивни, исплаћени бонуси менаџменту, добрим делом и на основу непостојећих добитака, били су стварни. И док званични подаци о бонусима исплаћеним топ менаџменту банака и других финансијских институција које свакодневно пријављују све веће губитке варирају, сви се згражавају над њиховом бескрупулозношћу, недостатком пословне етике и срамношћу поступка. Према првим подацима, британски лист „Гардијан“ је објавио да ће менаџерима највећих светских банака бити исплаћени бонуси за рад у протекле две године у износу од 70 милијарди долара⁵⁶. „Асошијетед прес“⁵⁷, према сопственим анализама, тврди да је око 600 шефова посрнулих компанија њујоршког глобалног финансијског центра Волстрит згрнуло прошле године, када је зачет овогодишњи хаос – близу 1,6 милијарди долара, у виду плата, стимуланса, акција и низа привилегија⁵⁸. На висине бонуса реаговали су и амерички званичници. Сенаторка Клер Мекаскил и председник САД, Барак Обама, у својој критици упућеној менаџерима, сматрају да је њихово понашање срамно, јер су, како је навела сенаторка, руководиоци 116 банака које су добиле владину помоћ поделили у просеку 2,6 милиона долара бонуса⁵⁹. И поред утемељене критике и изјава званичника у САД, па и новоизабраног председника САД лично, менаџмент АIG није се либио да исплати бонусе из буџетских средстава намењених спречавању стечаја ове велике и за светско тржиште осигурања изузетно значајне осигуравајуће куће. Наиме, упркос томе што је АIG у више наврата добио помоћ владе у укупном износу од 170 милијарди долара, најављена је исплата бонуса менаџменту у износу од 165 милиона долара⁶⁰. Последица оваквог бескрупулозног понашања је разматрање увођења мере опорезивање бонуса у висини од 90%. Ипак, девет од десет менаџера АIG, који су добили највише износе премија, сагласило се да врати новац, те да се очекује да ће бити враћено 80 милиона долара бонуса које је АIG исплатио у САД⁶⁰. Поводом наведеног, Европска комисија за финансије објавила је Предлог закона о регулисању рада менаџера спекулативних фондова, о скали примања директора банака и ограничавању исплата такозваних „бонуса“. Комисија је позвала

54) Према : Rene Ricol: Rapport sur la crise financiere au President da la Republique, Septembre 2008.

55) Olivia Dufour, La crise signe-t-elle la fin da la juste valeur?, Option Finance n° 998, octobre 2008.

56) Подаци преузети са: <http://www.fxserbia.net/novosti/bonusi-ruse-busov-plan.html>

57) Извор: „Банке обогале, шефови обогачени“, дневни лист Политика, 22.12.2008.

58) Извор: „Менаџери на Волстриту без бонуса“, дневни лист Политика, 23.01.2009.

59) Према: www.voanews.com/serbian/2009-03-18-voa4.cfm

60) Према: АФП 24.03.2009, <http://www.nezavisne.com/ekonomija/vijesti>

државе-чланице ЕУ да убудуће „наградне бонусе” банкар директно повежу са пословним резултатима финансијских институција које воде, али и са врстом ризика које су предузели да би остварили евентуални профит⁶¹.

5. Кратак осврт на импликације финансијске кризе у Србији

На тржиштима развијених земаља велики проценат некретнина је оптерећен хипотекарним кредитом. У САД је чак 84% станова оптерећено хипотеком⁶². Са друге стране, у Србији је мање од 12% станова оптерећено хипотеком⁶³, па је слом хипотекарног тржишта мање изгледан. За разлику од САД, пословне банке су у Србији одобравале стамбене кредите под строжим условима у односу на пословне банке у САД. Друга чињеница, која може послужити као утеха, је да у Србији секјуритизације није било, те да не постоји контаминирана актива по том основу. Наравно, постоји проблем реалног пада куповне моћи становништва, који је неминован у 2009. години и доводи у питање даљу кредитну способност и отплату кредита.

Ово значи да криза у Србији неће имати исти алгоритам као у САД, а не да се ефекти кризе неће осетити у Србији⁶⁴. Ни Србију неће мимоићи разорни ефекти глобалне кризе. Након извршене приватизације, са прецењеним курсом динара, огромним платно-билансним дефицитом, Србији предстоји суочавање и са буџетским дефицитом. Проблем домаће ликвидности већ се испољио, са тенденцијом све већег продубљивања. Одржавање девизне ликвидности неће бити нимало лак задатак. Пословне банке су у великој мери редуковале одобравање кредита, док ће даљи пад вредности динара додатно отежати положај како привреди, која већ показује значајан пад активности. Започети тренд затварања предузећа и повећања незапослености тешко ће се зауставити. Растућа незапосленост, уз даље обезвређивање динара, отежаће становништву отплату стамбених и потрошачких кредита. Проблеми са враћањем кредита ће погоршати положај банака, што све указује на продубљивање зачараног круга. Значајан проблем је потенцијални одлив капитала, ако криза додатно ескалира у земљама Европске

уније, јер веома лако може доћи до одлива капитала у матичне земље.

Међутим, треба имати у виду да стање српске привреде у највећој мери није последица разорног утицаја светске кризе. Иако се у јавности представља да је тешко стање српске привреде последица финансијске кризе, оно је далеко више последица домаћих проблема који се у кризним условима брже испољавају. У вези са тим, проф. Ранковић наводи да „оно што осећамо нису само удари светске финансијске кризе, иако то власт жели да представи, већ много домаћих нагомиланих проблема. Последњих десетак година радимо са великим губицима, који у привреди износе преко 1.100 милијарди динара. Ти губици се покривају кредитима код банака, па се задужење креће око 1.500 милијарди динара, од којих је чак 800 милијарди краткорочно“⁶⁵!

Закључак

У корену ове кризе, чији крај се још увек не назире, налази се презадуженост економије САД. Слабљење финансијске регулативе у САД омогућило је кредитну експанзију и одобравање хипотекарних кредита кредитно неспособним клијентима. Високе каматне стопе на *subprime* хипотекарне кредите тек су један од елемената ове кризе. Криза ових размера последица је више фактора који су јединствени и типични за ову кризу. Међу њима су посебно значајни: секјуритизација хипотекарних кредита, односно претварање потраживања по основу датих кредита у вредносне папире и њихова даља продаја; техника њиховог препакивања, чиме су створени сложени и тешко разумљиви финансијски инструменти; слабости агенција за оцену бонитета, које нису уочиле потенцијалне ризике и неусклађеност рачуноводствене и банкарске регулативе. Неоспорно је да је неусаглашена рачуноводствена регулатива са Базел II допринела неадекватној капитализацији банака, што је за ову кризу од великог значаја. Недовољна капитализација банака вероватно је и најозбиљнији камен спотицања у изналажењу решења за ову финансијску кризу. Што се тиче самог концепта фер вредности и његовог утицаја на кризу, постоје опречни ставови. Неоспорно је, међутим, да није

61) Према: дневни лист Политика, 25.04.2009.

62) Према: дневни лист Политика, 10.04.2009.

63) Према: дневни лист Политика, 10.04.2009.

64) Мада је било и таквих изјава високих домаћих званичника.

65) Прети нам банкрот, интервју са проф. Јованом Ранковићем, дневни лист Курир, 07.04.2009.

адекватно обелодањен начин (метода) којим је фер вредности утврђивана, односно да нису адекватно обелодањене претпоставке на основу којих је фер вредност утврђена. Може се такође упутити примедба да су услови за примену фер вредности лабаво дефинисани, и да се фер вредност неретко некритички примењивала. Анализирајући рачуноводствену проблематику, ова криза је указала на неопходност обелодањивања начина утврђивања фер вредности, односно обелодањивање методе којом је фер вредност утврђена, неопходност указивања на њену непостојаност, односно осетљивост претпоставки на основу којих је утврђена. Разматрајући допринос рачуноводствене регулативе кризи, најблаже речено, може се закључити да је рачуноводствена регулатива у садејству са банкарском регулативом охрабривала спекулативне активности.

Литература

1. Avgouleas, E., *Financial Regulation, Behavioural Finance, and the Global Credit Crisis: In Search of a New Regulatory Model*, Working Paper Series, 2008.
2. Baker, D., *The Run-Up in Home Prices: Is It Real or Is It Another Bubble?*, CEPR, August 2002.
3. Bruner, R., Carr, S., *The Panic of 1907: Lessons Learned From the Market's Perfect Storm*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 2007.
4. Canner, G., Bhutta, N., *Staff Analysis of the Relationship between the CPA and the Subprime Crisis*, Board of Governors of the Federal Reserve System Division of Research and Statistics, 2008.
5. Center for Responsible Lending, *United States Foreclosures: Impact & Opportunities*, januar, 2009.
6. Chang, Y., *Economic Globalization, Neoliberalism, and F.A. Hayek: Does History Redeem Itself?*, International Conference on Religion and Globalization, Payap University, Thailand, 2003.
7. Cooper, G., *The Origin of Financial Crises, Central banks, credit bubbles and the efficient market fallacy*, Harriman House, Ltd, Hampshire, 2008.
8. Dawou, P., Gelard, G. (2008): *Crise du "subprime": la juste valeur n'est pas coupable*, www.lesechos.fr
9. Дневни лист *Политика*
10. Дневни лист *Курир*
11. Dufour, O., *La crise signe-t-elle la fin da la juste valeur?*, *Option Finance* n° 998, octobre 2008.
12. ECB, *Cross-border Bank Mergers & Acquisitions and Institutional Investors*, ECB Monthly Bulletin, October 2008.
13. Fratianni, M., Marchionne, F. 2009, *The Role of Banks in the Subprime Financial Crisis*, <http://papers.ssrn.com>
14. Goodman, G., Li, S., Lucas, D., Zimmerman T., Fabozzi, F., *Subprime mortgage credit derivatives*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, 2008.
15. Josifides, K., Ђукић, Ђ., *Макроекономија*, друго доп. и изм. издање, "Футура публикације", Нови Сад, 1994.
16. Капор, П., "Светска финансијска криза и Србија", *Export-import билтен*, бр. 155, новембар 2008.
17. Кнежевић, Г., Павловић, В. "Утицај финансијског система на извештавање о финансијским инструментима", *Рачуноводство*, 9-10, Београд, 2008.
18. Kohn, D., *Remarks of Governor*, *At the Banking and Finance Lecture Series*, Widener University, Chester, Pennsylvania, FED, 2004.
19. Kroszner, R., *The Community Reinvestment Act and the Recent Mortgage Crisis*, speech at the Confronting Concentrated Poverty Policy Forum, Board of Governors of the Federal Reserve System, Washington, D.C., 2008.
20. Krugman, P., *The return of depression economics*, W. W. Norton & Company, Inc, New York, 2009, 1999.
21. Magazin Time
22. Муминовић, С., Павловић, В., *Примењивост фокусираног инвестирања на Београдској берзи*, Финансије 1-6, Београд, 2008.
23. Народна банка Србије – *Извештај за III квартал 2008. године*

24. Niskanen, W., *Repeal the Community Reinvestment Act*, testimony Before the Subcommittee on Financial Institutions and Consumer Credit Committee on Banking and Financial Services United States Senate, 1995.
25. Павловић, В., “Преиспитивање захтева начела реализације“, *Рачуноводство*, 1-2, Београд, 2007.
26. Павловић, В., *Прилагођавање рачуноводственој регулативи ЕУ*, 4. Међународни научни скуп у организацији Мегатренд универзитета, „Унапређење међународног пословања предузећа и привреде“ Београд, 1. децембра 2006.
27. Podpiera, R., “Does Compliance with Basel Core Principles Bring Any Measurable Benefits?“, *IMF Working Paper*, 2004.
28. Ricol, R., *Rapport sur la crise financière au President de la République*, Septembre 2008.
29. Родић, Ј., “Теорија и анализа биланса“, *Економика*, Београд, 1991.
30. Shiller, R. 2006. *Irrational Exuberance* Princeton, W: Princeton University Press.
31. Turner, G., *The Credit Crunch Housing Bubbles, Globalization and the Worldwide Economic Crisis*, Pluto Press, London, 2008.
32. Whitney, M., “Credit Cards Are the Next Credit“, *The Wall Street Journal*, Dow Jones & Company, Inc, Crunch MARCH 11, 2009.
33. World Development Report 2009, *Reshaping Economic Geography*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC, 2009.
34. www.voanews.com
35. <http://nkatic.wordpress.com>.
36. <http://solaric.wordpress.com>
37. <http://solaric.wordpress.com>
38. <http://www.cepr.net>

мр Миле
СТАНИШИЋ⁰

Улога интерне ревизије у управљању ризицима банке

Резиме

Интерна ревизија у управљању ризицима у банци може имати две улоге. То су улога уверавања и улога консалтинга. Улога уверавања подразумева давање мишљења да су процеси идентификовања, процене, мониторинга и контроле ризика адекватни и ефикасни. Улога консалтинга подразумева саветодавну улогу интерне ревизије у процесу управљања ризицима, при чему се пази да се тиме не наруше објективност и независност рада интерних ревизора. Интерни ревизори, да би обављали ове две улоге, морају бити адекватно оспособљени и имати одговарајуће ревизијске програме.

Постоји и трећа улога интерних ревизора коју они, заправо, не би смели да имају. Интерни ревизори не би требало да преузимају одговорност за управљање ризиком, да намећу процес управљања ризиком, да утврђују ниво прихватљивог ризика, доносе одлуке о ублажавању ризика и имплементирају их у име менаџмента.

Кључне речи: интерна ревизија, управљање ризицима.

Увод

Током година, обим интерне ревизије се ширио и укључивао нове области које су постале важне за организацију са становишта ефикасности пословних активности и остваривања циљева организације. Модерно пословање се одвија у условима велике конкуренције и ако организација не оствари конкурентну предност над својим ривалима, она неће бити способна да настави пословање. Ово је посебно важно за банкарске институције. Због тога, уз нормалан рутински надзор над финансијским питањима, од интерног ревизора се захтева и да пружи коментар о ефикасности управљања ризицима у банци. То укључује

његово проучавање процеса, система и метода управљања ризицима. Од њега се тиме захтева да управном и извршном одбору пружи непристрасно и објективно уверавање о управљању ризицима и адекватности и ефикасности интерних контрола у организацији. Међутим, од интерног ревизора се може захтевати да пружи консултативне услуге у увођењу и развијању функције управљања ризиком или да помогне у управљању одређеним ризиком нпр. оперативним ризиком, што је најчешћи случај у банкама. Дужности, обавезе, одговорности и начин поступања интерних ревизора при управљању ризицима дефинисани су Стандардима интерне ревизије, документима

0) Војвођанска банка, Member of NBG Group

Базелског комитета и регулативом Народне банке Србије.

1. Управљање ризицима у банци

Управљање ризицима у банци је структурисан и координиран приступ управљању ризиком у целој банци, у циљу идентификовања, квантификавања, реаговања и праћења последица потенцијалних догађаја. Одговорност Менаџмент банке има одговорност за имплементирање управљања ризицима, а интерни ревизори оцењују његову ефективност и ефикасност. Кључне активности за које менаџмент треба да обезбеди да буду укључене у процес управљања ризиком су смањење пословних изненађења и губитака, идентификовање и управљање вишеструким ризицима у целој банци, искоришћавање прилика и побољшање расподеле капитала. Опште познато правило је да *без већег ризика нема велике зараде*. Тако је и у банкарству. Не избегава се сваки ризик. Банка улази у пословне аранжмане са извесним ризиком. Тај ризик мора бити контролисан, њиме се мора управљати и утврдити ниво прихватања ризика односно ниво толеранције. Руководиоци на врху морају утврдити колико се може ризиковати и који ризици су прихватљиви. Тиме се усклађује ниво прихватљивог ризика за банку са стратегијом банке.

Сваки систем управљања ризиком и интерне контроле треба да буде усклађен са стратешким и оперативним циљевима организације. Ако је на пример стратешки циљ бити међу првих пет банака у Србији, онда оперативни односно пословни циљеви, као што су ефективност и ефикасност пословања, поузданост интерног и спољног извештавања и усаглашеност са прописима морају бити успешно спроведени.

Постоји много модела пословних ризика. Од интерних ревизора се не захтева да буду упознати са сваким конкретним моделом, али морају бити способни да направе одговарајућу класификацију, идентификују могуће ризике и наведу како интерна ревизија може да помогне у процесу управљања ризиком код једноставног пословног сценарија. Према Базелским документима, управљање ризиком обухвата четири фазе:¹

- идентификовање ризика,
- процењивање ризика,

- надзирање ризика и
- контролисање односно смањење ризика.

Народна банка Србије је Законом о банкама дефинисала управљање ризицима у банци у смислу да банка мора да идентификује, мери и процењује ризике којима је изложена у свом пословању и да управља тим ризицима. За те потребе она је дужна да образује посебну организациону јединицу у чијем делокругу се налази управљање ризицима. Управљање ризицима усклађује се са величином и организационом структуром банке, обимом њене активности и врстама послова које банка обавља. Банка својим актима прописује процедуре идентификовања, мерења и процене ризика, као и управљања ризицима, у складу с прописима, стандардима и правилима струке².

У члану 28. Закона о банкама наведене су следеће врсте ризика којима је банка изложена у свом пословању:

- 1) ризик ликвидности;
- 2) кредитни ризик;
- 3) каматни и девизни ризик и остали тржишни ризици;
- 4) ризици изложености банке једном лицу или групи повезаних лица;
- 5) ризици улагања банке у друга правна лица и у основна средства;
- 6) ризици који се односе на земљу порекла лица према коме је банка изложена;
- 7) оперативни ризик, укључујући и правни ризик, као и ризик неодговарајућег управљања информационом и другим технологијама значајним за пословање банке.

На основу Закона о банкама, Народна банка Србије донела је Одлуку о управљању ризицима банке³. У њој је дефинисано да процедуре за ризике обухватају утврђивање процедура за идентификовање ризика, мерење, односно процену ризика, за ублажавање и праћење ризика.

Процедурама за идентификовање ризика омогућавају се благовремено и свеобухватно идентификовање ризика којима је банка изложена, као и анализа узрока који доводе до настанка ризика.

Процедурама за мерење, односно процену ризика омогућава се стварање квантитативних и/или квалитативних процена мерљивих и немерљивих ризика које је банка идентификовала.

1) Basel Committee on Banking Supervision, Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk, Bank for International Settlements, Basel, February 2003, Principle 1.

2) Закон о банкама, "Службени гласник РС", бр. 107/2005, члан 28.

3) Одлука о управљању ризицима "Службени гласник РС", 129/2007

Процедурама за ублажавање ризика утврђују се мере и правила за примену тих мера које се односе на преузимање, смањење, диверзификацију, пренос и избегавање ризика које је банка идентификовала и измерила, односно проценила.

Процедурама за праћење ризика утврђују се правила у вези са одговорношћу, учесталостју и методама праћења ризика којима је банка изложена – на начин којим се омогућава постизање прихватљивог ризичног профила банке.

Одлуком о управљању ризицима захтева се да банка утврди организацију управљања ризицима и опише ту организацију, као и да се утврде одговорности лица укључених у систем управљања ризицима банке. Међутим, када се ради о овлашћењима, Базелски комитет је прецизнији од докумената Народне банке Србије. Он децидно каже да управни одбор банке има коначну одговорност за обезбеђивање да више руководство банке установљава и одржава адекватан и ефективан систем интерних контрола, систем мерења за процењивање разних ризика у пословању банке, систем за повезивање ризика са нивоом капитала банке и одговарајуће методе надгледања усаглашености са законима, прописима и супервизорским и интерним политикама⁴.

Такође, у базелском документу о интерним контролама се каже: “Управни одбор треба да буде одговоран за одобравање и периодично преиспитивање целокупних пословних стратегија и значајних политика банке: разумевање главних ризика у банци, установљавање прихватљивих нивоа за те ризике и осигурање да више руководство предузима кораке неопходне да би се ти ризици идентификовали, мерили, надгледали и контролисали; одобравање организационе структуре; и осигуравање да више руководство надгледа ефективност система интерне контроле”⁵. Такође, ту се каже да је управни одбор на крају одговоран да осигура да се адекватан и ефективан систем интерних контрола установљава и одржава, што је основно средство за смањење ризика.

Базелски комитет разграничава дужности управног одбора и вишег руководства. За више руководство он каже да оно треба да буде одго-

ворно за спровођење стратегија и политика које је управни одбор одобрио; развој процеса који идентификују, мере, надгледају и контролишу ризике које банка има; одржава организациону структуру која јасно додељује одговорност, овлашћење и односе у вези са извештавањем; осигурава да се дате одговорности ефективно извршавају; установљава одговарајуће политике интерне контроле; и надгледа адекватност и ефективност система интерне контроле⁶.

2. Улога интерне ревизије

Дефиниција интерне ревизије јасно говори да интерна ревизија мора да се бавити ризиком и управљањем ризиком. Постоји више професионалних стандарда Института интерних ревизора који истичу важност укључења интерне ревизије у систем организације за управљање ризиком. У Стандарду интерне ревизије 2100 наводи се следеће: „Функција интерне ревизије треба да помогне организацији, идентификовањем и оценом значајне изложености ризику и давањем доприноса побољшању система управљања ризиком и контроле.” А у Стандарду 2110.A1 јасно је наведено да „функција интерне ревизије треба да прати и оцени ефективност организованог система управљања ризиком”⁷.

Осим тога, и Базелски комитет за банкарски надзор у документу о интерној ревизији наводи да је задатак интерне ревизије да преиспита примену и ефективност процедура управљања ризиком и методологију процене ризика, као и система банке који се односи на процену њеног капитала у односу на процену ризика⁸. Затим, у Правилнику о раду интерне ревизије Базелски комитет наводи следеће: “Преко систематског и дисциплинованог приступа интерна ревизија помаже банци да оствари своје циљеве путем евалуације и унапређења ефективности управљања ризиком, контроле и процеса управљања”⁹.

Претходно наведене базелске одредбе пренете су у српско законодавство, Закон о банкама и Одлуку о управљању ризицима. Тако се у члану 85. Закона о банкама каже да је интерна ревизија дужна да обезбеди да се ризици на одговарајући

4) Basle Committee on Banking Supervision, Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors, Basle, August 2001, Principle 1.

5) Basle Committee on Banking Supervision, Framework for the Evaluation of Internal Control Systems, Basle, 1998, Principle 1.

6) Basle Committee on Banking Supervision, Framework for the Evaluation of Internal Control Systems, Basle, 1998, Principle 2.

7) The Institute of Internal Auditors, www.theiia.com, 2004.

8) Basle Committee on Banking Supervision, Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors, Basle, August 2001, Principle 3.

9) Basle Committee on Banking Supervision, Internal Audit Charter, Bank for International Settlements, Basle, March 2003.

начин идентификују и контролишу¹⁰. Такође, улога интерне ревизије у управљању ризицима је најдиректније дефинисана *Одлуком о управљању ризицима*, где се у тачки 9. каже да интерна ревизија врши редовну процену адекватности, поузданости и ефективности система у управљању ризицима¹¹. Следећи ову одредбу, функција интерне ревизије у своје годишње планове треба да укључи преглед процеса управљања кредитним, тржишним и оперативним ризицима. Значајно је поменути да велике банке у својим функцијама интерне ревизије организују посебна одељења која раде само ревизију управљања ризицима. Тако најчешће функција интерне ревизије бива организована кроз три одељења: 1) одељење интерне ревизије за централне јединице банке, 2) одељење интерне ревизије за филијале банке и 3) одељење интерне ревизије за ревизију процеса управљања ризицима.

Улога функције за интерну ревизију у процесу управљања ризиком организационо може да се мења временом, то јест подложна је извесним променама које утичу на њену компетентност, па зависно од тога могу постојати следеће ситуације:

- не постоји никаква улога интерне ревизије у процесу управљања ризиком,
- обавља ревизије процеса управљања ризиком у оквиру плана интерне ревизије,
- има активну улогу у континуираној подршци и укључености у процес управљања ризиком као што је учешће у комитетима за надзор, мониторинг активности и извештавање о ситуацији у управљању ризиком, или
- руководи и координира процесом управљања ризиком¹².

Од интерних ревизора се очекује да утврде и оцене значајну изложеност ризицима у оквиру уобичајеног обављања својих дужности. Оцењивање и израда извештаја о процесима управљања ризиком у банци од високог су приоритета за интерну ревизију. Природа одговорности за функцију интерне ревизије треба да буде документована правилником о интерној ревизији од стране комитета за ревизију.

Институт интерних ревизора Енглеске и Ирске дефинисао је три улоге интерне ревизије у управљању ризицима. Прва се односи на основну

улогу интерне ревизије, односно *давање уверења о процесу управљања ризицима*; друга се односи на *консалтинг* и трећа улога је у ствари оно што интерна ревизија не би требало да ради, али се може десити да у некој организацији то ради, иако ту улогу не би смела да има. Те три улоге Институт интерних ревизора је спецификовао на следећи начин:¹³

а) Основне улоге интерне ревизије у вези са управљањем ризиком

- давање уверавања о процесима управљања ризицима,
- давање уверавања да су ризици коректно процењени,
- оцена процеса управљања ризицима,
- оцена извештавања о кључним ризицима,
- анализа управљања кључним ризицима.

б) Легитимне улоге интерне ревизије и заштите

- помоћ у идентификовању и процени ризика,
- обука менаџмента у реаговању на ризике,
- координирање активности управљања ризиком,
- консолидовање извештавања о ризицима,
- одржавање и развој оквира управљања ризиком,
- заговарање успостављања управљања ризиком,
- развој стратегије управљања ризиком коју одбор треба да одобри.

ц) Улоге које интерна ревизија не треба да преузима

- утврђивање нивоа прихватљивог ризика,
- наметање процеса управљања ризицима,
- управљање уверавањем о ризицима,
- доношење одлука о реакцији на ризик (нпр. ублажавању ризика),
- имплементација реакције (одговора) на ризик у име менаџмента,
- одговорност за управљање ризиком.

Најзад, улога је управног одбора, комитета за ревизију и извршног одбора да одреде улогу интерне ревизије у процесу управљања ризиком. Мишљење наведених тела у вези са улогом интерне ревизије ће вероватно бити одређено фактори-

10) Закон о банкама, "Службени гласник РС", бр. 107/2005, члан 85.

11) Одлука о управљању ризицима "Службени гласник РС", 129/2007, тачка 9.

12) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2100-3: The Internal Auditor's Role in the Risk Management Process, 2004.

13) The Institute of Internal Auditors, UK & Ireland, Position Statement 2004, The Role of Internal Auditing in Enterprise-wide Risk Management.

ма као што су карактер организације, способност особља интерне ревизије, локални услови итд.

Дакле, интерна ревизија представља активност независног и објективног обезбеђивања уверавања и консалтинга, из чега проистичу њене две улоге: уверавање и консалтинг. Услуге уверавања укључују објективну процену доказа од стране интерног ревизора, у циљу изражавања независног мишљења или закључака у вези са неким процесом, системом или предметним питањем. Са друге стране, консултантске услуге су саветодавне природе и обично се врше по основу конкретног захтева клијента ангажовања.

Главна улога интерне ревизије у вези са управљањем ризиком на нивоу банке је да обезбеди објективно уверавање управног одбора о ефикасности управљања ризиком. Заиста, истраживања су показала да се управни одбор и интерни ревизори слажу да су два најзначајнија начина да интерна ревизија обезбеди корисност организацији, да обезбеди објективно уверавање о томе да се већим/значајним пословним ризицима управља на одговарајући начин, и да се обезбеди уверавање да се оквир за управљање ризиком и интерну контролу ефикасно примењује. У наставку следи шире излагање о улогама уверавања и консалтинга интерне ревизије при управљању ризицима.

3. Уверавања интерне ревизије у управљање ризиком

Према дефиницији интерне ревизије, уопштено, примарна вредност интерне ревизије је пружање уверавања управном одбору и комитету за ревизију. Стандарди интерне ревизије “услуге уверавања” дефинишу као: “Објективан преглед података за сврхе давања независне оцене процеса управљања ризиком, контроле, или управљања организацијом. Примери ових ангажовања могу бити ангажовања у вези са финансијама, перформансама усклађености, безбедношћу система и потврђивања”¹⁴.

Један од кључних захтева управног одбора је да се добију уверавања/докази да процеси управљања ризиком функционишу ефикасно и да се кључним ризицима управља на прихватљив начин. Постоји могућност да уверавања долазе из разних извора. Уверавања о управљању ризиком која потичу од интерне ревизије кључни су извор

јер су заснована на објективном ставу. Други извори обухватају екстерну ревизију и независне специјалистичке прегледе. Када се ради о интерној ревизији она нормално обезбеђује доказе за три области:

- о процесима управљања ризиком, њихов план и колико добро функционишу;
- о управљању ризицима класификованим као “кључни”, укључујући ефикасност контрола и других активности; и
- о поузданости и адекватности оцене ризика и обавештења о стању ризика и контроле.

Базелски комитет је у свом документу о оперативном ризику утврдио да “Управни одбор треба да осигура да банкарски систем управљања оперативним ризиком подлеже ефективној и свеобухватној интерној ревизији коју обавља оперативно независно, примерено образовано и способно особље. Функција интерне ревизије не би смела да буде директно надлежна за управљање оперативним ризиком”¹⁵. Као што видимо, Базелски комитет истиче независне и едуковане ревизоре. У банкама треба да постоји одговарајућа интерна ревизија која ће проверавати да ли се оперативне политике и поступци ефикасно спроводе.

У Одлуци о управљању ризицима се каже да је управни одбор банке дужан да по потреби, а најмање једном годишње, размотри утврђене процедуре за идентификовање, мерење, односно процену, ублажавање и праћење ризика, као и за управљање сваким појединачним ризиком коме је банка изложена.¹⁶ Затим, да је Одбор за праћење пословања банке односно комитет за ревизију дужан да најмање једном месечно писмено обавести управни одбор банке о својим активностима и о утврђеним неправилностима, као и да предложи начин на који ће се те неправилности отклонити, односно начин на који ће се унапредити процедуре управљања ризицима и спровођење система интерних контрола банке. Информације о управљању ризицима поменути одборима доставља интерна ревизија, с тим што управни одбор или комитет за ревизију треба да обезбеде да су обим програма ревизије и учесталост спровођења ревизије примерени изложеностима ризику. Интерна ревизија треба периодично да проверава да ли се систем управљања ризицима ефикасно спроводи у свим деловима банке.

14) Institute of Internal Auditors, Glossary of Terms

15) Basel Committee on Banking Supervision, Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk, Bank for International Settlements, Basel, February 2003., Principle 2.

16) Одлука о управљању ризицима “Службени гласник РС”, 129/2007, тачка 28.

Управни одбор банке очекује да директор интерне ревизије у току године обави довољно ревизорског посла и прикупи друге расположиве информације како би могао формирати процену о адекватности и ефикасности процеса управљања ризиком и контроле. Директор интерне ревизије треба да саопшти укупну оцену о процесу управљања ризиком банке и система интерне контроле извршном одбору банке и комитету за ревизију. Из тих разлога он треба да разради предлог плана ревизије за предстојећу годину, чиме се осигурава да ће бити прикупљено довољно доказа за оцењивање ефикасности процеса управљања ризиком и контроле. План треба да обухвати ревизорска ангажовања или друге процедуре за прикупљање релевантних информација о свим главним пословним јединицама и функцијама банке. Он треба да садржи преглед главних процеса управљања ризиком који функционишу у целој банци и селекцију кључних ризика утврђених у тим процесима. Предложени план треба да буде флексибилан тако да су током године могућа прилагођавања као резултат измена у главним областима ризика у вези са остваривањем циљева банке.

Директор интерне ревизије треба да оцени шта све треба да се обухвати предложеним планом са два становишта: адекватности свих ентитета банке и укључивања разноврсних трансакција и врста пословних процеса. Уколико је обим посла предвиђен планом ревизије недовољан за изражавање уверавања о процесима управљања ризиком и контроле банке, директор интерне ревизије треба да информише извршни одбор банке и управни одбор о очекиваном недостатку, његовим узроцима и вероватним последицама.

Током ангажовања интерних ревизора три кључне ствари се разматрају приликом евалуације целокупне ефикасности процеса управљања ризиком и контроле организације:

- да ли су откривене недоследности или слабости на основу извршене ревизије и других информација прикупљених за процену;
- ако јесу, да ли су након ових открића извршене корекције и побољшања;
- да ли ова открића и њихове последице наводе на закључак да постоји преовлађујуће стање чији резултат је неприхватљиви ниво пословног ризика.

Свака организација може да се одлучи за посебну методологију коју ће применити у свом про-

цесу управљања ризиком. Интерни ревизор треба да се увери да ли су са овом методологијом упознате кључне групе или појединци укључени у корпоративно управљање, укључујући управни одбор и комитет за ревизију. Интерни ревизори морају да се увере да процеси управљања ризиком у организацији обухватају пет кључних циљева, приликом изражавања мишљења о целокупној адекватности процеса управљања ризиком. Пет кључних циљева процеса управљања ризиком су следећи:¹⁷

- утврђују се ризици који настају из пословних стратегија и активности и одређују се приоритети;
- руководство и управни одбор одлучују о нивоу ризика који је прихватљив за организацију, укључујући прихватање ризика за извршавање стратешких планова организације;
- активности ублажавања ризика су намењене контроли или смањењу ризика на нивое за које је одлучено да су прихватљиви за руководство и управни одбор;
- текуће активности мониторинга се обављају ради периодичног поновног оцењивања ризика и ефикасности контрола за управљање ризиком;
- управни одбор и руководство добијају периодичне извештаје о резултатима процеса управљања ризиком. Процеси корпоративног управљања у организацији треба да обезбеде периодично обавештавање учесника о ризицима, стратегијама које се односе на ризике и контролама.

Сврха оцењивања адекватности постојећих процеса управљања ризиком, контроле и управљања у организацији је да се обезбеде: (1) оправдано уверавање да ови процеси функционишу како је предвиђено и да ће се њима омогућити остваривање циљева организације, и (2) препоруке за унапређење пословања организације, у смислу ефикасног и ефикасног обављања пословања.¹⁸

Интерни ревизори треба да прикупе довољно доказа да би се уверили да је задовољено пет кључних циљева процеса управљања ризиком, како би формирали мишљење о адекватности процеса управљања ризиком. Приликом сакупљања таквих доказа интерни ревизор треба да размотри следеће врсте ревизорских процедура:¹⁹

- да истражи и испита одговарајуће материјале и основне информације о методологијама управљања ризиком као основу за оцену о

17) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2110-1: Assessing the Adequacy of Risk Management Processes, 2004.

18) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2100-1: Nature of Work, 2004.

19) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2110-1: Assessing the Adequacy of Risk Management Processes, 2004.

томе да ли процес који користи организација је одговарајући или не и да ли представља најбољу праксу за ту област или не;

- да истражи и размотри текуће развоје, трендове, информације повезане са пословањем које обавља та организација, и друге одговарајуће изворе информација да би утврдио ризике и изложеност ризицима који могу да утичу на организацију, као и одговарајуће контролне процедуре које се користе да се објасне, прате и поново оцене ти ризици;
- да прегледа корпоративне политике, записнике управног одбора и комитета за ревизију, да би утврдио које пословне стратегије постоје у организацији, филозофију и методологију управљања ризиком, изложености ризику и прихватања ризика;
- да прегледа претходне извештаје (о оцени ризика) менаџмента, интерних ревизора, екстерних ревизора и других извора који су издали такве извештаје;
- да обави разговоре са линијским и извршним менаџментом да би утврдио који су циљеви пословних јединица, одговарајући ризици, и активности мониторинга које се односе на ублажавање и контролу ризика;
- да обједини информације да би независно оценио ефикасност ублажавања ризика, мониторинга и обавештавања о ризицима и одговарајућим контролним активностима;
- да оцени адекватност смерница за извештавање о активностима мониторинга ризика;
- да испита адекватност и правовременост извештавања о резултатима управљања ризиком;
- да испита потпуност анализе управљања ризиком, активности предузете да би се решили проблеми покренути процесима управљања ризиком и предложи побољшања;
- да одреди ефикасност процеса самооцењивања менаџмента, посматрањем, директним тестирањем контролних и мониторинг поступака, тестирањем тачности информација које се користе у активностима мониторинга, и другим одговарајућим техникама.

Интерна ревизија треба да размотри проблеме везане за ризике који могу да укажу на слабост у праксама управљања ризиком и, ако је потребно, продискутује о томе са менаџментом, комитетом за ревизију и управним одбором. Уколико ревизор верује да је руководство прихватило ниво

ризика који није у складу са стратегијом и политикама управљања ризиком у банци, или се сматра неприхватљивим за банку, ревизор треба да примени стандард 2600 који се односи на *Прихватање ризика од стране менаџмента*, као и друге смернице, због додатних инструкција.

Затим, интерна ревизија, уколико руководство врши самооцењивање, треба да утврди ефективност процеса самооцењивања од стране руководства кроз опсервацију, директне тестове контроле и процедуре мониторинга, тестирање адекватности информација које се користе у активностима мониторинга и кроз остале одговарајуће технике. Gregg R. Maynard је дао листу начина на које интерна ревизија може одговорити на ризике:²⁰

1. комбиновање објективне и субјективне анализе универзума ревизије, да би се открили њени приоритети. Излажење из циклуса ревизије – са променом околности када квантитативне мере постају квалитативне;
2. анализа способности менаџмента да оствари циљеве наведене пре ревизије. Оцена ризика и толеранција коју одређује менаџмент;
3. коришћење упитника да би се изучиле контроле на свим нивоима. Испитивање тона на врху – етичких стандарда, стратешког планирања, управљања информацијама и ризиком;
4. анализа процеса за утврђивање и надзор лимита ризика. Одређивање лимита и финансијских и оперативних циљева;
5. преглед других функција управљања ризиком, као што су трезор, усаглашеност и рачуноводствена контрола. Ослањање на процену и сачињавање широке слике изложености ризику;
6. посматрање процеса стратешког планирања и његових резултата. Настојање интерних ревизора да обаве ревизију будућих ризика и ризика који се мењају, али не у својству некога ко доноси одлуке;
7. оцена стратешких иницијатива, нпр. стратешких савеза и нових пројеката;
8. интегрисање ревизорских активности, нпр. ревизија ИТ и извршних функција;
9. заснивање процеса ревизије на нето-ефекту изложености ризику и компензујућих контрола. Ревизорске препо-

20) Maynard Gregg R. "Embracing risk", Internal Auditor, Феб. 1999, стр. 24.

руке треба да се заснивају на овој једначини – ризици минус контроле. Затим утврђивање значаја тестирања потребног да би се тај став потврдио;

10. партнерство са менаџментом пружањем консултантских услуга и информација о створеној вредности;
11. преглед етике као основног елемента интерне контроле;
12. обављање свеобухватне ревизије целокупног програма управљања ризиком.

Извештај директора интерне ревизије о стању процеса управљања ризицима и контроле треба да се даје, обично једном годишње, вишем руководству и управном одбору. У извештају треба нагласити критичну улогу процеса управљања ризиком и контроле у остваривању циљева банке, и у њему треба поменути главни посао који обавља интерна ревизија и друге битне изворе информација коришћене за формирање целокупног суда уверавања. Годишњи извештај директора интерне ревизије треба да буде јасан, концизан и информативан. Треба га саставити и уредити тако да га виши руководиоци и чланови управног одбора разумеју и усмерити ка задовољењу њихових потреба за информацијама. Његова вредност ће бити већа ако се фокусира на главне области ризика, укључивањем главних препорука за побољшање и информација о актуелним питањима контроле.

4. Коналтинг интерне ревизије у управљању ризиком

Друга улога интерне ревизије односи се на пружање консултантских услуга. Интерни ревизори који имају консултантску улогу могу да помогну организацији да идентификује, оцени и примени методологије за управљање ризиком и контроле које се односе на ове ризике²¹. Стандардима интерне ревизије дефинишу се “консултантске услуге” на следећи начин: “Саветодавне и сличне услуге су услуге које се пружају клијенту, а чија се природа и обим договарају са клијентом и чији је циљ стварање додате вредности и побољшање процеса управљања, управљања ризиком и контроле у организацији, при чему интерни ревизори не предузимају руководеће одговорности. Примери су: давање препорука, савета, под-

ршка обављању посла и обука”²². Конкретније, интерна ревизија може да обезбеди савет о планирању, имплементацији и функционисању система контроле, идентификовању прилика за уштеду трошкова контроле и унапређењу културе ризика и контроле у оквиру организације.

Интерни ревизори такође могу да раде као стручњаци који помажу менаџерима и особљу да обаве процес самооцењивања, можда вођењем радионица. Интерна ревизија такође може да постане експертски центар за управљање ризиком, тако што ће обезбедити сервисе управљања ризиком на нивоу организације.

Организације морају имати чврста правила за вршење консултантских услуга, која разумеју сви чланови организације и ова правила треба да буду уврштена у правилник о интерној ревизији који одобрава комитет за ревизију, а он треба да буде објављен у оквиру организације. Неке консултантске улоге које интерна ревизија може да обавља су следеће²³:

- стављање на располагање руководству алата и техника које користи интерна ревизија за анализу ризика и контрола;
- да буде главни ослонац (“шампион”) за увођење управљања ризиком на нивоу организације, унапређење њене експертизе при управљању и контроли ризика, и њеног укупног познавања организације;
- обезбеђивање савета, организовање радионица, обучавање из области ризика и контроле, и унапређење развоја заједничког језика, оквира и разумевања;
- да представља центар за координацију, мониторинг и извештавање о ризику; и
- подршка менаџерима у њиховом раду на проналажењу најбољег начина да ублаже ризик.

Кључни фактор у одлучивању да ли су консултантске услуге компатибилне са улогом уверавања је да се одреди да ли интерни ревизор преузима било какву одговорност за управљање. У случају управљања ризиком на нивоу банке Одељење интерне ревизије може да обезбеђује консултантске услуге све док нема неку улогу у стварном управљању ризиком - тј. одговорност за управљање - и све док више руководство активно одобрава и подржава управљање ризиком на нивоу банке. Препоручује се да, кад год Одељење

21) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2100-3: The Internal Auditor’s Role in the Risk Management Process, 2004.

22) Institute of Internal Auditors, Glossary of Terms

23) The Institute of Internal Auditors, UK & Ireland, Position Statement 2004, The Role of Internal Auditing in Enterprise-wide Risk Management.

интерне ревизије помаже тиму за управљање ризиком да успостави или унапреди процесе управљања ризиком, његов план рада треба да има јасну стратегију и одређено време за преношење одговорности за ове активности на чланове тима за управљање ризиком.

Према томе, одељење интерне ревизије може да обезбеђује консултантске услуге за унапређење процеса управљања организацијом, управљања ризиком и контролу. Ниво консалтинга интерне ревизије у управљању ризиком на нивоу организације ће зависити од других ресурса, интерних и екстерних, који су на располагању управном одбору, и од приступа управљању ризиком у организацији, и он ће се вероватно мењати током времена. Експертиза коју одељење интерне ревизије поседује за разматрање ризика, разумевање веза између ризика и управљања, и унапређење, указује да је оно квалификовано да буде "шампион" тј. онај који подржава и подстиче или чак менаџер пројекта за управљање на нивоу организације, нарочито у првим фазама његовог увођења. Како се повећава развијеност управљања ризиком и само управљање ризиком постаје све уобичајеније у пословању организације, тако се смањује улога интерне ревизије као главне подршке у управљању ризиком на нивоу организације. Слично томе, уколико организација користи услуге специјалисте или одељења за управљање ризиком, интерна ревизија ће вероватно дати бољи допринос ако се концентрише на своју улогу уверавања, него на консултантске активности. Међутим, уколико одељење интерне ревизије још увек није усвојило приступ базиран на ризицима који је представљен активностима уверавања, оно неће бити оспособљено да обавља консултантске услуге.

5. Независност и објективност интерних ревизора у управљању ризиком

Одељење интерне ревизије треба да буде објективно и непристрасно, што значи да треба да буде у позицији да обавља своје задатке без непристрасности, предрасуда, ометања и сукоба интереса, каже се у базелском документу о интерној ревизији.

Објективност и непристрасност захтевају да одељење интерне ревизије само жели да избегне било какав сукоб интереса. С тим у вези, задаци

особља унутар одељења интерне ревизије треба периодично да се ротирају, кад год је могуће. Интерно запослени ревизори не треба да врше ревизију послова или функција које су обављали у прошлости.

Непристрасност захтева да одељење интерне ревизије не буде укључено у послове банке или у избор мера интерне контроле, иначе би то претпостављало одговорност за то, што би погоршало независност у процењивању пословних процеса.

Управљање ризиком *није* одговорност функције интерне ревизије.²⁴ Менаџмент може да захтева од интерне ревизије да обави ову функцију, али то значи укључивање интерне ревизије у свакодневно вођење пословања, што може да угрози објективност ревизора.

Конкретно за оперативне ризике у базелском документу о оперативном ризику је записано: "Ако је функција интерне ревизије укључена у надзор над системом управљања оперативним ризиком, управни одбор треба да обезбеди да се сачува независност функције интерне ревизије. Независност може бити угрожена ако је функција интерне ревизије директно укључена у процес управљања оперативним ризиком. Функција интерне ревизије може бити корисна особама надлежним за управљање оперативним ризиком, али не би сама требало да буде директно надлежна за управљање оперативним ризиком. У пракси, управни одбор увиђа да функција интерне ревизије у неким банкама (посебно у мањим банкама) може на почетку да буде надлежна за развијање програма управљања оперативним ризиком. У том случају банка треба да осигура да се надлежност за свакодневно управљање оперативним ризиком правовремено пренесе на некога другог"²⁵. Законом о банкама ово је дефинисано на следећи начин: "Запослени у функцији интерне ревизије не могу обављати руководеће ни друге послове из делатности банке, осим послова који се односе на вршење интерне ревизије, нити могу учествовати у припреми и изради аката и друге документације који могу бити предмет интерне ревизије"²⁶. Затим, веома је значајно истаћи да у истом члану закона, параграфу 2. се каже да интерна ревизија управном одбору пружа независно и објективно мишљење о питањима која су предмет ревизије, што је у ствари преузето из саме дефиниције интерне ревизије.

24) Katharine Bagshaw, The role of internal audit in risk management, март 2002.

25) Basel Committee on Banking Supervision, Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk, Bank for International Settlements, Basel, February 2003, параграф 17.

26) Закон о банкама, "Службени гласник РС", бр. 107/2005, члан 85, параграф 9.

Приликом обављања консултантских послова интерна ревизија треба да води рачуна о својој независности и објективности, као основним принципима интерне ревизије. Уколико постоји потенцијално угрожавање независности и објективности интерних ревизора у вези са предложеним консултантским услугама, треба их обелоданити пре него што се прихвати ангажовање.²⁷

Ако интерни ревизори треба да буду упућени да обаве неревизорске дужности које могу проузроковати нарушавање објективности, као што је на пример сачињавање политика и процедура и њихово оперативно спровођење, у том случају директор интерне ревизије треба да обавести више руководство и комитет за ревизију да ова активност није ревизорска активност на основу које се пружа уверавање, и да стога не треба доносити закључке повезане са ревизијом, јер ревизори у оваквим случајевима немају функцију интерних ревизора.

Поред тога, када се оперативне одговорности доделе интерној ревизији, посебна пажња мора се посветити обезбеђењу када се спроводи накнадно ангажовање уверавања у релевантној области пословања. Претпоставља се да је објективност нарушена када интерни ревизори врше ревизију било које активности за које су били задужени или одговорни током претходне године. Ове чињенице треба јасно навести када се саопштавају резултати ангажовања на ревизији који се односе на област за коју ревизор има оперативну одговорност.

Интерна ревизија може да се укључи у управљање ризиком на нивоу банке ако испуњава следеће услове:²⁸

- треба да буде јасно да руководство остаје одговорно за управљање ризиком;
- карактеристике и одговорности одељења за интерну ревизију треба да буду дефинисане правилником о ревизији и одобрене од комитета за ревизију²⁹;
- одељење интерне ревизије не треба да управља ризицима у име руководства;
- одељење за интерну ревизију треба да обезбеди савете и подршку при одлучивању ру-

ководству, а не да доноси одлуке у вези са управљањем ризиком;

- одељење интерне ревизије не може такође да даје објективна уверавања о било којем делу оквира за управљање ризиком на нивоу банке за који је одговорно. Таква уверавања треба да обезбеде друге стране тј. ауторитети који имају одговарајуће квалификације;
- сваки рад изван домена активности уверавања треба прихватити као консултантски ангажман, па у складу са тим треба примењивати стандарде који се односе на такве ангажмане.

Стандардом који се бави угрожавањем независности и објективношћу прописано је да „интерни ревизори треба да се суздрже од оцењивања посебних радњи за које су претходно били надлежни. Сматра се да је објективност нарушена ако интерни ревизор врши услугу на основу које се даје уверавање у вези са активношћу за коју је лично интерни ревизор био надлежан током претходне године”³⁰. Затим, у следећем стандарду се наводи да за ангажовање на основу којег се пружа уверавање за функције за које је надлежан извршни руководилац ревизије треба да надгледа страну која је изван активности интерне ревизије.

У базелском документу о интерној ревизији јасно је формулисано да одељење интерне ревизије у банци мора да буде независно од активности за коју се врши ревизија. Одељење такође мора да буде независно од свакодневног процеса интерне контроле. То значи да одељење интерне ревизије има одговарајуће место унутар банке и да спроводи своје задатке објективно и непристрасно³¹.

Приликом обављања свих активности, интерни ревизор треба да се руководи Етичким кодексом и Међународним стандардима професионалне праксе интерне ревизије Института интерних ревизора. Сваки непредвиђени сукоб или текући проблем треба да решава у складу са Етичким кодексом и Стандардима³².

27) The Institute of Internal Auditors, Standard 1130.C2.

28) The Institute of Internal Auditors, UK & Ireland, Position Statement 2004, The Role of Internal Auditing in Enterprise-wide Risk Management.

29) IIA Standard 1000.C1 – Природа консултантских активности треба да се дефинише у правилнику о ревизији

30) The Institute of Internal Auditors, Standard 1130.A1

31) Basle Committee on Banking Supervision, Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors, Basle, August 2001, Principle 5.

32) The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 1000.C1-1: Principles Guiding the Performance of Consulting Activities of Internal Auditors, 2004.

Закључак

Основна улога интерне ревизије у управљању ризиком је давање објективног уверавања управном одбору о ефективности активности управљања ризиком у банци, како би се подржало обезбеђивање да се кључним пословним ризицима управља на одговарајући начин и да систем интерне контроле ефективно функционише, што је у складу са Одлуком о управљању ризицима коју је донела Народна банка Србије.

Главни фактори које директор интерне ревизије треба да узме у обзир приликом утврђивања улоге интерне ревизије су да ли та активност представља било какву претњу независности и објективности интерних ревизора и да ли постоји могућност побољшања управљања ризиком у организацији, контроле и процеса управљања. У тексту смо указали на улоге које интерна ревизија треба да има у целом процесу управљања ризиком, а које не.

Институт интерних ревизора Енглеске наглашава да организације треба у потпуности да схвате да менаџмент остаје одговоран за управљање ризиком. Интерни ревизори треба да дају савете и да оспоре или подрже одлуке менаџмента у вези са ризиком, а не да доносе одлуке о управљању ризиком. Природа одговорности интерне ревизије, у вези са ризиком, треба да буде документована у правилнику о интерној ревизији и треба да је одобри комитет за ревизију.

И на крају, с обзиром на све регулаторне захтеве за ревизију процеса управљања ризицима у банци, како Базелског комитета, тако и Народне банке Србије, као императив намеће се потреба да се ревизије процеса управљања кредитним, тржишним и оперативним ризиком укључе у годишње планове рада функције интерне ревизије и то са једногодишњим ревизорским циклусом. Интерни ревизор сада мора да прошири своју област деловања како би покрио целокупно пословање банке као јединствену целину. Ово не само што повећава посао, него и изазове за интерног ревизора. Интерни ревизор мора да буде оспособљен да врши ревизију процеса управљања ризицима. Због тога мора да стиче нова знања и вештине, како би ефективно обављао свој посао из домена интерне ревизије.

Литература

1. The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2100-3: The Internal Auditor's Role in the Risk Management Process, 2004.

2. The Institute of Internal Auditors, UK & Ireland, Position Statement 2004, The Role of Internal Auditing in Enterprise-wide Risk Management
3. Basle Committee on Banking Supervision, Internal audit in banks and the supervisor's relationship with auditors, Basle, Avgust 2001.
4. Basle Committee on Banking Supervision, Framework for the Evaluation of Internal Control Systems, Basle, 1998.
5. Закон о банкама, "Службени гласник РС", бр. 107/2005.
6. Одлука о управљању ризицима "Службени гласник РС", 129/2007.
7. Basel Committee on Banking Supervision, Sound Practices for the Management and Supervision of Operational Risk, Bank for International Settlements, Basel, February 2003.
8. Basle Committee on Banking Supervision, Internal Audit Charter, Bank for International Settlements, Basle, March 2003.
9. Katharine Bagshaw, The role of internal audit in risk management, Mart 2002.
10. The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2110-1: Assessing the Adequacy of Risk Management Processes, 2004.
11. The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 2100-1: Nature of Work, 2004.
12. Institute of Internal Auditors, Glossary of Terms.
13. Maynard Gregg R. "Embracing risk", Internal Auditor, February 1999.
14. The Institute of Internal Auditors, Standard 1130.C2
15. The Institute of Internal Auditors, Standard 1130.A1
16. The Institute of Internal Auditors, Practice Advisory 1000.C1-1: Principles Guiding the Performance of Consulting Activities of Internal Auditors, 2004.

др Станислав Р.
ПОЛИЋ*

Финансијско извештавање и ревизорски извештаји на интернету

Резиме

Све досадашње иновације и нове технологије, па и примена међународног стандарда XBRL доносе нове изазове, а самим тим и нове ризике. Рачуноводствена струка је пред себе поставила оправдано питање, колико је велики пословни ризик уколико се користе извештаји припремљени уз коришћење стандарда XBRL. Анализа показује да се ризик могућих грешака фокусира на тачност мапирања ознака билансних позиција и начина коришћења на адекватан начин припадајуће **таксономије**. У пракси, тачност мапирања и планирања рада са књиговодственим рачунима, односно контима, требало би да буде обезбеђена на строго контролисани начин, а један од основних услова је да се у поступак **мапирања** узимају само подаци прецизно намењени тој сврси. Рачуноводствени аналитичари процењују да ризик због могућих грешака унутар самих података који се узимају у поступак рада **посредством стандарда XBRL-а није различит**, а ни већи, од било које друге ситуације везане за коришћење рачуноводствених података за формирање класичних финансијских извештаја. У таквом, новом окружењу би требало да делују екстерни и интерни ревизори.

Увод

Већ дуже време у свету постоји пракса да се финансијски извештаји компанија презентују на интернету. Тако презентовани подаци су практично доступни свима. Те информације могу бити употребљене као информације које се **достављају у оквиру законских обавеза**, за контакте са партнерима, али у многим случајевима и као ин-

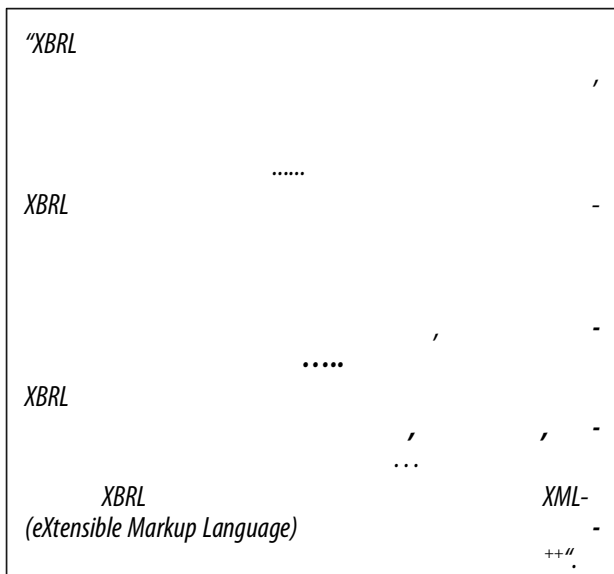
формације за доношење пословних одлука потенцијалних инвеститора у хартије од вредности посматраних компанија. У свету се све више захтева примена савремених технологија и стандарда који омогућавају интеграцију информација различитих компанија укључујући у то стандарде XML¹, XBRL². Почетак развоја стандарда XBRL потиче од Америчке комисије за хартије од вред-

*) Висока школа за рачуноводство и берзанско пословање – Београд, Имотска 1

1) XML – eXtensible Markup Language, Language, text (XML)); екстензивни напредни језик, језик, текст (XML). Иницијатива од стране W3C (енг. World Wide Web Consortium - конзорцијума светске мреже) XML дефинисан је као “екстремно једноставан-прост” језик-дијалект од SGML (енг. Standard Generalized Markup Language) (стадардан уопштени повишени језик) прикладан за коришћење у светској мрежи - web-у Извор: речник Foldoc,

2) XBRL – eXtensible Business Reporting Language

ности и берзе - SEC³ која је тај развој још 1998. године поверила агенцији ARPA⁺.

Приказ финансијских извештаја на интернету по међународним стандардима представља изузетно интересантну тему за наше пословно окружење, а посебно банке. Значај је утолико већи имајући у виду припрему наше земље за отварање ка светском тржишту хартија од вредности. Очекивана хармонизација наше законске регулативе са ИВ директивом Европске уније створиће потребне предуслове за примену стандарда XBRL. Сада већ релативно нови међународни стандард – XBRL умногоме олакшава и поједностављује менаџменту компанија, банака и акционарима односно потенцијалним инвеститорима и учесницима на тржишту хартија од вредности анализу финансијских извештаја, омогућавајући им преписивање података из тако стандардизованих извештаја на интернету у Excel или друго табеларно окружење (релационе базе података) у коме могу укрштати и по потреби, анализирати податке. Пратећи препоруке међународне заједнице многе земље укључују стандард XBRL кроз своју законску регулативу. Другим речима, интернет технологија је управо други транспарентан медијум и правила која се примењују приликом формирања годишњих финансијских извештаја на папирно заснованој технологији требала би да се једнако примењују и на извештавање посредством интернета. Касније су стандард XBRL прихватиле и друге асоцијације у Америци, пре

свега GAAP⁺⁺⁺ а затим и друге земље. На основу почетног модела стандарда озваничен је XBRL стандард заснован на XML језику - протоколу развијеном од стране опште рачуноводствене заједнице и представљен је са конзорцијумом који се назива XBRL.org. Конзорцијум броји преко 100 чланова од који су неки:

ACCPAC International Inc.; American Institute of CPAs; IASB (International Accounting Standards Board), Australian Stock Exchange; Bank of America, Canadian Institute of Chartered Accountants; Defense Finance and Accounting Service (DFAS); Deloitte Touche, Tohmatsu; Deutsche Bank AG; Deutsche Bourse AG; Deutsche Bundesbank; Dow Jones & Company, Ernst & Young; IBM; Institute of Chartered Accountants in Australia; Institute of Chartered Accountants in England & Wales; Institute of Chartered Accountants in Ireland; Institute of Certified Public Accountants in Singapore; Institute of Chartered Accountants of New Zealand; Institute of Management Accountants; International Accounting Standards Board.

Чак и површно досадашње истраживање финансијског извештавања на web-сајтовима приказује широке опсеге варијанти до којих се долази у креирању и презентацији финансијског извештавања. У презентацијама постоји могућност за оба типа извештавања, приказ финансијског износа и текстуалног садржаја, слично начину извештавања по класичној папирној технологији. У склопу са савременим технолошким могућностима, у приказаним извештајима су присутне све варијанте пратеће "навигационе помоћи", на пример: примена хипертекста, боксове за претраживање, потенцијални линк на друге странице и друго. С обзиром да је начин финансијског извештавања на web-сајту новијег датума, још увек су присутни и одређени експерименти у примени могућих варијанти у овим фазама развоја. Међутим, неке од посматраних коришћених варијанти могу бити потенцијално проблематичне за квалитет обезбеђених информација, пре свега за деоничаре и потенцијалне инвеститоре. Анализом различитих варијанти извештавања које су компаније презентирале на својим web-сајтовима, корисници могу стећи импресију да нема правила у процесу финансијског извештавања на web-у. У пракси, презентација зависи од начина на који ће поједине особе, задужене за

3) SEC - Securities and Exchange Commission - Комисија за хартије од вредности и берзе

+) ARPA- Advanced Research Projects Agency – напредна пројектна истраживачка агенција, у служби војне индустрије USA

++) Liv Watson, Vice President of Global Strategy, Chair: XBRL International Jurisdiction Development Working Group

+++ GAAP - Generally Accepted Accounting Principles - Општеприхваћени рачуноводствени принципи

текуће и годишње финансијске извештаје у компанији, интерпретирати те извештаје. На први поглед изгледа да тренутно не постоје прецизна правила и стандард који детерминишу шта је тачно дозвољено а шта би требало да буде дозвољено када се припрема и презентује један годишњи финансијски извештај на web-у. Истовремено, светска законска регулатива чини напоре да извештавању на web-сајту да законску форму. Обзиром да начин извештавања на интернету није прецизно и једнозначно дефинисан, AICPA⁺⁺⁺⁺ везано за само извештавање има одређене ограде. У оквиру професионалних стандарда AICPA-а који се примењују на укупан процес ревизије, његов поглед на web-предвиђа једну интересантну интерпретацију. У оквиру информација докумената која садрже ревизорске финансијске обрачуне и извештаје; ревизија и њена интерпретација, члан 550 (AU 9550) параграф 16 се завршава са питањем: “Кад вршите ревизију финансијских обрачуна и формирате независне ревизорске извештаје који су укључени на електронски сајт, која је ревизорска одговорност с обзиром на постојање других – допунских информација које су такође присутне на сајту?” Одговор, који се појављује у параграфу 17, формулисан је на следећи начин: ”Електронски сајтови су начин дистрибуције информација и као такви нису ’документ’. Овакав појам се користи у секцији у којој је обрађен начин дистрибуције информација. Према томе, од ревизора се не захтева у члану 550 да читају садржај информација на електронским сајтовима и да истовремено разматрају конзистентност пласираних информација (као такав, појам је коришћен у члану 550) у једном електронском сајту са оригиналним документом”. Истовремено, то не значи да компаније могу произвољно да приказују своје извештаје на web-сајту. Технологија која омогућава прецизну поставку и **нормирање** свих тих нових могућности заснована је на коришћењу специјалног софтверског алата – стандарда XML језика креираног од стране W3C*. XML омогућава продукцију web-страница које садрже идентификационе информације о објектима на интернету (као што су "фактура", "налог набавке", "валута", извештај итд.). По истом моделу формиран је међународни стандард XBRL. У својој разради

XBRL стандарда, на пример, ICPAS¹ предочава да ће се XBRL стандард користити као *опсег за регулисање информационог архивирања свих извештајних финансијских ентитета и да ће омогућити добровољност финансијског обелодањивања од стране корпорација*².

Многи експерти у области финансијске примене информационих технологија верују да ће примена XBRL у потпуности успети. У томе се слаже и потпредседник Америчког института за овлашћене јавне рачуновође AICPA – Алан Андерсон који предвиђа да ће се будући модел пословног извештавања у будућности базирати на он-лине режиму рада и обелодањивању у *реалном времену*. Данас, наслеђено ревизорско мишљење је закаслело виђење пословне ситуације због тога што се анализа примењује на финансијским условима и активностима компаније на претходном периоду времена или крају пословног периода, најчешће бар шездесет дана после. Међутим, корисници финансијских информација су несигурни при одлучивању, иако поседују информације и увереност у активности које су се управо десиле, десиле јуче или последње недеље, које, ако се знају могу да побољшају одлуку о алокацији капитала ако исте нису подвргнуте ревизорском поступку. Радије него да се ослоне на стање финансијских информација из података на папирној копији, или на web-сајту, активни деоничари данас желе финансијске податке у реалном времену. Финансијске информације расположиве на интернету и “шифриране” посредством XBRL таксономије³ омогућавају корисницима да на сопствени захтев лакше пронађу потребне основне податке о стању на контима која их интересују. Када су финансијске информације исказане у реалном времену, ризик од грешака у финансијским обрачунима може да постане већи, зависно од спроведених контрола на лицу места, посматрајући промене настале на подацима. У оквиру тога SAC 94 формулише да “када су евиденције ентитета упућене, записиване или обрађиване тако да финансијски подаци постоје само у електронској форми, ревизорска способност да добије жељено уверење само кроз суштински тест ће морати значајно да се смањи”.

++++) AICPA - American Institute of Certified Public Accountants – Амерички институт овлашћених јавних рачуновођа

*) W3C - World Wide Web Consortium

1) ICPAS - Institute of Certified Public Accountants of Singapore – Институт овлашћених јавних рачуновођа Сингапура

2) Др. Станислав Р. Полић, „Финансијско извештавање на тржишту хартија од вредности према стандарду XBRL“, XXXVII симпозијум, Савеза рачуновођа и ревизора Србије, Златибор, мај 2006.

3) *taksonomy* - студија општих принципа и научних класификација. Нумеричка таксономија означава појам у коме су дати многи квантитативни мерни карактери једнаке тежине у детерминисању формалне системске номенклатуре (*taxa*) и конструкцији шема које указују на систематичне релацијске односе. Извор: речник *foldoc*.

Када је финансијски обрачун припремљен коришћењем стандарда XBRL ревизор би требало да размотри доказни материјал и изврши контролни тест над конкретном апликацијом, спецификацијама, таксономијом и примерима докумената коришћених у шифрирању. У оквиру тога, корисно је размотрити планирање ревизије где се стандард XBRL користи за финансијско извештавање. У складу са САС 94, у околностима у којима је значајна количина информација подржана у једном или више исказа финансијских обрачуна обезбеђених у електронском облику, кроз записе, обраду или извештавање, ревизор може да одреди да није способан да дизајнира односно пројектује ефикасан класичан суштински тест... из тих разлога, значајна ревизорска евиденција може да буде расположива само у електронској форми. У тим случајевима, способност ревизорске евиденције и њена довољност као доказног материјала увек зависи од делотворности спроведених контрола везано за тачност и потпуност саме евиденције.

У оквиру тога, континуирана ревизија у реалном времену постаје нужност, а на одређени начин је и предвиђена у светској законској регулативи. Укратко, после рачуноводствених скандала *Enron* и *WorldCom*, Амерички конгрес донео је посебан закон под називом *Sarbanes-Oxley Act*⁺. Једна од сврха овог акта је адресирање недостатака постојећих компанијских поднесака и извештајних процеса. SoX Акт је то урадио у два правца:

- у оквиру секције 408, акт **обавезује** “повећање разматрања периодике обелодањивања емитената” и захтева да SEC прегледа поднеске “на редовној и систематичној основи”. Ту се наводи шест критеријума за прегледе које комисија SEC-а мора да разматра;
- у оквиру секције 409, акт **ауторизује** (али за сада не захтева) да комисија SEC-а **покреће у реалном времену** одлуку о обелодањивању финансијских извештаја од стране емитената хартија од вредности.

Ова промена у закону о обелодањивању извештаја се може појавити као **суптилан налог**, али она није значајна алтернација у дефинисању

како и да ли SEC то може да операционализује у пракси. Случајно или намерно, стандард XBRL представља нови класификациони систем који ће, ако га SEC прилагоди, дозволити Комисији за хартије од вредности да преправи процес подношења извештаја, а самим тим и анализу периодичних компанијских извештаја у трансформисани начин. XBRL (eXtensible Business Reporting Language) представља нове приватне секторске шеме које су развијене да побољшају конзистентност, тачност и квалитет финансијског извештавања у пословном сектору. *То је у међувремену урађено и постало обавезујуће.*

Савремени пројектанти софтверских решења предлажу проширење међународног стандарда XBRL, означавајући га новим акронимом XARL⁺⁺, односно *проширеним поузданим извештајним језиком* осмишљеним да *адресира констатације* о информатичкој поузданости финансијских извештаја на интернету. *Архитектура функционисања ревизије у реалном времену ствара могућност дизајнирања у адекватним информатичким технологијама и организацијској архитектури која жели да омогући, конзистентну форму за генерисање и адаптирање рада по стандарду XBRL.*

Ревизија у реалном времену је до сада подржана са јаким теоретским компонентама које претпостављају њихову лаку концептуализацију у једној епистемолошкој⁺⁺⁺ перспективи. Напори који су развијени у садашњој најновијој пословној пракси ревизорских система у реалном времену су још увек изоловани примери и још не заузимају право место у жељеним резултатима, а разлог се вероватно крије у њиховој углавном недовољној практичној компоненти.

У свету је приступ ревизији у реалном времену разматран углавном у сагласности са две перспективе које су практично једнаке у својим главним аспектима, али са суштинским разликама у значењу начина постигнутих циљева:

- *ревизија у реалном времену која се уклапа у постојеће ревизорске модуле пословних организација,*
- *ревизија у реалном времену уз помоћ софтверског посредника.*

⁺) SoX - Sarbanes-Oxley Act.-SOx - Sarbanes-Oxley Act, закон из јануара 2002, потписан 30. јула 2002. Овај закон, односно акт је назван овако после конгресног коспонзорства између демократског сенатора Paul Sarbanes и републиканског конгресмена Michael Oxley. Овим законом државне компаније преуређују рачуноводство и акт о заштити инвеститора. SoX акт је представио високу и значајну законску промену за финансијску праксу и удружено корпоративно управљање. Њиме су уведена нова строга правила у државне циљеве, пре свега “заштиту инвеститора кроз побољшање тачности и поузданости компанијског обелодањивања сходно законима о хартијама од вредности”. Како су хартије од вредности јако строга тема у самом акту, многе организације повезују њихово коришћење са са стандардом ISO 17799 и порталом, користећи стандард ISO 17799 за управљање ризиком адекватну заштиту информација.

⁺⁺) XARL- eXtensible Assurance Reporting Language - проширени поуздан извештајни језик

⁺⁺⁺) епистемологија – теорија о сазнању, наука о аксиомира

Све ово указује на то да ревизији у реалном времену морамо благовремено поклонити пажњу како бисмо благовремено оспособили наш кадар.

Како до примене стандарда XBRL у Србији

Да би се развио и имплементирао XBRL стандард, биће потребно да се промовише и управља са XBRL RS⁺⁺⁺⁺. Реално је очекивати да репозиторијум XBRL RS иницијално изводи и одржава Савез рачуновођа и ревизора Србије (СРРС). XBRL RS би требало да постане *једини ентитет* који би наставио да се увећава и одржава нашу домицилну таксономију. Пратећи светску праксу, за примену стандарда XBRL је потребно да се формира тим компетентних стручњака, састављен од рачуновођа и информатичара XML оријентације, који би радили на успостављању локализације XBRL стандарда и формирању националне таксономије у свему усаглашене са светским стандардима.

Једна од најважнијих одлука везана за XBRL иницијативу је да ли користити интерне ресурсе или да се то ради у *оутсоурце* режиму рада, посебно за процесе означавања. Ако компанија жели да одабере такав приступ, требало би прво да процени да ли постоје неопходни ресурси и експерти неопходни за имплементацију XBRL програма. Компанија би требало да донесе одлуку да комплетира интерни тим за финансијско извештавање са екстерним експертима везаним за XBRL. Реалан рад за учешће у програму XBRL-а који организује америчка комисија за берзе и хартије од вредности – SEC за подношење XBRL извештаја је обука за иницијално подешавање означавања финансијских извештаја. Компаније су нашле да та фаза може захтевати од 40 до 80 сати рада, тако да је могуће да пословање манипулише својим XBRL програмима у свом власништву.

1. Будите “добро обавештени“

Главни финансијски регулатори широм света су фокусирани на четири корисна слова **X-B-R-L**

, која симболизују eXtensible Business Reporting Language. XBRL је један нови стандард који се појавио за извештавање пословних информација и прилагођен је за “стварање динамичног прекрета” у процесу финансијског извештавања. Поборници овог начина рада, као што је амерички SEC,^{*} имају јасну визију за будући развој XBRL-а.

Поузданост XBRL представља ревизорско мишљење о томе, да ли су финансијски обрачуни или други пословни извештаји објављени у XBRL формату, релевантни, тачни, комплетни и поштено презентовани. Један XBRL извештај је један електронски фајл и назван је на пример XBRL терминологија. IFAC и друге рачуноводствене организације су дискутовале на ову тему да би одлучиле о општем приступу везано за XBRL као ревизорском стандарду. Ревизор може да добије уверење о једном финансијском XBRL обрачуну, један XBRL пословни извештај и један XBRL извештај у реалном времену (real time reporting) који се реферише као континуирано извештавање. У краткорочном фокусу је један финансијски XBRL обрачун и законски извештаји, док будући фокус очекује да буде више извештаван у реалном времену¹.

1.0. Процес дигиталног извештавања

Један XBRL извештај је део дигиталног ланца снабдевања извештавања. Ревизор се може управо фокусирати само на поузданост извештавања. Боље је фокусирати се на цео ланац снабдевања извештајима, укључујући комуникацију преко мреже извештавања. Ревизор би требало да провери да ли извештај који ће да буде послат (и примљен) је комплетан и да ли је формиран на време.

У процени процеса XBRL извештавања ревизор може да користи референтни модел у коме се одражава снабдевање целог дигиталног ланца снабдевања извештавањем, уз асистенцију експерата и коришћење софтверских алата у специфичним областима. Познати пример референтног модела је OSI² модел. Коришћење обухватнијег и детаљнијег референтног модела од стране ревизора, у блиској будућности ће изгледати као сасвим логичан процес рада.

++++) Светски комитет за стандарде је већ прописао двосложну скраћеницу RS (Република Србија) која ће се користити за Србију

*) Извор: http://www.merrillcorp.com/cps/rde/xbrl/merrillcorp/TCS_XBRLTopTen.pdf

1) Извор wikipedia, XBRL assurance

2) OSI - Open Systems Interconnection Reference Model

1.1. Модел

XBRL је поуздани садржалац концепта који обухвата вишеструке типове XBRL извештаја, ревизије, ревизијских извештаја и односних циљева. Да би ревизор могао да поклати потпуно уверење XBRL извештајима, мора да буде потпуно разјашњено неколико аспеката директно везаних за XBRL извештавање. При том разликујемо:

- идентификацију објекта ревизије,
- циљеве XBRL ревизије, стандарде XBRL ревизије и ревизијски приступ који је подесан за објекте XBRL ревизије,
- садржај извештаја ревизије, у коме текст укључује мишљење ревизора,
- како задржати (нераскидиви) линк између (електронског) објекта ревизије и ревизијског извештаја са коришћењем ревизорског (електронског) потписа.

Са поузданим XBRL извештајем ревизор би требало да прави разлику између примарног и секундарног објекта ревизије:

- XBRL таксономију у три различита случаја:
 - извештавање на основу стандардне таксономије
 - извештавање на основу корисничке таксономије,
 - извештавање на основу комбинације оба начина, стандардне таксономије и проширене корисничке таксономије,
- презентацију или представљање meta-data³ података може се јавити у различитој форми као што су: stylesheet (XSLT)⁺, извршни програм XBRL, направљене XBRL базе података или подесан софтвер

Термин *стандардна таксономија* овде је коришћен у контексту јасног “власништва”. Стандардна таксономија је власништво једног надлежног тела које је одговорно за квалитет који је одржаван од стране власника, односно тог тела. Очигледно је да су власници такве таксономије владе, регулатори и стандардни постављачи правила. Власништво може бити повезано са креира-

њем, одржавањем, објављивањем и/или сертификавањем таксономије. Са друге стране, корисничка таксономија није у власништву ниједног надлежног тела.

Основна таксономија и проширена таксономија се позивају на XBRL механизам у коме се једно проширење таксономије позива на увод у основну таксономију, да би проширили расположивост извештајног концепта и/или њихових релација.

1.2. Да ли су се финансијски скандали могли избећи?

Постоје различити приступи овој проблемаци. Beth Bacheldoor, у свом чланку од августа 2004. године, у часопису Information Week, износи “да може доћи до “поправке” у оквиру SEC-а формирањем посебних “службеника за надзор” који би превентивно деловали и “држали корак” са повећаним обимом корупције у пословању”. Beth Bacheldoor чак износи процену да се *Enron* не би догодио да се извештавало применом најновијег стандарда XBRL, јер би финансијски подаци, приход, готовински ток и профит могли да буду перманентно упоређивани са другим индустријским стандардима.

Без примене стандардних ознака појединих финансијских позиција у оквиру компанијских извештаја, апсолутно не постоји начин да се од SEC-а захтева приказивање и обелодањивање бројних поднесака које јој достављају компаније. Алати развијени упоредо са XBRL стандардом омогућавају боље и лакше поређење добијених информација. На тај начин се очекује да се благовремено отклони већи део општих шема превара које обухватају⁺⁺:

- превремено прихватање прихода,
- превисоке резерве које се односе на доходак,
- неподесну капитализацију трошкова,
- промена процене “да се начини количина”,
- неадекватно “управљање дохотком”.

Enron-ова зарада, која је *претпостављала* праћење по GAAP-у је фабриковала зараду кроз једну разрађену Понзи шему⁺⁺⁺ и рачуноводствену превару коју SEC није могао, па чак није ни по-

3) Meta-data - Подаци у вези са подацима. У обради података meta-data је дефиниција података која обезбеђује информације у вези са или документацијом о другим подацима управљаним унутар једне апликације или окружења. На пример, мета-подаци морају документовати податке о елементима података или атрибутима, (име, величину, тип податка, итд) и податке о слогу или структури података (дужина, поља, колоне итд) и податке о подацима (где су они лоцирани, како су удружени, право својине над њима, итд). Мета подаци могу укључити у себе описне информације о контексту, квалитету и условима или карактеристикама података

+) XSLT - Extensible Stylesheet Language Transformations, стандард за трансформацију XML докумената у други XML докуменат или други формат, То је замишљено као део XSL (Extensible Stylesheet Language) али је заснован да има ширу примену. Извор речник foldoc.

++) Извор: Securities and Exchange Commission – SEC; Америчка комисија за хартије од вредности

+++) Ponzi schemes представљају тип илегалне пирамидалне шеме назване по Charles Ponzi, који је преварио хиљаде резидената из Нове Енглеске (енг. New England) инвестирајући у шпекулације и превару са поштанским маркама 1920 године.

кушао да детектује. Ни један ни други, ни SEC-ов ни GAAP-ов рад за начин подношења извештаја не обезбеђује дисциплину да би се “истерало” неки будући Enron и потребна дисциплина приватног сектора на тржишту капитала. У свом раду Тимотху МцНамар препоручује да SEC проучи додатну метрику која није у оквиру GAAP перформанси и да је дефинише као SEC GAAP-ов извештајни захтев. *Ову препоруку је у међувремену одобрио* Амерички институт за предузећа⁺⁺⁺ и *Brookings Institute*. Потреба за транспарентношћу је у складу и са анкетом коју је спровела америчка ТВ станица CNN / USA Today 02.07.2002. године. Анкета показује да 77% јавности верује да је похлепност чланова CEO* појединих компанија и корупција узроковала претходно Америчко финансијско “растапање”. Извршени преглед од стране Main Street инвеститора указује на то да су нашли да отприлике месечно 71% инвеститора говори да су рачуноводствене преваре осигурале. То је реални трошак SEC-овог неуспеха у *Enron*-у и није мали део утицаја на константну покривеност новим пословним програмом на кабловској телевизији, 24 часа дневно, седам дана недељно. Слободан капитал не може подесније да делује без транспарентности и поверења у информације које има.

1.3. Ревизорски циљеви и приступ

Следећи главни специфични извештајни кораци XBRL-а служе за један ревизорски приступ. Ревизор проверава да ли је:

- коришћена права стандардна база таксономије,
- корисничка (проширена) таксономија комплетна, коректна и тачна,
- извор података коришћен за извештавање поуздан,
- тачно, комплетно и коректно мапирање (означавање - енг. таггинг) извора података за елементе таксономије,
- наведени посматрани XBRL извештај технички коректан и проверен са таксономијом,
- слање XBRL извештаја комплетно, тачно и благовремено.

Разлика између основне (базне) таксономије и корисничке (проширене) таксономије је важна за приступ ревизора свом раду. Стандардна таксономија је нормално креирана и публикована од

стране владе или регулатора и у њиховом је непосредном власништву. Одговорност је владе или регулатора да креирају и одржавају таксономију да она буде коректна. Из тих разлога, квалитет стандардне, основне таксономије је *фиксни* улаз за ревизора. Ревизор би управо требало само да провери, уз помоћ софтверских алата, да је коришћена права, односно основна таксономија. Са корисничком (проширеном) таксономијом која је секундарни објекат ревизије ситуација је другојачија. У том случају, ревизор би требало да извршава много детаљнију ревизију и проверава усаглашеност секундарне таксономије са донетим регулацијама – законодавством и да ли је секундарна таксономија тачна и комплетна. Значајна неслагања са увереношћу заснованом на папиру је концепт материјалне нетачности. Материјална нетачност се тиче уверености мишљења ревизије о финансијском обрачуна или попуњавању као целине. Један XBRL извештај садржи колекцију индивидуалних пословних чињеница које се могу идентификовати. Чињенице су изграђени блокови XBRL извештаја. Материјална нетачност у XBRL извештају се тиче индивидуалних пословних чињеница које се могу идентификовати.

2. Ревизорски извештај

Данас је у свету најопштији извештај екстерних ревизора извештај о финансијском обрачуна са пратећим нотама. XBRL осигурава покривање различитих ревизорских извештаја у примарним и секундарним предметима ревизије. Очекивати да ревизор формира једно мишљење о свом фер погледу на XBRL није очевидно. Сваки XBRL извештај (предмет) садржи малу презентацију meta-data података. Више презентација meta-data података је потребно да представи XBRL извештај на што читљивији начин за људе.

Из тих разлога, ревизор бира један приступ помоћу којег ће текући ревизорски предмет (извештај заснован на папиру) да буде разматран у два ревизорска предмета, сваки са својим властитим ревизорским извештајем и мишљењем. Примарни ревизорски предмет је случај који садржи све пословне чињенице. Секундарни ревизорски предмет садржи презентацију или представљање meta-data података.

Подела на примарни и секундарни предмет ревизије са различитим ревизорским извештајима и мишљењем је потребно да би се спречила

+++ American Enterprise Institute – Амерички институт за предузећа

* CEO – Chief Executive Officer (Извршни директори предузећа – менаџмент предузећа)

било каква конфузија око осигурања ревизорске допуне за случај XBRL финансијског извештавања или било ког другог XBRL извештаја без презентације у читљивој форми за људе. Један од приступа за то је да се обезбеди различито ревизорско мишљење на примарни и #####секундарни предмет ревизије и да се комбинује стварање јасног XBRL извештаја, обезбеђујући сасвим фер поглед.

2.0. Електронски потпис

Веома је важан аспект покривања нераскидивог повезивања извештаја ревизије и потписа ревизора на примарни или секундарни предмет ревизије. Обе ствари, примарни и секундарни предмет ревизије су електронски фајлови који могу да буду промењени без остављања директног трага. Све то указује да ревизор мора користити технику сличну енкрипцији и електронском потпису, да би осигурао да његово мишљење актуелно долази од њега лично и да је перманентно повезано са прегледаним XBRL извештајем, који је предмет ревизије, без било које неауторизоване промене.

2.1. Други аспекти

XBRL стандард има способност да дефинише пословна правила. Пословна правила могу да се нађу у различитим местима у XBRL таксономији, која су у типу података или повезаној бази података. Апликација са тим пословним правилима доприноси поузданости XBRL извештаја. Пословна правила се могу користити за различите облике извештавања од стране компаније, аутора таксономије или ревизора.

2.2. Преглед и структура таксономије¹

US-GAAP-INS Таксономија садржи преко 1600 јединствених, индивидуалних идентификованих делова информација које се односе на финансијско извештавање. Највећи део од тих 1600 идентификованих делова су садржани у уп-стрем таксономији и они су “увезени” или “укључени” у US-GAAP-INS Таксономију. XML шеме поља као суштина US-GAAP-INS Таксономије обезбеђују веродостојни листинг елемената у таксономији. Уланчане, односно линковане базе US-GAAP-INS таксономија обезбеђују и друге

информације које су неопходне да интерпретирају елементе таксономије (на пример; Лабеле и референтне линковане базе) или места о датим елементима таксономије у контексту других елемената таксономије (на пример; калкулације и презентације линкованих база). Примена метафора помаже у разумевању таксономије. US-GAAP-INS Таксономија је организована коришћењем метафора финансијског обрачуна. Ова организација је коришћена зато што је разумеју многе рачуновође које је користе за организовање својих ревизорских радних папира, да би ставили примедбе, односно “ноте” на финансијске обрачуне, као и у другим варијантама коришћења. Ова метафора је такође фамилијарна за кориснике финансијског обрачуна. Ипак, ту метафору и организацију нешто ограничава у разумевању снаге иза једне XBRL таксономије.

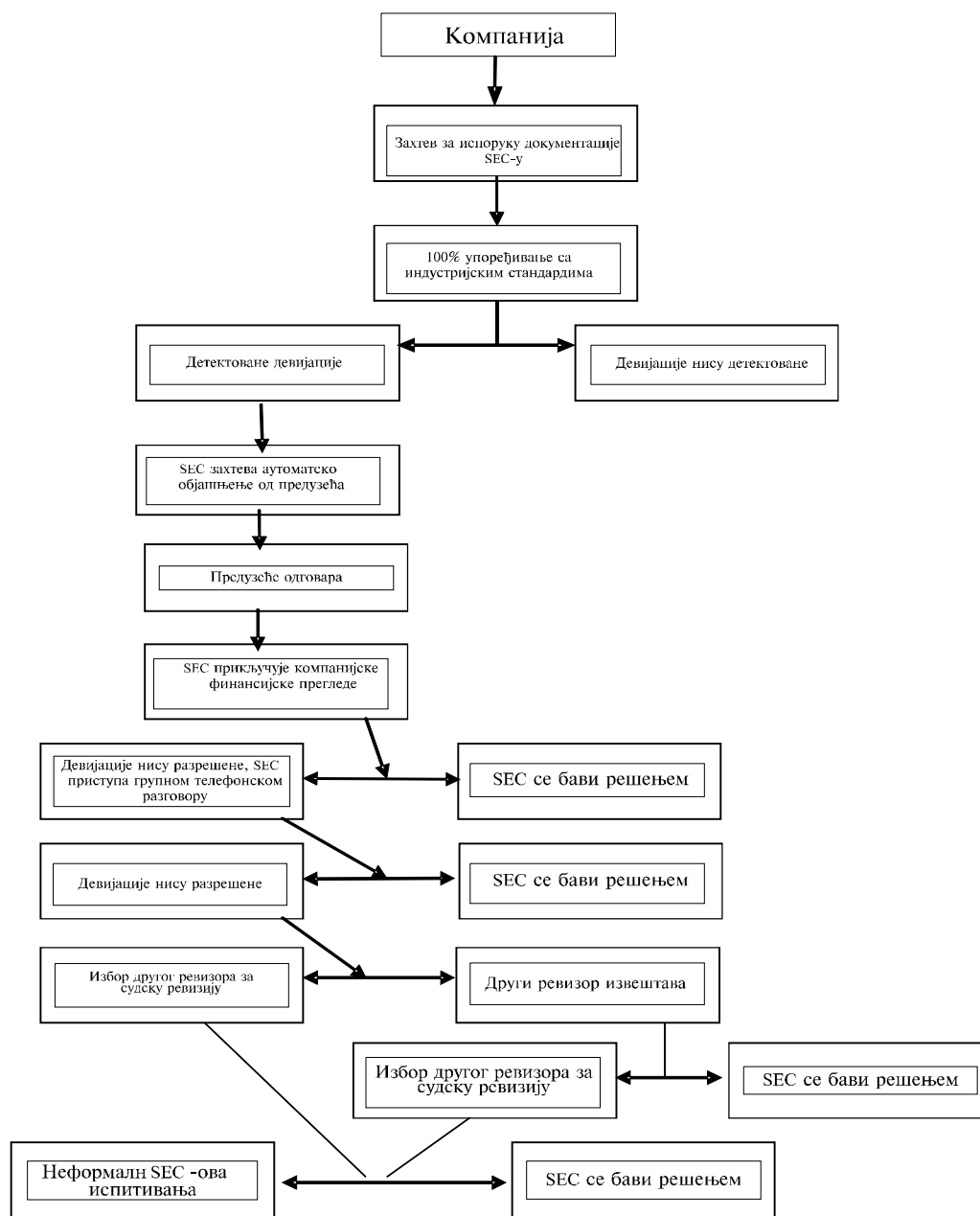
Таксономија има вишеструке “димензије”. Релацијски однос може да буде одређен у условима дефиниција, калкулација, веза – линкова ка лабелама у једном или више језика, линкова ка једној или више референца, итд. У пракси, метафора користи одређивање само једне такве релацијске везе. US-GAAP-INS Таксономија је подељена логички на секције које кореспондирају са типичним компонентама УС GAAP финансијског обрачуна. Иако то није сасвим тачан концепт “секција” у таксономији, његова сврха је да се групишу слични концепти заједно и да омогуће навигацију унутар таксономије. Ова таксономија обезбеђује референце ка FASB-у и другим релевантним стандардима. У посебним табелама се приказују примери референтних елемената који су коришћени у овој таксономији коришћењем “FASB² 142 параграфа 23”. Сматра се да текући GAAP стандард и садашњи SEC-ов извештајни систем не омогућава Америци у 21. веку потребу за информацијама *достojним поверења* за транспарентно тржиште капитала. Срећом, приватни сектор је радио на том плану са циљем да коригује и превазиђе тај проблем. Прилагођавање SEC-а новој XBRL технологији поверење иде на дуг пут према стварању GAAP извештавања које је конзистентно и корисно. На слици 1 је приказан ток контрола у оквиру SEC-а.

Дијаграм тока ове технологије рада на Слици 1 приказује текуће подношење финансијских извештаја SEC-у и процесе система проверавања и утврђивање поверења. Потребно је да се обезбеде поверљиви извештаји за SEC, за све периоде из-

1) XBRL-US Domain Working Group, US GAAP Insurance Taxonomy, Release Date: 2004-08-15, Release Type: Acknowledged, Public Working Draft (us gaap 2004 u folder 2005 xbrl)

2) FASB - Financial Accounting Standards Board

Слика 1 Пример контролних корака у оквиру SEC-а

Извор: The SEC needs reporting processes for the Information Age. New Technology Can Help Avoid A Second Enron BY R.T. MCNAMAR Cato Institute

вештавања, а у процесима подношења финансијских извештаја 10(k) и 10(q)³ морају да буду укључени одређени процеси проверавања. То подразумева одређену прераду досадашње технологије рада. Нов начин рада омогућава комисији SEC-а да *електронски проверава* све што јој је поднето и да детерминише који су извештаји конзистентни са стандардима делатности а који појединачни компанијски поднесци (извештаји) за-

хтевају додатна објашњења, пре него што SEC може да стави свој потпис на њих. Сам процес је сличан објављивању на компанијском web-сајту, изузев тога што стандард XBRL ствара податке који су расположиви за компјутерске анализе и било коју даљу обраду, чим су објављени на web-у. Врло је битно да подаци неће имати потребу да буду поново *ручно уношени* у одговарајући *spreadsheet* формат.

3) 10(k) – годишњи извештај, 10(q) – квартални извештај

Табела 1: Примери могуће предности примене XBRL стандарда

-	web-	XBRL-
-	web- 30% 50% .XML	.XBRL
-	" "	.XBRL
-	XBRL	-
-	XBRL- (.e-mail) " "	-
-	XBRL	-
-	XBRL	-
-	XBRL	-
-	.XBRL " "	-
-	XML .XBRL - XML-	-
-	(cf. analysts).XBRL	-
-	.XBRL	XBRL-
-	XBRL " + "	-
-		XBRL-

Сматра се да је компанија *Enron* подносила све своје финансијске извештаје по стандарду XBRL, *Enron*-ови извештаји о приходу, готовинском току пословања и профиту би могли да буду

упоређивани према стандардима његових делатности. Било би благовремено уочено да је *Enron*-ова стопа повећања и стопа повећања његовог тобожњег готовинског тока из пословања

+) idiosyncratic – идиосинкразијски, начин изражавања, Речних страних термина, М.Вујаклија, „Просвета“ 2004.

знатно изнад тадашњих индустријских норми тако да би ти подаци били означени за један детаљан преглед од стране стручног особља SEC-а. Одељења за финансије SEC-а би требало да покаже предности новог начина рада за особље SEC-а у односу на могућу појаву новог *Enron-a*.

2.3. Имплементација XBRL-а

Већ сада, досадашња светска пракса је развила различите облике могуће примене технологије пословног извештавања коришћењем стандарда XBRL. У Табели 1 су приказани неки основни примери примене таквог типа извештавања уз назнаку могућих очекиваних ефеката које таква примена доноси. Истовремено, поред очекиваних предности, пре свега у ефикасности и тачности новог начина рада, још увек постоји велики број отворених питања и дилема.

Многи менаџери се питају колико брзо ће међународни стандард XBRL постати реалност. Са друге стране, неке компаније у свету већ увелико нуде своје XBRL извештаје. Те компаније су се брзо прилагодили новом начину рада. У групу компанија које су почеле да примењују XBRL извештавање тренутно су укључени велики пословни системи попут: *Morgan Stanley*, *Reuters*, *Microsoft* и *Daimler Chrysler*.

Ове компаније дају тон за шире распрострањење тржишта које прихвата XBRL. Масовна примена XBRL-а ће наступити када софтверски алати и надлежности извештајне таксономије буду постале у потпуности расположиве за све пословне области и много приступачније за коришћење. Експоненцијалан и супериоран приступ подацима уз могућност коришћења читавог спектра понуђених анализа које су омогућене захваљујући информацијама у XBRL формату, ће извршити додатни повећани притисак на компаније да користе XBRL као формат за њихово корпорацијско извештавање. При томе можемо уочити две битне карактеристике код XBRL примене:

- **Раширеност.** XBRL аутоматизује и амортизује потрошено време, ручни рад, склоност ка грешкама у постављеним задацима, обезбеђујући транслацију корпорацијских информација из било којег формата у било који други формат који корисник пожели да користи за употребу.
- **Способност: XBRL ствара информације без ограничења,** независно од времена и места настанка, стварајући предуслов да де-

оничари – акционари било где у свету остваре приступ компанијским информацијама. Једини услов који се поставља за такав рад је потреба за једном интернет конекцијом.

Пропаганда и рекламирање коришћења XBRL извештаја је већ почела од појединих пословних група унутар пословних ланаца набавке. То се пре свега односи на пословне субјекте као што су:

- компаније које су **тржишни лидери** и које желе да њихови деоничари имају максималну комуникациону предност за анализу и процену пословања, користећи погодности и могућности XBRL-а;
- **кредитори** који траже да **добу финансијске извештаје коришћењем формата XBRL**, како би у својим обрадама, остварили већу ефикасност у раду;
- **влдаде** које желе да коришћењем XBRL-а, њене институције добију одређену корист за своје управне и контролне процесе;
- **ситније и мање познате компаније**, траже да посредством XBRL-а остваре и добију већу тржишну пажњу. Мотивација малих компанија за појављивање у XBRL технологији је двострука: Оне желе да привуку капитал инвеститора и добијају одређене износе из већ постављених и одобрених фондова финансијских организација које, до сада, нису могли да користе, јер **финансијске институције нису хтеле ни могле да ангажују новац и ресурсе** за праћење малих компанија због превеликог утрошка времена за тај посао;
- **XBRL** је омогућио брзо и континуирано повећање броја **индивидуалних инвеститора** у трговачке пласмане, што је довело до поплаве индивидуалних инвеститора на тржишту, пре свега оних, који су посматрали већи број акционарских информација: сви они су при том најчешће гледали и користили информације које су лакше за приступ и анализу, а то су информације у XBRL формату.

Реномирана софтверска кућа SAP⁺⁺ је остварила светску иницијативу и прихватила израду спецификација по XBRL стандарду да би обезбедила изградњу финансијског извештавања и остварила сарадњу са својим корисницима. Априла 2000 године SAP је постао део међународне иницијативе за примену XBRL технологије и укључује тај стандард у SAP стратешки менаџ-

++) информација са сајта http://www.sap.com/press/04_2000/04_02.htm

мент предузећа. Тиме је SAP омогућио да се у оквиру SAP-ових софтверских решења врши размена финансијских обрачуна путем интернета унутар организација, деоничара, инвеститора, пословних партнера, агрегатора података, професионалних овлашћених рачуновођа и ревизора, као и других јавних ауторитета из области рачуноводства. У суштини, поступак имплементације XBRL стандарда омогућава смањење позиције у којој је највећи утрошак живог рада. У садашњем тренутку, без примене XBRL-а, највише времена се потроши на поступке припреме, а много мање на саму анализу, која је кључна за доношење пословних одлука код свих заинтересованих страна, као што је приказано у табели у наставку:

--	--

Применом стандарда XBRL време припреме се драстично смањује, а самим тим се минимизује трошак припреме, што омогућава да се више напора и времена троши на суштинске анализе.

--	--

На пример, фрагмент обрачуна дохотка може приказати продају за дату компанију за 2000 годину \$35.805 и \$32.465 за 1999 годину. XML документ ће то приказати на следећи начин:

```
- <ae>
- <income>
- <rev name="Sales" noteRef="3 4" iasRef="1.75a">
  <amount period="2000">35805</amount>
  <amount period="1999">32465</amount>
</rev>
</income>
```

Сингапурски ICPAS предочава: “Да би оснажили инвестицију у електронско финансијско извештавање и смањили трошак пословања, електронски финансијски извештаји треба да буду коришћени у таквим варијантама подешавања, да омогуће web-засноване финансијске или пореске извештаје, извештаје за потребе SGX⁺⁺⁺ или MAS⁺⁺⁺⁺”. Информације треба да су излаз из рачуноводственог система и других система таквим као што су на пример FRX^{*} финансијски извештај-

ни софтвер и тада се конвертују у XML/XBRL. Архивирање по XBRL стандарду се тада трансмитује различитим потрошачима тих информација.

2.4. Ризик од могућих грешака¹

Као и у свим досадашњим иновацијама, нова технологија, па и примена међународног стандарда XBRL, доноси нове изазове, а самим тим и нове ризике. Рачуноводствене организације су пред себе поставиле оправдано питање, колико је велики пословни ризик уколико се у пословним одлукама користе извештаји припремљени применом XBRL-а. Анализа показује да се ризик од могућих грешака фокусира на тачност мапирања ознака билансних позиција и начина коришћења на адекватан начин припадајуће таксономије. У пракси, тачност мапирања и планирања рада са књиговодственим рачунима, односно контима, требало би да буде обезбеђена на један строго контролисани начин, а један од основних услова је да се у поступак мапирања узимају само подаци прецизно намењени тој сврси. Рачуноводствени аналитичари процењују да ризик због могућих грешака унутар самих података који се узимају у поступак рада посредством стандарда XBRL-а није различит, а ни већи, од било које друге ситуације везане за коришћење рачуноводствених података за формирање класичних финансијских извештаја. Када се финансијски подаци обезбеђују у реалном времену, ризик од грешке у финансијским обрачунима може постати већи, посебно на месту на коме се врши избор мапирања података, односно начина израде појединих ознака билансних позиција и на том месту *спроведених одговарајућих контрола*, пре било које промене података.

“Технологија је само део решења. Она је комбинација обе ствари, људи и технологије..... тако ће се десити чаролија“

John Mertul, President Tomoye

3. Дешавања у нашем пословном окружењу

У Београду је 18.01.2008 године, у хотелу *Hyatt Regency* Београд, у организацији Агенције за привредне регистре Републике Србије (АПР) одржана Трећа европска конференција посвећена

+++) SGX - Singapore Exchange – Сингапурска берза

++++) MAS – Monetary Authority of Singapore

*) FRX - Financial Reporting tool - алат, представља Microsoft FRx аутоматизоване финансијске извештаје и анализе

1) Коришћени материјал из чланка AUDIT & CONTROL IMPLICATIONS OF XBRL, The Canadian Institute of Chartered Accountants, Information Technology Advisory Committee, Toronto, 2002

примени стандарда XBRL у оквиру агенција за привредне регистре које постоје у европским земљама. Конференцији је присуствовало преко 60 представника агенција за привредне регистре и други гости из 18 земаља: Велике Британије, Италије, Шведске, Швајцарске, Естоније, Летоније, Литве, Хрватске, Луксембурга, Грчке, Македоније, Ирске, Данске, Холандије, Лихтенштајна и Србије. Као специјални гост и уводни говорник, конференцији је присуствовала госпођа Liv. A. Watson, потпредседница глобалне стратегије EDGAR Online Inc. из Сједињених Америчких Држава, члан међународног Комитета за надзор XBRL-а и председница међународне радне групе за развој правног система XBRL-а, члан борда института за управљање у рачуноводству и председница Америчког одбора за прихватање XBRL-а. Госпођа Liv A. Watson је у свом уводном излагању темом “Са XBRL-ом око света!” (енг. Around the World with XBRL!) указала на то да примена овог стандарда практично нема алтернативу јер омогућава ефикасан ланац снабдевања свим потребним финансијским информацијама, чиме се омогућавају брзо распрострањавање и размена различитих типова финансијских извештаја и информација у свим областима пословног деловања, независно од времена и локације пошиљаоца и примаоца.

Закључак

Изузетно је тешко дефинисати одговарајући закључак у једној области која је толико важна, мултидисциплинарна, а истовремено динамична у развоју и свеобухватна по примени. Практично је сваки изнети детаљ тема за себе, која се у пракси може и мора много детаљније разрађивати. Истовремено, почетак рада на припреми ове технологије не би требало да се одлаже, јер овакав технолошки поступак са једне стране омогућава компанијама које припремају прелазак на такав начин рада евидентну компаративну конкурентну предност на тржишту, а са друге стране непримењивање ове технологије може укупну нашу привреду довести у стање немогућности савременог комуницирања са светом. Данас у свету постоји више начина корпорацијског обелодањивања којим се тржиште осигурава како се примери Epron-а или WorldCom-а не би поновили у будућности. Текући систем обелодањивања оставља утисак да се у једном садашњем рачуноводственом оквиру недовољно прикладно и недовољно брзо повећава испуњавање инвеститорских захтева за релевантним информацијама, специјално информацијама које се односе на неопипљиве изворе вредности који су критични за

доношење пословних одлука. Међутим, одговор на ово није да се пропише начин на који ће се ценити и процењивати финансијски обрачуни који су понуђени инвеститору. Многи стручњаци сматрају да садашњи финансијски обрачун не може да обезбеди све захтеване инвеститорске информације да би могли да формирају квалитетне пословне одлуке. Са друге стране, сви се слажу да садашњи финансијски обрачун има велику вредност када се у њему износе цифре о којима се извештава са великом дозом потребног поверења. Акционари и потенцијални инвеститори треба да буду способни да се апсолутно поуздају на обелодањене обрачунае као на валидне извештаје добијене од менаџерских структура које управљају ресурсима повереним од стране акционара. Биланс стања и биланс успеха требало би да извештавају о свим финансијским условима у погодним подацима и њиховим променама током периода у сагласности са правилима којима неће манипулисати менаџери, да се покрију и/или сакрију грешке менаџмента и доведу у заблуду акционари и други корисници финансијских обрачуна. У излагању су приказани сумаран развој и примена међународног стандарда за пословно извештавање. У оквиру излагања дефинисане су таксономије везане за сам стандард, као и анализа бенефита и могућих ризика примене самог стандарда. У том смислу је указано на будућу обавезност примене стандарда XBRL као и потребу локализације и одржавања дела националних таксономија. Примена стандарда XBRL захтева припрему и прилагођавање рада рачуновођа, екстерних и интерних ревизора у окружењу самог стандарда, посебно стављајући пред ревизоре изазов потребе да се обезбеди примена процеса ревизије у реалном времену. XBRL обезбеђује технологију и стандардну платформу која омогућава да се увид у пословање на врло ефикасан начин учини доступан међународном тржишту капитала, а самим тим учини доступним свим учесницима на светском тржишту. На први поглед делује да тренутно не постоје прецизна правила и стандард којима се одређује шта је тачно дозвољено а шта би требало да буде дозвољено када се припрема и презентује један годишњи финансијски извештај на web-у. Истовремено, светска законска регулатива тежи да извештавању на web-сајту да законску форму. Декларисали смо се да желимо као држава да што пре приступимо међународном тржишту и нашу привреду максимално осавременимо. Желимо да отворено и савремено комуницирамо са светом. Уз такве намере можда је сувишно поново поставити питање *зашто је потребно убрзано радити на примени стандарда XBRL-а*. Одговор је крајње једноставан и пре свега везан за прагматич-

ност саме примене новог стандарда. XBRL обезбеђује технологију и стандардну платформу која омогућава да се увид у пословање на врло ефикасан начин учини доступан међународном тржишту капитала, а самим тим учини доступним свим актерима на светском тржишту. У закључку такође морамо указати на позитивне кораке направљене на том плану у нашем окружењу јер је Савез рачуновођа и ревизора Србије сагледао потребе на том плану и предузео одређене кораке, стварајући прве контакте са XBRL конзорцијумом, у циљу успостављања наше савремене таксономије везане за пословно извештавање.

Литература

1. Mike Willis, XBRL: an internet Tool for Reporting Benefits for Preparers and Consumers, Founding Chairman, XBRL International, Partner, Pricewaterhouse Coopers, The International Consortium on Governmental Financial Management Public Fund Digest Volume II, No. 2, 2002
2. др Станислав Р. Полић, “Поставка електронског пословања и извештавања на интернету посредством стандарда XBRL”, часопис Рачуноводство, новембар 2003, СРРС
3. др Станислав Р. Полић, “Глобални развој информационох технологија захтева усаглашавање стандарда ЈРС 33 (ЈРС 33 и XBRL)”, Зборник са Симпозијума “Финансијско извештавање у складу са Законом о рачуноводству и ревизији од 01.01.2004 (1-4 октобра 2003 Златибор)”, СРРС
4. XBRL - 7th xbrl international conference in Amsterdam highlights and working group updates, May 19 – 23, 2003.
5. Са сајта, XBRL general ledger, executive summary and strategic overview, 2003
6. XBRL - understanding the XML standard for business reporting and finance, Software AG, 2002.
7. Robert Pinsker, XBRL Awareness in Auditing: a Sleeping Giant? Old Dominion University, Norfolk, Virginia, USA.
8. информације са сајта www.xbrl.org
9. др Станислав Р. Полић, “Корист пословних банака и финансијских институција од коришћења стандарда XBRL”, Финмар Нови Сад, новембар 2003.
10. др Станислав Р. Полић, “Развој светске законске регулативе везано за XBRL”, Ревизор новембар 2003.
11. др Станислав Р. Полић, “Ревизорске контроле и њихове импликације на технологију XBRL-а”, Ревизор, 2004

др Перо
ПЕТРОВИЋ*,
др Александар
ЖИВКОВИЋ**

Елементи управљања ризицима пословања банака

Резиме

Главна карактеристика савременог окружења у коме се одвија управљање ризицима је брз ризик – нови ризици долазе на дневни ред услед промена карактера банака и окружења у коме банке послују, широм света.

Ако је успостављен снажан управљачки оквир, да идентификује, управља, ублажава и контролише ризик, нема разлога за страх – преузимање ризика остаје основна активност банака. Савремена теорија банкарског менаџмента препознаје неколико основних, односно изворних врста ризика. То су ризик солвентности, ризик ликвидности, кредитни, каматни, ценовни и оперативни ризик.

У практичном смислу однос према ризику треба схватити као скуп активности усмерених на:

- идентификацију ризика као скупа аналитичких техника за утврђивање елемената неизвесности, што даје основа за груписање ризика ради процене;
- процену ризика у смислу утврђивања потенцијалног губитка;
- релативизацију односно контролу ризика, као скуп метода за отклањање, смањивање или прихватање ризика, и
- финансирање ризика као низ процедура којим се прихваћени ризици смањују или апсорбују трансферисањем на другог, осигурањем преко хеџинг трансакција, или осигурањем код специјализованих институција.

То омогућава квантификовање утицаја ризика на добит банке, а затим и на сопствена средства банке, која су индикатор солвентности, као глобалне способности подношења ризика пословања. Ризичност је суштинска одлука банкарске активности у тржишним условима привређивања, чему су подређене целокупна пословна стратегија и организација банке. Према томе, указивање на методе и поступке управљања ризицима у банкарским пословима, односно, начин на који се то ради у савременим банкама развијене тржишне привреде, са посебним акцентом на управљање базичним портфолио ризицима (каматни, кредитни, ризик ликвидности), као и потпуну вертикалну повезаност процеса и инструментарија, може бити од великог значаја за наше банке.

Кључне речи: ризик, управљање, кредит, каматна стопа, профит, бонитет, перформансе.

*) проф. др Перо Петровић, научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд

**) проф. др Александар Живковић, Економски факултет, Београд

Увод

У садашњим условима, да би се ризик у банкарском пословању могао прецизно дефинисати, неопходно је познавати суштину ризика у банкарским пословима. По правилу, свака неизвесност, непланирано и изненадно дешавање у појединим пословним активностима банке, представљају ризик. Неоспорно, ризик може имати материјалну и нематеријалну компоненту. Материјална се одражава у делу или целини ствари (средстава), њеној функцији, изгледу и слично, док се ризик нематеријалне природе може исказати као губитак доброг угледа или имиџа. Нематеријални ризици могу утицати и на настанак губитка, али и на статус, који може имати потоње рефлексije и утицај на пословни успех банке. Са финансијског аспекта, ризик се најбоље може разумети у портфолио контексту. Данас се портфолио у банци повезује са продуктивном активом, која се састоји претежно од кредита. Власници овог портфолија садржај овог портфолија сматрају веома важним, посебно наглашавајући две ствари:

- (1) сигурност – ризик;
- (2) вредност портфолија.

Стога је веома важно познавање ризика при одређеној стопи капитализације средстава. Нарочито је важно како ризик ‘улази’ и утиче на процес стварања вредности. За банке и зајмодавце уопште, портфолио неизвесност расте са променама каматних стопа, променама депозита и са способношћу дужника да врате кредите. Наравно, ове непознанице генеришу три базична портфолио ризика са којим се банке суочавају:

- (1) ризик каматне стопе;
- (2) ризик ликвидности, и
- (3) кредитни ризик.

Када банкарски менаџери контролишу ове портфолије ризика и ефикасност пословања својих фирми, они не морају бринути о инсолвентности или евентуалном неуспеху банке (банкротству).

Међутим, у садашњим условима пословања банака треба разликовати ризик од неизвесности. Каже се да је догађај предмет ризика када постоји више него један могући излаз, али су сви могући излази и њихова релативна вероватноћа појединачно позната. Међутим, када се каже, да је догађај предмет неизвесности, сматра се да ниједан од могућих исхода ни њихова релативна вероватноћа нису познати. Неизвесност је јасно недо-

вољна са аспекта доношења одлука. У већини случајева, подручје могућег исхода може бити приближно са пуно смисла и (можда субјективно) могуће или мера релативне вероватноће случаја може бити повезана са сваким могућим исходом.

Постоји низ дефиниција ризика, које са различитих аспеката одређују ризик као што су^{***}:

- 1) вероватноћа губитка или изложеност губитку;
- 2) могућност или шансе за настанак губитка;
- 3) опасност, која може узроковати губитак;
- 4) опасни подухвати или услови, који повећавају вероватноћу учесталости или озбиљност од губитка;
- 5) имовина или личност изложена ризику;
- 6) губитак потенцијалног износа новчане јединице;
- 7) одступања од стварних губитака;
- 8) могућност да стварни губици одступају од очекиваних;
- 9) психолошка неизвесност у односу на губитак.

Са аспекта банке, битно је да се ризик везује за функционално пословање банке односно за функцију банке као новчаног посредника између оних који имају ‘незапослени’ новац и оних којима тај новац треба да би га ‘упослили’. Појаве, које за коначан резултат имају губитак у новчаном изразу, било да су везане за успех обављања појединих послова банке или да су сумарно исказани преко биланса успеха банке, представљају ризике банке. Иначе, управљање ризиком (‘риск манаџмент’) се дефинише као: ‘Дисциплина управљања чији је циљ да заштити средства и профит организације (банке) у циљу смањења потенцијалних губитака пре него што настану, и финансирање преко осигурања и других средстава, потенцијално изложеном катастрофалном губитку таквом, као што га чини ‘виша сила’. У пракси, процес се састоји од неколико логичних фаза: ризик или идентификација изложености ризику; мерење и вредновање идентификованих изложености; контрола ових изложености кроз елиминацију и/или смањење; финансирање остатка изложености, тако да организација (банка) у случају великог губитка, може настати финансирање без озбиљних невоља за своју финансијску стабилност’^{****}.

***) *Risk Management Glossary*, Risk and Insurance Management Society, New York, 1985, стр.66.

****) *Risk Management Glossary*, Risk and Insurance Management Society, New York, 1985, стр.68.

2. Врсте и подручја ризика пословне банке

У банкарском пословању ризици се, уопштено, деле у три групе: (1) портфолио ризици, (2) ризици испоруке, и (3) ризик финансијске ревизије. У сваку од ових група, сврстане су одређене врсте ризика:

(1) Портфолио ризици се деле на две велике групе:

(а) кредитни или ризици неплаћања:

- спекулативни ризик,
- ризик преваре (малверзације),
- страни или интернационални ризик,
- нормални домаћи ризик,
- ризик ванбилансних активности,
- чисти ризик;

(б) ризик каматне стопе

- финансијски ризик,
- ризик улагања,
- тржишни ризик,
- објективни (циљни) ризик,
- претпостављени ризик,
- субјективни ризик,
- ризик леверица и адекватности капитала,
- ризик управљања односима актива/пассива,
- ризик ликвидности,
- ризик ванбилансних активности,
- чисти ризик;

(2) ризици испоруке

- ризик куповне снаге,
- чисти ризик,
- систематичан ризик,
- несистематичан ризик,
- ризик оперативне ефикасности,
- супсидијарни ризик,
- технолошки ризик,
- ризик од преваре (малверзација);

(3) ризик финансијске ревизије

- ризик од преваре (малверзација),
- ризик контроле,
- ризик урођености,

- ризик детекције,
- чисти ризик.

При томе треба имати у виду да идентификације изложености ризицима банкарског пословања обухватају следеће банчине ресурсе⁺:

1. физичке ресурсе тј. фиксну активу свих типова и облика;
2. људске ресурсе тј. запослене и њихову компетенцију да врше одређене им поверене послове;
3. финансијски ресурси тј. капитал, депозите, кредиторе и колатерал;
4. натуралне ресурсе тј. воду, енергију и друге корисне ресурсе;
5. неопипљиве ресурсе тј. телекомуникације, поуздане и поверљиве политике, противпожарне услуге, итд.

Сви наведени ресурси банке, на којима може доћи до штете или губитка, могу се са аспекта изложености ризику, класификовати на три групе:

1) **директна изложеност ризику**, која обухвата: све директне физичке штете ризика, које би могле резултирати у парцијалном или тоталном губитку, који може резултирати до опасности под људском контролом⁺⁺;

2) **индиректна изложеност ризику**, која укључује: догађаје који би могли проузроковати или губитак зарада или повећање трошкове (издатке) еволуиране оперативним пословањем.

3) **изложеност ризику преко одговорности за трећа лица** ова категорија може да се састоји од ненамерних или намерних неправди индивидуалцима или посебним јавним личностима (деликт) као супротстављање криминалним неправдама друштву; такође може укључити уговорну или статутарну одговорност, као и одговорност директора институције.

Укупни ефекат ризика банке одражава се на висину профита банке као пословни ризик банке. Пословни ризик (*business risk*) је варијабилност профита банке који би егзистирао чак и ако би био тотално финансиран деоничарским капиталом. Пословни ризик расте са окружењем у којем банка послује (асортиман производа и услуга, конкуренција, регулација, итд.).

⁺) William T. Thornhill, *Risk Management for Financial Institutions Applying Cost-Effective Controls and Procedures*, Rolling Meadows, Illinois, 1990, стр. 19-20.

⁺⁺) Овде би се могло укључити: ватра, експлозија, транспортни ризици, оштећена или уништена актива, интерни или екстерни криминал; у ову категорију би се, такође, могле укључити и природне опасности као што су: муње и громови, земљотреси, поплаве и олује; у то се такође укључују ризици људских ресурса и корисника услуга укључујући смрт, неспособност или повреде у несрећним случајевима; људски ресурси требало би да буду у вези са акцијама које резултирају као коришћење дроге или алкохола; коначно, ризик људских ресурса и њихових породица или корисника услуга могао би укључити киднаповање, узимање за таоце или повреде од тероризма.

У циљу смањења негативног дејства ефеката на профит банке, поставља се питање, шта треба банка да предузме да се добије битка на подручју финансијских услуга? Одговор на то питање дају следеће активности⁺⁺⁺:

1) **Профитабилност.** Победник ће моћи да оствари разуман (умерен) профит у току сваке фазе пословног циклуса. Продуктивна актива би требало бити финансирана на усклађеној или хеџинг бази.

2) **Ликвидност и репозиционирање средстава.** Победник ће бити у стању да се ослободи средстава, када она више не одговарају књигама или профили ризика институције. Победници неће набављати средства да би их држали до доспећа.

3) **Позитивна маргина.** Победници ће бити у стању да зараде адекватан принос на капитал чак и са нижом каматном маржом. Губитници вероватно имају превише капитала и остварују неодговарајући принос.

4) **Повећана продуктивност.** Победници остварују што ниже нефинансијске трошкове, да развијају нове, јефтиније начине дистрибуције и постижу већу продуктивност. Ниже маргине ће изискивати потребу за нижим трошковима.

5) **Сегментација тржишта.** Победник ће бити у стању да идентификује, организује и управља ефективно дискретним тржишним сегментима. Победници ће гледати да организују дискретне послове и да услужују појединачне сетове потреба корисника услуга.

6) **Комплетне и конкурентне линије производа.** Победник ће бити у стању да оствари супериорност производа у било којем конкурентском тржишном сегменту. Корисник услуга ће ултимативно бирати најбољи производ на тржишту, без обзира на то ко га нуди.

7) **Интегрисана структура послова.** Победник ће бити у стању да организује и ефективно користи субсидијарно пословање као једну интегративну јединицу. Кључ ефективног менаџмента је сазнање у ком послу (делатности) сте присутни.

8) **Реструктурирање компензационе политике.** Победник ће бити у стању да плати људе који остварују успешно резултате. Компензације хијерархијске структуре биће ствар прошлости за победнике.

9) **Тржишно позиционирање.** Победник ће бити у стању да врши селекцију тржишних ниша,

које може дефинисати, насупротив свима који долазе. Ово је посебно важно за мање институције као главне конкуренте који се у њима крећу.

Најмасовнија и најстабилнија средства чине средства пензионих фондова, затим средства осигуравајућих компанија, па тек онда средства пословних банака. Структуру ризичности могућих улагања средстава почев од задовољавајуће сигурности и ликвидности, па до ниског, средњег и високог ризика улагања, показује следећа слика у облику пирамиде ризика улагања.

Слика бр.1 - Структура ризичности финансијске пирамиде

Извор: Чурчић, У., "Банкарски портфолио менаџмент – стратешко управљање билансом и портфолио ризицима банке", Фелтон, Београд, 1995, стр.202.

Као што показује наведена пирамида, у структури ризика финансијске пирамиде разликује се неколико "слојева" ризичности улагања финансијских средстава као што су:

(1) *први "слој"* представља најобимнији део планираних средстава банке и треба да има карактеристике сигурног и ликвидног улагања, које обезбеђује пристојан и стабилан принос на инвестирана односно пласирана средства;

(2) *други "слој"* средстава је по обиму нешто мањи од првог, али још увек значајан по свом учешћу у укупним пласманима и треба да доноси релативно добар приход и да обезбеђује могућност дугорочног раста банке;

(3) *трећи "слој"* је релативно мањи део пласираних средстава, далеко мањи и од првог и од другог слоја, ангажован је и пласиран у шпекула-

⁺⁺⁺) Gorge Vojta, Banking risk, The magazine of Bank Administration, New York, july, 1983..

тивне послове, који могу донети релативно добар приход ако се добро обаве;

(4) *четврти "слој"* се налази на самом врху пирамиде, то је релативно мали део пласираних средстава у високо ризичне послове, који немају неке сигурности за успех, али ако се подухвати успешно окончају, доносе високе профите.

3. Концепти ризика пословне банке

Према многим експертима промене у окружењу или економској средини у којој банке послују су веома динамичне и, често, изненадне. Сматра се да су пет фактора критични у том процесу промена, које обухвата скраћеница TRICK и који значе:

- (1) T = ризик технологије ("technology risk")
- (2) R = ризик прописа ("risk of regulation")
- (3) I = ризик каматне стопе ("interest rate risk")
- (4) C = ризик корисника ("customer risk")
- (5) K = адекватност капитала ("risk of capital adequacy")

(1) **Технологија** се може дефинисати као "технички метод за остваривање практичних циљева (сврха)". За кориснике банкарских производа и услуга, битне су две практичне ствари у банкарству: удобност и приступност и средствима и информацијама. Технолошки напредак у "производњи и испоруци" финансијских односно банкарских услуга (нпр. банкомати) учинили су их удобнијим и ефикаснијим за приступ корисника средствима и информацијама. У ствари, три технолошке снаге су довеле до промена у депозитним институцијама односно банкама: (1) електроника, (2) аутоматизација, (3) телекомуникације. Главне импликације ових технолошких промена је истиснула папирне трансакције и људску енергију са електронском сликом и електронском енергијом. Ризик технологије или технолошки ризик огледа се у томе што ће технолошке промене учинити постојећи систем услуга и начина испоруке застарелим, што може имати негативних последица по зараду, профит и капитал банке;

(2) **Прописи или регулација**; Ризик прописа је ризик који непредвиђене акције за промену прописа или неактивности могу имати на профит и капитал банке;

(3) **Ризик каматне стопе**; Ризик који непредвиђене промене каматних стопа могу имати на нето каматни приход, те профит и капитал банке;

(4) **Ризик клијената**; Ризик да ће конкуренти преузети клијенте и тржиште, што може имати

последица на потенцијал, зараду и капитал банке. Ова врста ризика се често назива и пословни ризик или ризик конкуренције;

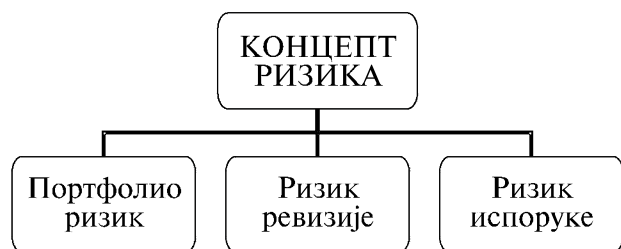
(5) **Ризик солвентности – адекватности капитала**; Ризик који указује на вероватноћу да би банка могла да постане инсолвентна. Односно, уколико сви наведени ризици показују, да ће профитни потенцијал ослабити и евентуално да ће капитал банке да се смањи – ишчезне, то може имати последице на адекватност капитала банке.

Под сталним притиском наведених ризика, менаџмент банке треба да налази рационалнија решења, укључујући и тзв. финансијске иновације. Једна од таквих иновација је и промена организационе структуре или реорганизација, којом приликом се оцењује ефективност перформанси постојеће организационе структуре, те се реорганизацијом настоји доћи до рационалније, ефикасније и ефектније организационе структуре. Структурне иновације у организационој форми су, такође, део овог процеса. Стога су потенцијални услови за настанак наведених пет ризика и сагледана рационална сопствена корист, нова финансијска иновација. Односно:

$$TRICK + \text{рационална сопствена корист} = \text{финансијска иновација}$$

Међутим, кад је реч о ризику пословне банке као депозитно-кредитне институције, он се дефинише "као неизвесност да ће средства зарадити очекивану стопу приноса или ће можда настати губитак".

Слика бр.2 - Концепт ризика

Свака од ових група ризика садржи више типова финансијског ризика банке. Портфолио ризик обухвата кредитни ризик и ризик каматне стопе. Остале врсте ризика наведене су детаљно у претходном делу текста. Међутим, чињеница је да постоје различити прилази и концептуални оквири ризика банке. Управљање ризиком банке дефинише се на разне начине. У најужем смислу, сматра се да се то односи на банчину функцију куповине осигурања. У ширем и прихватљивијем смислу, то се користи у општој процени, контроли и финансирању случајних изложености губи-

цима. Или, чак у једном ширем и једнако коректном контексту, то се односи на управљање динамиком ризика који окружују активности кредитирања и депозита, где се хеџинг каматне стопе примењују као једна менаџмент техника. Сврха примене техника управљања ризиком је очување банкарских ресурса, зарада и услуга од утицаја случајних губитака или задржавање штете на прихватљивом, минимуму "трошкова ризика". При томе се "трошкови ризика" дефинишу као:

(1) задржани губици – губици који су самоосигурани, неосигурани или задржани у оквиру закључака политике осигурања;

(2) премије осигурања – средства плаћена банкарским осигуравајућим компанијама за услуге и финансијску заштиту против катастрофалних губитака и ризика које банка не може да сноси без овакве заштите;

(3) трошкови контроле ризика средстава која се користе за контролу ризика (превентива губитака) и смањење непредвидљивих губитака;

(4) издаци управљања – трошкови администрација банкарском управљачком функцијом ризика и осигурања.

Управљање ризиком у банкама подразумева организовану процедуру у вези са изложености банкарског посла различитим типовима ризика. То се чини комбиновањем неколико фактора, као што су:

- интерна политика банке,
- уговори са осигуравајућим компанијама и самоосигурањем.

Управљање процесом ризика у банци укључује пет међусобно повезаних елемената односно фаза:

- 1) идентификацију изложености ризику,
- 2) оцену односно процена ризика,
- 3) контролу ризика,
- 4) финансирање ризика и
- 5) управљање ризиком.

Активност банке подразумева континуирано укључење у одговарајуће свакодневне промене средине. Друштвена и правна средина у којој банка послује, такође се константно мења. Као резултат тога, банка је стално изложена новим ризицима, који банке мора континуирано процењивати, контролисати и финансирати. Процес управљања ризиком банке је, пре свега, управљачки процес и због тога он мора бити примењиван у континуитету. Управљање ризиком ("risk management") је релативно нова дисциплина која се развила из делатности осигурања, јер се у осигурању схвати-

ло, да се у традиционалним процесима осигурања не могу више ефективно и економично решавати проблеми ризика у свим ситуацијама. Стога, дисциплина управљања ризиком није, још увек, потпуно развила опште прихваћене принципе сличне онима које, на пример, има професионално рачуноводство, мада се неки неформални принципи већ појављују у овој младој дисциплини.

Следећи принципи су се појавили у пракси управљања ризиком применљивој у банкама, који се, исто тако, добро примењују и у другим финансијским предузећима и организацијама. Са овим принципима свака банкарска организација може проценити релативну ефективност својих напора управљања ризиком.

Преглед бр. 1 - Појавни принципи управљања ризиком

I	1. 2.
II	3. " " 4. " " 5. " "
III	6. 7. 8.
IV	9. 10. " " 11. ,
()	12. 13. 14. 15.

Извор: Joseph F. Sinkey: Regulatory Attitudes Toward Risk, у књизи: Handbook for Banking Strategy, John Wiley and Sons, New York, 1985, стр. 353.

4. Идентификација изложености банке ризику

Први и најлогичнији корак у процесу управљања ризиком је директна идентификација важних банкарских ресурса са највећом изложеношћу губицима. Иницијално, овај корак би требало да укључи систематски и континуирани попис ресурса, који се могу у банци класификовати на:

- (1) **физичке ресурсе**, у оквиру којих су: зграде, банке, намештај, опрема за обраду података, унутрашње уређење, критична архива, бланкети кредитних карата, саобраћајна средства и опрема у лизингу;
 - кључ за идентификацију физичких ресурса је финансијска одговорност као директно власништво, правна одговорност преко лизинга, као и професионално-стручна одговорност код послова поверења (‘‘труст’’ послови);
- (2) **људске ресурсе**, који су најкритичнији ресурс сваке банке и где процес укључује идентификацију кључних директора, специјалиста и службеника у оквиру организације и важне кориснике, комитенте и клијенте ван банке;
- (3) **финансијске ресурсе**, који се састоје од капитала, депозита и колатерала (залога) у облику готовине, вредносних папира и племенитих метала;
 - они би требало да се идентификују према извору и обично укључују неку комбинацију са корисницима услуга, деоничарима и државним агенцијама;
- (4) **природне ресурсе**, који укључују расположивости воде и енергије, као и за банку са уважавањем најкритичнијих непрекинутих процеса обраде података, које обезбеђује опрема за обраду података;
- (5) **нематеријалне ресурсе**, које је врло тешко идентификовати у многим случајевима, али је њихов ефекат и те како видљив и реалан: сњифт, телекомуникационе услуге које могу бити најкритичније за савремену банку;
 - политика оспособљавања и противпожарна заштита могу бити, данас од најкритичнијих нематеријалних ресурса банке;
 - поверење публике, комитента и клијента на најприхватљивијем нивоу је од изузетног значаја за банку и банкарски систем.

Наведени процес идентификације изложености ризику банкарских ресурса није завршен њиховим набрајањем и сачињавањем пописа. Следећи корак састоји се од идентификације кључних изложености губицима, који могу неповољно утицати на ове ресурсе. Методи идентификације кључних изложености ризику су више субјективне него објективне природе и зато се њихова идентификација мора поставити на широј основи. При томе треба имати у виду два главна циља: (1) скупљање информација о изложености ризику мора бити на систематичној основи за касније апликације третирања и мерења ризика; (2) да се креира свесност о изложеностима губицима у свим процесима оперативног пословања.

Прво, као део напора у скупљању информација о изложености ризику могу се применити следећа средства и технике:

- годишњи или учесталији утврђени интервјуи о ризику са кључним банкарским службеницима,
- ревизија главних уговора и правних споразума са становишта изложености ризику прихваћеног у овим документима,
- физичке инспекције и/или извештаји на кључним локацијама банке (опрема за обраду података),
- преглед литературе светског банкарства и осигурања за нове и неуобичајене случајеве губитка.

Друго, део ових техника, као што је утврђени интервју, природно треба да служи за креирање свесности пословног персонала о изложености ризику, а међу остале се могу укључити:

- припремање годишње документације о утврђивању ризика за оперативне јединице;
- специјална процена обраде података и других кључних операција повезаних са утврђивањем интерне међузависности и учешћа изложености,
- годишњи ‘‘будући’’ преглед упозорења изложености губицима.

Постоје три врсте података за идентификацију потенцијалних ризика у пословању банке:

- (1) подаци за преглед – истраживање пословања банке,
- (2) подаци из финансијских извештаја и рачуноводства,
- (3) подаци са тржишта (повратни).

5. Мерење ризика пословне банке

Остваривање профита подразумева преузимање одређене величине ризика. Преузимање ризика од стране банке или капацитет банке за преузимање ризика је ограничен: (1) величином капитала банке, (2) обимом депозита банке, (3) регулацијом, и (4) кредитним рејтингом.

Пошто је лимитиран, капацитет ризика банке мора бити алоциран међу његове различите кориснике на начин да максимизује очекивани профит. Типови ризика укључују изложеност капитала ризику, ризик "производње" услуга и финансијске ризике (каматне стопе, кредита и финансирања). Када менаџмент тим одлучи колики капацитет ризика да намени за финансијски ризик, онда је одговарајући комитет (одбор) одговоран за управљање финансијским ризиком. Томе се морају прилагодити организациона структура, број запослених и компјутерска подршка да би напори и пословна активност банке у овом делу били ефективни.

Засновано на повољним приликама и могућностима банке, економским изгледима и прогнозираном односу ризик – профит, менаџмент банке одређује основну стратегију и начин алокације расположивог капацитета ризика. Међутим, без обзира на посао у који банка улази, она мора координисати политике ризика: каматне стопе, кредитног ризика и ризика ликвидности. Изложеност пословања банке ризику може се сагледати преко билансних позиција активне⁺⁺⁺. Сматра се да постоји више фаза, које банка мора предузети, да би оценила да ли су преузети ризици у оквиру прихватљиве норме. Менаџмент банке (или одговарајући комитет) би требало да имају сви који су укључени у контролни процес банке.

Преглед бр.2 - Класификација ризика FDIC са рејтингом и премијом

		FDIC
1.	+ -	
2.	+ +	
3.	+ -	
4.	- +	+ 10%
5.		+ 25%
6.		+ 40%

Извор: William T. Thornhill: Risk Management for Financial Institution Applying Cost – Effective Controls and Procedures, Rolling Meadows, Illinois, 1990, стр.76.

Наведена шема класификације ризика заснована је на процени свих ризичних позиција активне банке користећи:

- (1) преглед кредитних рејтинга банке, и
- (2) *Moody или Standard & Poor рејтинг класификацију за хартије од вредности.*

Контроли ризика се често приписује као да је "срце процеса" управљања ризиком. У суштини, то је кључни елемент који диференцира управљање ризиком од управљања осигурањем. Њен циљ – елиминација ризика губитка или најмање редукација финансијског утицаја било којег губитка и њено место у континуитету управљања ризиком, је у веровању да је она далеко боља за ублажавање потенцијалних губитака него једноставно за финансирање његових трошкова. Иницијална теза подршци напорима ефективне контроле ризика тражи координацију контролних мера у оквиру општих организационих циљева.

У већини банака, ефективно координисани програм контроле ризика обухвата следеће области:

- (1) активности сигурности и обезбеђења банке,
- (2) активности сигурности људских ресурса (које обухватају заштитне мере од киднаповања, откупнине и процедуре ослобађања, као и програме обуке возача и корисника транспортних средстава банке);
- (3) контролу заштите и одржавања имовине банке (активности планирања, изградње и одржавања имовине банке);
- (4) контролу и заштиту процеса обраде података и оперативних центара банке;
- (5) финансијску ревизију и контролу;
- (6) контролу уговорних обавеза;
- (7) планирање непредвиђених случајева и несрећа;
- (8) друге напоре контроле ризика (контрола изложености губитку средстава аутоматизованог оперативног пословања, активности кредитирања, сигурност електронског трансфера средстава, итд.).

6. Управљање ризиком каматних стопа

Управљање овим ризиком је веома значајно за менаџмент банке, јер боље управљање значи

+++ У ту сврху може послужити шема класификација ризика и ризичне активне банака која је у употреби у FDIC агенцији ("Federal Insurance Deposit Corporation") - Федералне корпорације за осигурање депозита банака у САД).

бољу профитабилност банке. Виша продуктивност значи веће коефицијенте ROE и ROA (Return on Equity; Return on Assets; уобичајени таргети су 25% за ROE пре опорезивања и 15% после опорезивања), што значи веће дивиденде за акционаре, веће инвестиције из сопствених извора, веће цене акција. Сви ови елементи су неопходни за боље позиционирање менаџмента. Супротне ефекте има лоше управљање каматним ризиком.

Због значаја ових индикатора банке настоје да пројектују билансе, односно каматне маргине. Зато је неопходно осваривање претпоставки о осетљивости каматне стопе, трансакција и референтних каматних стопа (Libor, Euribor, итд.)*. Да би ово направиле, банке праве информације о свакој трансакцији и банкарском производу.

**Табела бр.2 -
Банкарски производи на основу којих се
утврђује осетљивост**

Извор: Sudney Homer and Sylla Richard, 2005, A History of Interest Rates, New York: John Wiley & Sons, Inc.

Банке у складу са циљем (ROA и ROE) пројектују појединачне банкарске производе, трансакције у складу са конкуренцијом и својим циљевима. Након пројекција сваки профитни (производни) центар добија своје планове које треба да испуни. Међутим, само мерење ризика у билансу успеха није тако једноставно као приликом калкулација прихода и расхода. Видљивост губитка

није једнака видљивости ризика, јер је овај шири и потцењен је.

Разумевање временске структуре каматне стопе или криве приноса кључно је за калкулацију каматног ризика, због:

- а) константног кретања каматне стопе;
- б) будуће каматне стопе (кредитирање или узимање кредита) су непознате;
- ц) комерцијалне банке позајмљују краткорочно, а пласирају дугорочно.

Банке су нето кредитори или нето дебитори, који се по варијабилној каматној стопи суочавају са ризиком пораста каматне стопе. Међутим, дебитори по фиксној каматној стопи суочени су са плаћањем каматне стопе изнад тржишне каматне стопе, ако камате почну да опадају. Не постоји начин неутрализовања каматног ризика. Једина опција на располагању је избор најбоље експонираниости, у складу са менаџерским критеријумом (стратегијом и лимитима). Према теорији очекивања нема безризичне арбитражне шансе за инвеститоре (кредиторе) и дебиторе који прате криву приноса и која је временска структура каматне стопе. Теорија има неколико претпоставки**:

- (1) поглед каматне стопе у односу на будуће каматне стопе, дефинисане кривом приноса;
- (2) гледање будуће каматне стопе у односу на данашњу;
- (3) продужетак шанси кредитирања (позајмљивања) у односу на будуће трансакције, чији услови су дефинисани данас, на основу будућих (forward) каматних стопа.

Варијабилне, фиксне, номиналне, антиципативне, декурзивне, ефективне и тржишне каматне стопе су појмови који се најчешће везују за појам каматне стопе***. Варијабилна каматна стопа се односи на периодично прилагођавање (ресетовање, repricing) каматне стопе у складу са кретањем тржишне каматне стопе, као нпр. једномесечни еурибор/либор, двомесечни еурибор/либор, тромесечни, шестомесечни итд. (у зависности од

*) Референтне каматне стопе подразумевају везивање каматне стопе за тржишне индикаторе и индексе. У Европи најчешће примењиване референтне каматне стопе су libor (London Interbank Offered Rate) и euribor (Euro Interbank Offered Rate). Ови индикатори се креирају на једнодневном, недељном, месечном, двомесечном, тромесечном, шестомесечном и годишњем нивоу. Банке бирају индикатор за који везују своје пласмане (у корелацији са изворима). Euribor нпр. утврђује (фиксира) Европска банкарска федерација (EFB) око 11:00 (CET) свакодневно, у питању је просек каматне стопе међубанкарских кредита (понекад преко 50). Калкулише се по пропорционалној методи бр. дана / 360 дана у години.

**) Hull, J., Options, Futures and other derivate securities, 2nd ed. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New York, 1993.

***) Саме каматне стопе се деле на фиксне и варијабилне, у зависности од прихода. Варијабилне каматне стопе се мењају периодично, нпр. месечно ако су везане за једномесечну варијабилну каматну стопу. Између ова два датума су фиксне каматне стопе. Разлика између фиксних и варијабилних каматних стопа не би имала смисла без специфичног временског хоризонта.

референтне стопе за коју су везани)****. Период усклађивања (ресетовања) може бити и мали, на пример 1 дан. Што је дужи период између датума ресетовања, дужи је период између којег вредност варијабилне каматне стопе остаје фиксна. Регулатива је у скорије време дозволила банкама да каматне стопе вежу за одређене репере и да их усклађују са њима. Подешавања каматне стопе су на крају периода ресетовања. Разлика у каматним стопама проистиче из њихових особина, да ли су сигурне или не у одређеном временском периоду.

Ризик каматне стопе је увек присутан. Банкарски посао подразумева ризик. Кредитори/дебитори по фиксним каматним стопама немају ризик у периоду од уговарања до доспећа јер су све уговорене клаузуле фиксирани. Они имају ризик од промене каматне стопе у тренутку истека (доспећа) уговора, када треба закључити нови уговор са постојећим или новим клијентом, по (из данашње перспективе) непознатим будућим каматним стопама. У међувремену кредитори/дебитори имају опортуне приходе/трошкове од промена тржишних каматних стопа. Кредитори/дебитори по варијабилним каматним стопама имају приходе/расходе, у зависности од кретања тржишних каматних стопа. Кредитори/дебитори по варијабилним каматним стопама имају приходе/расходе у зависности од кретања тржишних индекса. Дакле, приходи/расходи су инверзни за кредитора и дебитора.

Менаџмент ликвидности бира између рочности, фиксне или варијабилне каматне стопе. Овај избор зависи од пројекције криве приноса, који може имати различите трендове (улазне, силазне и комбинације). При оваквим променама каматних стопа и разликама у рочностима каматних стопа поставља се питање најбољег избора рочности за кредитирање/позајмљивање у датом временском периоду, односно питање арбитраже каматне стопе. Дугорочни кредитор у случају растуће криве приноса ће настојати да позајми одмах дугорочно (јер су веће дугорочне каматне стопе) или друга опција постоји да позајмљује краткорочно, а уз обнављање пласмана. Обнављање ће се вршити по непознатим условима (из садашње перспективе), па је и резултат непознат. Ово захтева већу пажњу од једноставног поређења краткорочних и дугорочних каматних стопа. Исто важи и за субјекте који позајмљују. Због тога банке и праве сценарио анализе и

арбитражне моделе како би изабрале најбољу опцију.

За инструменте каматне стопе, капиталне накнаде (увећање капитала) додаје се за сваку индивидуалну трансакцију од 0% (владине) до 8% за рочност преко 24 месеца. Захтеви за капиталом, за уопштене тржишне ризике, обухватају ризик од губитка, нарастајући из промена каматне стопе. Постоје две методе:

- а) модел рочности,
- б) модел трајања.

Модел рочности користи 13 временских група (периода). Настоји да обухвати осетљивост кроз временске групе. Раздвајање краткорочних и дугорочних позиција је могуће. Такође, због неподударана унутар временских група (тзв. међурочни производи), захтева издвајање додатног капитала.

Модел трајања дозвољава директно мерење сензитивности избегавајући комплексност временских група, користећи спектруме доспећа. Теорија очекивања временске структуре указује на то да монетарна политика утиче на дугорочне каматне стопе директним утицајем на краткорочне каматне стопе и променом очекивања у вези са будућим краткорочним стопама. Терминске стопе би требало да пруже поуздану информацију о смеру будућих спот стопа. Смер у коме се каматне стопе крећу, када се мења политика, зависи од погледа инвеститора на изгледност будућих акција. Временска структура дугорочних каматних стопа пружа могућност сагледавања свих будућих очекивања и ризика, те овај однос укључује у дугорочну каматну стопу, увећавањем краткорочних.

Са друге стране, треба имати у виду гепове каматне стопе којима се обезбеђује глобална експонираност на каматне стопе⁺. Нето разлика активе и обавеза каматно је осетљива. Дакле, ако активе и обавезе садрже ставке које се везују за исту референтну каматну стопу, онда се оне упоређују, а ако нема разлике у износима и рочности, у тој ситуацији је каматно неосетљив биланс банке на ту референтну каматну стопу. Међутим, ако постоји разлика, онда је та разлика геп односно осетљивост (изложеност) на ризик. Промене у каматној стопи утичу на промене каматне марже. Концепт гепова у управљању активом и пасивом има два главна разлога:

****) Bessis, Joel, 2003, Risk Management in Banks, Chichester, John Wiley & Sons, Inc., стр.153-154.

+) Каматни геп варијабилне каматне стопе једног периода је разлика између све активе и обавеза чији периоди усклађивања (ресетовања) се подударују у задатом временском периоду. Геп фиксне каматне стопе је разлика између активе и обавеза чије каматне стопе остају фиксне унутар временског периода. Постоји само један геп фиксне каматне стопе и он је инверзан у односу на све гепове варијабилне каматне стопе (којих може бити више, у зависности од референтних стопа).

1. то је најједноставнија експонираност каматном ризику;
2. најједноставније је мерити промене каматне стопе на периоде од камате.

Каматна стопа директно указује на (алармира) каматне гепове, обезбеђује једноставну и директну технику узбуђивања каматне експонираности на портфолио банке. Гепови, међутим, имају неколико недостатака:

- (1) несигурност у обиму и рочности, као и за ликвидносноне гепове (решење је у више сценарија);
- (2) постојање опција, билансних и ванбилансних;
- (3) међутокови, који су између изабраних временских периода.

Ризик каматног гепа може се дефинисати као стандардна мера експонираности каматном ризику. Постоје два типа гепа:

- а) геп фиксне каматне стопе за дати период представља разлику између активе по фиксној каматној стопи и обавезу по фиксној каматној стопи;
- б) геп варијабилне каматне стопе је разлика између каматно осетљиве активе и каматно осетљивих обавеза⁺⁺.

Разликују се када постоји ликвидносно геп и разлика је износ ликвидносног гепа. Када постоји геп ликвидности, варијабилни геп је супротан фиксном гепу, њихова сума је нула.

Прецизирање временског хоризонта је неопходно када је у питању калкулисање каматне стопе. У супротном, није могуће утврдити која је стопа варијабилна, а која фиксна, између данашњег временског тренутка и будућег временског хоризонта. Дакле, што је дужи временски хоризонт, већи је и обим каматно осетљиве активе и обавеза, због већег броја усклађивања (ресетовања) каматних стопа. Алтернативан приступ каматном гепу је геп између просечних ресет датума активе и обавеза⁺⁺⁺.

Геп каматне стопе и варијабилна каматна маргина су индикатори каматних промена. Каматни геп је осетљивост каматних прихода када се каматна стопа мења. Међутим, ако је позитиван геп

(актива минус обавезе), приход расте заједно са растом каматне стопе. Међутим, ако је геп негативан, приход опада заједно са растом каматне стопе. Код позитивног гепа каматни приход опада када каматна стопа опада, док код негативног гепа приход расте када каматна стопа опада. У ситуацији када је геп једнак нули, каматна маргина је неосетљива на промене каматне стопе⁺⁺⁺⁺.

Каматни и ликвидносни гепови су повезани јер свако будуће давање или узимање кредита је под утицајем непознате будуће каматне стопе. Разлика између каматног и ликвидносног гепа је у томе што каматни изолује фиксну каматну стопу од варијабилне каматне стопе (или унутар варијабилне стопе врши се раздвајање на референтне каматне стопе, по врстама) за активну и пасивну и онда их пореди. За потребе анализе формирају се временске групе (периоди) за калкулацију гепа, ликвидносни гепови сматрају да се сви амортизациони датуми дешавају у неким конвенционалним временским периодима (групама). Каматни гепови претпостављају да се ресетовање дешава негде унутар временских периода (група). Увек постоји међузависност ликвидносноних гепова и каматних гепова. Било који ликвидносни геп повлачи и каматни геп.

Гепови израчунати на основу варијација између два датума су маргинални гепови или радије разлике токова него обима. Гепови се мењају током времена и то је динамичан процес који мора непрекидно да се прати.

Гранична вредност утврђује ефекат промена каматне стопе на каматне приходе, тј. како 1% промене каматне стопе утиче на приходе по каматној стопи. Геп каматне стопе и гранична вредност су због тога од великог значаја за утврђивање комерцијалне маргине и одређења током временског периода за који се одобрава. Уколико би дошло до разлика у ценама банке, са тржишним ценама, то би довело до арбитраже код клијената банке. Да би ово избегле, банке морају знати своје гепове и граничне вредности, како би формирале јединствени ценовник за своје производе. Да би ово одрадиле, банке узимају у обзир просечне трошкове финансирања. Ако је временска структура тржишних каматних стопа растућа крива, тржишне цене су испод тржишних стопа на кратки рок. Јединствени трансфер цена субвенционише дугорочне дебиторе и кажњава краткорочне дебиторе.

++) Постоји онолико каматних гепова колико и варијабилних каматних стопа (у зависности од тога за коју референтну каматну стопу се вежу, нпр. једномесечни еурибор/либор; двомесечни еурибор/либор; тромесечни еурибор/либор, итд.).

+++ На пример, ако увећавамо активу са варијабилним каматним стопама док извори остају фиксни или не, просечна рочност усклађивања актива се скраћује, јер се, обрнуто, увећава ако број ресет периода приликом рачунања варијабилне каматне стопе, наспрам експонираности, расте.

++++) Каматна маржа = варијабилно индексирана актива – варијабилно индексиране обавезе $x \mu_i =$ каматни геп $x \mu_i$

Скупљи дугорочни извори се сабирају са јефтинијим краткорочним изворима и просечна вредност се узима као цена целокупног извора. Пласирање се врши по нижим каматним стопама за краткорочне и већим каматним стопама за дугорочне кредите. На тај начин се формирају трансферне цене за различите рочности. Маргине зависе од тржишних услова, особине криве приноса, па зарађују позајмљујући краткорочно, а одобравајући дугорочне кредите. Оваква трансформација цена рочности је под контролом управљања активом и пасивом. Са друге стране, овакво понашање је под ризиком искривљења или измене криве приноса. Да би се обезбедила позитивна гранична вредност, неопходно је да се успостави релација трансферне цене у складу са рочношћу. Депоненти по виђењу би требало да имају нижу каматну стопу од краткорочне каматне стопе. Када даје кредите изнад тржишне стопе, банка може да позајми новац на тржишту и има позитивну маргину, каква год да је рочност. Када узима изворе испод тржишних каматних стопа може да инвестира на тржишту и оствари профит. У временским структурама каматне стопе најчешће се користе сетови безризичних владиних обвезница. Код оваквих промена нема ризика и камага и главница се унапред знају (унапред су фиксирани и не носе ризик). У реалности нема безризичних шанси, те у таквим околностима постоји могућност арбитраже са каматним стопама.

7. Ванбилансне позиције и њихова изложеност каматном ризику

Доста се, с правом, расправља о билансним позицијама и њиховој изложености каматном ризику, међутим, поред билансних позиција, и ванбилансне позиције су изложене каматном ризику*. Банке све више креирају различите финансијске производе, како би се боље позиционирале и креирале конкурентску предност. Поред стандардних банкарских послова, јављају се и деривати. Дериватни производи управо због свог карактера

не књиже се у билансу банке, већ на ванбилансним позицијама**. Класичан банкарски посао има један став приликом књижења на страни активе или пасиве, а контрастав је или текући рачун банке или ностро рачун (инострани) банке. С обзиром на то да постоји на хиљаде ових трансакција дневно, није могуће једноставно пратити ставке. Овај посао се одрађује преко *cash flow* и врши се формална провера да би се уочиле евентуалне грешке и неправилности. За разлику од њих, свака ванбилансна ставка има свој контрастав (такође) у ванбилансу (друга деветка). На основу оваквих књижења једноставно је пратити њихову формалну исправност. Дуговна деветка има потражну деветку, а салда на тим контима (дуговна и потражна) морају бити једнака попут једнакости активе и пасиве у билансу стања.

У ванбилансна књижења спадају све контингентне обавезе и потраживања***. На деветкама се најчешће јављају: издате и примљене (ностро и лоро) непокривене гаранције, непокривени акредитиви (ностро ин лоро), оквирни кредити (кредитни лимити) тј. њихови неповучени делови, овердрафт неповучени кредити, револвинг кредити и други бројни деривати. У случају кредитних линија, овердрафтова и сл. на захтев клијената за повлачењем новца у том тренутку се те позиције претварају из ванбилансних позиција у билансу позиције, и обрнуто, када врате део новца, морају се увећати деветке за идентичан износ. Код непокривених ностро акредитива и гаранција у случају неплаћања обавеза од стране клијената, банка мора испунити обавезу уместо њих, чиме ванбилансне позиције постају билансна потраживања. Постају кредит са доспећем одмах. У овом тренутку се јављају и кредитни и каматни ризик. Опције и финансијски деривати, као што су каматни свопови, каматне опције, валутни свопови, опције су ставке које се књиже на деветкама и изложене су каматном ризику****. Банке са развијеним моделима за мерење ризика самостално формирају кредитне конверзионе факторе и

*) Ванбилансне позиције су ставке (послови) који се не књиже у билансима банака (исто важи и за предузећа) јер су то послови произашли из класичних банкарских послова и не могу се сврстати у неку групу која је у билансу. За банке је то нпр. гаранција која нема дејство док не дође до принудне наплате (реализације) од стране корисника гаранције, па банка буде принуђена да плати уместо налогодавца (свог клијента, у чије име и за рачун је издата гаранција), акредитиви и сл. За предузећа су то лизинг послови код којих власништво над објектом лизинга није у рукама предузећа. У реалности ово су де факто послови који се негде морају књижити и пратити (ванбиланс) јер стварају изложеност ризику, да би се контролисали, пратили приходи по њима и сл. У ванбилансна књижења спадају сви финансијски деривати.

**) Обично конта на којима се воде почињу бројем девет, па су у банкарском жаргону то популарне деветке

***) Контингентне обавезе настају по основу Stand by аранжмана, у којима је банка спремна да на захтев клијента (уколико му затреба) одобри тражени производ банке у сваком тренутку. Поред ових обавеза постоје и контингентна потраживања (обрнуто). Сви контингентни послови се књиже на деветкама (одобрени кредитни лимити, овердрафт кредити, револвинг линије...) које се повлачењем и враћањем умањују или увећавају стање на деветкама (ванбилансним контима).

****) Базел II третира ванбилансне позиције као део кредитног ризика и прописује кредитне конверзионе факторе (у складу са рејтингом – бонитетом клијента и колатералима) којима се ванбилансне позиције претварају у билансне и на њих се морају издвојити резервације (додатни део капитала се мора издвојити).

целокупну методологију утврђивања рејтинга (ове методе морају проћи *beck testing* и *stres testing*, на историјским подацима се врши тестирање), самостално утврђују ниво статистичке толеранције односно поверења.

Базел II за разлику од кредитног ризика, за каматни ризик не прописује обавезу издвајања економског (ризиком подешеног) капитала. Уместо регулаторног прописа, банкарски менаџмент настоји да овај ризик контролише, ради остварења што бољих перформанси пословања тј. у билансу успеха и боље се позиционирају.

Као резултат оваквог настојања банке у својим одељењима ризика и кроз системе извештавања једном недељно расправљају о изложености каматном ризику (на састанцима управљања активом и пасивом – комитет за управљање активом и пасивом) и врше корективне мере (дају сугестије) у случају потребе. Након примене кредитних конверзионих фактора, ванбилансне позиције постају билансне и врши се процена изложености на целокупном портфолију. Главни акценат менаџмента је на стабилности пословања и остварењу постављених циљева. Због тога не желе да каматни приходи превише осцилирају и скрећу са утврђене трасе. Услед све већег присуства, ванбилансне позиције добијају све већи значај.

Уместо закључка

Банка је подложна ризицима и не може их избећи, осуђена је да послује са њима. Ризици утичу како на њену егзистенцију, тако и на перформансе и основне категорије: ликвидност, рентабилност, сигурност и профитабилност. Банкарски ризици подразумевају бројне изазиваче и сходно томе бројне поделе. У садашњој финансијској литератури не постоји универзално прихваћена подела ризика. Поделе се разликују од аутора до аутора, али јединствено је гледиште по коме се сви ризици могу сврстати у три велике групе: *кредитне ризике*, *тржишне ризике* и *ризике каматне стопе*. При томе ризик каматне стопе поједини аутори сврставају или у кредитне или у тржишне ризике док се у новијим поделама издваја као засебан ризик. Међутим, он се дефинитивно увек мора посматрати и кад је у питању кредитни и/или тржишни ризик јер је увек присутан и тесно испреплетен са њима. Кредитни и тржишни ризици се посматрају као део ризико-портфолио модела, док се каматни ризици посматрају као модел управљања активом и пасивом. Из ризика портфолио модела проистиче алокација капитала (издвајање дела капитала којим се могу покривати статис-

тички могући губици – при изабраном моделу толеранције). Модели управљања активом и пасивом доводе до формирања фондова трансферних цена којима се настоји направити правилне маргине између трошкова позајмљивања, маргине зарада и маргине додатне цене за покриће преузетог ризика (преко рејтинга) и ризика: рочности, валуте, тржишта, земље, трансфера и сл., како би правилно биле формиране трансферне цене, у складу са принципом односа ризик-приноси. Алокација капитала доприноси контроли ризика, тржишта и биланса успеха а преко фонда за трансфер цена и банкарских *spread*-ова настоје формирати *trade-off* ризик-принос и ефикасан ризико процес. Од изузетног значаја је и став ризико менаџера и менаџера банке о будућем кретању каматне стопе, како би банке осмислиле исправну стратегију и спровеле корективне акције. Поред билансних позиција, и ванбилансне позиције изазивају каматне ризике, осим кредитног ризика. У садашње време очигледан је пораст ванбилансних позиција у пословању банке. До тог пораста је дошло услед увећане конкуренције међу банкама, јављања све већег броја деривата, као и примене све већег броја гаранција и акредитива у међународном промету. За повећање су заслужни и овердрафт кредити, кредитне линије, оквирни уговори и сл. инструменти које банке дају својим клијентима како би целокупну делатност обављали преко једне банке. Све ово представља потенцијалне ризике за банку у погледу каматних приноса и трошкова. Банке морају да у своје извештаје и стратегије укључе и ванбиланс. На тај начин добијена стратегија омогућава планирање, праћење остваривања планова, као и формирање лимита који омогућава банци да оствари оптималан резултат. Без ових лимита и стратегија, банке би лако могле да се загубе у прикривеним ризицима и не остваре тражене резултате, јер они нису тако лако уочљиви и не могу се на једноставан обрачунски начин сагледати, као што је то случај са приходима и расходима.

У области ризика каматне стопе треба водити рачуна о свим елементима: каматним маргинама, каматним геповима, утицају промене каматних стопа, реду величина каматних стопа и укључивању свих елемената ризика у величину каматне стопе (рејтинга, рочности, ризика, инфлације и сл.) у складу са релацијом ризик – приноси, а да се при том не занемаре тржиште и профитабилност банке.

Литература

1. Brealey, R., Myers, S., Allen, F., 2006, Corporate Finance, McGraw-Hill
2. Ђировић, М., Девизни курсеви, Бриге Цомпану, Београд, 2000.
3. Ђировић, М., 2008, Финансијски менаџмент, Научно друштво Србије, Београд
4. Damodaran, A., Corporate Finance, John Willy and Sons, Inc., New York, 2001.
5. Еремић, М., „Развојни облик трговине на робним берзама – тржиште фјучерса“, Економски анали, бр.158, Економски факултет, Београд, 2003.
6. Ерић, Д., Финансијска тржишта и инструменти, „Чигоја штампа“, Београд, 2003.
7. Gitman, L.J., Principles of Managerial Finance, Addison-Wesley, Boston, 2003.
8. Higgins, R., 2007, Analysis for Financial Management, McGraw-Hill/Irwin.
9. Horne, J.C., Financial Management and Policy, Prentice-Hall, New Jersey, 2003.
10. Jorion, P., 2002, Value at Risk – The New Benchmark for Managing Financial Risk, McGraw-Hill.
11. Keown, A. J. i dr., Financial Management, Pearson Education, New Yersey, 2005.
12. Кочовић, Ј. Финансијска математика, Економски факултет, Београд, 2004.
13. Красуља, Д., Иванишевић, М., 2006, Пословне финансије, Економски факултет, Београд
14. Матић, В., 2008, Оперативни ризици, Институт за пословна истраживања МБА, Београд
15. Mishkin, S.F., Eakins, G.S., Financial Markets and Institutions, Pearson Education Inc., 2003.
16. O' Regan, P., 2006, Financial Information Analysis, John Wiley&Sons
17. Peterson, P., Fabozzi, F., 2006, Analysis of Financial Satements, John Wiley&Sons
18. Петровић, П., Менаџмент ризицима на тржишту капитала, Институт економских наука, Београд, 2000.
19. Reilly F., Brown, K., 2006, Investments Analysis and Portfolio Management, Tomson South-Western.
20. Ross, S.A. i dr., Corporate Finance, McGraw-Hill, Irwin, Boston, 2004.
21. Reilly, F., Brown, K., Investment Analysis and Portfolio Management, 8th Edition, International Student Edition, Thomson, 2008.
22. Shlosser, M., Business Finance, Prentice Hall, Harlow, England, 2002.
23. Stephen, R., 2007, Financial Instruments & Institutions, John Willey&Sons

др Хасиба
ХРУСТИЋ⁰

Дерегулатива као узрок светске финансијске кризе

Резиме

Финансијска либерализација и дерегулација финансијских тржишта и банкарског система уз експанзивну монетарну политику означени су као узрок актуелне светске финансијске кризе. У разматрању узрока фокус је био на идентификацији тржишних несавршености које подстичу високе ризике и задуживања.

Многе земље су усвојиле планове опоравка као важан корак за промовисање стабилности, укључујући убризгавање капитала у банкарске институције, значајан обим гаранција за банкарске обавезе од стране централних банака, потребну докапитализацију и разне видове програма ликвидности. Крајњи циљ државне интервенције је да се избегне економско погоршање, обнове услови за економски раст и обезбеди да се криза не понови.

Конечно, са овом кризом постало је јасно да је свет међусобно повезан у сваком погледу и да је међународна сарадња есенцијална за успешно превазилажење кризе и основа за одрживи опоравак.

Кључне речи: светска финансијска криза, план опоравка, банкарске гаранције, ликвидност, докапитализација, иновације, конкуренција, протекционизам.

Увод

Свет се данас суочава са краткорочним и дугорочним изазовима. Садашња финансијска криза почела је са поремећајима на америчком тржишту некретнина 2007. године, при чему је у 2008. дошло до пада продаје, изградње и цене некретнина. Криза америчког тржишта некретнина, која је већ хиљадама Американаца донела губитак крова над главом, али и изазвала разорну кризу на финансијском тржишту широм света, до сада је најтежа финансијска криза у историји САД. Разумевање узрока је предуслов ефектив-

них мера јер ће се криза ове врсте поново вратити уколико нису отклоњени извори кризе.

Мада се амерички колапс стамбене изградње наводи као главни узрок кризе, финансијски систем је био рањив услед компликованости и високе задужености путем финансијских трансакција, а монетарна политика је ниским каматним стопама подстицала задуживање. Тиме је било охрабрено кредитирање и генерално “хипертрофија финансијског сектора”.¹ Криза банкарства и кредита у САД је достигла свеске размере, делујући на успоравање финансијских токова, што је довело у

⁰ проф. др и научни саветник, Институт за међународну политику и привреду Београд

¹ Научни саветник, Институт за међународну политику и привреду, Београд. Рад је реализован у оквиру пројекта „Србија и савремени свет: перспективе и путеви учвршћивања спољнополитичког, безбедносног и спољноекономског положаја Србије у савременим про-

питање функционисање финансијског система, смањење кредита, тако да су их тешко могле добити не само компаније и појединци, већ и финансијске институције.

Основни проблем био је ценовни “балон” који је довео до тога да цене некретнина буду вештачки повећаване у односу на њихову реалну вредност. Куповина некретнина извршена је путем субпримарних (другоразредних) хипотекарних кредита са променљивим каматним стопама. Тако је вредност хипотеке, услед сталног раста каматних стопа и мултипликације кредита, достигла ниво који корисници више нису могли да отплаћују.² Тешкоће при отплати ванредно великог броја хипотекарних кредита биле су узрок неликвидности банкарског сектора у лето 2007. године. То је изазвало колапс инвестиција на тржишту, те је завладала општа паника и нестало поверење које је основа за функционисање берзи и инвестиција. Тек када је настала пометња, многе финансијске институције су схватиле да њихови системи управљања ризиком нису поуздани. Настао је оштар пад берзанских индекса и нагли скок међубанкарских каматних стопа као реакција на драстично умањено поверење међу финансијским институцијама. Реакција Америчке управе федералних резерви (FED) била је убацивање ликвидних средстава, у настојању да се ублажи неповољна клима на тржиштима краткорочног новца. Нема сумње да је у питању највећа криза од давне 1929. године, која ће оставити последице по савремени светски финансијски и економски систем.

Узрок кризе лежи у потцењивању ризика у финансијском систему. Дерегулација финансијских тржишта и банкарског система, као и експанзивна монетарна политика означени су као основни узрок актуелне светске финансијске кризе.³ Учесници на финансијском тржишту изводили су закључке о будућим кретањима на основу текућег, ниског нивоа флукуација на финансијским тржиштима и на бази раста реалне економије. Тек када је настала пометња, многе финансијске институције су схватиле да њихови системи управљања ризиком нису поуздани, а ликвидност тржишта је ишчезнула.

Инвестиционе банке, високо задужене, које су примењивале књижење по тржишној вредности, прихватајући је као фер вредност, имале су неусклађену рачунску вредност кредита и релативно ограничену

ликвидност и резерве капитала. Отпорност и способност банака да апсорбују шокове сведена је на минимум. Регулаторни оквир није садржавао адекватне захтеве у вези са величином капитала и начином резервисања. Устројство глобалне економије заснивало се на концепту одржања краткорочне равнотеже финансијског тржишта, а не на средњорочној и дугорочној одрживости. Нису постојали механизми који омогућавају банкама да акумулирају средства у периоду просперитета и да та средства користе за ублажавање потенцијалног шока у условима цикличности пословања. Тржишна економија нужно подразумева цикличност, а регулаторни и надзорни органи треба да је прате и контролишу, тако да се прописима и мерама не појачава. Данас постоји општа сагласност да финансијско тржиште захтева јачи надзор и регулативу, али и јаче корпоративно управљање.

Сложеност хартија од вредности која је водила у ризике у трговини је злоупотребљена, мада нису издате као проблематичне. Транспарентност није пратила све већу софистицираност финансијских инструмената, што је створило знатне празнине у информисаности инвеститора. Регулаторна структура била је једноставно немоћна и недовољно је обухватала хартије од вредности (ХоВ) базиране на хипотеци, финансијске деривате и кредитно унапред утврђене свопове. Главна манифестација финансијске иновације била је невероватна експанзија размене инструмената кредитног ризика, као засебне имовине. Регулаторна структура била је једноставно немоћна, пошто је недовољно обухватала хартије од вредности (ХоВ) базиране на хипотеци (mortgage backed security) и финансијске деривате у виду структурних кредитних производа и потраживања, попут унапред утврђених кредитних свопова (Credit Default Swaps-CDS) и колатералних обавеза дуга (Collateralised Debt Obligations-CDO), а брзина размене ових финансијских иновација и њихових промена се мултипликовала. Сви ти инструменти првобитно су били засновани на издатим ХоВ или датим кредитима покривеним имовином.

У 2008. години следило је обелодањивање губитака које су претрпеле највеће светске финансијске институције. Криза ликвидности проузроковала је колапс одређеног броја великих финансијских институција. Укупан износ хипотекарних кредита у САД у септембру 2008. године дости-

цесима у међународној заједници“, Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. 149002Д, за период 2006–2010. године.

2) Bernanke, S. Ben, “The crisis and the policy response”, 13 January 2009, The original Speech, интернет: <http://www.bis.org/review/r090115a.pdf>, 22.01.2009.

3) “Crisis Marks Tectonic Shift in Financial Markets”, IMF Survey Magazine, September 25, 2008; “Rescue Plan Stirs Calls for Deeper Regulation”, The Wall Street Journal, January 15, 2009.

гао је суму од 12 млрд. америчких долара (USD), од којих су за скоро половину (5,3 билиона) гаранти или даваоци зајмова двеју највећих америчких хипотекарних агенција *Freddie Mac* и *Fannie Mae*. Пошто се кредитна криза управо преломила на овим двама хипотекарним кућама, претећи да њиховим урушавањем повуче и америчку привреду, извршена је државна интервенција у ове две компаније, куповином ХоВ покривених хипотеком, као и једногодишњом гаранцијом. Амерички банкарски гигант *Citygroup* тада је подељен у две корпорације да би лакше пребродио огромне губитке. Компанија је постала *Citycorp* и *City Holdings*, напуштајући модел “супермаркета” грађен годинама.⁴ Под теретом дугова нашле су се једна од највећих брокерских кућа света *Merrill Lynch*, инвестиционе банке *Bear Stearns*, *Lehman Brothers*, *Goldman Sachs*, *Morgan Stanley*, *Wachovia bank*, *Bank of America*, GMAC, и највећа осигуравајућа компанија на свету *American International Group - AIG*. У питању су тзв. “credit default swap” за које се процењује да на глобалном плану покривају вредност од 62.000 млрд. USD, а који нису захваћени никаквом регулативом. AIG има удела у скоро сваком сектору америчке економије, присутан је у Кини и у Европи, тако да су последице његовог краха веће због широке глобалне распрострањености.

Затражена је интервенција монетарних власти, а алтернатива је била катастрофа светских размера. Док је прогрес направљен са финансијским институцијама у прилагођавању биланса, јачање њихове финансијске позиције било је теже пред изазовима пада привредне активности и цена акција, повећања трошкова капитала и пада прихода од активности као што су секјуритизација и задуживање помоћу државних гаранција.

Регулатива је била неефективна у вези са проценом ризика банака на финансијском тржишту, а влада је потцењивала јачину кризе, чак и када је била очигледна. Тако се појавио проблем стамбене хипотеке услед дерегулације и финансијске либерализације.⁵ Пошто је финансијска имовина постајала сложенија и вреднија, инвеститори су се реосигуравали, те је чињеница да су и агенције за процену међународних обвезница и регулатори банака, који су се на њих ослањали, прихватили као валидне математичке моделе који су теоретски “приказивали” ризике мањим од стварних у пракси.⁶

Ову кризу неминовно прати и стална нестабилност, односно слабљење долара у односу на евро. Слабљење долара настављено је и након примене програма о откупима како дужничких, тако и власничких ХоВ заснованих на хипотекама и другим врстама некавалитетне активе банака⁷.

Глобално финансијско тржиште толико је испреплетено и интегрисано да се криза већ у 2007. години путем трговинских и финансијских канала брзо пренела на остатак света, првенствено на Европу. Садашња криза, настала у САД, пренела се у светску јер је америчка привреда највећа у свету и уско је повезана са свим светским тржиштима (Табела бр. 1). Учешће САД у светској трговини је 15,2%, а у светском БДП је 22,3%, тако да је дубока глобализација финансија и трговине проузроковала да се криза прошири брже него у прошлости.

4) Citygroup — after suffering a loss of \$8.29 billion, its fifth straight quarterly deficit — is reorganizing into Citycorp and City Holdings. City posts huge loss, splits up the company, Associated Press, Jan. 16, 2009, интернет: <http://www.msnbc.msn.com/id/28689056/>, 24.01.2009. <http://www.france24.com/en/category/tags-pour-les-articles/financial-crisis>

5) Према мишљењу нобеловца за економију, професора на америчком Универзитету Колумбија, Џозефа Штиглица, узрок кризе је беспризорна примена неолибералне економске политике. Проф. Штиглиц указује на то да свет није саздан на постулату да се тржиште регулише само по себи, као што тврде присталице неолибералне економске политике. Тржиште нас, на пример, није припремило на снажан раст цена нафте и хране. Природно, ниједан од тих сектора није пример за слободно тржиште, а део је проблема. Истакао је да “неолиберални, тржишни фундаментализам служи као теоријска основа за пропагирање приватизације, либерализације и независности централних банака, које треба да се старају само о најнижој инфлацији и ни о чему више. Неолиберална теорија никада није имала историјско упориште у друштву, нити је икада уживала широку подршку”, нагласно је професор Штиглиц. Највећа финансијска криза потреса свет, у: “Banks to resist push for casting spotlight on finance systems, When it comes to transparency, the world’s bankers won’t surrender without a fight”, By Simon Kennedy and Matthew Benjamin, Bloomberg News, интернет: http://seattletimes.nwsources.com/html/business/technology/2008678342_davosbankers28.html?syndication=rss

6) Џорџ Сорос истиче да је супер-бум престао да буде перспективан када су нови финансијски производи постали толико компликовани да надлежни органи нису били у могућности да даље рачунају ризик и почели су да се ослањају на метод управљања ризиком од стране саме банке. Слично томе, агенције за процену вредности су се ослањале на информације које су добијале од креатора тих вештачких вредности имовине; видети у: George Soros, “The worst market crisis in 60 years”, The Financial Times, January 22, 2008; Floyd Norris, “News Analysis: Another Crisis, Another Guarantee”, The New York Times, November 24, 2008.

7) Извор података: Bloomberg News sues the Fed under Freedom of Information Act, Posted by Edward Hariison on Friday, 7 November 2008; <http://www.creditwritedowns.com/2008/11/bloomberg-news-sues-fed-under-freedom.html>, 25.01.2008.

Табела бр. 1
Кључни економски показатељи држава евро
зоне, САД и Јапана, 2007

	-15				
) (-	320	302	128	1.331	
(%)	16,7	22,3	6,9	10,3	
(%)	7,4	4,6	3,9	4,0	
(% -	16,4	15,2	6,6	10,4	

Извор: European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, IMF World Economic Outlook and World Bank data, 2008.

Ланчана реакција из САД довела је у опасност водеће европске банке услед њихове изложениности потресима у САД (Табела бр. 2). Велики број финансијских институција у свету који је ради стицања добрих зарада инвестирао у ризично америчко хипотекарно тржиште, био је принуђен да отпише новчане износе у милијардама, због немогућности наплате хипотекарних кредита⁸. Завладало је неповерење на европским тржиштима новца, подстакнуто падом цена непокретности, што је узроковало велику ликвидност. Европска централна банка (ЕЦБ) континуирано је реаговала, убацивањем додатних ликвидних средстава на тржиште.

Најпре су погођене банке у Великој Британији, Шпанији и Ирској, због хипотекарних зајмова и потрошачких кредита. Највеће европске банке биле су принуђене да отпишу новчане износе у милијардама, због немогућности наплате одобрених хипотекарних кредита (Commerzbank, енглески HBOS и Royal bank of Scotland). Да су финансијске институције с обе стране Атлантика посрнуле, први знак била је национализација the Northern Rock банке у Великој Британији у фебруару 2008, што је представљало узнемирење за берзе широм света. Потом је банкротирао британски Bradford & Bingley, а Белгија, Холандија и Луксембург спасиле су the Benelux banking group

Табела бр. 2
Губици банака (у млрд. USD)

	2008*	2007	2006	2005
	-423,7	-338,8	190,5	-26,7
.	-307,1	-101,5	127,0	-17,7
	-204,3	5,5	54,0	20,0
	-175,9	73,3	61,6	46,9
	-157,0	-31,4	109,0	13,2
	-107,5	-44,5	55,7	22,0
	-105,5	12,2	31,1	37,2
	-104,4	-112,3	-49,2	204,4
	-83,8	-3,7	34,1	14,8
	-58,0	-4,3	26,7	0,7
	-0,7	0,5	0,5	0,1
	-938,0	79,2	421,1	116,0
Укупно	-3.068,0	-106,4	1.220,7	518,0

* Од 1. јануара 2008. до 19. децембра 2008. године

Извор: Gert Wehinger, Lessons from the Financial Market Turmoil: Challenges ahead for the Financial Industry and Policy Makers, Financial Market Trends, OECD, 2008, стр. 4.

Fortis са 11.2 млрд. евра, влада Исланда је национализовала Glitnir и преузела контролу над Landsbanki банком, Француска, Белгија и Луксембург су уложиле 9 млрд. евра у Dexia bank⁹.

Кредитни шок се пренео и у сектор реалне економије. У таквом амбијенту ЕЦБ, ФЕД, Банка Енглеске (Bank of England), швајцарска национална банка, Банка Јапана, индијска национална банка и друге централне банке у свету емитовале су стотине милијарди новца. Такође, у октобру 2008. године, како би се ограничило штетно деловање светске финансијске кризе, ФЕД, ЕЦБ, Банка Енглеске, централна банка Канаде и Шведске координирано су смањиле референтне каматне стопе, а убрзо су им се придружиле и централна банка Швајцарске, Норвешке, Јапана, Кине, Аустралије, и других земаља. ЕЦБ је и у 2009. години наставила да смањује референтну стопу, тако да је у марту 2009. године била 1,5%¹⁰.

8) "From crisis to recovery: the tools for the job", European Economy News, European Commission, Economic and Financial Affairs, No 12, January 2009, Brussels, стр. 5.

9) "Economic storms, Weathering the credit crunch", European Economy News, N° 12 - January 2009, Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels

10) Медијске агенције: New York Times, New York Times, Financial Times, Guardian, La Tribune, Les Echos.

Због великих падова на Московској берзи, држава је интервенисала у три највеће руске банке са 44 млрд. USD.

Од почетка 2008. готово да не постоји берза у свету на којој није забележен пад берзанских индекса. Ниједна државна мера и гаранција није допринела да се ситуација поправи. Ове мере су подржавале запосленост и очување дохотка у првој години кризе. Нажалост, интензитет финансијских турбуленција ишао је у правцу погоршања економских показатеља.

Кредитни шок се пренео и у сектор реалне економије. Успоравање привредне активности и кредитне функције банака у комбинацији са тежим међународним условима, смањењем тражње и губицима у дохотку, захватило је скоро све државе¹¹. Приступ новим изворима средстава био је готово онемогућен, што се негативно одражавало и на земље централне, источне и југоисточне Европе. Пошто је банкарски сектор ових земаља већински у власништву банака из развијених земаља, недостатак ликвидности на светском тржишту одразио се и на финансирање банака-кћерки инкорпорираних у овим земљама. Последнице су биле повећање цене финансијских средстава међународних тржишта новца и капитала, кроз бег инвеститора од ризика. У незавидном положају је реални сектор, због успоравања раста БДП развијених економија и отежаног кредитирања, главних трговинских партнера ових земаља.

Успоравање глобалног економског раста започето у лето 2007. године, настављено је и 2008. и 2009. године. Интензитет финансијских турбуленција ишао је у правцу пада берзанских индекса и погоршања економских показатеља. Услед успоравања привредних активности, процене међународних организација су да ће глобални привредни раст у 2009. години у просеку бити драматично нижи од очекиваног, односно на истом нивоу из 2008. године. Први наговештај финансијског опоравка очекује се крајем 2009. године, тако да се опоравак са постепеном нормализацијом очекује тек у 2010. години, са привредним растом од 0,5 до 1,5%.¹² Дубина и трајање глобалног привредног пада зависиће од даљег развоја финансијске кризе.

1. Компаративна анализа одабраних модела одговора на светску финансијску кризу

Прве последице светске финансијске кризе биле су велика ликвидност и губици услед обезвређења имовине покривене хипотекарним ХоВ и њиховим финансијским дериватима, којима су погођене бројне финансијске институције широм света. Због тога су прве предузете мере биле враћање ликвидности финансијских тржишта и заштита осигураних депозита. Одлуке централних банака о обезбеђењу ликвидности и мере давања гаранција финансијском сектору од стране влада и парламената већине земаља, показале су се делотворним у спречавању краха глобалног финансијског система.

Јака и снажна интервенција државе како би повратила и обезбедила ликвидност финансијских тржишта *de facto* успешно је ограничила панику, али је било потребно да финансијске институције функционишу са мањим задужењем и да исправе своје билансне недостатке због непокривености извора средстава, што је захтевало докапитализацију банака од стране државе¹³.

1.0. Повећање износа осигураних депозита

Једна од првих мера обезбеђења ликвидности банака била је превенција од повлачења депозита услед опште несигурности. Имајући у виду важност депозита у пословању банака, меру заштите депозита кроз повећање њихових осигураних износа предузеле су скоро све земље у свету (Табела бр. 3)¹⁴. У октобру 2008. министри финансија ЕУ постигли су сагласност да државе-чланице ЕУ повећају износе осигураних депозита, тако да држава гарантује покриће од 50 хиљада евра. Грчка, Холандија и Белгија одлучиле су да подигну гаранцију на сто хиљада евра, а Немачка, Француска и Ирска да гарантују комплетно обештећење у случају пропаст банке.

11) Klaus Schmidt-Hebbel, "Managing the global financial crisis and economic downturn", OECD Observer, No 270, Paris, December 2008.

12) Klaus Schmidt-Hebbel, "Managing the global financial crisis and economic downturn", ECONOMIC OUTLOOK No.84, OECD, Paris, November 25, 2008, стр. 7-10.

13) "Rescue packages: what governments have offered, Following are the latest measures taken by governments to limit damage from the global financial crisis", Telegraph, интернет: <http://www.telegraph.co.uk/finance/3229434/Rescue-packages-what-governments-have-offered-financial-crisis.html>.

14) Sebastian Schich, "Financial Turbulence: Some Lessons Regarding Deposit Insurance", Financial Market Trends, OECD, 2008, стр. 60-62.

Табела бр. 3
Повећање осигураних депозита у одабраним државама, октобар 2008. године

	2009.	100% - 2009.
	100.000 EUR	20.000 EUR
	50.000 EUR (100.000)	40.000
	100.000 EUR	20.000 EUR
	300.000	300.000
	50.000 EUR	37.000 EUR
		70.000 EUR
	50.000 EUR	25.000 EUR
		20.000 EUR
	100.000 EUR	20.000 EUR
		29.000 EUR
	103.000 EUR	103.000 EUR
	100.000 EUR	29.000 EUR
	50.000 EUR (175.000)	33.000 EUR
		37.000 EUR
	50.000 EUR	20.000 EUR
	500.000 SEK	250.000 SEK
	50.000 GBP	2,000 50.000 GBP
	250.000 USD	100.000 USD

Извор: Deposit Insurance Around the World: A Comprehensive Database, World Bank, Washington, 2008; OECD Secretariat information available from deposit insurance websites, OECD, Paris, 2008.

1.1. Модели планова опоравка

Планови опоравка од светске финансијске кризе садрже краткорочне и дугорочне ефекте мера монетарне и фискалне политике. Политичари и економисти поново су скренули пажњу на значај мера фискалне политике које су им на располагању. Крајњи циљ јесте заштита од економског погоршања и стварање услова за економски раст¹⁵. Планови опоравка или пакети мера финансирају се на разне начине и у суштини одражавају могућности које пружа постојећи буџетски маневар¹⁶. Најчешће је то на рачун повећања јавног дуга, издавањем државних ХоВ са фиксним при-

носом, које су на цени захваљујући сигурности коју носе, или узимањем зајма од међународних монетарних организација или на име повећања буџетског дефицита.

Планови опоравка ради изласка из кризе процењују се за сваку земљу посебно, у зависности од тога колико је и на који начин нека земља изложена кризи. Наиме, не постоји јединствен и универзалан модел применљив и делотворан за сваку земљу. Заједничко за све планове опоравка је да садрже мере за повраћај ликвидности. Основна разлика између планова опоравка појединих земаља односи се на то да ли је или не њихов финансијски сектор био директно изложен проблематичним ХоВ. Због тога једну групу чине земље попут САД, Велике Британије, Немачке, Аустрије, Италије, Шведске, Француске, Русије, чији финансијски сектор је био директно изложен проблематичним ХоВ и чији планови опоравка обавезно обухватају средства неопходна за докапитализацију банака. То су планови опоравка у којима су отпис и губици банкарског сектора умањили капиталну базу банака и њихов кредитни капацитет. Осим докапитализације банака, подршка банкарском систему укључује значајна средства за међубанкарске гаранције, са циљем да се помогне обнављање кредитног механизма и поверења у банке, како би се привреда поново покренула.

Међутим, постоји разлика у начину докапитализације банака. Док је у САД влада вршила откуп проблематичне имовине, у Великој Британији, Италији, Аустрији и Немачкој владе су обезбеђивале део или целокупан зајам у замену за приоритетне акције, без права гласа, тако да је тиме извршена делимична национализација. Државно власништво у финансијском сектору било је нужно прихватити пошто је државна интервенција представљала мање зло од банкрутства банака. Сврха докапитализације била је да се ојача основни капитал неопходан за кредитну функцију банака, како би се омогућила кредитна подршка привреди без које нема континуитета пословања, радних места, зарада, а ни пореских прихода у буџету.

Банке којима је пружена помоћ суочене су са различитим условима који варирају од земље до земље. Ти услови, *inter alia*, обухватају и забрану исплаћивања дивиденди у периоду док се државни зајам или капитал налази у њиховим изворима

15) Klaus Schmidt-Hebbel, OECD Global Economic Outlook for 2009, February 2, 2009, World Trade Magazine, Internet, http://www.worldtrademag.com/CDA/Articles/Column/BNP_GUID_9-5-

16) Angel Gurrna, "From the financial crisis to the economic downturn, Restoring growth is a key challenge", OECD Observer, No 269, October 2008, стр. 24.

пословања, примену политике лимитираних зарада управе банака и утицај државе на пословну политику у смеру подстицања кредитирања. Додатно, тежња ка смањењу или отпису проблематичних дугова охрабрила је хипотекарно тржиште и смањила хипотекарне губитке, а тиме повећала финансијску стабилност.

Затим, земље као што су САД, Немачка и Италија су, у оквиру планова опоравка као инструмент стимулације привредних активности и запошљавања, предузеле инвестирање у инфраструктуру. Пошто те инвестиције трају дужи период, утицаће на повећање тражње и привредни развој. Уз ове мере користе се и мере које директно утичу на повећање понуде путем повећања тражње: смањење пореза и доприноса; давање ограничених износа кредита за потрошњу; пружање помоћи угроженим породицама.

Другу групу чине земље чије банке нису биле изложене проблематичним америчким вредносним хартијама, попут **Пољске, Чешке, Словачке и Словеније**, које имају здрав банкарски систем, али их криза обухвата спољним шоком. Међутим, директно су изложене невољама које се дешавају на финансијском тржишту ЕУ, уз проблем прилива страних директних инвестиција и пада спољне тражње¹⁷. У последње две деценије ове земље централне Европе спровеле су економске реформе уз болне поуке. Због тога су имале далеко ниже субпримарно излагање на својим финансијским тржиштима, пошто су примењивале строге критеријуме и мање се бавиле секјуритизацијом. Капитал њихових банака скоро у потпуности је базиран на имовини власника и банке ових земаља одржавале су здрав рацио кредита и депозита.

Мађарска није у овој групи земаља, с обзиром на чињеницу да је 2008. године представљала земљу са високим степеном ризика у погледу заштравања финансијске ситуације и банкарским сектором увелико зависним од иностраног финансирања¹⁸. Мада Мађарска не припада евро-зони, хитна финансијска помоћ од стране ЕСВ била је усмерена ка овој држави због ризика

са којим су се услед кризе суочиле филијале аустријских банака. Аустријске банке су нарочито погођене кризом, те би изостанак финансијске помоћи Мађарској за њихово спасавање изазвало нежељене импликације на остатак Европе. Колапс ових банака имао би озбиљне последице по европски банкарски систем.¹⁹

1.2. *Планова опоравка у одабраним земљама*

Због размера финансијске кризе, у САД је предузето низ важних мера како би се стабилизовао финансијски систем. У циљу подизања ликвидности у 2008. години вршено је „убризгавање“ средстава у износу од 250 млрд. USD, експанзија државних гаранција за банке и смањење референтне каматне стопе FED. Ове мере су аналогне мерама у другим државама које се примењују да би се спречио слом глобалног финансијског система. САД се налазе у епицентру најдуже рецесије од Другог светског рата. Крајем септембра 2008. године усвојен је Закон о ванредној економској стабилизацији за 2008. годину, којим је одобрен план опоравка у износу од 700 млрд. USD. На основу овог плана извршен је откуп проблематичне имовине, нарочито ХоВ покривених хипотеком, чиме је у ствари извршена докапитализација финансијских институција²⁰. Према плану, излазак из финансијске кризе нужно подразумева „чишћење“ банака од непокривене активе откупом њихових ХоВ да се оживи кредитни механизам. Влада је одлучила да држи вредносне папире док се тржиште не опорави, а онда би их продала и тако повратила део новца пореских обвезника. План обухвата и спасавање финансијских компанија које су пред колапсом, како економија не би запала у још веће невоље. Одсуство кредита претило је да заустави америчку економију.

План подстицаја укључио је финансијску подршку аутомобилској индустрији. Због масовног отпуштања радника у октобру 2008. године одобрен је кредит са ниском каматном стопом за помоћ тзв. „великој тројци“ - произвођачима ауто-

17) Vladimír Dlouhý, "Financial crisis will shape the Czech presidency", The Financial Times, November 6 2008, стр. 11.

18) "Economic storms, Weathering the credit crunch", European Economy News, № 12 - January 2009, Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, стр. 5.

19) Према анализама америчког аналитичког центра "Стратфор", у Мађарској, Бугарској, Србији, Хрватској, Румунији и Балтичким земљама, губитак ликвидности је изазван преносом кризе из матичних италијанских, аустријских и грчких банака, чије филијале или гранци доминирају на овим тржиштима, у: "Hungary: The Hungarian Financial Crisis' Impact On Austrian Banks", October 20, 2008, интернет:

20) Закон је изгласан 29. септембра 2008: "The Emergency Economic Stabilization Act of 2008", H.R. 3997, House Committee on Financial Services, September 30, 2008. Видети: Andrew Clark, "Paulson abandons plans to buy up America's toxic mortgage assets", The Guardian, November 13, 2008, интернет: <http://www.guardian.co.uk/business/2008/nov/13/harry-paulson-banking-rescue-mortgage>. Retrieved on 15 November 2008 ; David Lawder, "U.S. backs away from plan to buy bad assets", Reuters, November 12, 2008, интернет: <http://www.reuters.com/article/ousiv/idUSTRE4AB7P820081112>. Retrieved on 15 November 2008 .

мобила (*General Motors, Ford, Chrysler*) у износу од 25 млрд. USD, да би решили проблеме ликвидности. Аутомобилска индустрија користиће овај кредит и за преуређење фабрика и куповину нове опреме и уређаја за производњу возила напредне технологије, која би била одговарајућа у погледу стандарда загађивања и одговарала новим стандардима потрошње горива до 2020. године. Такође, део тих средстава одвојен је и за кредитирање купаца путем специјалних финансијских институција. Уз финансијску подршку аутомобилској индустрији, предстоји реорганизација као први корак опоравка, јер глобално загревање и емисија угљендиоксида изазивају забринутост у вези са потрошњом горива и еколошком заштитом. Други важан аспект је пут ка проналажењу енергетски ефикасних технологија²¹.

Нови економски стимулативни пакет усвојен у фебруару 2009. године износи 789 млрд. USD, укључујући привремене пореске олакшице, улагања у инфраструктуру и помоћ грађанима који су остали без посла или дома²². Кључни циљ овог плана је да се у потпуности апсорбује проблематична имовина, оживи кредитно тржиште, омогући отварање 3,5 милиона радних места и заустави тренд пада привредних активности. Посебна средства у износу од 50 млрд. USD издвојена су како би се ојачале банке, ублажавањем хипотекарне кризе. Банке ће имати приступ додатном капиталу под стриктним условима, који обухватају обавезу подношења извештаја о пословним одлукама и лимите везане за исплату зарада менаџменту. У овој подршци банкама нарочито су битни *транспарентност* и *одговорност у пословању*. Императив помоћи је да се, што је пре могуће, ојачају институције како би државна интервенција била замењена приватним капиталом.

Референтна стопа FED се почетком 2009. године кретала у распону од 0 до 0,25%, а додатни програм садржи кредитну подршку малом бизнису и потрошачима, позајмице преко кредитних картица и студентских зајмова. Крилатица “купујмо америчко” избегнута је из плана, јер би

мере протекционизма изазвале ланчану реакцију која би могла да води ка трговинском рату. Наиме, историја и економска теорија показали су да у временима финансијске кризе трговински протекционизам није никад био начин изласка из кризе, већ да додатно погоршава економску ситуацију.

Финансијски органи у **Европској унији** и другим деловима света реаговали су брзо. Велики број мера и активности ЕСВ био је усклађен на међународном нивоу. ЕСВ је од самог почетка турбуленција пружала банкама подршку за краткорочну ликвидност, убацивањем 10 млрд. евра на финансијска тржишта, снижавањем каматне стопе и гаранцијама кредита, како би се спречило даље проширење кризе²³.

На ванредном самиту у Паризу, октобра 2008. године, лидери 15 земаља евро-зоне донели су акциони план за подршку и гаранције банкарском систему. Европски план опоравка обухватио је све димензије кризе, укључујући међубанкарске кредите и докапитализацију банака, како би се избегао њихов банкрот²⁴. Заједнички план акције за евро-зону обавезао је сваку државу да предузме мере које ће стабилизovati финансијско тржиште у стратегији да би се омогућили повољнији услови на тржишту. План је био одговор на глобалну кризу, фокусирајући се на убризгавање капитала и враћање поверења у тржиште. Посебно је истакнуто да донете одлуке треба да поврате поверење у финансијско тржиште и одреде правац развоја у наредном периоду. Сваку докапитализацију финансијске институције по хитном поступку мора пратити одговарајући план и свака земља мора преузети обавезу да акционари и водећи људи у банкама прихвате последице такве интервенције.

Форум за финансијску стабилност и Европски савет предложили су координиране смернице деловања на европском и међународном нивоу, које су наглашене у декларацији Самита G-20, одржаног у новембру 2008. године у Вашингтону, истичући да глобални финансијски систем захтева глобално координирани одговор.

- 21) Ал Гор је 2007. године у својој књизи “Неугодна истина” критиковао “велику тројку” истичући да продају велика и неефикасна возила која троше много горива чак и поред тог што их све мање људи купује, у: Al Gore, *An Inconvenient Truth*, Rodale, 2007; “Zero percent financing? Automakers get \$25 billion car loan from Uncle Sam”, Reuters, October 2008, интернет: <http://www.financialweek.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/20081001/REG/810019995/1036, 02.02.2009>.
- 22) “US Treasury Secretary Timothy Geithner has unveiled a comprehensive bank bail-out plan worth at least \$1.5 trillion (J1.02 trillion)”, BBC News, 10 February 2009, интернет: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7880969.stm, 24.02.2009>.
- 23) “From crisis to recovery: the tools for the job”, European Economy News, European Commission, Economic and Financial Affairs, No 12, January 2009, Brussels, p. 5; “The Global Economy and OECD: Distilling Lessons from a Financial Crisis”, Speech by Angel Gurrna, OECD Secretary-General, to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Strasbourg, 1 October 2008, интернет: http://www.oecd.org/document/12/0,3343,en_2649_34487_41420876_1_1_1_1,00.html, 24.02.2009; “Financial crisis”, DG ECFIN website, интернет:
- 24) Raf Casert, “EU approves bank rescue packages”, By Associated Press Writer, BRUSSELS, Belgium (AP), December 23, 2008, интернет: <http://www.wtopnews.com/?nid=111&sid=1508174, 28.01.2009>.

Европска комисија објавила је 26. новембра 2008. године пакет мера за ублажавање последица економске кризе, који представља значајну буџетску експанзију чланица ЕУ. Укупна вредност овог плана за економски опоравак финансијских тржишта је 200 млрд. евра, а спроводи се на националном нивоу, са ЕУ координацијом и подршком надзора. У плану су истакнути циљеви остварења запослености и одржања одговарајућег нивоа социјалне заштите грађана.

При спровођењу опоравка неке државе-чланице, услед фискалних мера, пробиле су границу буџетског дефицита од 3% од БДП, како је утврђено у Споразуму о стабилности и расту (The Stability and Growth Pact), те је Европска комисија крајем марта 2009. године предложила рок за корекцију буџетског дефицита Грчкој, Шпанији, Француској и Ирској, дакле у чланицама у којима је већ у 2008. години достигао ниво већи од 3% од БДП, као и рок за корекцију буџетског дефицита Велике Британије²⁵. За Шпанију и Француску рок је 2012. година, за Грчку 2010, Ирску 2013. година, а за Велику Британију 2013/14. година.

Мере обухваћене планом опоравка односе се на финансијску подршку незапосленима и сиромашним домаћинствима, инвестирање у инфраструктурне пројекте, нарочито у енергетику и привремено смањење пореза. План опоравка по својој суштини је краткорочног и дугорочног карактера, са предвиђеним социо-економским циљевима и заштитом животне средине. Државе чланице ће инвестирати у истраживања, предузетништво и образовање, промовисати гринфилд инвестиције, флексибилност на тржишту рада и заштиту запослених, развој пословања, нарочито малих и средњих предузећа, одржање и јачање конкурентности.

Влада **Велике Британије** међу првима је у октобру 2008. године објавила пакет мера за спасавање банкарског система у износу од 500 млрд. фунти. Банке су, узимајући зајам од државе, повећале њихов капитал за 25 млрд. фунти и за додатних 25 млрд. фунти, у замену за приоритетне акције са фиксном стопом дивиденде, без права гласа, тако да је држава постала сувласник²⁶. Делимична национализација извршена је у осам највећих банака (*Abbey, Barclays, HBOS, HSBC,*

Lloyds TSB, Nationwide Building Society, Royal Bank of Scotland, Standard Chartered). Овим планом обезбеђени су и краткорочни кредити у износу од 200 млрд. фунти и гаранције за међубанкарске зајмове у износу до 250 млрд. фунти. Привремено је смањена и стопа ПДВ са 17,5 на 15% за период од 13 месеци, почевши од 1.12. 2008²⁷.

Пошто проблеми око проблематичне имовине нису решени овим планом, влада Гордона Брауна (Gordon Brown) је почетком 2009. године усвојила нови пакет мера²⁸. Кључне мере новог пакета усмерене су на оживљавање финансијског сектора осигурањем ризичне имовине, на следећи начин:

- давањем гаранција за куповину хипотекарних ХоВ у износу од 50 млрд. фунти, како би се повећала понуда позајмљивања великим компанијама. Влада не намерава да откупује ризичну имовину банака, али својим гаранцијама подржава њихову продају компанијама;
- продужењем кредитних гаранција банкама са роком доспећа до априла 2014. године, а које су у јесен 2008. године потписале споразум о докапитализацији;
- пошто је 30. јануара 2009. године истекао период позајмљивања ради одржавања ликвидности, овај рок је продужен до годину дана, уз плаћање провизије на име коришћења краткорочних кредита;
- будућим прописима главно регулаторно тело (FSA-The Financial Services Authority) вршиће надзор дугорочне усклађености обавеза и средстава банака.

Иначе, Банка Енглеске је 5. марта 2009. године снизила референтну каматну стопу на историјски минималан ниво од 0,5%, што је њен најнижи ниво, јер ни током Велике депресије 30-тих година прошлог века није била нижа од 2%, што показује величину садашње кризе. Истовремено, објављен је и план о монетарној експанзији од 75 млрд. фунти, путем куповине обвезница британске владе, али и приватних корпорација.

Први **немачки** план опоравка од 500 млрд. евра, усвојен у октобру 2008. године, био је намењен за гаранције банкама, докапитализацију и ку-

25) Commission takes further steps under the excessive deficit procedure for France, Greece, Ireland, Spain and the UK and assesses the Stability Programme of Cyprus, 24 March 2009; Internet, http://ec.europa.eu/economy_finance/thematic_articles/article14582_en.htm

26) "Rescue plan for UK banks unveiled", BBC News, 8 October 2008, интернет: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7658277.stm>, 24.02.2009.

27) Извор: Ben Russell, "VAT: Conservatives will vote against rate cut", Tuesday, 25 November 2009, интернет: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/vat-conservatives-will-vote-against-rate-cut-1033724.html>, 25.02.2009.

28) "Gordon Browns bank rescue plan", Telegraph, 19 Jan 2009, интернет: <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopping/politics/labour/4289849/Gordon-Browns-bank-rescue-plan-what-the-key-measures-really-mean.html>, 23.02.2009.

повину ризичне имовине²⁹. Свака банка максимално је добила 10 млрд. евра за докапитализацију и 5 млрд. евра за зајам на име покрића проблематичних ХоВ. Овај план представљао је превенцију од кредитног слома, тако да је влада интервенисала као акционар у банкама, да би их заштитила од колапса и оспособила да одрже ниво кредитних давања. Помоћ владиног пакета за финансијску стабилизацију користиле су велике немачке банке *Hypo Real Estate, Commerzbank, Landesbanken, BayernLB, Deutsche Bank CEO, IKB, Sachsen LB*. Немачка влада је помогла и холандску највећу финансијску компанију ING, тако да је капиталом од 10 млрд. евра преузела акције са више од 20 процената учешћа у власништву.

Криза са субпримарним кредитима утицала је на немачку привреду више него што се претпостављало. Значајним извозом капитала у износу од 170 млрд. евра у 2007. години, после Кине, Немачка је највећи кредитор на међународном тржишту капитала³⁰. У недостатку штедње, користећи хипотеку за финансирање потрошње, САД су узимале спољни дуг. Као увозница капитала, САД су годишње увозиле више од 600 млрд. USD, што је било учешће од око 5,5 процената у БДП. Да би привукле новац, америчке банке су емитовале нове врсте ХоВ и финансијских деривата. Крајем септембра 2008, четвртина америчког проблематичног дуга била је у немачким банкама. Немачке банке нашле су се у ситуацији да морају да отпишу велики део потраживања, пошто њихово пословање није у потпуности било покривено капиталом, тако да су биле приморане да пронађу начин да покрију губитке. Да би се кориговали биланси, банке су имале опцију издавања нових ХоВ или смањења обима пословања у сразмери са отписаном имовином. Падом вредности акција не може се повећати имовина, те је било неизбежно смањење обима пословања у смеру пада кредитне активности. Како су и привреда и инвестиције зависне од финансирања банака, постојала је опасност од домаћег кредитног слома.

Берлин је везао помоћ коју пружа банкама са бројним условима дефинисаним као пропис.

Држава је преузела проверу биланса и политике пословања и има право да редукује ризичне активности. Било која дивиденда плаћена банци мора се усмерити у план опоравка. Један од услова јесте и одлука о ограничењу зарада топ менаџмента, до 500.000 евра годишње.

Немачке јавне финансије оптерећене су средствима плана опоравка проблематичних банака, која утичу на висину јавног дуга. За сада је одложена реализација смањења учешћа јавног дуга у БДП са 65% у 2007. години, на 62% до 2010. године. Финансијска криза ће се свакако одразити и на губитке буџета од пореза, нарочито прихода од пореза на доходак³¹.

Глобална финансијска криза изазвала је пад привредних активности. Извозно оријентисана привреда Немачке је под директним ударом кризе. Комбинација слабије тражње за немачким извозом услед глобалне рецесије и пад инвестиција настављени су у европској највећој привреди и у 2009. години³².

Имајући у виду да је интензитет кризе већи него што се претпостављало, немачка влада је усвојила нови стимулативни пакет мера, након оцене да први није био довољан. Нови план обухвата износ од 50 млрд. евра за период од две године, намењен инфраструктурним инвестицијама и пореским смањењима.³³ Стимулативни пакет представља подршку привредном расту и заштити запослености у највећој европској привреди у заустављању финансијске кризе. “Запосленост људи и раст су наша најважнија брига. Учинићемо све да осигурамо да Немачка, не само да преброди кризу, већ да из ове кризе изађе јача”, изјавила је немачка канцеларка, Ангела Меркел. Пакет укључује 17-18 млрд. евра за инвестиције у путеве и школе и 9 млрд. евра за пореска смањења за компаније и грађане. Ове мере би требало да утичу на повећање тражње и производње:

- смањење доприноса за социјално осигурање ће редуковати трошкове рада и повећати приватну потрошњу;
- повећање социјалних давања;

29) “RESCUE PACKAGE APPROVED”, German Cabinet Agrees on Conditions for Bank Bailouts, 10/20/2008, интернет: <http://www.spiegel.de/international/business/0,1518,585156,00.html>, 28.01.2009.

30) Hans-Werner Sinn, “Fatal flaw weakens German rescue package”, Financial times, 18. јануар 2009.

31) “GERMANY, Global downturn taking its toll”, Member States, Germany, Economic Forecast, The European Commission, Autumn 2008; Carsten Eppendorfer and Karolina Leib, “Germany: revisiting the budget rule”, ECFIN COUNTRY FOCUS, Economic analysis from the European Commission’s Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Volume 5, Issue 12, 28.11.2008, Brussels.

32) Camilla Andersen, “Germany Faces Extended Downturn Despite Stimulus”, IMF Survey Magazine: Countries&Regions, GLOBAL FINANCIAL CRISIS, January 22, 2009.

33) Germany adopts second stimulus package, Tuesday 13 January 2009, интернет:

- јавне инвестиције у инфраструктуру, школе и здравствене институције, нарочито убрзање пројеката изградње цевоводне мреже;
- давање кредита за куповину нових аутомобила уз замену за старе, чиме се помаже аутомобилској индустрији;
- подстицаји приватних инвестиција и повећање кредита за мала и средња предузећа.
- Фискални стимулациони би требало да се одраде на брзину опоравка, а буџетски дефицит је привременог карактера.

Критике стручне јавности на рачун овог плана су да је износ средстава мали и да су ове мере закасниле за благовремено избављање Немачке из кризе. Досадашњи ефекти помоћи указују на то да је неопходан брз повратак тржишним механизмима и операционализацији финансијских тржишта са међубанкарским кредитима.

Аустријски план опоравка финансијског тржишта је, у циљу обуздавања кризе, обухватио, *inter alia*, и доношење неколико закона који би у примени требало да стабилизују прилике на финансијском тржишту и да стимулишу аустријску привреду: Закон о стабилизацији и јачању међубанкарског тржишта, Закон о мерама за стабилизацију финансијског тржишта, Закон о рефлацији тржишта 2008, Закон о рефинансирању пословања, и закони којима се мења Закон о банкама и Закон о берзи.³⁴ Планом опоравка обезбеђена је финансијска подршка банкарском сектору у износу од 100 млрд. евра, од којих је 75 млрд. у форми гаранција за подршку међубанкарског тржишта, 15 млрд. за докапитализацију појединих банака и 10 за повећање износа гарантованих депозита³⁵. У банци у којој је извршена докапитализација савезни министар финансија има дискреционо право одлучивања о пословању, укључујући одлуке о коришћењу средстава, висици зарада и начину расподеле дивиденди.

Према плану опоравка, предузете су следеће мере:

- надлежни орган за финансијско тржиште може да пропише износ додатног капитала

који прелази захтевани минимум капитала банке;

- прихваћене су доспеле обавезе банака одобрењем зајма, докапитализацијом и учешћем у имовини. Новим законом о јачању међубанкарског тржишта савезни министар финансија овлашћен је да обезбеди гаранције за посебне намене, које ће бити коришћене као “клиринг институт”. Клиринг институт има посебан рачун са којег се позајмљују средства за међубанкарско тржиште од стране кредитних институција и компанија осигурања;
- измењеним законом о берзама надлежни орган за финансијско тржиште може да забрани или да уведе рестрикције на промтну продају ХоВ;
- Законом о рефлацији тржишта измењени су прописи о гаранцијама и развоју малих и средњих предузећа и предвиђени следећи инструменти са кореспондирајућим мерама: подстицање инвестирања осигурањем финансирања; промовисање стратегије међународног пословања; промовисање истраживања и развоја одобравањем зајма за истраживање и технолошке пројекте; подстицање мера за заштиту животне средине; инвестирање у инфраструктуру.

Италија, четврта по величини европска привреда, званично је ушла у фазу рецесије у трећем кварталу 2008. Због тога је план опоравка - трогодишњи фискални пакет финансијске помоћи - одобрен у италијанском парламенту у лето 2008. године, у износу од 80 млрд. евра, за помоћ банкама, угроженим породицама и компанијама погођеним светском економском кризом³⁶. Пакет финансијске помоћи даје банци опцију да прихвати докапитализацију од стране државе у замену за приоритетне акције без права гласа. Други пакет помоћи, који је део од 200 млрд. евра ЕУ плана за превазилажење финансијске кризе, износи 20 млрд. евра и односи се на мере јачања финансирања реалне економије у периоду кризе, помоћ угроженим породицама и јавне радове у инфрас-

34) “Interbankmarktstärkungsgesetz–IBSG”, “Finanzmarktstabilitätsgesetz–FinStaG”, “Finanzmarktaufsichtsbehörde-FMA”, “Börseggesetz”, “Konjunkturbelebungs-gesetz 2008”, “Wirtschaftsservice Gesellschaft mit beschränkter Haftung”, The Federal Law Gazette, I Number 136/2008.

35) “SUMMARY OF THE AUSTRIAN RESCUE PLAN TO STABILISE THE FINANCIAL MARKETS”, Govt_Rescue_Plan_Austria_19_Nov.pdf., интернет: <http://www.dlapiper.com/structure>, 24.02.2009; Simon Thiel and Matthias Wabl, “European Union Approves Austrian Bank-Aid Package”, Bloomberg, Dec. 9, 2008, интернет: <http://www.europa.eu>, December 9, 2008; и

36) “ITALY, Stagnating economic activity and further competitiveness losses”, Member States, Italy, Economic Forecast, Autumn 2008, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication13290_en.pdf, 22.02.2009; “Italy Announces \$103.2B Rescue Package, Friday”, November 28, 2008; интернет: <http://www.foxbusiness.com/story/markets/italy-announces-b-rescue-package/22.02.2009>.

структури, поправке школа и посебан фонд од 960 милиона за националну железницу. Помоћ породицама износи 2,4 млрд. евра у кеш исплати и обухвата осам милиона грађана. Влада се такође сагласила да осигура банкарске конвертибилне обвезнице како би помогла повећање капитала банака.

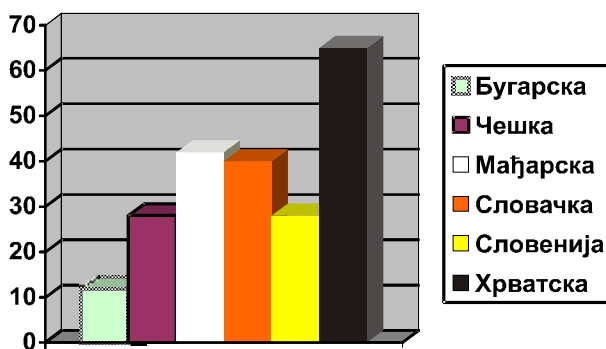
ЕУ је помогла план опоравка ваздухопловне компаније *AllItalia* са две милијарде евра. Конзорцијум инвеститора и италијанска влада уложили су још милијарду евра у нову компанију која је мерцер профитабилног дела старе компаније *AllItalia* и главног домаћег ривала *Air One*. Италијанска федерација синдиката потписала је споразум како би се *AllItalia* спасила од банкротства, а конзорцијум инвеститора се сагласио о задржавању 1.000 више запослених на платном списку. Према споразуму, 3.200 радника који су изгубили посао примаће 80% њихових зарада у следећих седам година. *AllItalia* је дуго била у беспомоћном стању и представља проблем европског цивилног ваздухопловства, одржавана је субвенцијама. Од 1999. године када је ова компанија последњи пут остварила профит, користила је око три милијарде евра јавних субвенција, не рачунајући дуг од 1,2 млрд. евра и специјални зајам од 300 милиона евра, обезбеђен на захтев премијера италијанске Владе, Силвија Берлусконија, након његове победе на парламентарним изборима³⁷.

Мађарска, која је постала чланица ЕУ 2004. године, успешно је трансформисала своју привреду из планске у тржишну, али су јој буџетски дефицит и јавни сектор остали релативно већи, у поређењу са другим чланицама ЕУ сличног нивоа дохотка³⁸. Значајан корак обуздавања кризе била је ЕУ подршка Мађарској, у износу од 5,4 млрд. евра, у октобру 2008. године. Мада Мађарска не припада евро-зони, ова финансијска помоћ ЕСВ намењена је спасавању филијала страних банака, међу којима доминирају аустријске, чија ликвидност је угрожена услед кризе. Када су се државе централне Европе определиле за тржишну економију након колапса Совјетског Савеза и отварањем "гвоздене завесе" почетком 90-тих година, Аустрија је била прва земља која је дошла да улаже у овај регион централне и југоисточне Европе, што је било природно, имајући у виду да је била културно и историјски везана за овај регион. Због тога су аустријске банке биле више од других спремне да рескирају на тржишту овог ре-

гиона, тако да су ту присутни највећи аустријски банкарски гиганти (*Raiffeisen*, *Erste Bank*, *Volksbank*, *BAWAG P.S.K.*, *Bank Austria Creditanstalt*). Доласком у централну Европу 1991. године, аустријске банке прошириле су пословање и практично постале, поред италијанских банака (*UniCredit*, *Banca Intesa*), доминантне у банкарском сектору централне Европе и држава Балкана (Графикон 1). Аустријске банке су, на пример, на овом подручју остваривале 35% њиховог укупног профита у 2005. години и доминантне су у међубанкарским позајмицама и краткорочним инструментима на финансијским тржиштима. Укупна изложеност капитала аустријских банака у овом региону је 300 млрд. USD, а италијанских 212 млрд. USD. Ово значи да криза у региону има директне последице на аустријске банке. *Raiffeisen* и *Volksbank* те су одмах предузеле мере рестрикције позајмљивања девиза у Мађарској од октобра 2008. године.

Графикон бр.1
Аустријске банке у Централној Европи
и на Балкану, септембар 2007.

У проценту од БДП

Извор: „The Hungarian Financial Crisis, Impact On Austrian Banks“, интернет: <http://www.stratfor.com/analysis/20081020-hungary-hungarian-financial-crisis-impact-austrian-banks> October 20, 2008

Укупан износ кредита у 2006. години износио је 650 млрд. USD. Дакле, 650 млрд. USD у форми кредита би, без финансијске помоћи, било отписано са тржишта или банке више не би биле способне за давање нових. Тако су се последице кризе могле манифестовати у нестанку централне Европе и Балкана као повољних места за инвес-

37) Angus Foote, "Italy's bank rescue package: news from around Europe", 09 October 2008, интернет: <http://www.citywire.co.uk/selector/-/news/newspaper-summaries/content.aspx?ID=317031>, 22.02.2009.

38) "Economic Forecast, Autumn 2008", European Economy, 6/2008, European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, стр. 158-65; "Economic storms, Weathering the credit crunch", European Economy News, N° 12 - January 2009, Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels.

тирање и у давању кредита по строгим условима у матичним банкама у Аустрији, Италији и у Грчкој, услед претрпљених губитака.

Мађарска је крајем октобра 2008. године добила заједничку помоћ ММФ, ЕУ и Светске банке у износу од 25 млрд. USD, за финансирање пакета мера, да би повратила поверење у посусталу привреду. ММФ је одобрио 15,7 млрд. USD зајма Мађарској, као део седамнаестомесечног стенд-бај аранжмана, ЕУ 6,5 млрд. USD и Светска банка 1,3 млрд. USD у циљу имплементације програма помоћи финансијском тржишту у условима финансијске кризе³⁹. Мере су усмерене ка банкарском сектору за докапитализацију и подршку јавним финансијама (буџетски расходи, спољни дуг, пензије).

Мађарска влада и Мађарска национална банка (The Hungarian National Bank - HNB) предузеле су низ мера, а међу првима је била обезбеђење девизне ликвидности банака. Хитно је измењен Закон о финансијским институцијама, тако да је од 13. октобра 2008. године влада обезбедила гаранције за међубанкарске позајмице и повећала износ осигураних депозита⁴⁰. План опоравка у износу од 1,400 млрд. форинти (5,4 млрд. евра) требало би да помогне да се у наредне две године обновити стабилност финансијског сектора и створе услови за привредни опоравак. Постизање ових циљева финансира се из регуларних фондова ЕУ и из националног буџета⁴¹. Да би се помогло одржању запослености, снижени су доприноси за социјално осигурање. План опоравка укључује и помоћ за 2.300 извозно оријентисаних малих и средњих предузећа, у износу од 192.000 евра, као и кредитне гаранције са повољном каматном стопом. Једна од мера је и предузимање реформе локалних институција, као и реформе социјалног и фискалног сектора, којом би се обезбедила буџетска равнотежа. Кључни циљ фискалног прилагођавања је смањење буџетског дефицита и јавног дуга.

Док је Мађарска повећала каматне стопе, **Чешка** национална банка их је смањила, као

одговор на рецесију. У чешким банкама је примењивана конзервативна монетарна политика тако да је централна банка позната по минималном излагању ризичној имовини. Тенденција чешких банака односила се углавном на развој сектора пословања са становништвом, док су се међународни послови са ХоВ и финансијским дериватима углавном обављали у њиховим филијалама у међународним финансијским центрима. Чешке банке су високо ликвидне захваљујући финансирању кредита, али првенствено из домаћих депозита. Удео сумњивих потраживања по кредитима изузетно је низак. Чешка влада је у оквиру усвојеног плана опоравка повећала износ осигураног депозита и изменила прописе у вези са давањем инвестиционих олакшица, како би охрабрила инвеститоре⁴².

2. Програм мера у Србији

Светска финансијска криза у Србији изражена је кроз мањи прилив страних инвестиција, повећање незапослености, успоравање процеса приватизације, привредних активности и привредног раста. Будући да је евро-зона највеће тржиште српских извозних производа, смањење тражње у евро-зони негативно се одражава на спољнотрговинску размену Србије. У финансијском систему Србије доминирају институције у страном власништву⁴³. Захваљујући конзервативној монетарној политици, банкарски сектор је у наглом испољавању кризе у другој половини 2008. године био релативно отпоран и стабилан. Томе су посебно допринеле мере докапитализације банака, предузете у претходном периоду, висока референтна каматна стопа, лимитирање задужења становништва и одржавање високе обавезне резерве. Кредитна активност је, у светлу глобалне кризе крајем 2008. године, била успорена, јер је смањена ликвидност у свету отежала приступ средствима.

Влада Србије је у децембру 2008. године донела оквирни програм мера којима је трасирала

39) "Global Financial Crisis, IMF Agrees \$15.7 Billion Loan to Bolster Hungary's Finances", IMF Magazin Survey, November 6, 2008; "IMF, EU agree on 21 billion-euro rescue plan for Hungary", Wednesday 29 October 2008. <http://www.france24.com/en/category/tags-pour-les-articles/financial-crisis>; "Financial crisis" on the DG ECFIN website; интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/focuson/focuson13254_en.htm, 22.02.2009.

40) Извор: "SUMMARY OF THE HUNGARIAN RESCUE PLAN TO STABILISE THE FINANCIAL

41) "Document Actions, Hungary presents 5.4-billion-euro rescue plan for companies", 13 November 2008, BUDAPEST CET, 2008 EUBusiness Ltd., интернет: <http://www.eubusiness.com/news-eu/1226588521.38/22.02.2009>.

42) "SUMMARY OF THE CZECH REPUBLIC RESCUE PLAN REGARDING THE FINANCIAL CRISIS", pdf. DLA_Piper_EMEA_Govt_Rescue_Plan_Czech_Republic_14_Nov, 14.11.2008, интернет: www.dlapiper.com/structure, 11.02.2009; "Czech government to provide incentives for technological centres", 27 January 2009, интернет: <http://www.kinstellar.com/knowledge/article/view/czech-government-to-provide-incentives-for-technological-centres/406/>, 22.02.2009.

43) Посматрано по земљама порекла доминирају акционари из Италије, који су 2008. године примат преузели од аустријских. Видети: "Извештај о стању у финансијском систему Народна банка Србије", Народна банка Србије, септембар 2008.

даље деловање у условима финансијске кризе. Осигурани депозити повећани су са 3.000 на 50.000 евра. Почетком 2009. године ММФ је Србији одобрио петнаестомесечни стенд-бај аранжман, вредан 402,5 милиона евра, за савладавање светске финансијске кризе⁴⁴. Усвојени програм мера за ублажавање ефеката светске кризе садржи рестриктивну фискалну политику и остварење буџетског дефицита испод 1,75% у БДП у 2009. години, обуздавање инфлације, уз истовремено спровођење политике пливајућег девизног курса, ради лакшег спољног прилагођавања. Кредит Европске инвестиционе банке (ЕИБ), у вредности од 120 милиона евра, намењен је здравству и изградњи општинске и регионалне инфраструктуре⁴⁵.

Почетком фебруара 2009. године влада је утврдила Акциони план изградње путне и железничке инфраструктуре и усвојила уредбе као основ за реализацију мера у условима светске финансијске кризе, којима се омогућава одобравање 122 млрд. динара кредита за привреду и куповину домаћих производа (аутомобила, пољопривредне механизације, намештаја, подних облога и кућних апарата), по субвенционисаним каматним стопама. Реч је о примени Уредбе о условима коришћења субвенционисаних кредита за одржавање ликвидности и финансирање трајних обртних средстава у 2009. години, а најмање половина тог износа намењена је за извознике затим, за инвестиционе кредите и субвенционисање каматне стопе⁴⁶.

Усвојен је и програм подршке националној ваздухопловној компанији "Јат ервејзу" у износу од 10 милиона евра, од чега је пет намењено за инвестиције, а осталих пет за добровољни социјални програм. Изменом Закона о порезу на доходак грађана порез се не плаћа на камате од девизне штедне и друге депозите грађана до 31. децембра 2009. године⁴⁷.

Почетком марта 2009. године Светска банка одобрила је Србији зајам од 34,9 милиона евра за подршку реформама за побољшање пословног

окужења, да би се охрабрило отварање нових предузећа и привукле директне стране инвестиције⁴⁸. Крајем марта постигнут је нови стенд-бај аранжман са ММФ, којим је Србији стављен на располагање кредит од две милијарде евра за јачање девизних резерви у 2009. години и још једне милијарде евра у 2010, што ће допринети очувању стабилности динара.

Због негативних ефеката светске кризе у буџету Србије је у првом кварталу 2009. године забележен пад прихода у односу на планиране. У наредном периоду, влада ће предузети мере смањења јавне потрошње на републичком, покрајинском и локалном нивоу, редефинисати макроекономске показатеље, као што су стопа привредног раста, годишња инфлација, висина буџетског дефицита и наставити даље реструктурирање и приватизацију јавних предузећа. У том смислу припремљен је пакет мера за смањење државних трошкова⁴⁹. Обезбеђено је око 3.000 кредита за почетнике, у вредности од 4 млрд. динара, чијом реализацијом се очекује запошљавање 12.000 људи. Затим, потписани су уговори са 21 банком о кредитима за пољопривредна газдинства⁵⁰. Укупан потенцијал краткорочних и дугорочних кредита износи приближно 10 млрд. динара, у циљу развоја производње и подстицања нових инвестиционих улагања у пољопривреду.

Имајући у виду макроекономску нестабилност која се манифестује високим и трајним спољнотрговинским дефицитом, нажалост, досадашњи програми мера за ублажавање ефеката светске кризе не садрже мере за пораст конкурентности привреде. За развој конкурентне привреде неопходна су улагања у образовање, науку и технологију. Због тога је интензивније акумулирање у људски капитал предуслов за остваривање конкурентности и привредног раста.

44) "IMF loan to help stabilise Serbian economy", January 17, 2009, интернет: 17 January 2009; <http://www.france24.com/en/category/tags-pouhttp://www.newstin.com/tag/us/98859458, 22.01.2009>.

45) "Саопштење Министарства финансија", 12.12.2008, интернет: <http://www.mfin.sr.gov.yu/>, 06.02.2009.

46) Саопштење Владе Републике Србије, 5. фебруар 2009. године, интернет: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=102917, 07.02.2009>; Усвојене уредбе којима се операционализују мере за ублажавање ефеката светске финансијске кризе, 5. фебруар 2009. године, интернет: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=102930>

47) Закон о привременом изумимању од опорезивања порезом на доходак грађана одређених врста прихода, Службени гласник Републике Србије, бр. 5/2009.

48) Зајам од 34,9 милиона евра подршка реформским потезима Владе, Светска банка одобрила кредит Србији, Танјуг, 06.03.2009, интернет: <http://www.blic.rs/ekonomija.php?id=82232>.

49) Припремљен пакет мера за смањење државних трошкова, Београд, 25. март 2009. године, Интернет, <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=106207>

50) Извор података: интернет: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=106346, 26. mart 2009. godine>.

Закључак

Као узрок актуелне светске финансијске кризе означени су финансијска либерализација и дерегулација финансијских тржишта и банкарског система, уз експанзивну монетарну политику. Регулаторни оквир био је недовољан у смислу величине капитала и начина резервисања. Због тога је у разматрању узрока фокус био на идентификацији тржишних несавршености које подстичу високе ризике и задуживања. Разумевање узрока кризе било је предуслов за предузимање ефективних мера. Устројство глобалне економије заснивало се на концепту краткорочне равнотеже финансијског тржишта. Да се криза ове врсте не би поновила, концептуална промена глобалног финансијског система мора да обухвати средњорочну и дугорочну одрживост и отпорност на шокове, уз развој делотворних система интерне контроле и система мерења ризика⁵¹.

Планови опоравка у појединим земљама разликују се у зависности од тога да ли је њихов финансијски сектор био директно изложен проблематичним ХоВ, али и од економског стања у којем су биле при доласку кризе. У земљама чији је финансијски сектор био директно изложен проблематичним ХоВ, планови опоравка обавезно, поред мера за решавање проблема неликвидности, обухватају неопходна средства за докапитализацију банака. Иначе, у свим земљама се планови опоравка финансирају повећањем јавног дуга или/и повећањем буџетског дефицита.

У неким земљама, као што су, на пример, САД, Велика Британија, Немачка и Аустрија, планови опоравка *in corpore* представљају и реформу система, јер је њихова садржина указала на потребу за свеобухватним променама. Нови концепт који ће се темељити на отпорности на шокове, имајући у виду чињеницу да се апсолутно не може отклонити могућност појаве непредвидљивих шокова у тржишној економији која нужно подразумева цикличност.

Иначе, предузете мере у свим земљама првенствено су усмерене ка повраћају поверења у финансијско тржиште и омогућавању функционисања кредитног механизма да би се привреда поново покренула, јер савремена привреда не може да се развија уколико финансијски систем не функционише.

У свим плановима опоравка нарочито је истакнута социјална димензија последица кризе,

пошто садрже финансијску подршку за незапослене и сиромашна домаћинства.

Затим, за већину земаља карактеристично је да су планови опоравка краткорочног и дугорочног карактера са социјално-економским циљевима. *Grosso modo*, ти планови у суштини одређују правац развоја у наредном периоду. Инвестирање у истраживања, предузетништво и образовање, инфраструктурне пројекте као што су енергетика, промовисање гринфилд инвестиција и заштита животне средине, има вишеструки позитиван ефекат на привредну активност и запосленост. Развој пословања, нарочито малих и средњих предузећа, одржање и јачање конкурентности, трасирају правце будућег развоја.

Коначно, са овом кризом постало је јасно да је свет међусобно повезан у сваком погледу и да је међународна сарадња есенцијална за успешно превазилажење кризе и да представља основу одрживог опоравка.

Литература

1. Andersen, Camilla, "Germany Faces Extended Downturn Despite Stimulus", IMF Survey Magazine: Countries&Regions, GLOBAL FINANCIAL CRISIS, January 22, 2009.
2. Bernanke, S. Ben, "The crisis and the policy response", 13 January 2009. The original speech, интернет: <http://www.bis.org/review/r090115a.pdf>, 22.01.2009.
3. Bloomberg News sues the Fed under Freedom of Information Act, Posted by Edward Harrison on Friday, 7 November 2008; интернет: <http://www.creditwritedowns.com/2008/11/bloomberg-news-sues-fed-under-freedom.html>, 25.01.2008.
4. Casert, Raf, "EU approves bank rescue packages", By Associated Press Writer, BRUSSELS, Belgium (AP), December 23, 2008, интернет: <http://www.wtopnews.com/?nid=111&sid=1508174>, 28.01.2009.
5. Clark, Andrew, "Paulson abandons plans to buy up America's toxic mortgage assets". The Guardian, November 13, 2008, интернет: <http://www.guardian.co.uk/business/2008/nov/13/harry-paulson-banking-rescue-mortgage>, 22.02.2009.

51) "The New Financial World Order", The Wall Street Journal, January 16, 2009; "Credit Crisis - Reform Proposals: European leaders call for a "Bretton Woods II" summit", Oct 16, 2008, интернет: http://www.finfacts.ie/irishfinancenews/article_1015002.shtml, 21.01.2009.

6. "Crisis Marks Tectonic Shift in Financial Markets", IMF Survey Magazine, GLOBAL, September 25, 2008.
7. "Czech government to provide incentives for technological centres", 27 January 2009, интернет: <http://www.kinstellar.com/knowledge/article/view/czech-government-to-provide-incentives-for-technological-centres/406/>, 22.02.2009.
8. Deposit Insurance around the World : A Comprehensive Database, World Bank, Washington, 2008.
9. Дlouhэ, Vladimиr, "Financial crisis will shape the Czech presidency", The Financial Times, November 6 2008.
10. "Document Actions, Hungary presents 5.4-billion-euro rescue plan for companies", 13 November 2008, BUDAPEST CET, 2008 EUbusiness Ltd., интернет: <http://www.eubusiness.com/news-eu/1226588521.38/22.02.2009>.
11. "Economic Forecast, Autumn 2008", European Economy, 6/2008, European Commission, Directorate - General for Economic and Financial Affairs, стр. 158-65
12. "Economic storms, Weathering the credit crunch", European Economy News, N° 12 - January 2009, Magazine of the Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels.
13. "EU leaders approved the package at their summit in Brussels on 11 and 12 December 2008, Financial crisis' on the DG ECFIN website, интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/focuson/focuson13254_en.htm
14. "Financial crisis", DG ECFIN website, интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/focuson/focuson13254_en.htm, 22.02.2009.
15. "Finland presents 54-billion-euro bank rescue package", 20 October 2008, интернет: <http://www.eubusiness.com/news-eu/1224510422.12/22.02.2009>.
16. Foote, Angus, "Italy's bank rescue package: news from around Europe", 09 October 2008, интернет: <http://www.citywire.co.uk/selector/-/news/newspaper-summaries/content.aspx?ID=317031>, 22.02.2009.
17. "From crisis to recovery: the tools for the job", European Economy News, European Commission, Economic and Financial Affairs, Issue 12, December, Brussels.
18. "GERMANY, Global downturn taking its toll", Member States, Germany, Economic Forecast, The European Commission, Autumn 2008.
19. "Germany pushes bolder rescue plan", By Yvonne Murray, BBC News, Berlin, Wednesday, 14 January 2009, интернет: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7828235.stm>, 22.02.2009.
20. "Germany set to create 'bad banks'", David Gow, Guardian, Sunday 25 January 2009, интернет <http://www.guardian.co.uk/business/2009/jan/25/bad-bank-banking-germany-financial-crisis>, 23.02.2009.
21. "Global Financial Crisis, IMF Agrees \$15.7 Billion Loan to Bolster Hungary's Finances", IMF Magazin Survey, November 6, 2008.
22. "Gordon Browns bank rescue plan", Telegraph, 19 Jan 2009, интернет: <http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/politics/labour/4289849/Gordon-Browns-bank-rescue-plan-what-the-key-measures-really-mean.html>, 23.02.2009.
23. Gurтна, Angel, "From the financial crisis to the economic downturn, Restoring growth is a key challenge", OECD Observer, No 269, October 2008.
24. "Hungary: The Hungarian Financial Crisis' Impact On Austrian Banks", October 20, 2008, Internet, http://www.stratfor.com/analysis/20081020_hungary_hungarian_financial_crisis_impact_austrian_banks, 22.02.2009.
25. "IMF loan to help stabilise Serbian economy", January 17, 2009, интернет: <http://www.newstin.com/tag/us/98859458>, 22.01.2009.
26. "Italy Announces \$103.2B Rescue Package, Friday", November 28, 2008; интернет: <http://www.foxbusiness.com/story/markets/italy-announces-b-rescue-package/22.02.2009>.
27. "ITALY, Stagnating economic activity and further competitiveness losses", Member States, Italy, Economic Forecast, Autumn 2008, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs, интернет: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication13290_en.pdf, 22.02.2009.

28. “Извештај о стању у финансијском систему Народна банка Србије”, Народна банка Србије, септембар 2008.
29. Lawder, David, “U.S. backs away from plan to buy bad assets”, Reuters, November 12, 2008, интернет: <http://www.reuters.com/article/ousiv/idUSTRE4AB7P820081112>. Retrieved on 15 November 2008.
30. “RESCUE PACKAGE APPROVED”, German Cabinet Agrees on Conditions for Bank Bailouts, 10/20/2008, интернет: <http://www.spiegel.de/international/business/0,1518,585156,00.html>, 28.01.2009.
31. “Rescue packages: what governments have offered, Following are the latest measures taken by governments to limit damage from the global financial crisis”, интернет: <http://www.telegraph.co.uk/finance/3229434/Rescue-packages-what-governments-have-offered-financial-crisis.html>
32. “Rescue plan for UK banks unveiled”, BBC News, 8 October 2008, интернет: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7658277.stm>, 24.02.2009.
33. Russell, Ben, “VAT: Conservatives will vote against rate cut”, Tuesday, 25 November 2008, интернет: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/vat-conservatives-will-vote-against-rate-cut-1033724.html>, 25.12.2008.
34. “Саопштење Министарства финансија”, 12.12.2008, интернет: <http://www.mfin.sr.gov.yu/>, 06.02.2009.
35. “Саопштење Владе Републике Србије”, 5. фебруар 2009. године, интернет: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=102917>, 07.02.2009.
36. Schich, Sebastian, “Financial Turbulence: Some Lessons Regarding Deposit Insurance”, Financial Market Trends, OECD, 2008, pp. 60-62.
37. Schmidt-Hebbel, Klaus, OECD Global Economic Outlook for 2009, February 2, 2009, World Trade Magazine, http://www.worldtrademag.com/CDA/Articles/Column/BNP_GUID_9-5-
38. Schmidt-Hebbel, Klaus, “Managing the global financial crisis and economic downturn”, Economic Outlook, No.84, OECD, Paris, November 25, 2008, стр. 7-10.
39. Sinn, Hans-Werner, “Fatal flaw weakens German rescue package”, Financial times, 18 January 2009.
41. “SUMMARY OF THE AUSTRIAN RESCUE PLAN TO STABILISE THE FINANCIAL MARKETS”, Govt_Rescue_Plan_Austria_19_Nov.pdf., интернет: <http://www.dlapiper.com/structure>, 24.02.2009.
42. “SUMMARY OF THE CZECH REPUBLIC RESCUE PLAN REGARDING THE FINANCIAL CRISIS”.pdf. DLA_Piper_EMEA_Govt_Rescue_Plan_Czech_Republic_14_Nov, 14.11.2008, интернет: www.dlapiper.com/structure, 11.02.2009.
43. “SUMMARY OF THE HUNGARIAN RESCUE PLAN TO STABILISE THE FINANCIAL MARKETS”.pdf. 2008, Govt_Rescue_Plan_EMEA_Govt_Rescue_Plan_Hungary_14_Nov, интернет: <http://www.dlapiper.com/structure>, i The ECB’s website: <http://www.ecb.europa.eu>, 22.02.2009.
44. “SUMMARY OF THE SWEDISH RESCUE PLAN TO STABILISE THE FINANCIAL MARKETS”.pdf. 4948949_1_UKGROUPE(EMEA Govt Rescue Plan - Sweden - 27 Jan) 30.10.2008, интернет: www.dlapiper.com/structure, 11.02.2009.
45. “Swedish model inspires US financial crisis plan”, Sep 08 2008, интернет: <http://www.thelocal.se/14496/20080922/11.02.2009>.
46. The Federal Law Gazette, I Number 136/2008.
47. “The Global Economy and OECD: Distilling Lessons from a Financial Crisis”, Speech by Angel Gurrna, OECD Secretary-General, to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Strasbourg, 1 October 2008, интернет: http://www.oecd.org/document/12/0,3343,en_2649_34487_41420876_1_1_1_1,00.html, 24.02.2009.
48. “The New Financial World Order”, The Wall Street Journal, January 16, 2009.
49. Thiel, Simon and Matthias Wabl, “European Union Approves Austrian Bank-Aid Package”, Bloomberg, Dec. 9, 2008, интернет: <http://www.europa.eu>, December 9, 2008.
50. “US Treasury Secretary Timothy Geithner has unveiled a comprehensive bank bail-out plan worth at least \$1.5 trillion (Ј1.02 trillion)”, BBC News, 10 February 2009, интернет: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/7880969.stm>, 24.02.2009.

51. “Усвојене уредбе којима се операционализују мере за ублажавање ефеката светске финансијске кризе”, 5. фебруар 2009. године, интернет: <http://www.srbija.gov.rs/vesti/vest.php?id=102930>
52. Wehinger, Gert, Lessons from the Financial Market Turmoil: Challenges ahead for the Financial Industry and Policy Makers, Financial Market Trends, OECD, 2008.
53. “Закон о привременом изузимању од опорезивања порезом на доходак грађана одређених врста прихода”, Службени гласник Републике Србије, бр. 5/2009.
54. “Zero percent financing? Automakers get \$25 billion car loan from Uncle Sam”, Reuters, October 2008, интернет: <http://www.financialweek.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/20081001/REG/810019995/1036>

САВЕЗ РАЧУНОВОЋА И РЕВИЗОРА СРБИЈЕ
Serbian Association of Accountants and Auditors

Нови професионални облици организовања у оквиру Савеза рачуновођа и ревизора Србије

Дужи низ година у оквиру Савеза рачуновођа и ревизора Србије као облици унутрашњег организовања чланства активно делују, поред Друштва РР, и Секције у оквиру којих се организује чланство Савеза према ужој професионалној делатности, а то су:

- Секција ревизора;
- Секција рачуновођа у јавном сектору;
- Секција професора рачуноводства средњих економских школа;
- Секција интерних ревизора;
- Секција професионалних лиценцираних проценитеља; и
- Струковна комора предузећа и предузетника за рачуноводство.

Активности ових унутрашњих облика организовања од оснивања, као и данас, Савез поддржава, пружајући им административно-техничко-стручну помоћ, односно сву потребну логистичку подршку.

Секција интерних ревизора и Секција професионалних проценитеља прерасле у “Асоцијацију интерних ревизора Србије” и “Друштво професионалних проценитеља”

Имајући у виду обим активности, као и значај и специфичности циљева интерних ревизора, као

и професионалних проценитеља, неминовно се наметнула потреба за другачијим организационим решењима, што је резултирало формирањем два професионално струковна удружења “Асоцијација интерних ревизора Србије” и “Друштва професионалних проценитеља”, као посебних правних субјеката, у формално-правном смислу.

Оба ова професионална струковна удружења, као организациони делови Савеза са својством парвног лица, имају седиште у Београду, у улици Његошевој 19, а делују на целој територији Републике Србије, ради оставривања следећих циљева:

- заштита професионалних интереса чланова;
- континуирано професионално усавршавање и иновирање знања својих чланова;
- праћење професионалног понашања чланова у примени законске и професионалне регулативе, у складу са IFAC-овим Етичким кодексом за професионалне рачуновође и другом професионалном регулативом;
- сарадња и са другим професионалним, научним и стручним организацијама и институцијама у земљи и иностранству ради унапређења и развоја интерне ревизије, као и са државним органима, организацијама и институцијама;

- евиденција, ажурирање и вођење именика професионалних интерних ревизора, односно професионалних овлашћених лиценцираних проценитеља.

Асоцијација интерних ревизора Србије и Друштво професионалних проценитеља су колективни чланови Савеза рачуновођа и ревизора Србије, што њеним члановима обезбеђује чланство у Савезу и Међународној федерацији рачуновођа (IFAC), односно активно деловање на глобалном нивоу.

У чланство Асоцијације интерних ревизора Србије могу, добровољно и равноправно, приступити сва лица која се професионално баве пословима интерне ревизије, односно у чланство Друштва професионалних проценитеља лица која се професионално баве проценом имовине и капитала, са могућношћу приступа и других, запослених пунолетних, лица заинтересованих за развој ове професионалне праксе, а на основу личног захтева, односно попуном *приступнице која се може преузети са сајта* Савеза РР Србије: www.srrs.rs.

Стога, овим путем позивамо сва заинтересована лица да, ако желе, приступе у чланство ових професионалних струковних организација и узму активно учешће у активностима које имају за циљ унапређење и развој интерне ревизије као и професионалне праксе овлашћених проценитеља.

Активност ових облика организовања у погледу стручног, континуираног професионалног усавршавања је на завидном нивоу.

До сада је Асоцијација интерних ревизора Србије у сарадњи са Савезом РР Србије организо-

вала пет професионално стручних семинара који су одржани у Београду у центру "Сава" са великим бројем учесника, а којима је на сваком од ових семинара обезбеђена одговарајућа професионално стручна литература (превод).

Одржан је први семинар за стицање специјалистичке лиценце "Професионални овлашћени проценитељ"

Друштво професионалних проценитеља, које је регистровано нешто касније, односно 06. априла 2009. године, заједно са Савезом РР Србије организовало је први дводневни специјалистички семинар, одржан дана 08. и 09. маја 2009. године. Учесници овог семинара, професионалне рачуновође чланови Савеза, по положеном специјалистичком испиту, стећи ће специјалистичку лиценцу "Професионалног овлашћеног проценитеља", сагласно параграфима 31.44 и 31.45 Националног рачуноводствено-образовног стандарда РС 31, а свим учесницима издата је потврда о одслушаном семинару.

Сви заинтересовани за стицање специјалистичког звања професионалног проценитеља могу да приступе Друштву професионалних проценитеља и након положеног специјалистичког испита стекну то звање.

Смерница Одбора за едукацију у вези специјализација у рачуноводственој професији

Шири циљ Међународне Федерације Рачуновођа (IFAC) јесте развој и побољшање координисане рачуноводствене професије у целом свету, са хармонизованим стандардима. Комитет за образовање IFAC је основан у циљу израде званичних изјава како о програмима преквалификационог образовања и обуке за рачуновође, тако и сталне професионалне обуке чланова рачуноводствене професије. Овај документ представља једну од тих званичних изјава.

Мада је одобрени текст ове изјаве онај који је IFAC објавила на енглеском језику, подстичемо организације - чланице да преведу овај текст или га на друге начине учине доступним својим члановима.

Надамо се да ће овај документ подстаћи рад на специјализацији унутар организација -чланица.

ПРЕДГОВОР

1. Сврха овог документа је да подстакне дискусију унутар организација - чланица о специјализацији у рачуноводственој професији. У документу се укратко описују неки од трендова и сила које подстичу специјализацију, предлажу се могући приступи овом питању, и расправља се о неким предностима и недостацима формалне специјализације.
2. У овом документу се реч специјализација користи у значењу: формално признање од стране организације - чланице да група

њених чланова поседује изузетну стручност у области/областима активности везаним за рад професионалног рачуновође.

ОКРУЖЕЊЕ

3. Специјализација представља реалност
Много је фактора који наговештавају да је специјализација унутар професије неизбежна. Штавише, она већ представља чињеницу.

Специјализација на *de facto* основи широко је распрострањена међу професионалним рачуновођама, било да раде у јавној пракси, привреди, трговини или јавном сектору. Тржишне снаге настављају да траже специјалистичке услуге од професије, која треба да схвати да на тржишту већ има конкуренцију са импресивним специјалистичким квалификацијама. На свакој од организација – чланица је да одреди да ли даља специјализација треба да се одвија под утицајем тржишта и ван њене контроле, или под утицајем и контролом професије.

4. Специјализација представља неопходност

Професија делује у динамичној средини која се одликује сталним променама. У последњих неколико година, дошло је до значајног проширења укупног професионалног знања које се захтева од професионалног рачуновође. То знање није везано само за рачуноводство, већ обухвата и знање из сродних дисциплина, на пример, опорезивања, информационих технологија, законских прописа у вези правних лица, итд. Непрестане промене и све већа сложеност пословног окружења још више ће проширити укупно професионално знање које мора да поседује професионални рачуновођа. У том контексту, непрекидно савладавање укупног професионалног знања превазилази способности појединца.

5. Тржишна потражња за специјализацијом

Сложено пословно окружење деведесетих донело је професионалним рачуновођама многе нове обавезе. Корисници очекују свеобухватну стручност професије, што је могуће постићи искључиво кроз неки вид специјализације. С обзиром на то да остале водеће професије већ дуго и успешно врше специјализацију, рачуноводствену професију би могло да оштети то што оклева да буде проактивна на овом пољу. Ако и даље остане пасивна, конкурентске организације би могле да искористе прилику и преузму иницијативу на том пољу, што организације - чланице не би могле да контролишу. Сем тога, могло би да се деси да есктерне стране који не припадају професији, попут регу-

латорних органа, закључе да је неопходно да професији наметну обавезе. Већ се јавио такав тренд, кад су у питању, на пример, несолвентност, финансијске услуге, ревизија.

6. Остале теме везане за специјализацију

Има још много разлога зашто специјализацију треба да контролишу организације – чланице. Неки од ових фактора могу да побољшају експертизу професионалног рачуновође и тако учине услугу пословању и широј јавности. Ови фактори су укратко наведени у наставку:

- Побољшање и одржавање стручног знања и вештина чланова који раде као специјалисти у активной и динамичној пословној заједници.
- Пружање смерница онима који желе да раде у одређеној области специјализације.
- Стварање оквира за интеракцију чланова који имају заједнички професионални интерес.
- Олакшавање даље обуке, истраживања и објављивања у оквиру постојећих области специјализације рада рачуновође и области развоја.
- Смањење опасности фрагментације унутар рачуноводствене професије.

На потребу за специјализацијом унутар професије указују и начини на који би се могле унапредити тржишне прилике и јавна представа о професији:

- Преузимање водеће улоге у динамичном пословном окружењу, чиме би се сачувао статус професије.
- Уверавање јавности у компетенцију чланова у областима специјалистичког професионалног рада.
- Пружање помоћи корисницима рачуноводствених услуга при препознавању појединаца који имају способност да се носе са проблемима високо специјализоване природе.
- Пружање прилике члановима да препознају специјалистичке вештине које поседују остали чланови.
- Формално признање постојеће *de facto* ситуације.

РИЗИЦИ И ОГРАНИЧЕЊА СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

7. Ризик је неизбежни део сваке промене. Признање специјализације од стране организације - чланице није без потенцијалних опасности. Неке од њих се наводе у следећим пасусима. (од осмог закључно са дванаестим)
8. Додатни трошкови за организације – чланице
Увођење и заснивање сваког специјалистичког система представља велики административни задатак. Мада систем специјализације на дужи рок може сам да се финансира, организација – чланица која започиње специјализацију би се несумњиво суочила са великим почетним трошковима.
9. Повећање трошкова за корисника
Трошак који сноси корисник услуга професионалног рачуновође могао би да се повећа у оквиру система специјализације. Ово је посебно случај ако је рад специјалиста на вишем нивоу него што је неопходно за конкретни задатак.
10. Јединствени идентитет професије
Увођење специјализације у свакој професији се у извесној мери може схватити као имплицитна изјава о онима који нису специјалисти. Чланови професије који нису добили статус специјалисте могу у очима неинформисане јавности да постану мање вредни професионалци.
Исцрпан едукативни процес, како унутар тако и изван професије, о специјализацији и њеном статусу и значају, представља предуслов за увођење специјализације и избегавање неспоразума и евентуалних затегнутих односа.
11. Представа о основним квалификацијама
Увођење специјализације могло би да до некле нанесе штету постојећој представи о томе колико квалификације професионалног рачуновође представљају пожељне пословне квалификације. Потенцијалне нове чланове професије могло би да одврати евентуално уверење да је специјализација пожељна, па и неопходна, као додатак њиховим основним квалификацијама професионалног рачуновође.

12. Имиџ професије
Увек постоје ризици везани за поигравање са јавном представом о професији. Приликом процене тих ризика, организације – чланице треба да схвате да су остале водеће професије, чији чланови такође морају да савладају комплексно професионално знање и усвоје строги етички кодекс, успешно прихватиле системе специјализације и да су они постали норма широм света.

ЦИЉЕВИ СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

13. Наглашавање посебне компетенције неких чланова професије
Да би специјализација била ефектна, потребно је да корисници услуга сматрају да је професионална организација оценила компетенцију специјалиста и да су предузети кораци да се осигура да остану компетентни. Високопрофилна активност професије на овом пољу појачаће свест потенцијалних корисника о томе који низ услуга могу добити од висококвалификованих професионалних рачуновођа.
14. Помагање члановима да стекну или развију специјалистичке квалификације
Додељивање звања специјалистичке од стране организације - чланице подстиче развој делокруга у коме организације могу да врше обуку, истраживање и објављивање везано за области специјализације. (Пасус 6) Настанак група унутар професије олакшава интеракцију чланова који имају исти професионални интерес. (Пасус 32)
15. Очување јединства професије
Питање специјализације представља изазов за рачуноводствену професију. Ако на тај изазов не одговори на прави начин, може се десити да празнину попуне други органи који нису под њеним утицајем. Лица која стекну специјалистичка звања од стране таквих органа могла би да се представљају као стручнија и образованија од чланова рачуноводствене професије.
С обзиром на глобалну природу пословног окружења и рачуноводствене професије, чини се да би професији широм света највише користио општи паралелан

приступ новом, али неизбежном питању специјализације. За професију у целини би било најбоље да је разлика између специјалиста и оних који то нису што мања могућа.

ВРСТЕ СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

16. Могући приступи категоризацији специјализације

Подела професионалне активности на специјалистичка подручја увек је субјективна. Зато приступи наведени у следећим пасусима представљају само неке од могућности и тиме се ни у ком случају не исцрпљују све могућности.

17. Специјализација је еволутивни процес

Рачуноводствена професија функционише у свету сталних промена. У различитим земљама се налази у различитим фазама еволуције. Зато се на питање где специјализација почиње не може дати дефинитиван одговор. Одговор ће зависити од економске и друштвене климе у свакој земљи, од техничког знања потребног за рад професионалног рачуновође, и од степена еволуције професије унутар појединачних земаља.

18. Специјализација заснована на функционалним областима

Када су коришћене технике и знање фактори који одређују интервенцију професионалца, специјалисти се обично организују у односу на функционалне области. Области у којима се специјалисти најчешће групишу у оквиру рачуноводствене професије укључују финансијско рачуноводство и извештавање, опорезивање, финансије, информационе системе, итд.

19. Специјализација заснована на пословним секторима

Ако је компетенција појединачног професионалца суштински заснована на специфичном знању везаном за активност одређеног сектора, он/она ће можда пожелети да се специјализује у тој области. Чести примери оваквог приступа јесу банкарство, финансијске услуге, осигурање, здравствене услуге итд.

20. Специјализација заснована на професионалној активности

Рад који обављају професионалци у различитим областима веома варира. Задачи које извршавају професионалне рачуновође разликују се зависно од тога да ли раде у јавној рачуноводственој фирми, у привреди или трговини, у јавној служби или у образовању. Знање и вештине које се примењују у свакој од тих области очигледно се разликују, и, у извесној мери, већ постоји *de facto* специјализација.

21. Специјализација и рад рачуновођа опште праксе

Улога рачуновође опште праксе представља посебан облик специјализације. Ова ситуација није везана само за рачуноводствену професију. Улога рачуновође опште праксе пресудна је за пословну заједницу. Чланови професије који се баве општом праксом не би требало да сматрају да их специјализација угрожава или да им умањује вредност. Управо супротно. Специјализацију треба сматрати допуном њиховог рада.

ПРИЗНАЊЕ СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈЕ

22. Признање једног или више облика специјализације може да *de facto* потиче из репутације професионалаца међу постојећим или потенцијалним корисницима њихових услуга. Тако се може рећи да до *de facto* признања доводи тржишни механизам.

На формално признање могу да утичу и *de jure* процедуре које уведу професионалне организације. Овај други приступ је више у складу са филозофијом професије која има одговорност према друштву.

23. Ко може да буде признат као специјалиста?

Ово питање се поставља да би се одредило да ли формално признање специјализације треба дати искључиво појединачним члановима или се може проширити, на пример, на рачуноводствену фирму у целини.

Први поменути приступ више је у складу са општим концептом специјалисте и са приступом који усвајају остале водеће професије.

У овом контексту би можда требало навести чињеницу да у свакој земљи има лица која нису чланови организације –

чланице, али раде у областима релевантним за рад професије. Нека од тих лица могу да пожеле да искористе одређене услуге које организације – чланице нуде онима које означе као специјалисте. Мада ће организације – чланице можда бити спремне да те услуге пруже и овим лицима, није препоручљиво да дају формално признање специјалисте и лицима која нису чланови њихових организација.

ПРАВО ВРЕМЕ ЗА СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈУ

24. Рачуноводствена професија је засновала своју репутацију на широком образовању високог нивоа, које одговара захтевима тржишта. Ову репутацију не треба угрожавати.

Мало је вероватно да ће, при крају своје претквалификационе обуке и образовања, младе особе које желе да постану професионалци имати адекватно знање или искуство да изаберу област специјализације. Специјализација пре стицања основних примарних квалификација представљала би темељну промену и могла би да подрије једну од њених основних предности квалификације (видети IEG бр. 9). Било би то супротно приступу који су усвојили многе друге професије које имају искуства на пољу специјализације.

Из тих разлога, препоручљиво је да специјализација наступи после приступања професији и после стицања ширег образовања и искуства.

25. Студије и/или искуство неопходно за признање специјализације

Претходни пасус наговештава да специјализација треба да уследи после формалног стицања квалификације. Процес признања специјализације може бити заснован на једном од ових приступа, или њиховој комбинацији:

- Евалуација приказаног искуства из области специјализације
- Оцена специјалистичког знања путем испита који организује професија, или, у њено име, екстерна страна
- Подношење дисертације на тему из специјалистичке области

- Кандидовање од стране групе специјалиста, која у ту сврху буде успостављена унутар професије.

Избор једног или више од ових приступа зависи од околности сваке од појединачних организација – чланица, и може се променити или еволуирати временом и у зависности од нових искустава.

26. У ком периоду своје каријере треба професионалне рачуновође да имају право на специјализацију?

У пасусу 24 је наведено да специјализација треба да уследи после формалног приступања професији. Уз ову ограду, чини се да не треба да постоји прописано време за специјализацију. Окружење се мења, а са њим и укупно професионално знање у разним областима. Због тога се сматра да специјализација треба да постоји као опција за све професионалне рачуновође током целе каријере, на основу неких од приступа наведених у претходним пасусима.

27. Континуирани процес признавања специјализације

Уз свест о брзини промена унутар професије, организације - чланице треба да предузму мере да се осигура стална компетенција лица којима признају статус специјалиста. Ово је важно како би се сачувало поверење корисника у звање специјалисте. Стално периодично оцењивање компетенције може бити засновано на процени тренутног знања и/или на основу доказа о непрекидном стицању значајног искуства у предметној области специјализације.

На основу резултата таквих периодичних процена, организације - чланице могу да закључе да треба да ревидирају своје услове везане за образовање, искуство и процену знања лица којима ће у будућности признавати звање специјалисте.

28. Треба ли да постоји ограничење броја области специјализације у којима појединац може да буде признат?

На свакој је од организација - чланица да одреди максимални број области у којима се члан може специјализовати. Тај број, који се може ограничити и само на један, може да се разликује од једне до

друге организације, и може се мењати зависно од тога како какво искуство на пољу концепције и функционисања специјализације.

29. Треба ли специјализација да буде изборна?

Не могу се баш сви послови које предузима професија сврстати у лако одредиве области специјализације. Сем тога, већи број чланова можда жели да има каријеру професионалног рачуновође који пружа опште професионалне услуге, и не жели да се специјализује ни у једној посебној области.

Из тих разлога, сматра се да специјализација треба да буде изборна за сваког појединачног члана.

**СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА
И ОРГАНИЗАЦИЈА ПРОФЕСИЈЕ**

30. Може ли се специјалистичко звање идентификовати и објављивати?

Чланови професије које је њихова организација – чланица признала као специјалисте (искључиво појединачни чланови, као што је раније наведено у пасусу 23) имају право да наведу да имају звање специјалисте у свим документима које издају у јавност, уколико поштују релевантне прописе који одређују публицитет у професији, попут Смерница о етици професионалних рачуновођа.

31. Да ли специјализација доводи до монопола на пољу услуга?

Има много области у којима је професионални рачуновођа, на основу својих основних квалификација и искуства, компетентан да пружи услуге без потребе да тражи помоћ специјалисте. Стога стварање, признатих области специјализације не повлачи намеру да се створе области унутар професије које су резервисане само за специјалисте. Наравно, могу да постоје одређене области у којима су ограничења наметнули екстерни регула-

торни органи. Уз ову ограду, чланови професије могу слободно да користе своје вештине на нормалан начин, на основу својих општих квалификација.

32. Да ли специјализација треба да створи поделе међу чланством у професионалним организацијама?

О овоме свака организација треба сама да одлучи у односу на сопствене околности. Ако су организације – чланице одговорне за додељивање звања специјалисте (видети пасус 22), за промоцију и унапређење звања, може да постоји разлог за такве поделе међу чланством. У тим околностима оне одсликавају делокруге у којима већи број чланова ради, и за које постоји значајан интерес. На тај начин би се омогућио контакт између лица која раде у одређеној области, и просторије које одговарају посебном интересовању лица која раде у специјалистичкој области.

ЗАКЉУЧАК

33. Питање специјализације представља изазов за рачуноводствену професију, али истовремено пружа и добру прилику. Органи који су ван контроле професије већ користе то што нема значајног позитивног одговора професије на изазов који представља специјализација. Због традиционално високог квалитета техничких и професионалних стандарда, рачуноводствена професија има висок углед у јавности. Могућност специјализације, како је одређена у овом документу, пружа организацијама – чланицама прилику да још више побољшају услуге које њихови чланови пружају заједници.

Надамо се да ће овај документ пружити охрабрење и помоћ нашим организацијама – чланицама да се позабаве питањем специјалистичке акредитације и изазовима и приликама које она представља за професију.